

Bellek ve Kentsel Koruma-I

Takdim: Acalya Alpan
Açılış Makaleleri/ Invited Opening Articles
Giorgio Piccinato

Urban Conservation Should Be Considered In the Framework of the Post-Modern Metropolis

Francesco Bandarin
New Approaches and New Tools for Urban Conservation

Makaleler/Articles
Ege Yıldırım
From Local Archives to the World Heritage List: Making Inventories of Cultural and Natural Wealth and the Case of Turkey

Evrım Uluşan
Türkiye'de Kültürel Miras Alanlarında Yönetim Planlaması Deneyimi

Ece Kumkale Açıköz - Yousef Daneshvar Rouyandozagh
Selective Re-creation of Remembrances: The Case of Sheikh Safi al-Din Khānegāh and Shrine Ensemble in Ardabil, Iran

Dilek Erbey
An Evaluation of the Applicability of Management Plans with Public Participation

Evrım Uluşan - A. Ege Yıldırım
Temsili, Dengeli Ve Güvenilir Bir Liste İçin: Türkiye'nin Dünya Mirası Adaylıklarının Gözden Geçirilmesi

Ayşe Duygu Kaçar
Learning From the Ruhr: The Case of the World Heritage Site Zollverein as a Model of Conserving Industrial Culture in Turkey

Pınar Öktem Erkartal
Kentsel Koruma ve Rekonstrüksiyon: Münster Prinzpalmarkt Örneği

Özge Yalçiner Ercoşkun
Geleneksel Türk Kentinden Sürdürülebilirlik Çıkarımları

Özlem Sağıroğlu
Korumada Turizmin "Kurtarıcı" Rolü Üzerine

Burcu Taşcı - Eti Akyüz Levi
Kent İçi Arkeolojik Alanlarda Kalıntıların Sunumuna İlişkin Yaklaşımlar: Foça Örneği

Zakir Avşar - Servet Avşar
Var Olmanın ve Arınmanın Tarihi Seyri İçerisinde Bedensel - Ruhsal Temizlik Mekânları Olarak Hamamların İletişim Bakımından Önemi

BİRLEŞİK
Genel Dağıtım

Birleşik Dağıtım Kitabevi
Tuna Cad. 3/1 Kızılay/ANKARA
Tel: 0312 431 89 60
Faks: 0312 432 19 65

₺ 15

Bellek ve Kentsel Koruma-I

Uzmanlık Alanlarımız

Siyaset ve Toplum Araştırmaları
Sağlık Araştırmaları
Ekonomi ve Pazar Araştırmaları
Eğitim Araştırmaları
Kent Araştırmaları
Çalışma Hayatı Araştırmaları
Sendikal Araştırmalar
Medya Araştırmaları
Gündem Analizleri
Pazar Analizleri
Stratejik Öngörü Analizleri
Proje Danışmanlığı
Kampanya Yönetimi
Bilimsel Yayın İçerik Danışmanlığı

www.adamor.com.tr

A. Öveçler Mahallesi
Lizbon Cad. 55/3 Öveçler
Çankaya-Ankara
T 312 285 53 59 F 312 285 53 99

Kent Araştırmaları Enstitüsü, çok karmaşık nedenlerin ortaya çıkartmış olduğu kentsel sorunların tespit edilmesini ve çözüm önerileri geliştirilmesini en temel misyon olarak benimseyip bu bağlamda çalışmalar yürüten bir düşünce kuruluşudur.

KENT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ PROGRAMLARI

1. KENTLEŞME PROGRAMI
2. KENT VE DEMOKRATİKLEŞME PROGRAMI
3. KENT VE KALKINMA PROGRAMI
4. KENT VE ÇEVRE PROGRAMI
5. KENT, KÜLTÜR VE TARİH PROGRAMI

www.kentarastirmalari.org

A. Öveçler Mah. Lizbon Cad. 55/1 Öveçler-Çankaya / Ankara
Tel: 0312 285 53 59 Faks: 0312 285 53 99

Bellek ve Kentsel Koruma-I

Sayı 19 • Mayıs 2016

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü Owner and General Director

ADAMOR Araştırma Danışmanlık Medya Ltd. şti. adına

Emir Osmanoğlu

Editörler Editors*

Mustafa Altunoğlu • Zafer Çelik • şerife Geniş • Orçun İmga

Sayı Editörü Issue Editor: Dr. Açalyla Alpan

Hakem ve Danışma Kurulu Advisory Board*

Leyla Alkan (Gazi Üniversitesi), Alim Arlı (İstanbul Şehir Üniversitesi), Ahmet Kemal Bayram (Marmara Üniversitesi), Zeynep Yılmaz Bayram (Karadeniz Teknik Üniversitesi), L. Funda Şenol Cantek (Ankara Üniversitesi), Tayfun Çınar (Ankara Üniversitesi), Didem Danış (Galatasaray Üniversitesi), Neslihan Demirtaş-Milz (İzmir Ekonomi Üniversitesi), Şebnem Gökçen Dünder (Dokuz Eylül Üniversitesi), H. İbrahim Düzenli (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi), Tahire Erman (Bilkent Üniversitesi), Michael Goldman (Minnesota Üniversitesi), Kemal Görmez (Gazi Üniversitesi), Fuat Güllüpinar (Anadolu Üniversitesi), Berin Gür (TED Üniversitesi), Murat Güvenç (Kadir Has Üniversitesi), Şükrü Karatepe (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi), Filiz Kartal (TODAİE), Ayşe Çolpan Kavuncu (Polis Akademisi), İlhan Kaya (Yıldız Teknik Üniversitesi), Hakan Kaynar (Hacettepe Üniversitesi), Ruşen Keleş (Ankara Üniversitesi), Mehmet Ali Kılıçbay, Emine Köseoğlu (Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi), Tuna Kuyucu (Boğaziçi Üniversitesi), Faranak Miraftap (İllinois Üniversitesi), Göktuğ Morçöl (Pennsylvania State University), Mustafa Orçan (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi) Tuncay Önder (Gazi Üniversitesi), Metin Sözen (Çekül Vakfı), Yusuf Şahin (Aksaray Üniversitesi), Yıldırım Şentürk (Mimar Sinan Üniversitesi), Uğur Tanyeli (Bilgi Üniversitesi), Coşkun Taştan (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi), İlhan Tekeli (ODTÜ), Korkut Tuna (İstanbul Ticaret Üniversitesi), Mehmet Tunçer (Gazi Üniversitesi), Aysu Uğurlar (Yüzüncü Yıl Üniversitesi), Sutay Yavuz (TODAİE), H. Sevgi Zengin (Niğde Üniversitesi)

*Soyadına göre alfabetik sırada *In alphabetical order*

Not: 19. sayıda hakemlik yapan isimlerin tam listesi 2016'nun son sayısı olan 20. sayıda yayınlanacaktır.

Annotation: *The list of the peer-reviewers of Issue 19 will be published in Issue 20, the last issue of 2016.*

İletişim Direktörü Corporate Communications Yusuf Sunar

İletişim Correspondence

A. Öveçler Mah. Lizbon Cad. 5 5/3 Öveçler-Çankaya/Ankara

Tel: 0312 285 53 59 / Faks: 0312 285 53 99

Web: www.idealkentdergisi.com

E-posta: idealkent@gmail.com / bilgi@idealkentdergisi.com

Reklam ve Halkla İlişkiler: Bekir Ateş

Yayın Türü

Dört Aylık, Yerel Süreli Yayın

Yayın Dili: Türkçe-İngilizce

Baskı: Mayıs 2016

Tarcan Matbaacılık.

Abonelik

Yıllık: 60 TL Kurumsal Yıllık: 120 TL

Dağıtım ve Satış: Birleşik Dağıtım Kitabevi

Tuna Cad. 3/1 Kızılay/Ankara ■ Tel: 0312 431 89 60 Faks: 0312 432 19 65

Banka Hesabı: Muhammed Erbay **IBAN:** TR530006 4000 0014 2184 3043 59

Posta Çeki Hesabı: 149978

Kapak Resmi: Ankara, Jean-Baptiste van Mour, Amsterdam Rijksmuseum koleksiyonu
idealkent (Kent Araştırmaları Dergisi) TUBİTAK ULAKBİM ve EBSCO tarafından
indekslenmektedir.

idealkent, yılda üç sayı yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarına aittir. © Yayımlanan yazıların telif hakları idealkent'e aittir, yayımcının izni alınmadan yazıların tümü, bir kısmı ya da bölümleri çoğaltılamaz, basılamaz, yayımlanamaz.

İçindekiler/Contents

Takdim 325 *Açalya Alpan*

Editorial 331 *Açalya Alpan*

Açılış Makaleleri/ Invited Opening Articles

337 *Giorgio Piccinato*
Urban Conservation Should Be Considered In the Framework of the Post-Modern Metropolis

341 *Francesco Bandarin*
New Approaches and New Tools for Urban Conservation

Makaleler/Articles

348 *Ege Yıldırım*
From Local Archives to the World Heritage List: Making Inventories of Cultural and Natural Wealth and the Case of Turkey
Yerel Arşivlerden Dünya Miras Listesi'ne: Kültürel ve Doğal Zenginliğin Envanterlenmesi ve Türkiye Örneği

372 *Evrin Ullusan*
Türkiye'de Kültürel Miras Alanlarında Yönetim Planlaması Deneyimi
Turkish Experience of Management Planning in Cultural Heritage Areas

402 *Ece Kumkale Açıkğöz - Yousef Daneshroar Rouyandozağh*
Selective Re-creation of Remembrances: The Case of Sheikh Safi al-Din Khānegāh and Shrine Ensemble in Ardabil, Iran
Hatıraların Seçici Yeniden Yaratımı: Erdebil, İran'da Şeyh Safi Al-Din Han-gah ve Türbe Yapı Grubu Örneği

428 *Dilek Erbey*
An Evaluation of the Applicability of Management Plans with Public Participation
Katılım Bağlamında Yönetim Planlarının Uygulanabilirliği Üzerine Bir Değerlendirme

444 *Evrin Ullusan - A. Ege Yıldırım*
Temsili, Dengeli ve Güvenilir Bir Liste İçin: Türkiye'nin Dünya Mirası Adaylıklarının Gözden Geçirilmesi
For a 'Balanced, Representative and Credible List': an Evaluation of Turkey's World Heritage Candidates

- 474 *Ayşe Duygu Kaçar*
Learning From the Ruhr: The Case of the World Heritage Site Zollverein as a Model of Conserving Industrial Culture in Turkey
Ruhr'un Öğrettikleri: Türkiye'nin Endüstriyel Kültürünün Korunması İçin Bir Model Olarak Dünya Mirası Zollverein
- 498 *Pınar Öktem Erkartal*
Kentsel Koruma ve Rekonstrüksiyon: Münster Prinzpalmarkt Örneği
Urban Conservation and Reconstruction: The Case of Münster Prinzpalmarkt
- 522 *Özge Yalçın Ercoskun*
Geleneksel Türk Kentinden Sürdürülebilirlik Çıkarımları
Inferences of Sustainability in Traditional Turkish City
- 550 *Özlem Şaşıroğlu*
Korumada Turizmin "Kurtarıcı" Rolü Üzerine
Upon the Rescuer Role of Tourism in Conservation
- 588 *Burcu Taşcı - Eti Akyüz Levi*
Kent İçi Arkeolojik Alanlarda Kalıntıların Sunumuna İlişkin Yaklaşımlar: Foça Örneği
Presentation Approaches in Urban Archaeological Areas: A Case Study in Foça, İzmir

Tasnif Dışı/Uncategorized

- 628 *Zakir Avcı - Servet Avcı*
Var Olmanın ve Arınmanın Tarihi Seyri İçerisinde Bedensel - Ruhsal Temizlik Mekânları Olarak Hamamların İletişim Bakımından Önemi
The Importance of the Public Baths as a Physical and Spiritual Cleanliness in the Historical Course of Existence and Purification in the View of Communication

Panel İnceleme/Panel Review

- 659 *Savaş Zafer Şahin*
Panel and Forum: The Cultural Value and Identity of the City of Ankara on Its Way to UNESCO (UNESCO Yolunda Ankara Kentinin Kültürel Değeri ve Kimliği)
- 662 *Açalya Alpan*
Approaching the Stratified City of Ankara as an Integral Unity (UNESCO Yolunda Ankara Kentinin Kültürel Değeri ve Kimliği)

Kitap İnceleme/Book Review

- 672 *İclal Dinçer*
The Historic Urban Landscape: Managing Heritage in an Urban Century
- 680 *Burcu Hatiboğlu Eren*
"Mış Gibi Site": Ankara'da Bir TOKİ-Gecekondu Dönüşüm Sitesi

Takdim

UNESCO Dünya Miras Komitesi'nin 40. Toplantısı, 10-20 Temmuz 2016 tarihleri arasında İstanbul'da, ICOMOS'un Yıllık Genel Kurulu ise 15-21 Ekim 2016 tarihleri arasında yine İstanbul'da gerçekleşecektir. Bu nedenle, ülkemizde gerçekleşecek bu önemli uluslararası buluşmaların öncesinde İdealKent dergisi (*Journal of Urban Studies*), 19. ve 20. sayılarında "Kent Belleği ve Kentsel Koruma" konusuna özel vurgu yapmayı uygun görmüştür.

Uluslararası koruma düşünce ve yaklaşımları, 1954 tarihli UNESCO Hague Sözleşmesi¹ olarak adlandırılan belgeden 2011 tarihli Tarihi Kentsel Peyzaja İlişkin Tavsiye Kararı'na kadar uzun bir yolculuk yaşamıştır. Bu yolculukta bir sonraki varış noktası her zaman, soyut miras, endüstri mirası, modern miras, kültürel peyzaj ve son olarak tarihi kentsel peyzaj gibi, daha geniş bir miras anlayışı ya da yeni miras türlerinin tanımlanması olmuştur. Değişim geçiren sadece tanımlar olmamıştır; mirasa ilişkin problem ve tehditler de sürekli bir değişim içindedir. Bunun yanısıra yeni problemler de ortaya çıkmaktadır. İklim değişikliği, küresel terör, neoliberal politikalar, yeni gelişim ve yenileme projeleri, kitle turizmi, küresel göç, vb. gibi günümüze ait küresel ve yerel zorluklar, kentlerimizin sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir. Tarihi kentsel peyzaj üzerine yeni bir tavsiye kararının kabulü bu nedenle, uluslararası araç ve kılavuzların güncellenmesi; kentsel miras kaynaklarına yönelik daha geniş bir tanımlamanın yapılması; kentlerin sürdürülebilirliğini garanti altına almak amacıyla kültürel kaynakların ve kentsel gelişimin birlikte yönetilmesine ilişkin bir yaklaşımın sunulması ihtiyaçlarının bir sonucudur. Yeni bir tavsiye kararının hazırlanması, Temmuz 2005'te gerçekleşen UNESCO 29. Toplantısında (Durban, Güney Afrika) Dünya Miras Komitesi tarafından önerilmiştir; ancak, Tavsiye Kararındaki tanım ve yaklaşımlar sadece Dünya

---

¹ Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention

Miras alanları için geçerli değildir. Kavramın gelişiminde önemli bir rolü olan Van Oers (2007), bu yeni kavram ve yaklaşımların uluslararası politikalar olarak kentsel koruma alanında genel bir geçerliliğinin olduğunu belirtmektedir.

Tüzük ve tavsiye kararları, dünya ölçeğindeki politika ve uygulamalara rehberlik etme amacıyla olan standart belirleyici belgelerdir (Van Oers, 2007). Kent belleği ve kentsel mirasın korunmasında uluslararası kavram ve yaklaşımlar temel olmakla birlikte, ulusal veya yerel ölçeklere özgü koşullar, zorluklar ve edinilen farklı deneyimler doğrultusunda, farklı coğrafya ve kültürlerde farklı çözüm ve yaklaşımlar da gelişebilmektedir. Bu bağlamda dergimizin bu sayısı, kentsel koruma disiplini ve pratiğini güncel kavram, yaklaşım ve zorluklar üzerinden irdelemeyi; aynı zamanda bu ana tema kapsamında uluslararası, ulusal ve yerel farklılıklara değinmeyi amaçlamaktadır.

Roma Tre Üniversitesi'nden emekli kentsel koruma Profesörü Giorgio Piccinato ile UNESCO Kültür Birimi Genel Başkan Yardımcısı ve Doç.Dr. Francesco Bandarin tarafından önsöz niyetinde yazılmış davetli açılış yazıları hariç, tüm makaleler hakem değerlendirmesinden geçmiştir. Bu değerli bilim insanlarına dergimize yaptıkları katkıları için teşekkürü bir borç biliriz.

Bu sayı vesilesi ile, uluslararası koruma ortamında önemli bir rolü olmuş olan Dr. Ron Van Oers'i (2015); 2000'li yıllarda kaybetmiş olduğumuz Prof. Dr. Metin Ahunbay'ı (2014), Prof. Dr. Ahmet Ersen'i (2014), Doç. Dr. Emre Madran'ı (2013), Yüksek Mimar ve Gazeteci Oktay Ekinci'yi (2013), Prof. Dr. İsmet Okyay'ı (2009), Dr. Kani Kuzucular'ı (2007), Prof. Dr. Gönül Tankut'u (2005), Prof. Dr. Raci Bademli'yi (2003) ve hayatını tarihi miras kaynaklarımızın korunmasına adanmış olan diğer değerli koruma bilimi insanlarını anmak isteriz.

**

İlk altı makale Dünya Mirasına ilişkin konular üzerinedir ve her biri konuya farklı bir boyut üzerinden yaklaşmaktadır. Değer analizi yapılmadan önce miras kaynaklarının tanımlanması gerekmektedir. Bu bağlamda, Dr. Ege Yıldırım tarafından kaleme alınmış olan ilk makale, Dünya Mirası'nın temel bir boyutu olan "envanter" konusunu ele almaktadır. Yıldırım

öncelikle Türkiye’de envanterlerin nasıl hazırlandığına odaklanmakta, ardından envanter üzerinden yerel ve ulusal miras kaynaklarının Dünya Miras Listesi’ne olan yolculuğunu sorgulayıp kültürel ve doğal kaynakların değer analizinin yapısını geliştirebilecek çıkarımlarda bulunmaktadır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın Dünya Mirası Ofisi’nde görevini sürdüren yüksek şehir plancısı Evrim Ulusan tarafından kaleme alınan ikinci makale, Dünya Miras Alanı ve aday yerlerdeki “yönetim planlarının” temel noktalarının üzerine eğilmekte ve plan içeriği ve planlama sürecinin iyileştirilmesine yönelik öneriler sunmak amacıyla, Türkiye’nin 2005 yılında ilgili yasal düzenlemelerin yapılması ile başlamış olan yönetim planlaması deneyimini değerlendirmektedir.

“Özgünlük” kavramı, miras kaynaklarına ilişkin en çatışmalı kavramlardan biridir; bu nedenle, miras kaynaklarını etkileyen müdahaleler özgünlük açısından derin tartışmalar yaratabilmektedir. Dr. Ece Kumkale Açıkgöz ve Yousef Daneshvar Rouyandozagh’e ait üçüncü makale, bu önemli konuya odaklanarak bina grubu kategorisinde Dünya Miras Alanı olan Erdebil, İran’daki Şeyh Safi Al-Din Hangah ve Türbe Yapı Grubu’nun çevresindeki müdahalelerin özgünlüğünü sorgulamaktadır. Yazarlar, özgünlük/yaratılmış kimlik ikilemi açısından “yer hissi” mevzusunu, alandaki planlama kararları üzerinden tartışmaktadır.

Miras kaynakları ve Dünya Mirasına ilişkin bir başka temel konu olan “yönetişim” ve “katılım” mevzusu, Yard. Doç. Dr. Dilek Erbey tarafından dördüncü makalede ele alınmaktadır. UNESCO’nun Dünya Mirası ve aday alanlar için zorunlu kılmış olduğu “yönetim planlarının” Türkiye’de miras kaynaklarına ilişkin yönetişimin gelişmesinde temel bir rol oynamış olduğunu vurgulayan Erbey, Dünya Mirasına ilişkin kılavuz ve Türk yasal mevzuatını, katılımı ile ilgili temel noktaları irdelemek amacıyla çözümlenmekte; ardından İstanbul Tarihi Yarımada örneğine odaklanarak Türkiye’de yönetim planlarının katılım boyutunu geliştirmek amacıyla önerilerde bulunmaktadır.

Dünya Miras Listesi, insanlık için evrensel değeri tanınan mirasın korunması gibi çok önemli bir amaca hizmet etmektedir. Ancak, UNESCO ve ICOMOS tarafından, bu listedeki dağılımın mirasın tematik, kronolojik ve coğrafi boyutları açısından dengesizlik içerdiği de saptanmıştır. Bu çerçevede yüksek şehir plancısı Evrim Ulusan ve Dr. Ege Yıldırım, Türkiye’nin Dünya Mirası Geçici Listesi’nde yer alan 60 adet aday varlığı çö-

zümlemekte; bu varlıkların “Temsili, Dengeli ve Güvenilir bir Dünya Miras Listesi için Küresel Strateji”ye göre Dünya Mirası olabilme olasılıklarını değerlendirmekte ve bu değerlendirmenin sonuçlarına göre bu alanlardaki eylem ve politikalara yönelik tavsiyelerde bulunmaktadır.

Altıncı makale, uygarlık tarihindeki önemli bir aşamayı anlatan belirli bir miras kaynağı türüne, endüstri mirasına odaklanmaktadır. Yrd. Doç. Dr. Duygu Kaçar makalesinde, Almanya’nın Ruhr kentindeki Zollverein Dünya Miras Alanının mevcut kentsel peyzajla nasıl bütünleştirildiğini incelemektedir. Anadolu’da Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ile başlamış olan endüstrileşme dönemi, bugün Türkiye’nin endüstri mirasını bizlere bırakmıştır. Ruhr kentindeki planlama süreci ve sürecin başarısı üzerinden yazar, Zollverein örneğinin Türkiye’deki benzer alanlar için ne şekilde örnek olabileceğini tartışmaktadır.

Yeniden yapım, gerek kuramsal açıdan gerek uygulama açısından, kourma biliminde her zaman önemli ve tartışılan bir mevzu olmuştur. Yeniden yapım, ilgili bağlama göre bir yanda belirli bir kentsel imgenin, hafızanın ya da kimliğin korunmasına katkıda bulunabilmekte; diğer yanda özgünlüğe zarar verip çarpıtılmış tarih yaratabilmektedir. Bu çerçevede, Yard. Doç. Dr. Pınar Öktem Erkartal tarafından kaleme alınan yedinci makale, yeniden yapımın kentsel iyileştirmedeki etkilerini anlayabilmek amacı ile, birbiri ile çelişen etki ve sonuçları da göz ardı etmeyerek, yeniden yapımı savaş-sonrası Münster Prinzipalmarkt örneği üzerinden sorgulamaktadır.

Doç. Dr. Özge Yalçın Ercoşkun tarafından hazırlanan sekizinci makalede, geleneksel Anadolu kentlerindeki iklim dengeli ve eko-sistem duyarlı sürdürülebilir tasarım çözümleri ele alınmaktadır. İklim ve eko-dostu kentsel çevrelerin tasarlanmasının günümüz kentlerinin acil bir gerekliliği olduğu üzerine uluslararası bir uzlaşma bulunmaktadır. Yalçın makalesinde, iklim dengeli ve eko duyarlı sürdürülebilir tasarım çözümlerinin geleneksel Anadolu kentlerinin içsel bir niteliği olduğunu göstermekte; ve yeni yapılaşmaları bu niteliklere aykırı tasarlamak yerine güncel çözümler geliştirmek için geleneksel kentlerdeki bu yöntemlerden sonuçlar çıkarıp ilham alınabileceğini ileri sürmektedir.

Miras üzerine bir başka tartışmalı konu turizmdir. Kültür turizminin doğuşu şüphesiz tarihi yerleşmelerin korunmasını ve bu alanların kendini yenilemesini tetiklemiştir; ancak, özellikle 1950 sonrasında kitle turizminin

ortaya çıkışıyla birlikte turizm aynı zamanda, uyumsuz yapılaşmayı, soyulaştırmayı, doğal ve kültürel kaynakların aşırı kullanımını, özgünlüğe zarar verecek şekilde her yerin aynulaşmasını tetiklediği için korumanın önünde bir zorluk haline gelmiştir. Dr. Özlem Sağıroğlu tarafından yazılan dokuzuncu makale bu gibi noktalara değinmekte ve 1960'lardan itibaren turizm gelişim alanları/merkezleri ilan edilen Türkiye'nin kıyı yerleşimlerinde turizmin etkilerini sorgulamaktadır.

Kent arkeolojisi ve kentsel tasarım kesişimindeki çalışmaların, bu konudaki ilk çalışmanın 2005 yılında Dr. Açalıya Alpan² tarafından hazırlanmış olduğu gözetildiğinde, Türkiye'de nispeten yeni olduğu söylenebilir. Bununla beraber, konuya olan ilgi devam etmiş ve diğer bilim insanları tarafından başka çalışma ve katkılar gerçekleştirilmiştir. Yüksek Mimar Burcu Taşçı ve Prof. Dr. Eti Akyüz Levi'nin İzmir-Foça örneğine odaklanan makalesi, onuncu makale, böyle bir çalışmadır. Yazarlar makalede öncelikle Foça'nın mekansal çok-katmanlılığını çözümlemekte, ardından "Megaron" alanına yönelik üç adet tasarım fikri önererek, alanın bağlamıyla bütünleşmesini tartışmak amacıyla her bir önerinin olumlu ve olumsuz yanlarını değerlendirmektedir.

**

Tasnif dışı olmakla birlikte sayıda, özel tema kentsel koruma ile uyumlu bir makale daha yer almaktadır. Prof. Dr. Zakir Avşar ve Dr. Servet Avşar tarafından hazırlanan makale, tarihsel bir analiz yöntemi ile hamamları ve hamam kültürünü ele almaktadır.

Bu sayıda, bilimsel etkinlik üzerine görüş ve kitap incelemenin yer aldığı iki yeni bölüm bulunmaktadır. Bilimsel etkinlik olarak, Panel ve Forum: UNESCO Yolunda Ankara Kentinin Kültürel Değeri ve Kimliği etkinliği değerlendirilmiştir. İlk olarak Doç. Dr. Savaş Zafer Şahin tarafından etkinliğin amaçları ile sonuçları hakkında genel bilgi verilmiş; ardından,

---

² "Integration of Urban Archaeological Resources to Everyday Life in the Historic City Centers Tarragona (Spain), Verona (Italy) and Tarsus (Turkey)"; ODTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, Eylül 2005. (2013 yılında kitap olarak basılmıştır: Alpan, Açalıya (2013) Integration of urban archaeological resources to everyday life: An Investigation on the Historic Town Centers: Tarragona, Verona and Tarsus, LAP Lambert Academic Publishing)

Dr. Açalya Alpan tarafından, Ankara'nın çok-katmanlı yapısı gözetilerek, panel üzerine kişisel görüşler aktarılmıştır.

Sayıda iki adet kitap görüşü sunulmuştur. Sayının zel teması ile ilgili olan ilk görüş Prof. Dr. İclal Dinçer tarafından hazırlanmıştır ve Francesco Bandarin ve Ron Van Oers'in kaleme aldığı, Ocak 2012 tarihinde Wiley tarafından basılan "Tarihi Kentsel Peyzaj: Kent ağında Mirası Yönetmek" (*The Historic Urban Landscape: Managing Heritage in an Urban Century*) adlı kitap değerlendirilmiştir.

İkinci kitap görüş yazısında Dr. Burcu Hatiboğlu Eren, Tahire Erman'ın 2016 yılında İletişim Yayınlarından basılan "'Mış Gibi Site': Ankara'da Bir TOKİ-Gecekondu Dönüşüm Sitesi" adlı kitabını değerlendirmiştir.

Özel Sayıya hakemlik yapmış olan değerli bilim insanlarının isimleri, 20. sayıda listelenecektir.

"Kent Belleği ve Kentsel Koruma" temalı bu özel sayımızın, kent ve koruma ile ilgilenen herkese katkıda bulunmasını ve keyifle okunmasını umuyoruz. İstanbul'da gerçekleşecek olan 2016 ICOMOS Genel Kurulu öncesinde yayınlanacak Eylül sayısında yeniden görüşmek dileğiyle...

Sayı Editörü
Dr. Açalya Alpan

Editorial

The World Heritage Committee will meet for the 40th session in Istanbul, Turkey, from 10th to 20th July 2016. ICOMOS's Annual General Assembly will also take place in İstanbul from 15th to 21st October 2016. Therefore, prior to these important international meetings that will be held in Turkey, Journal of Urban Studies (IdealKent) has favored having a special focus on "Urban Memory and Urban Conservation" in the 19th and the 20th issues.

International conservation notions and approaches have traveled a long way from 1954 so-called UNESCO Hague Convention³ to the 2011 Recommendation on Historic Urban Landscape (HUL). In this journey, the next destination has always been a shift towards a broader definition of heritage or definition of new heritage types, such as intangible heritage, industrial heritage, modern heritage, cultural landscape and historic urban landscape as the latest. It has not only been the definitions that are subject to change. Problems and threats have been in a process of change as well, not to ignore the arising ones. Adopting a new recommendation on the conservation of historic urban landscapes was thereof the consequence of the need to update international tools and guidelines; to meet a broader understanding for urban heritage resources; to represent a co-management approach of cultural resources and urban development to ensure sustainable conservation of our cities threatened by contemporary global and local challenges such as climate change, global terror, neoliberal policies, new development and regeneration/renewal schemes, mass tourism, global migration, and so on. The new recommendation was proposed by the World Heritage Committee at the 29th session in July 2005 (in Durban, South Africa) (Van Oers, 2007); however, the definitions and approaches in the Recommendation are not only for World Heritage sites.

---

³ Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention

Van Oers, (2007) who has a critical role in the development of the concept, states that these new concepts and approaches stand as international policies for urban conservation in general.

Charters and recommendations are standard setting documents for guiding worldwide policies and practices (Van Oers, 2007). While international concepts and approaches are fundamental to the conservation of urban memory and urban heritage resources, there may also be distinctive solutions and attitudes being developed in different geographies and cultures, depending on and relevant for national or local circumstances. In this context, this special issue aimed to examine the urban conservation discipline and practice through recent concepts, approaches, and challenges, while also addressing international, national and local differences in the scope of the main theme.

All articles were peer-reviewed with the exception of two invited opening articles intended as prefaces by Emeritus Professor of urban conservation Giorgio Piccinato, Roma Tre University and by Assoc.Prof. Francesco Bandarin, UNESCO Assistant Director-General for Culture. We would like to express our deep gratitude for their kind support.

We would also like to remember Dr. Ron Van Oers (2015), who had a valuable role in the international platform on conservation; Prof. Dr. Metin Ahunbay (2014), Prof. Dr. Ahmet Ersen (2014), Assoc. Prof. Dr. Emre Madran (2013), Architect and Journalist Oktay Ekinci (2013), Prof. Dr. İsmet Okyay (2009), Dr. Kani Kuzucular (2007), Prof. Dr. Gönül Tankut (2005), Prof. Dr. Raci Bademli (2003) and other invaluable conservation science people that we lost in the 2000s and had devoted their lives to the conservation of Turkey's historic heritage resources.

**

The first six articles of this special Issue are on World Heritage related issues, each approaching the subject from a different aspect. Heritage resources need to be identified first before being assessed. In this regard, the first article by Dr. Ege Yıldırım handles a fundamental dimension of World Heritage that is "inventory". By focusing first on how inventories are made in Turkey, Yıldırım then investigates the journey of local and national heritage resources to World Heritage List through inventories

and infers contributions that can improve the system of appropriating the value of cultural and natural resources.

The second article by city planner Evrim Ulsan, working in the World Heritage Office of Turkish Ministry of Culture and Tourism, first addresses key issues in “management plans” in World Heritage Sites or in candidates. She then evaluates the Turkish experience on management plans, which has only begun in 2005 with the enactment of the related legislation, to propose improvements in the plans’ contents and in the planning processes.

“The concept of “authenticity” stands as one of the most confusing concepts on heritage resources; therefore, interventions affecting heritage resources might be debatable regarding its effect on authenticity. The third article by Dr. Ece Kumkale Açıkgöz and Yousef Daneshvar Rouyandozagh focuses on this important aspect of heritage and questions the authenticity of the interventions that took place surrounding “Sheikh Safi al-Din Khānegāh and Shrine Ensemble in Ardabil, Iran”, which is a World Heritage Site in the category of the group of buildings. They discuss the issue of “sense of place” regarding authenticity versus created identity through an investigation of planning decisions in the area.

Another key issue regarding heritage resources and World Heritage, “governance” and “participation” is handled by Assist. Prof. Dr. Dilek Erbey in the fourth article. By highlighting that “management plans” obligated by UNESCO in World Heritage and candidate sites played a major role in the development of governance regarding heritage resources in Turkey, Erbey analyzes guidelines on World Heritage and Turkish legislation to address key issues on participation. Then by focusing on İstanbul Historic Peninsula case, she makes proposals to improve the participative dimension of management plans in Turkey.

The World Heritage List serves a critical purpose of protecting the shared heritage of mankind, the universal value of which is universally recognized. However, it is also recognized by UNESCO and ICOMOS that there is an imbalance in the List regarding themes, chronology, and geography of the heritage resources. In this framework in the fifth article, city planners Evrim Ulsan and Dr. Ege Yıldırım first analyze the 60 candidates of Turkey on the World Heritage Tentative List and evaluate their likelihood to be designated as World Heritage depending on “Global

Strategy for a Representative, Balanced and Credible World Heritage List". Then, based on the results of their evaluation, they make recommendations on how to act and make policies regarding these sites.

The sixth article focuses on a particular type of heritage resource that narrates an important stage in the history of civilization; that is industrial heritage. In her article, Asst. Prof. Dr. Duygu Kaçar investigates how the integration of World Heritage Site Zollverein in Ruhr, Germany to current urban landscape was achieved. After the foundation of the Turkish Republic, Anatolia met with the era of industry, forming the industrial heritage of Turkey today. By centering on the planning process in Ruhr and its success, the author discusses how Zollverein case might provide insight for the similar cases in Turkey.

Reconstruction has always been an important and debatable issue in conservation science, either in theory or practice. Reconstruction, depending on the context, on one hand might contribute in the conservation of a particular urban image, memory, and identity; while on the other, it might harm authenticity or create distorted history. In this framework, without ignoring these contrasting effects and results, the seventh article by Asst. Prof. Dr. Pınar Öktem Erkartal questions "reconstruction" by focusing on post-war Münster Prinzipalmarkt case, Germany to understand its effects in urban rehabilitation.

The eighth article by Assoc. Prof. Dr. Özge Yalçın Ercoşkun focuses on sustainable design solutions in harmony with climate and eco-system in traditional Anatolian towns. There is an international consensus on that designing climate, and eco-friendly urban environments is a critical need of today's cities. In her article, the author demonstrates that sustainable design solutions compatible with climate and eco-system had once been one intrinsic quality of traditional Anatolian towns, and she argues that it is these recipes that have to be drawn an inference and be inspired for developing up-to-date design solutions rather than designing new developments in contrast with these qualities.

Tourism is another debatable aspect of heritage issues. The rise of cultural tourism has surely catalyzed the conservation of historic settlements and regeneration of these areas. However, with the rise of mass tourism after the 1950s, it has also become a challenge since it forced further and incompatible development, gentrification, extensive use of natural and

cultural resources, standardization of places harming the authenticity and so on. The ninth article by Dr. Özlem Sağıroğlu handles such issues in her article and questions the effects of tourism in the historic coastal settlements of Turkey, which were designated as tourism development areas/centers beginning with the 1960s.

Studies that intersect urban archaeology and urban design can be regarded relatively recent in Turkey considering that the first study on the issue was accomplished by Dr. Açalya Alpan⁴ in 2005. Nevertheless, the interest has continued, and further studies and contributions have been accomplished by other scholars. One such study is handled in the tenth article by Architect Burcu Taşcı and Prof. Dr. Eti Akyüz Levi focusing on the Foa-İzmir case. In the article, the authors first analyze the spatial stratification of Foa and then through the three proposed design ideas for the presentation of the “Megaron” area, they evaluate the pros and cons of each proposal to discuss the site’s integration to its context.

**

The article by Prof. Dr. Zakir Avşar and Dr. Servet Avşar, although not included in the dossier, is well-matched with the special theme of the Issue. In the article, hammams and hammam culture is investigated in a historical analysis method.

In the Issue, there are two new sections consisting of scientific activity review and book review. “Panel and Forum: The Cultural Value and Identity of the City of Ankara on Its Way to UNESCO” is reviewed as the scientific activity. Firstly general information about the purpose and results of the event are given by Assoc. Prof. Dr. Savaş Zafer Şahin. Then, personal opinions on the event is provided by Dr. Açalya Alpan regarding the multi-layered structure of Ankara.

---

⁴ “Integration of Urban Archaeological Resources to Everyday Life in the Historic City Centers Tarragona (Spain), Verona (Italy) and Tarsus (Turkey)”; Middle East Technical University (METU), Graduate School of Natural and Applied Sciences, September 2005 (Published as: Alpan, Açalya (2013) Integration of Urban Archaeological Resources to Everyday Life: An Investigation on the Historic Town Centers: Tarragona, Verona and Tarsus, LAP Lambert Academic Publishing)

There are two book reviews in this Issue. The first one is related to the special theme of the Issue. Prof. Dr. İclal Dinçer reviewed the internationally recognized book on urban conservation “The Historic Urban Landscape: Managing Heritage in an Urban Century” by Francesco Bandarin and Ron Van Oers published by Wiley in January 2012.

In the second book review, ““Mış Gibi Site”: Ankara’da Bir TOKİ-Gecekondu Dönüşüm Sitesi” of Tahire Erman published by İletişim Yayınları in 2016 is reviewed by Dr. Burcu Hatiboğlu Eren.

Science people that contributed to Special Issues as peer-reviewers will be listed in Issue 20.

We hope that the Issue with a special focus on “Urban Memory and Urban Conservation” would contribute to all those who are interested in cities and their conservation. We wish you a pleasant reading. Hope to meet you again in September, prior to ICOMOS General Assembly in İstanbul in October 2016.

Issue Editor
Dr. Açalya Alpan

Invited Opening Article

Urban Conservation Should Be Considered In the Framework of the Post-Modern Metropolis

*

Giorgio Piccinato
Roma Tre University

Many changes are affecting our environment and the same should happen within our disciplinary (and intellectual) frames. This is not always so, but if we go beyond the boundaries of individual expertise we might find new and valuable suggestions. This is true for what urban conservation is concerned, developing the word “urban” into its full meaning. Urban conservation has a long history: from Ruskin to Giovannoni to the present widening of scope and space, the debate has been developing in a number of directions. However, there are still inadequacies in the way urban conservation is linked to general urban policies, as witnessed by the conflicts arising between citizens and administrators on local decisions.

Among the general context of globalization, from which it is impossible to withdraw, and the thousands local contexts there is an infinite variety of urban situations. To cope with it we must adhere to some principles that help in putting on the same track the many facets of urban reflection. Here are some. In the recent decades we were forced to abandon the idea that the city is an organism: in the post-modern metropolis there is no internal consistency, rather there's juxtaposition, coexistence, diversity. The urban conservation issue fits in such frame, namely in the coexistence and juxtaposition.

We understand that this approach seems to deny the plan and the reasons for his claim to act as a control and reorganization of space as a function of an ethical, social and economic justice. Under attack is primarily zoning, accused of imposing monotony and rigidity to a city,

which is in fact increasingly fragmented and mixed. Such statement has its origins in a critique of the modernity: against the inadequacies of rationality we discover the myth, against the elusive reality we are content with its interpretation. Modern architecture, in an attempt to create a space (and a society) of equals, eliminated that symbolic apparatus that has so much part in the traditional city. With great (and interested) lucidity we had the temples of consumption and financial power substituting those of the civic (and religious) institutions. In doing so we built a hostile space, negation of that pact of coexistence among citizens of what the city has always been an allegory. By now we know that the city is not only its material structure, but also much more: a system of relations, a system of values, a system of desires.

Here comes the issue of planning for the conservation of historic centres. The most common approach intends to put together physical rehabilitation and economic revival on the ground that conservation policies cannot be afforded out of some form of economic return. However, one might observe that, while the two lines were developed in a parallel way (but the economic one was by far the most cherished), conservation aims were often overlooked.

Although the debate on conservation still goes on, one should admit that in many parts of the world some success has been achieved in preserving the historic building stock. However, its terms seem questionable: tourist floods, commercial monoculture, petty urban furniture are homogenising Europe's (or World's?) historic centres. Administrators appear satisfied with it, experts and academics are busy pushing forward protective legal measures wherever they can, people find increasingly difficult to accept such reductive policies. A basic lack of communication (ending in poor identification of goals and methods) among the actors is producing an artificial environment that is far away from what we would like to protect. My main assumption is that such values can be saved only through a process of social recognition and interpretation. Taking into consideration people's attitudes towards their own past, instead of teaching them how to think, could help in designing more effective policies.

Let us consider what happened to those European historic centres that were best taken care of, in terms of planning and development control. Fronts were more or less accurately renovated, as were the signs; building typologies thoroughly "renewed", were usually turned into flats for well off singles or into professionals' offices; streets and squares, liberated

from car traffic, were invaded by benches, flower pots and lamps more or less elegant but always at a "human scale". In these spaces, usually overcrowded, walk visitors, lunch time employees and, most of all, shoppers. Ground floors are mainly turned into shops, restaurants and fast foods, or even into large department stores, connecting astutely a number of different buildings: the final setting is totally organised in order to create that kind of joyful atmosphere that seems necessary to buy, consume and pay any type of product.

It is clear the role that the historical environment plays in the tourist business and the chances open for historic cities to develop relevant economic activities in the field. Cultural tourism and local economies should be there to meet in a happy marriage, where both parties have something to earn. It is only partly so. The wedding takes place, but this happens at a very high cost. Tourists crowding art cities change its aesthetic pattern, affecting the possibility to enjoy of its features. This is true both for the inhabitants and for the tourists themselves. Moreover, it is quite clear that tourist trade, even if it leads growing masses to visit art cities, puts its main efforts in the number of visitors, not in their quality. Cities try to conform to the image that was adopted by the societies originating tourists. Such images are extremely grossières and tend to overcome even the simplest distinctions: listening to Neapolitan songs in a Venetian gondola is not a learning attitude, nor is watching employees wearing old Quaker dresses during working hours in Ironbridge Valley. In this way cities become sheer peripheries of the spaces originating the tourist flow; they incorporate and favour even their consume patterns, if we just consider the sprawl of pizza and kebab joints all over the tourist universe. This type of transformation changes radically the original relationship between the site and the traveller: it is indeed the opposite of what travel is meant to be.

If all this is true, we must realise that one of the greatest possible dangers is considering the relationship between tourism and cities as having the same character everywhere. This would bring about a set of criteria to be applied uniformly in programming and planning in different contexts. Should these strategies show partially successful in a short term economic prospect, we would get as a main result an increased homogenisation in the character of our cities. This is not what we are looking for. We must instead stress the very basis of old centres fascination, that is diversity, both among themselves and in front of the contemporary city: his-

toric cities exist in the space and the mind of citizens and visitors as well. It is such structures and images that must be discovered.

This suggests a very individualistic approach that is describing, analysing and understanding the peculiarities of each city, before designing projects and policies most suitable to favour a correct kind of development. It would be very interesting to check what kind of urban policies a number of European art cities have adopted (if any). Most of them have a plan, but how effective such plan proved to be or how it was actually affected by tourism, these are still very mysterious matters. It is indeed a problem of policies, not just of plans. One could also suspect that planners (and public administrators) get satisfied with official documents while missing to acknowledge what goes around: investigating and ameliorating urban tourist policies could help raising the quality of life of the citizens.

Yet even this different approach may suggest new and perhaps more effective directions. If we take the plan as a project of government rather than a drawing of a preconceived model, we must necessarily activate a dialogue among the actors, and the plan will work as a platform for such dialogue. On the other hand, the recognition of a plurality of actors also involves that of a plurality of objectives: we must also be aware that the identification of targets comes through the unveiling-of the various languages that often obscure, in our culture, desires and passions. Opening paths for better communication is the challenge.

Giorgio Piccinato,

Emeritus professor of urban planning. Until 2010 Head of the Dept. of Urban Studies, Roma Tre University. Before 1995 Head of the Urban Planning Department at IUAV Venice. Past President of the Association of European Schools of Planning (1992-1994). Consultant to the United Nations, the European Union and ARRS (Slovenian Research Agency) for programs dealing with urban planning, urban conservation, professional education. Member of the Editorial Board of the Journals: *Planning History* (Oxford.); *Urbana* (Caracas.) ; *Journal of Urban Design* (Nottingham.); *Tria* (Napoli); *Urbani Izziv* (Ljubljana). Among his publications: *La costruzione dell'urbanistica. Germania 1870-1914* (The construction of planning, Germany 1870-1914), Rome 1974, Wiesbaden 1983 and Barcelona 1993; *Alla ricerca del centro storico* (Looking for the historic centre, Milan 1996; *Un mondo di città* (A world of cities), Turin 2002 and Caracas 2007; *Atlas de centros históricos do Brasil* (Atlas of historic centres of Brazil), Rio de Janeiro 2007; *Fer-moimmagine. Studio sulla felicità urbana* (A study of urban happiness), Macerata 2008.

E-mail: giorgiopiccinato@gmail.com

Invited Opening Article

New Approaches and New Tools for Urban Conservation

*

Francesco Bandarin

UNESCO Assistant Director-General for Culture

Urban conservation has evolved in the past fifty years from a practice limited to a small number of historic areas, mostly in the European context, to a universally recognized area of urban policy-making, encompassing not only the traditional 'old centres' of many large cities or the preserved examples of small historic towns, but a greater variety of situations, including modern cities of significant value.

Parallel to the expansion of the practice, the concept of historic city and the approach to its conservation has evolved, from a vision of the historic city as a monumental ensemble, to a more articulated vision that includes other value systems, linked to the archeological or geological layers, to the intangible dimensions of heritage and to the social composition of the city.

The 2011 UNESCO Recommendation on the Historic Urban Landscape (HUL) puts the analysis of the historical layering process at the core of urban heritage conservation practices.¹ In so doing, it reflects the most advanced positions of modern urban conservation theory and practice, starting with the Venice Charter (1964),² as well as other UNESCO and ICOMOS

---

¹ UNESCO (2011) Recommendation on the Historic Urban Landscape. Art. 8. *The historic urban landscape is the urban area understood as the result of a historic layering of cultural and natural values and attributes, extending beyond the notion of "historic centre" or "ensemble" to include the broader urban context and its geographical setting.*

Art. 9. *This wider context includes notably the site's topography, geomorphology, hydrology and natural features, its built environment, both historic and contemporary, its infrastructures above and below ground, its open spaces and gardens, its land use patterns and spatial organization, perceptions and visual relationships, as well as all other elements of the urban structure. It also includes social and cultural practices and values, economic processes and the intangible dimensions of heritage as related to diversity and identity.*

² International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (1964). Art. 11: *The valid contributions of all periods to the building of a monument must be respected,*

documents (UNESCO 1976; ICOMOS 1987).

Every city is the product of a gradual layering process that sometimes spans thousands of years in history, like for example in Damascus, Rome or Delhi, and sometimes lasts just a few decades, like for example in Brasilia, Chandigarh or Shenzhen. Each layer represents a moment in the history of the city, an expression of its culture, of its economic strength, of the ways it adapts to the physical environment, of its innovation capacities and its technological achievements (Bandarin and Van Oers, 2015). In spite of this, traditional urban planning has seldom considered the layering of cities as a tool for management and interpretation.

Today, there is little integration of professions dealing with the process of heritage conservation and urban development, leaving the field of urban heritage management seriously compartmentalized. With limited exchanges between the professional 'silos', this obviously reduces the efficiency and effectiveness of conservation efforts, as well as creates a vacuum that can be exploited by the forces that are not interested in heritage preservation.

If planners today need to respond to new challenges and listen to social needs in ways that were not practiced before, they need also to innovate their methods and look at urban heritage as a resource for the entire city and for its sustainable development. Not all cities are the same, and therefore the study of the layering process needs to be adapted to the specific contexts.

While it is difficult to list all the disciplines and professional practices concerned with urban conservation and management, it is possible to discuss some of the main ones, focusing on the issues that need to be analyzed and understood in a planning process respectful of the diversity of the cultural legacies and of the cultural expressions of the city.

The Physical Layers of the City

Geology and Hydrology

As much as cities are a layered built construct, they rest on another layered system, i.e. the geological strata formed during Earth's history. This rela-

---

since unity of style is not the aim of a restoration. When a building includes the superimposed work of different periods, the revealing of the underlying state can only be justified in exceptional circumstances and when what is removed is of little interest and the material which is brought to light is of great historical, archaeological or aesthetic value, and its state of preservation good enough to justify the action. Evaluation of the importance of the elements involved and the decision as to what may be destroyed cannot rest solely on the individual in charge of the work. ICOMOS 1964

tionship is a fundamental one, albeit often forgotten with dire consequences for urban conservation and for the protection of urban environments from natural hazards. The relationship of a city to its geological context is not only the basis of its resilience through time (or, of its collapse), but is also the main reason of the continuity of forms and types through millennia.

Environment and the City

The relationship between city and nature has been part of the planning tradition of the twentieth century, especially in the design of parks and open spaces. However, contemporary planning approaches have found their inspiration in the work of the landscape architect and planner Ian McHarg, whose seminal book *Design with Nature* (McHarg 1969) and research and teachings have helped to re-position the idea of nature in the city planning process. At the core of his approach lies an innovative methodology that brings together social and natural processes through a system of analysis and superposition of the layers of values existing in a given area.

The present financial and economic crisis affecting the industrialized countries, together with the upcoming grave climatic change perspectives, have shifted the attention of urban thinkers and managers to the future impact on cities, and therefore to urban ecology as a tool for sustainability and resilience.

Archaeology

Archaeology is a primary source of understanding of the formation of urban heritage. And yet, in most situations, it is still considered as a separate object that is difficult for management and interpretation, if not an outright nuisance to be buried or removed (Williams 2014).

A key element in the process of valuing the role of archaeological remains in the city is their legibility: without a clear understanding of the nature and form of the structures, the public will not get involved and it will not consider the areas worthy of conservation. It is important therefore, inside urban areas, to invest in interpretation and in an accurate restitution of the remains, in order to make them part of the life of the city, both as an element of identity and education, and as an attraction for heritage tourists.

Morphology

Urban morphology has developed in the past half century as a powerful tool for the study, interpretation, planning and rehabilitation of historic areas. It analyses the historic urban fabric as a complex cellular micro-system

that evolves organically. Because this discipline does not focus only on the outstanding monuments, but on the urban fabric as a whole, it can provide a basis for conservation planning and for renovation and adaptation processes that want to emphasize continuity of the urban form and of urban spaces.

This approach, which had its roots in the field of geography, was developed by the urban geographer Conzen in Great Britain (Conzen, 2004) and was then applied to different regions of the world.

The diffusion of this methodology in different parts of the world has allowed to adapt it to the changing urban contexts and traditions, and constitutes an important legacy that can be brought upfront in the context of application of the HUL Recommendation.

The Intangible Layers of the City

Intangible Values

One of the most innovative aspects of the HUL Recommendation is certainly the emphasis on the intangible dimension of the city, and on the importance of including them in the conservation process. Although these aspects are considered in the planning and conservation theories, and are certainly at the core of very important philosophical approaches developed in the past 50 years (Norberg-Schulz, 1980), they are seldom associated to the concrete making of urban conservation plans. On the contrary, as the HUL Recommendation recognises the construction of heritage values as a result of social and community practices, the intangible values become important guiding components of the interventions. These values include first of all the cultural expressions of societies and communities, but include also memory places and spaces associated to events and cultural developments of particular significance (Jigyasu, 2014).

Planning Processes

A fundamental intangible 'layer' of the city is certainly constituted by the planning and management structures that condition and orient its development. As a long experience and long history of planning failures has demonstrated, planning that is insensitive to the local cultural situation and structures (typically 'imported planning') can have a disruptive role on the physical and social environments. Sensitive planning must consider the overall social situation and not be limited to land-use or infrastructure issues, but analyze all aspects of the local situation, ranging from land owner-

ship and tenure to facilities, services, social structure and customs, as well as economic and financial aspects (Siravo, 2014).

Economic Activities

The development of economic life and production is one the main reasons of the very existence of cities. It is also the basis for its sustainable growth and conservation. In fact, the economic dimension is part of the urban landscape and reveals individual and collective connections inside the layering of values and between the attributes. This is why the HUL Recommendation suggests dealing with the economic forces of the city not as an antagonist, but as a partner in the effort of preserving values, as well as physical structures.

While in the past the economic actors of the city were essentially linked to internal production processes, today the openness of the markets and the effects of globalization have multiplied the number of economic actors and their characteristics. This makes it more difficult to define the relationships between economic actors and networks and the city, but it still remains a key dimension to take into consideration.

Conclusions

The inclusive, cross-cutting, integrative approach proposed by the Recommendation on the Historic Urban Landscape (UNESCO, 2011) is certainly more complex than what has been summarized in the previous paragraphs. A better understanding of the context of intervention in fact compensates the additional effort, as much as a greater involvement of local communities provides a stronger support to public decision-making.

I am confident that this book will contribute to the ongoing discussion on the Historic Urban Landscape approach, enriching it with examples and analysis that are at the core of the current effort to develop practical and operational tools for its implementation.

References

Bandarin, F., and van Oers, R. (eds) (2015). *Reconnecting the city. The historic urban landscape approach and the future of urban heritage*. Chichester: Wiley-Blackwell.

Conzen, M.R.G. (2004) *Thinking about urban form, 1932-1998*. Bern: Peter Lang.

ICOMOS (1987) Charter for the conservation of historic towns and urban areas (Washington Charter). Washington.

ICOMOS (1964). International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter, 1964). Venice: 2nd international congress of architects and technicians of historic monuments.

Jigyasu, R. (2014) The intangible dimension of urban heritage, in: Bandarin, F and van Oers, R. (2015). *Reconnecting the city*. Chichester: Wiley- Blackwell: 129-144.

Laureano, P. (2001) The water atlas. Traditional knowledge to combat desertification. Paris: UNESCO.

Margottini, C., Spizzichino, D. (2014) How geology shapes human settlements, in: Bandarin and van Oers (eds) *Reconnecting the city*. Chichester: Wiley- Blackwell: 47-84.

McHarg, I. (1969) Design with nature. Philadelphia: the Falcon Press.

Norberg-Schulz, C. (1980) Genius Loci: Towards a phenomenology of architecture. New York: Rizzoli.

Siravo, F. (2014) "Planning and managing historic urban landscapes", in: Bandarin, F and van Oers, R (eds) (2015). *Reconnecting the city*. Chichester: Wiley-Blackwell: 161-175.

UNESCO (1976) Recommendation concerning the safeguarding and contemporary role of historic areas (Nairobi Recommendation). Paris: UNESCO.

Williams, T. (2014) Archaeology: Reading the City through Time, in: Bandarin, F and van Oers, R.(eds) (2015). *Reconnecting the city*. Chichester: Wiley- Blackwell: 19-46.

Whitehand, J. W. R. (1992) The making of the urban landscape. Oxford: Blackwell.

Francesco Bandarin,

Francesco Bandarin is the UNESCO Assistant Director-General for Culture. He is Professor of Urban Planning and Conservation at the University IUAV of Venice (currently on leave). From 2000 to 2010 he was Director of the UNESCO World Heritage Centre and Secretary of the World Heritage Convention. From 2010 to 2014 he served as Assistant Director-General of UNESCO for Culture. In October 2015 he was re-appointed in this position for an interim period. In 2014, he was appointed President of the Jury of the Venice Architecture Biennale, curated by Rem Koolhaas and President of the Jury of the First Shenzhen Creative Design Award (SCDA). He is the Editor-in-Chief of the International Journal City, Culture and Society, published by Elsevier. He is President of the Italian Association of Historic Cities (ANCSA), member of the Visiting Committee of the Getty Conservation Institute in Los Angeles and member of the Steering Committee of the Aga Khan Award for Architecture.

Divriği Ulu Camii ve Darü'sşifası (Sivas)
Kaynak: <http://www.kulturvarliklari.gov.tr>

From Local Archives to the World Heritage List: Making Inventories of Cultural and Natural Wealth and the Case of Turkey

*

Ege Yıldırım
Middle East Technical University

Abstract

Systems for identifying and assessing the cultural and natural heritage have been developed in virtually all countries around the world, constituting a vast body of information on the wealth that is found on Earth, divided amongst the territories of various states. The value appropriation to cultural and natural assets ranges in 'level of significance' from the local (neighborhood/ municipal) to the regional, national and international, creating a hierarchy of values that can be the topic of much debate for stakeholders. Inventorying and designation also have implications in terms of protection, land use, zoning, identity politics and the potential for economic development – particularly through tourism – based on the heritage industry revolving around labeled 'heritage sites'. With advancing technology, digital and online inventories and archives enable more public accessibility, visibility and opportunities to influence the way their content can be used for various agendas. This paper focuses on the concept of the 'inventory' in the broad sense, to discuss its relationship with heritage identification and designation with a focus on the Turkish system. An evaluation is made in particular of the nomination process for sites leading to the UNESCO World Heritage List, through the channel of national Tentative Lists (TL), with a case study of the Turkish TL. Thus, potential approaches are explored for building on local and national inventories, to contribute to improved systems of appropriating value to cultural and natural resources, benefiting their protection, appreciation and sustainable use by local and global communities.

Keywords: *Inventories, UNESCO World Heritage, Tentative List, Turkey, cultural and natural heritage*

Yerel Arşivlerden Dünya Miras Listesi'ne: Kültürel ve Doğal Zenginliğin Envanterlenmesi ve Türkiye Örneği

*

Ege Yıldırım
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Öz

Kültürel ve doğal mirasın tespit edilmesi ve değerlendirilmesine yönelik sistemler, dünyanın hemen her ülkesinde geliştirilmiş, yeryüzünde bulunan ve çeşitli ülkelerin toprakları arasında dağılmış olan zenginliğe ilişkin geniş bir bilgi hazinesi oluşmuştur. Kültürel ve doğal varlıklara atfedilen değerlerin 'önem düzeyi' yerelden (mahalle/ belediye) bölgele, ulusala ve uluslararasıma kadar değişkenlik göstermekte, konu ile ilgili paydaşlar arasında tartışmalara yol açabilen bir değerler hiyerarşisi yaratmaktadır. Envanterleme ve tescillenmenin ayrıca koruma, arazi kullanımı, yapılaşma koşulları, kimlik siyaseti ve 'miras alanı' olarak etiketlenen yerler etrafında dönen miras endüstrisine dayalı (özellikle turizm yoluyla) ekonomik kalkınma açısından birçok yan etkisi bulunmaktadır. Gelişen teknoloji ile, dijital ve çevrimiçi envanterler ve arşivler, bu bilgiye daha fazla kamusal erişim, görünürlük ve bilgi içeriğinin çeşitli amaçlar doğrultusunda kullanımını yönlendirmek için fırsatlar getirmektedir. Bu makale, geniş anlamda 'envanter' kavramını ele alarak mirasın tespit edilmesi ve tescillenmesi ile olan ilişkisini Türkiye örneğine odaklanarak tartışmaktadır. Özellikle ulusal Geçici Listeler üzerinden ilerleyen UNESCO Dünya Miras Listesi'ne giden adaylık süreci Türkiye özelinde değerlendirilmektedir. Bu şekilde, yerel ve ulusal envanterleri temel alarak, kültürel ve doğal kaynakların yerel ve küresel topluluklarca korunması, yaşatılması ve sürdürülebilir şekilde faydalanulmasına yönelik daha etkili ve adil değer atfetme yaklaşımlarına ilişkin düşünceler geliştirilmektedir.

Anahtar kavramlar: Envanter, UNESCO Dünya Mirası, Geçici Liste, Türkiye, Kültürel ve doğal miras

Introduction

Systems for identifying and assessing the cultural and natural heritage have been developed in virtually all countries around the world, constituting a vast body of information on the wealth that is found on Earth, divided amongst the territories of various states. Inventorying and designation also have implications in terms of protection and economic development, as they provide the basis from which value appropriation is made on the heritage assets in question. This value appropriation ranges in 'level of significance', creating a hierarchy of values that can be the topic of much debate for stakeholders. The platform where this debate takes place perhaps most intensely is that of the World Heritage (WH) Convention of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), the prestige and visibility of which motivates communities and their leaders to strive for this accolade with enthusiasm.

This paper explores the concept of the 'inventory' in the broad sense, first discussing its relationship with heritage identification and designation, with a focus on the Turkish system. Then it evaluates the nomination process for sites leading to the UNESCO WH List, through the channel of national Tentative Lists (TL), with a case study of the Turkish list. By exploring the interplay between levels of identification and designation, from local and national inventories up to World Heritage, potential approaches are sought for building on these dynamics to contribute to more effective and fair systems of attributing value to cultural and natural resources.

The process of inventory-making

Identification and 'listing'

Documentation is the first major phase in the long process of safeguarding and management of the cultural and natural heritage, and the first step that launches the official procedures is identification. Once the heritage is identified, it is assessed for its characteristics and significance so as to confirm and recognize the need for its protection. This recognition finds official status through the decision of the public bodies mandated to handle heritage affairs by each country's laws, to form official

lists, i.e. for registration, listing or designation onto national or local registers of properties to be protected.

In the Turkish legislation for the protection of cultural and natural properties¹, these two steps have been defined clearly as distinct official procedures, i.e. 'identification' (*'tespit'*) and 'registration' (*'tescil'*), undertaken on the scale of the single monument/ structure (*'kültür varlığı'*) or natural feature (*'tabiat varlığı'*) or the environmental scale of the conservation area (*'sit alanı'*), of urban/ archaeological/ historical/ natural types or their combinations. The lists of registered properties are kept in the subsidiary organs of the Turkish Ministry of Culture and Tourism (MoCT), i.e. the 'Regional Councils for the Protection of Cultural Property' (also of 'Natural Property' until 2011, when the Ministry of the Environment and Urbanization (MoEU) was established and the responsibilities for natural heritage were transferred to 'Commissions for the Protection of Natural Property' under this ministry²), and accessible through the website of the MoCT and the country's 81 Province Directorates for Culture and Tourism (PDCT) (MoCT-GDMM, 2016). Types of registered natural heritage status include, beside the natural properties and natural conservation areas formerly administered by the MoCT, Special Environmental Protection Areas (*'Özel Çevre Koruma Bölgesi'*) (MoEU-GDPNH, 2016), nature protection areas (*'korunan alan'*) with five sub-categories, wetlands (*'sulak alan'*) and Ramsar Sites, the latter two administered by the Ministry of Forestry and Water Affairs (MoFWA) (MoFWA-GDNCNP, 2016) (also see Table 1).

Beside the officially registered properties, there may be unofficial lists kept by non-governmental actors, i.e. community groups working on heritage at the local, national and international scale. These groups may be advocating the official recognition of heritage sites that have not yet gained it, aiming to draw attention to certain endangered sites, or creating specific accreditation systems for sites to qualify for technical and financial support. Some well-known examples are the World Monuments Watch of the World Monuments Fund and the 7 Most Endangered List of Europa Nostra. Official bodies may also be compiling selections of places of interest, usually for the tourism sector, as observed in the lists

---

¹ Law no. 2863 on the Conservation of Cultural and Natural Property.

² Decree 648 Decree no. 648 on Amendments to the Decree on the Establishment and Duties of the Ministry of Environment and Urbanization and to Some Laws and Decrees.

of ‘places to visit’ in the websites of province directorates for culture and tourism, province or district governorships and municipalities.

All these official and unofficial channels of listing and inventorying, while presenting a great diversity and varying degrees of systematization and consistency, serve the common purpose of creating recognition of places to be protected, which in turn facilitates action for their protection.

Implications and benefits of inventorying

The linguistic meaning of ‘inventory’, as given by Merriam-Webster (2016), is “a complete list of the things that are in a place” and “the act or process of making such a list”, as well as some specific definitions including “a catalog of the property of an individual or estate” and “a survey of natural resources”, with roots in the 15th century derived from the Latin for “thing found”. Keeping in mind this essential function, one can appreciate how inventorying facilitates analyses of listed items on a collective scale, and make policy decisions for heritage based on these analyses (e.g. institutional and regional resource allocation, statistical and comparative analyses revealing overall attributes, trends, with biases to rectify and gaps to fill if necessary). As the proverb “knowledge is power” reminds, these systematic, detailed and interpreted pools of information provide a powerful enabling tool for protecting and managing the heritage assets at hand.

The fundamental role of inventorying as a systematized method of documentation is that of information. When compiled and interpreted in an organized fashion by archaeological, city and other types of thematic archives and museums, its transformation into a knowledge base reinforces collective identity and urban memory, as long as community awareness, pride and sense of ownership for these heritage assets is in place.

Inventorying, when integrated into a system of legal status designation, becomes a protection tool that can affect land use and zoning decisions in urban and regional development, depending on how much scope the national legislation of countries allow for it. In the Turkish case, designation has a strong effect of restricting development rights, bringing the suspension of all zoning rules in effect until a conservation plan and associated building regulations are prepared and approved by the conservation councils of the MoCT (and recently the MoEU). One

should note, however, that the inadequacy of financial aid provided to owners of historic buildings and of the socio-economic mechanisms supporting local authorities in caring for conservation areas, has left the heritage designation tool in a weak position, giving it a negative image of burdening the community with unreasonable obligations, and thus paving the way for pressures to challenge this status. It is thus somehow paradoxical that communities can take pride in the 'special' cultural and natural beauties with which they are associated, while objecting to legal restrictions that accompany their recognition.

The basic role of documentation and inventorying as the initial step in heritage conservation often translates into the first 'line of defense' in hostile socio-economic contexts, such as those implied above, and the only realistic measure to take in the face of natural disasters, armed conflicts and other crises and risks. When the steps that should follow designation, such as planning, project preparation and physical conservation works, are not possible for a variety of reasons – policy priorities, availability of financial and human resources, security concerns, etc. – the minimal measure of documentation is much better than no measure at all, as the information saved in the public (or potentially accessible) record will ensure that the memories, values and meanings the heritage conveys are not entirely lost for the relevant communities.

A similar function of documentation and inventorying, which could be said to have increasing importance, is a more philosophical one within conservation discourse. The scientific community of conservation and related fields seems to be arriving at a stage of thought where "we cannot protect everything", at least not physically, and maybe "we are not meant to". In the face of dilemmas related to sustainable development and the conservation-use balance, alternative ways for conserving memories, values and meanings, again, may lie in advanced and creative ways of documentation and knowledge of the full stock of heritage assets 'found' through inventorying. Here, new information technologies emerge as a key player.

In our age of the information revolution ushering in new technologies and a new form of 'digital democracy' through accessibility of information, the heritage field is a great beneficiary of these emerging opportunities. Some major areas where new technologies are being used include virtual tours, virtual reconstructions – a famous case being the 'laser resur-

rection' of the Bamiyan Buddhas (Russon, 2015), mobile applications and QR ('Quick Response') codes granting visitors instant access to information on the heritage sites, and social media campaigns for awareness-raising and organizing—such as UNESCO's #unite4heritage and the UN's #GlobalGoals. Equally exciting are the possibilities afforded by Geographic Information Systems (GIS) data handling capabilities, and the social reach of digital and online inventories and archives, set up by public, private and community organizations – some well-known examples including the Getty Archival Images, the New York Metropolitan Museum's Open Access for Scholarly Content (OASC) initiative and the Europeana portal – enabling more public accessibility and visibility to heritage assets, their content being used by researchers, professionals and the interested public.

One critical aspect related to the information function of documentation, beside awareness building, is about accuracy and thus 'authenticity', particularly in the context of reconstructions- both physical and virtual. A fundamental tenet of restoration is that it should stop where conjecture begins (Venice Charter, art. 9); the more thorough and accurate documentation done, the more scope for qualified restoration interventions and more evidence to support claims against unqualified ones.

Another important outcome of heritage recognition has been in economic terms, with the development of the heritage industry revolving around labeled 'heritage sites'. The potential presented by heritage assets for economic development – particularly through tourism – has been recognized early on, creating an enormous economic sector around the world, and often the most important sector in many developing countries. Ranging in levels of sustainability, from resort towns and theme parks with corporate institutions behind them, to cultural and ecotourism trends spontaneously appearing among the public through fashions and informal networks, the tourism sector is largely driven by 'branding' and 'buzz' created around cultural and natural beauties. Beside tourism, the perceived attractiveness of real estate located close to or within recognized cultural and natural heritage assets influences prices and the behavior of income groups.

Lastly, the recognition of heritage and its formal placement in official inventories has a dimension of identity politics. There may be multiple, competing definitions for different groups associated with the same her-

itage site – a typical case being between indigenous populations and groups who settled later, often as colonizers – leading to contested views of the right use and interventions to it. Another case, particularly in countries with multi-cultural/ -ethnic/ - religious histories and demographics, may be that heritage representing these different identities and cultures is prioritized differently in representing a country's 'national heritage'. Turkey presents an interesting case in this respect in the last years, as some of the country's minorities' heritage has been endorsed by the state (the MoCT) in the WH process; Diyarbakır Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape, in a city closely associated with Turkey's Kurdish population, has been nominated and inscribed on the WH List, and the Tentative List features two sites of Armenian heritage and six sites of high importance for today's Christian community. Some of these nominations drew substantial public and media attention, and gave promising signs to the national and international community of experts, of a maturing cultural policy in this country at the time.

Levels of significance and hierarchies of recognition

The process of inventorying comprises two distinct steps, i.e. identification and designation, which are connected through an understanding of 'meaning', which leads to significance assessment. The establishment – and perhaps a reiterative process of updating – of "why we protect in the first place" is a constant reference and 'compass' for all activities forming the heritage conservation and management process. Significance assessment builds upon the understanding of a site and seeks what is important about it in various contexts, through comparison with other similar cultural or natural assets, considering questions such as whether they are common, unusual, rare, unique or the sole survivor, or whether they are typical, representative or atypical. Significance assessment is based on a wide variety of values, which in turn inform criteria of selection. The basic types of value are mentioned in various sources as 'age', 'aesthetic value', and 'historic value', but the range of values relevant for heritage has grown tremendously, toward a more inclusive and comprehensive understanding of social life and society's preferences, which are not discussed in detail in this paper.

The value appropriation to cultural and natural assets ranges in 'level of significance', usually expressed in geographic scale. While a range of

significance from 'none' to 'low', 'medium', 'high', 'exceptional' and 'unique' is often used; a measure from 'none' to 'local' (neighborhood/municipal), 'regional', 'national' and 'international' reflects statutory designations and corresponds to the hierarchy of local government and administration (district, region, country, etc.), which is more convenient in terms of official status designation. This hierarchy of values created can be the topic of debate for stakeholders, who often seek recognition at the highest level possible for the sites with which they are associated – either through belonging and identity, or through responsibility for management. To some degree there will always be an element of discussion about which category a site falls into, but experience of context, of the category being assessed, of the current level of understanding (whether it be archaeological, ecological or other) and other factors will greatly inform the assessment. These levels of significance might be actual – in that the significance is already revealed – or it might be potential, in that work may be needed to assure the level or to reveal it at future times. With further research in any relevant topic, the levels of significance of any site may change in the light of emerging knowledge (Donald Insall Associates, 2010, p. 71).

The 'ultimate inventory': UNESCO World Heritage

Overview of the World Heritage nomination process

The importance and relevance of designation and recognition of heritage sites is sustained and reproduced in the heritage field with the great and ever-growing popularity of the UNESCO World Heritage List. With 191 States Parties, the World Heritage Convention is UNESCO's most widely ratified convention, and one of the most widely ratified environmental agreements in the world today (Viikari, 2010, p. 171). The prestige and visibility of the WH List motivates communities and their leaders to strive for nomination and inscription of their heritage sites on the WH List with enthusiasm, causing intense debates around the significance, meaningful size and composition of such lists and the effectiveness of the nomination process.

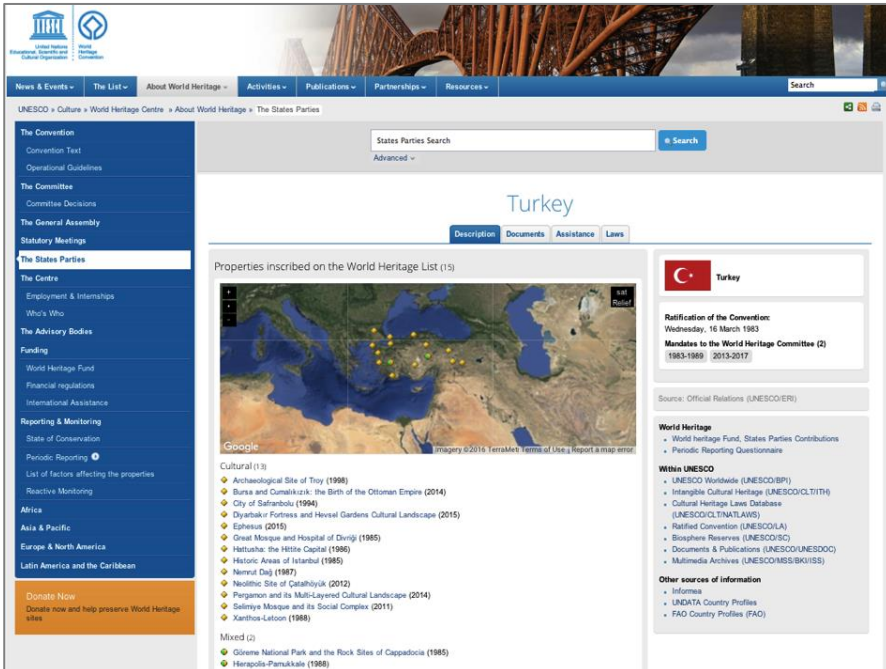
To provide a brief summary of the WH process, the 'Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage' was adopted by UNESCO in 1972, to encourage the identification, protection

and preservation of cultural and natural heritage around the world considered to be of outstanding value to humanity. To be included on the WH List, sites must be of outstanding universal value and meet at least one out of ten (six cultural and four natural) selection criteria (UNESCO WHC, 2016a). The World Heritage Committee, composed of 21 States Parties to the WH Convention serving on the committee on a rotating basis, meets annually to decide on the inscription of new sites nominated for the WH List, based on the Advisory Body reports of the International Council on Monuments and Sites (ICOMOS) for cultural criteria and the International Union for Conservation (IUCN) for natural criteria, as well as other topics such as monitoring the State of Conservation of WH Sites and general strategies and policies of the WH Centre. As of 2015, there are 1031 properties on the WH List, located in 163 countries.

The nomination process for a site begins through the channel of the national Tentative Lists (TL), which States Parties are responsible for preparing. A TL is an inventory of those properties that each State Party intends to consider for nomination (UNESCO WHC, 2016a). The list provides a forecast of properties that a state party may decide to submit for WH inscription in the next ten years. Although a position on a country's TL does not automatically tender that site with WH status, the list provides a tool for planning and advocacy of a nation's outstanding natural and cultural heritage, and assists the WH Committee to assess the context from which a country's particular nominations are made (New Zealand Department of Conservation, 2016).

After the first 20 years of the Convention, certain imbalances in the WH List became noticeable, and in 1994, the WH Committee launched the 'Global Strategy for a Representative, Balanced and Credible World Heritage List' to ensure that the List reflects the world's cultural and natural diversity (UNESCO WHC, 2016a). Efforts to make this strategy successful have been continuing over the years through new initiatives at the WH Centre, coupled with efforts to deal with the challenge of a list that has become almost 'un-manageably long'. This is an interesting conundrum, as achieving a balanced and representative list is through the addition of many sites of underrepresented types (or 'traditional' sites in under-represented countries), but the pressures of States Parties to have speedy inscriptions to add these underrepresented sites – increasingly at the expense of ignoring Advisory Bodies' recommendations – are also

putting the credibility of the WH List at risk. Some important measures the WH Centre has been taking to address these issues include restrictions on the number of sites that can be nominated each year by State Parties, and the highly commendable 'Upstream Processes', for closer collaboration of States Parties with the Advisory Bodies as early in the nomination process as possible.

Figure 1: Page for Turkey in the UNESCO World Heritage Centre website (UNESCO WHC, 2016b)

Parenti & De Simone (2015) argue that there are sociopolitical and institutional variables that influence the choice of states in forming their Tentative Lists, representing the cultural relevance of a country and its role inside UNESCO, and that the possible reasons behind WH List imbalance date back to the submissions of TLs, the first act of national initiative. Indeed, TL formation is observed to be highly susceptible to political will and connections at the local level and alignment with the political climate at the national level.

With this context in mind, the national Tentative Lists emerge as a topic worth exploring in detail in the present and the near future, as the success of WH strategies seems dependent to a great degree on how States Parties approach their TL formation process. Other ideas related to inventories may also come forth from TL discussions, which might contribute to the larger picture and ultimate goal of adequate recognition and sustainability of the world's cultural and natural resources.

The Turkish Tentative List

With 60 sites, Turkey is the State Party to the WH Convention with the largest Tentative List (UNESCO WHC, 2016b). With 15 sites inscribed on the WH List, it ranks in the lower half of the approximately 30 most active States Parties in terms of inscribed WH Sites and nominations between 2000-15 (UNESCO WHC, 2015b). The first 9 WH Sites were inscribed between 1985-98, and after a hiatus of about a decade, work resumed in 2009 by the MoCT to revise its TL. The fruits of these efforts were soon evident, with an intense period of new inscriptions – most of them already world-famous sites such as Ephesus, Pergamon and Çatalhöyük – beginning in 2011. Turkey is included in the most over-represented region, i.e. Europe and North America, but its outstandingly rich cultural and natural geography – related to its well-documented geo-strategic position straddling Europe, Asia and the Middle East – is as yet not fully reflected in the WH List. Thus, its long TL should be understandable, but the momentum with which the Turkish state has focused on this topic necessitates a scientific analysis and policy recommendations of matching vigor, to ensure the TL evolves in a balanced and representative way in line with the Global Strategy objectives.

Presently, the TL is dominated by cultural sites (93.3%), with cultural landscapes making up 6.8% of the overall list. In terms of typologies, archaeological sites (40.7%) and architectural monuments 37.3(%) are predominant, while historic towns (11.8%) are not overrepresented the way they are globally. In terms of themes encouraged by the Global Strategy, WH candidates are found under the Silk Road, intangible heritage, Islam, serial nominations, water heritage, shared heritage of different religious and cultural groups, bridges and pre-history, which covers a good part of the preferred themes. Industrial, modern, and natural (including coastal and marine) heritage present some noticeable gaps.

The TL is influenced by factors other than the typological and thematic aspects of heritage, such as political and scientific ownership and endorsement, local conservation and management capacity, understanding of the WH system by responsible parties, regional differences in socio-economic development and prevalent perceptions and priorities among key stakeholders in the country about the type of heritage that should be given importance to. These stakeholders could be listed as:

- the MoCT, which is the public body directly authorized for WH affairs and employing a fair number of experts who are trained in WH matters;
- the incumbent government, which would influence decisions related to sites deemed politically sensitive;
- the MoEU, which has not as yet been active for natural heritage nominations, and whose very inertia is a relevant factor;
- leaders of provincial and municipal governments, particularly in high-income cities and regions with high-visitation tourist sites, especially those figures with personal political leverage;
- scientific research teams, particularly those with good international connections who can competently navigate the WH system on a technical level; and
- the Ministry of Foreign Affairs, whose appointed ambassadors/delegations to UNESCO can actively engage with the WH Committee debates.

If one is to assume that the main priority for the Turkish TL, as mentioned above, should be to ensure that it is balanced and representative as per Global Strategy objectives, a sound policy for revising the TL needs to be crafted for the coming few years. The UNESCO WHC (2016a) encourages the preparation of TLs with the participation of a wide variety of stakeholders, including site managers, local and regional governments, local communities, NGOs and other interested parties and partners, also stating that the lists should not be considered exhaustive and that States Parties should re-examine and re-submit their TLs at least every ten years. Since the demand from local governments appears to remain high, the Turkish TL can be expected to keep growing every coming year, thus actively fulfilling the latter recommendation of the WHC. This prospect for growth, one hopes, is also an opportunity for the list to

indeed be re-examined, as thematically overlapping and redundant sites can be merged into serial nominations, sites that are sorely missing from the TL are added following due research and advocacy, and a certain order of priority is agreed upon, so that sites with deserving significance can be prepared for a WH future, in terms of protection, management and capacity building activities.

National and regional inventory projects for heritage in Turkey

To implement such a policy as described above, the pool of candidates that feeds the Turkish Tentative List, i.e. the national inventory of registered cultural and natural properties, needs to be actively harnessed. In other words, an ‘inventory strategy’ for the WH TL is recommended, fully using the benefits and possibilities that inventories provide, such as those mentioned earlier in this paper. The Turkish national inventory needs to be systematically scanned in light of the WH selection criteria, whereby registered properties are assessed for potential inclusion on the TL.

Table 1. Turkey’s cultural and natural properties registered on national and international scale, with regional divisions of their administration.

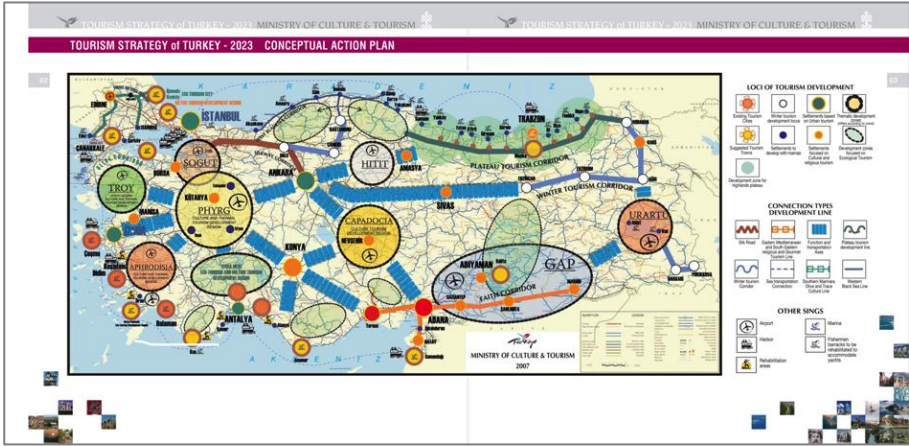
International	
World Heritage Sites (end of 2015)	15
World Heritage Tentative List Sites (end of 2015)	60
Ramsar Sites (July 2015)	14
National	
Registered Cultural Properties (end of 2015): 65,513 civil architecture works, 9,403 religious buildings, 11,093 cultural buildings, 2,753 administrative buildings, 1,077 military buildings, 3,748 industrial and commercial buildings, 4,176 cemeteries, 264 martyr memorials, 344 memorial monuments, 2,317 ruins, 61 protected streets	100,749
Registered Natural Properties (monumental trees and caves) (end of 2015, estimated)	4,500 ³

³ As no source could be found providing the current number of natural properties, a calculation was made based on the difference between the number of cultural + natural properties in 2011, i.e. 98228 (before the Decree 648 of 2011 separated cultural and natural heritage jurisdictions) and the number of cultural properties in 2012, i.e. 94,290, calibrated from 2011 to 2015 based on average percentage increase between 2007 and 2015, rounded down to the nearest 500. This calculation assumes there were new natural properties continuing to be registered after 2011. If there were none, then the estimate of 2011, not calibrated to 2015, should be taken, which would be approximately 3,900.

Registered Conservation Areas (Cultural/ Mixed) (end of 2015)	14,840
Registered Conservation Areas (Natural) (September 2014)	2,134
Nature protection areas: 40 National Parks, 203 Nature Parks, 112 Nature Monuments, and 81 Wildlife Improvement Areas (July 2015); 239 Gene Conservation Forest Area and 373 Seed Stand Area (end of 2014); 178 Seed Orchards (end of 2014)	1,226
Wetlands (July 2015)	20
Special Environmental Protection Areas (April 2016)	16
Total of Registered Cultural and Natural Properties on Single Monument Scale	105,249
Total of Registered Cultural and Natural Properties on Environmental Scale	18,236
Total of Registered Cultural Properties on Single Monument and Environmental Scale	115,589
Total of Registered Natural Properties on Single Monument and Environmental Scale	7,896
Total of All Registered Properties	123,485
Regional Administrative Divisions	
Geographical Regions	7
Development Agency Divisions (as per EU Accession)	26
Regional Councils for the Conservation of Cultural Property	34
Regional Commissions for the Conservation of Natural Property	29
Province Directorates for Culture and Tourism, PDs for Environment and Urbanisation	81

Sources: MoCT-GDMM, 2016a; MoCT-GDMM, 2016b; MoEU, 2016b; MoFWA, 2016; MoFWA-GDNCNP, n.d.; TUEE, 2014.

At the same time, other existing relevant policies, such as the Tourism Strategy of Turkey 2023 (TST 2023), need to be coordinated with this effort. In particular, various thematic regions, routes and corridors that have been identified in the TST (see Fig. 2) should be examined for possible serial nomination groupings, based on the Anatolian civilizations and historical periods.

Figure 2. Tourism Strategy of Turkey 2023, Conceptual Action Plan (MoCT 2007: 71-72).

A working group can be set up to undertake this work in an effective manner, with the leadership of the MoCT and support of the MoEU, as well as the coordination of the regional councils for the conservation of cultural property and regional commissions for the protection of natural property, province directorates for culture and tourism (PDCTs) and province directorates for the environment and urbanisation (PDEUs). Universities and experts conducting research on the local heritage, heritage-related NGOs and community groups representing certain localities can contribute to the process through regular consultative meetings and communications.

As one can follow from Table 1, the vast figures for registered properties, in the tens of thousands, are of a very different scale than that of a TL. This is expected in any country of the geographic size, population and cultural history that Turkey is, and even in smaller countries. The pertinent point of working with numbers of national scale would be to make sure the representativeness has been checked for the entire set of possibilities, and no potentially important site has been missed. In transferring the knowledge from the 'lower tiers' to 'higher' ones, the intermediary scales of sub-national 'regional inventories' offer a solution. Here, the regional administrative bodies mentioned in Table 1 (particularly the regional conservation councils/ commissions and the PDs) seem to be the appropriate operational units, though the relatively new com-

missions for natural heritage would need to follow the lead and guidance of the councils for cultural heritage, which also handled natural sites until 2011.

A major step taken in this direction has been the creation of the National Inventory System for Registered Immovables ('Tescilli Taşınmaz Ulusal Envanter Sistemi') or TUES, which was initiated by the MoCT in 2014, in collaboration with the company Netcad and targeting the MoCT's regional conservation councils (Netcad, 2014a; Netcad, 2014b). In the last two years, many conservation council decisions have been approving new cultural property designations with mapped coordinates compatible with the TUES system (Turkish Official Gazette, 2015; Ayıışı Medya, 2015).

Other inventory projects are also found to be in process in Turkey beside TUES, which have relevance to heritage sites. These include:

- Province cultural inventories, that have begun to be published in the past ten years – mainly in hard copy and book format – in many provinces by their governors with the support of PDCTs;

- the Istanbul Culture Inventory, prepared in 2009-11 as part of the Istanbul 2010 European Capital of Culture project, with the partnership of the MoCT and the Turkish Academy of Sciences (TÜBA) and the support of Istanbul Metropolitan Municipality and the French Institute for Anatolian Studies at Istanbul (IFEA), and the Istanbul PDCT as beneficiary, continued in 2011-12 with the support of Istanbul Development Agency. The project was set to evolve into a national inventory, and so far, four provinces (Ankara, Sinop and Yalova beside Istanbul) have had their registered properties uploaded to the dedicated website (www.envanter.gov.tr) along with various other archival and collections material, but the expected evolution has not yet been realized.

- the National Inventory System for Museums ('Müzeler Ulusal Envanter Sistemi MUES') or MUES, targeting the MoCT's network of museum directorates (www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,98489/muzeler-ulusal-envanter-sistemi-mues.html);

- the National Inventory for Intangible Heritage (aregem.kulturturizm.gov.tr/TR,50840/somut-olmayan-kulturel-miras-ulusal-envanteri.html);

- the Culture Portal of Turkey ('Türkiye Kültür Portalı') (<http://www.kulturportali.gov.tr>, website only in Turkish);
- the Official Tourism Portal of Turkey, approaching sites more in 'destination' terms (www.goturkey.com, website in Turkish, English and German);
- the National Bio-Diversity Inventory and Monitoring Project initiated by the MoFWA in 2015;
- various online City Archives and City Museums, mostly in mid-sized to large cities.

A large body of information is thus being gathered, although it seems fragmented in nature, and the connection of these projects with TUES, the authoritative inventory for heritage, is not clear. This connection should be established – addressing the coordination of cultural and natural resource inventories within themselves and between each other – for a centralized and coordinated system to develop, to avoid gaps and repetitions, and ensure consistency.

Regional inventories at the super-national/ global level

One can take further the notion of the Tentative List as a pivotal tool, bridging inventory hierarchies at levels above and below it, and explore regional inventories not only at the sub-national but also at the supra-national level. Figure 3 presents an attempt to formulate this, with well-established inventory levels (shown in darker shade) – of the WHL, WH TL and national registers – being augmented by the lesser used lower-tier inventories (in lighter shade) and the level of the global regions, not used from this perspective within the WH system (not shaded).

A reason for the interest in global regions is that there are mounting pressures and competition observed both for the WH List and the TLs, as is the case for Turkey, and may also be for other countries with a strong interest in the WH agenda. Mechanisms to 'spread the burden' of this pressure to all intermediary levels may be an option worth considering for the future, and has thus been examined briefly here.

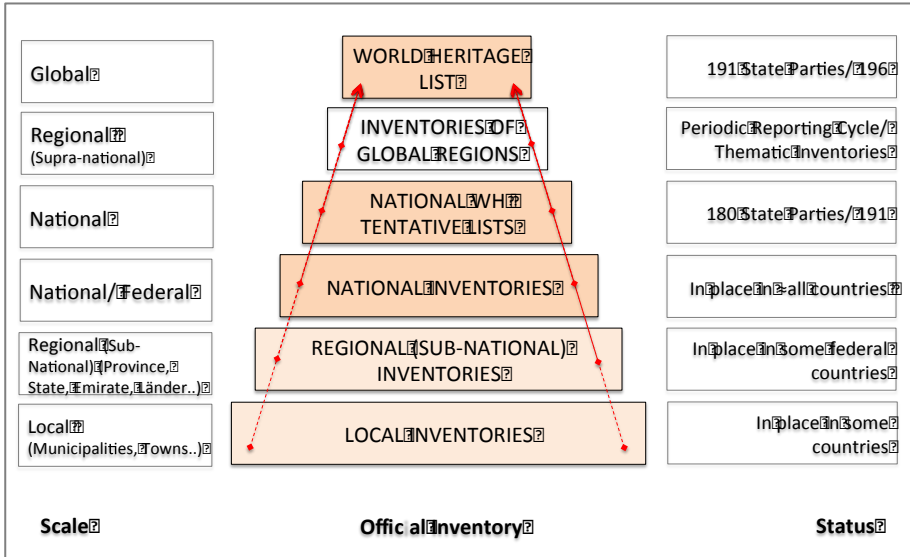

Figure 3: Diagram showing hierarchy of inventories.

The WH system is organized into the five regions of Africa, Latin America & the Caribbean, Arab States, Asia-Pacific and Europe & North America, which is followed closely throughout WH procedures. One of these procedures is the Periodic Reporting cycles, where WH sites are monitored for their State of Conservation on a six-year rotational basis. One of the main goals of this exercise is cited as providing “a mechanism for regional co-operation and exchange of information and experiences between States Parties”. This important aspect is reinforced by the practice of Regional ‘Category 2’ centres, established for capacity building in nine countries (UNESCO WHC, 2016a). Although the regional approach is used in such matters, the WH system has not defined an official designation of ‘regionally important heritage sites’ using the global regions. Inventories established for specific themes, such as for earthen architecture are useful in bringing different countries together, and the including of TL sites within their scope is noteworthy. Similarly, the thematic approach spanning many countries at once can be observed in the Thematic Studies conducted by ICOMOS (ICOMOS, n.d.) and the trans-national serial WHS nominations, which are often based on cultural routes.

The WH Centre has also developed guidance on optimizing the TLs from a regional and supra-national perspective, as the ‘Operational

Guidelines for the Implementation of the WH Convention' (para. 71-73) state that States Parties are encouraged to consult the analyses of both the WH List and TLs prepared by ICOMOS and IUCN, which could enable States Parties to compare themes, regions, geo-cultural groupings and bio-geographic provinces for prospective WH properties; States Parties are encouraged to harmonize their Tentative Lists at regional and thematic levels.

Outside the WH system, some regional inventory practices are found in Europe. The General Directorate for Monuments and Museums of the Turkish MoCT has been working for many years with 'Inventory Fiches for the Protection of Cultural and Natural Property' that are annotated with the phrase 'Council of Europe' (CoE), indicating their connection with a Europe-wide system. The CoE has traditionally been one of the major sources of international guidance on heritage matters, issuing seminal charters and conventions – the Amsterdam, Faro and Florence Conventions, to name a few – and can be observed to have organic ties with the UNESCO WH system. Thus some of its practices may be replicated for other regions around the world⁴.

Conclusion

The World Heritage List, with its high visibility and prestige, is a platform where heritage inventory issues come forward into the spotlight. Setting aside the popular narratives of the list being just a 'beauty contest for places', one should recognize that it is here to stay on the global agenda, at least for the foreseeable future. Even though the WH List may not be an 'ultimate' list in a literal, exhaustive sense, the symbolic power of its sampling different types of heritage offers incentives for national authorities to look at their inventories with this critical eye. Furthermore, as Frey et al (2013, p. 19) informs, the WH List is systematically correlated with economic and political factors unrelated to the expected scope of 'World Heritage', which testifies to the importance of the List. "Politicians, public officials, and interest groups in the various countries find it

---

⁴ There may, in fact, be systematic inventory initiatives for other global regions and they may be connected to the WH system, though this could not be researched within the scope of this paper.

desirable to try to influence the selections, because the List is considered to be relevant."

As the UN system leads by example and sets many rules and guidelines that other countries follow, the effect of the WH system reaches beyond the extent of selected WH sites and the responsibilities of the WH Centre and WH Committee. The Operational Guidelines provide definitions and principles from which professionals and authorities around the world take reference for their heritage-related work at large.

Building on this potential, it is proposed that a strong 'vertical line of information traffic' can be created, to use the hierarchy of inventories more actively at a global scale. New tiers of significance can also be celebrated, to spread the load on the WHL and TLs, and closer links can be developed between these well-known lists and the inventory systems – existing and potential – at other levels i.e. national, local, regional. The ultimate goal is to get as much of the world's heritage identified, documented and recognized as possible, harnessing the power of recognition and designation to motivate good practice in conservation.

A last topic to mention is the constantly evolving nature of site types and numbers. Notwithstanding the legal and practical limitations of enlarging inventories, not just for the WH and TL but on all scales, there is a continuous dynamic of this increase in motion. Ashworth & Howard (1999, p. 45) suggests that "heritage does not exist in finite measurable quantities waiting for someone to recognise it but is, in fact, created by the demand for it, as much in natural as in cultural heritage (...); then, such lists will never be completed and countries will never run out of possible heritage. One advantage of this is that (...) heritage planning is in essence a 'sustainable' activity". The WH system has been adaptive and responded to such demands in widening scope, most recently in the cultural landscape and historic urban landscape approaches. New technologies will continue to help us deal more effectively with the expanding wealth of heritage requiring attention. More ironically, the emergence of 'new heritage' can console one in the face of 'lost heritage' due to natural and disasters and human action, and implies that despite the irreplaceable nature of specific cultural heritage sites, culture, like nature, is overall a self-replenishing organism.

By exploring the interplay between levels of identification and designation, from local and national inventories up to World Heritage, poten-

tial approaches have been sought for building on the power of inventories to contribute to improved systems of appropriating value to cultural and natural resources, and thus contributing to their protection, appreciation and sustainable use by local and global communities.

Acknowledgments

I would like to thank my colleagues Evrim Ulusan, Karim Hendili and Dr. Simone Ricca for the insights they provided in our discussions and collaborations on topics relevant to this article.

References

- Ashworth, G. J. & Howard, P. (1999). *European heritage, planning and management*, Intellect Books.
- Ayışığı Medya (2015, 11 August). Çınaz höyüğü tescillendi. <http://ayisigimedya.com/default.asp?sayfa=haber&haberID=42097> (accessed on April 9, 2016).
- Turkish Official Gazette (2015). *Decisions of councils for the conservation of cultural property*. <http://www.resmigazete.gov.tr/ilanlar/eskiilanlar/2015/08/20150815-4-1.pdf> (accessed on April 11, 2016).
- Donald Insall Associates (2010). *Old town buildings, Delma Island, Abu Dhabi conservation management plan*, Abu Dhabi Authority for Culture and Heritage (ADACH).
- Europeana. (2016). <http://www.europeana.eu> (accessed on April 16, 2016).
- Europa Nostra (2016). *7 most endangered*. <http://www.europanostra.org/7-most-endangered/> (accessed on April 15, 2016).
- Frey, B. S., Pamini, P. & Steiner, L. (2013). Explaining the world heritage list: an empirical study. *International Review of Economics*, 60/ 1, March 2013, 1-19. https://www.bsfrey.ch/articles/C_552_2013.pdf (accessed on April 15, 2016).
- Getty Images. (2016). <http://www.gettyimages.com/editorialimages/archival> (accessed on April 16, 2016).
- ICOMOS (1964). *International charter for the conservation and restoration of monuments and sites (the Venice charter)*.
- ICOMOS (n.d.). *Thematic studies for the world heritage convention*. <http://www.icomos.org/en/what-we-do/disseminating-knowledge/publicationall/monographic-series/198-thematic-studies-for-the-world-heritage-convention> (accessed on March 27, 2016).
- Merriam-Webster Dictionary of the English Language (2016). 'Inventory', http://www.merriam-webster.com/dictionary/inventory_ (accessed on April 11, 2016).
- Metropolitan Museum of Art (2014). Initiative provides free access to 400,000 digital images. <http://metmuseum.org/press/news/2014/oasc-access> (accessed on April 16, 2016).

- MoCT (Turkish Ministry of Culture and Tourism) (2007). *Tourism strategy of Turkey 2023*. Ankara.
https://www.kultur.gov.tr/Eklenti/43537,turkeytourismstrategy2023pdf.pdf?0&_tag1=796689BB12A540BE0672E65E48D10C07D6DAE291 (accessed on April 17, 2016).
- MoCT-GDMM (Turkish Ministry of Culture and Tourism, General Directorate for Monuments and Museums) (2016a). *Türkiye geneli korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı istatistiği*. <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44798/turkiye-geneli-korunmasi-gerekli-tasinmaz-kultur-varligi-.html> (accessed on April 15, 2016).
- MoCT-GDMM (2016b). *Türkiye geneli sit alanları istatistikleri*. <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44973/turkiye-geneli-sit-alanlari-istatistikleri.html> (accessed on April 15, 2016).
- MoEU (Turkish Ministry of Environment and Urbanisation) (2016a). *General directorate for preservation of natural heritage*. <http://www.csb.gov.tr/gm/tabiat/> (accessed on April 15, 2016).
- MoEU (2016b). *Special environmental protection areas*. <http://www.csb.gov.tr/projeler/ockb/> (accessed on April 15, 2016).
- MoFWA (Turkish Ministry of Forestry and Water Affairs) (2015, 2 December). Ulusal biyolojik çeşitlilik envanter ve izleme projesi ile ülkemizin gizli zenginlikleri ortaya çıkarılıyor... http://www.ormansu.gov.tr/osb/haberduyuru/guncelhaber/15-12-02/Ulus...le_Ülkemizin_Gizli_Zenginlikleri_Ortaya_Çıkarılıyor....aspx?sflang=tr (accessed on April 9, 2016).
- MoFWA-GDNCNP (Turkish Ministry of Forestry and Water Affairs, General Directorate for Nature Conservation and National Parks) (2016). *Türkiye'nin korunan alanları*. <http://www.milliparklar.gov.tr/korunanalanlar/index.htm> (accessed on April 17, 2016).
- MoFWA-GDNCNP (n.d.). *Türkiye'nin ulusal korunan alanlar sistemi durum analizi*. <http://slideplayer.biz.tr/slide/1917322/> (accessed on April 17, 2016).
- Netcad (2014a). *Başarı hikayesi - taşınmaz ulusal envanter sistemi (TUES)*. <http://portal.netcad.com.tr/pages/viewpage.action?pageId=129990740> (accessed on April 9, 2016).
- Netcad (2014b, 9 September). *Tescilli taşınmaz ulusal envanter sistemi (tues) projesi eğitimleri*. <http://portal.netcad.com.tr/pages/viewpage.action?pageId=129990740> (last accessed on April 9, 2016).
- New Zealand Department of Conservation (2016). *What is the world heritage convention?* <http://www.doc.govt.nz/about-us/international-agreements/world-heritage/world-heritage-tentative-list-faq/2-what-is-the-world-heritage-convention/> (accessed on April 16, 2016).
- Parenti, B. & De Simone, E. (2015). *Explaining determinants of national UNESCO Tentative Lists: an empirical study*. London: Routledge [abstract]. <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13504851.2015.1019029> (accessed on April 16, 2016).
- Russon, M. A. (2015, 12 June). Afghanistan: Buddhas of Bamiyan resurrected as laser projections, *International Business Times*. <http://www.ibtimes.co.uk/buddha-statues-destroyed-by-taliban-resurrected-laser-projections-1505794> (accessed on April 16, 2016).
- TUEE (Turkish Union of Environmental Engineers) (2014). *Correspondence with the Ministry of Environment and Urbanisation regarding the number of natural conservation areas*.

- http://www.cmo.org.tr/resimler/ekler/c8936d8faaa8550_ek.pdf?tipi=72&turu=X&sube=0 (accessed on April 16, 2016).
- Turkish Official Gazette (2015). *Various decisions taken by regional councils for the protection of cultural property*. <http://www.resmigazete.gov.tr/ilanlar/eskiilanlar/2015/08/20150815-4-1.pdf> (accessed on April 16, 2016).
- Twitter. www.twitter.com (accessed on April 16, 2016).
- UNESCO WHC (World Heritage Centre) (2015a). *Operational guidelines for the implementation of the world heritage convention*. <http://whc.unesco.org/en/guidelines/> (accessed on March 27, 2016).
- UNESCO WHC (2015b). *Statistics on the submission of nominations and on the inscriptions of properties on the World Heritage List*. <http://whc.unesco.org/en/documents/135624> (accessed on April 16, 2016).
- UNESCO WHC (2016a). *About world heritage*, <http://whc.unesco.org/en/about/> [including sections on the *Tentative List*, *Selection Criteria Periodic Reporting* and *Category 2 Centres*] (accessed on April 16, 2016).
- UNESCO WHC (2016b). *Turkey*. <http://whc.unesco.org/en/statesparties/tr> (accessed on April 16, 2016).
- Viikari, L. (2010). World heritage convention, climate change and the arctic, in Koivurova, T. et al (eds.), *Climate Governance in the Arctic*. Springer Science & Business Media.
- World Monuments Fund (WMF) (2016). *World monuments watch*. https://www.wmf.org/watch/watch_year/2016 (accessed on April 15, 2016).
- Yerelde AB (2000, 20 October). *Kalkınma ajansları*. <http://www.yereldeab.org.tr/TabId/100/ArtMID/3294/ArticleID/1951/Kalkınma-Ajansları.aspx> (accessed on April 16, 2016).

Dr. A. Ege Yıldırım,

Dr. Ege Yıldırım is an urban planner specializing in heritage conservation with 20 years of experience working in Turkey and internationally. She previously worked as Conservation Planner at KA.BA Architecture Ltd (Ankara) (2000-06) and as Conservation Coordinator/ Heritage Planner at the Abu Dhabi Authority for Culture & Heritage (succeeded by the Abu Dhabi Tourism & Culture Authority) (2008-12). She was secretary of the Turkish Conservation and Restoration Specialists Association (2003-05), a Fulbright Scholar at Pratt Institute- New York City (2006-07) and a J.M. Kaplan Senior Fellow for Archaeological Heritage Management in the Research Center for Anatolian Civilizations of Koç University (2013-14). She is a member of the International Council on Monuments and Sites (ICOMOS), the International Society of City and Regional Planners (ISoCaRP) and Europa Nostra. She has served on the national delegations of both the UAE and Turkey for the UNESCO World Heritage Committee. She is a contributor to Middle East Technical University as peer reviewer for the Journal of the Faculty of Architecture and part-time instructor on Conservation Policies. Ege has been an independent consultant for various clients, mainly municipalities and universities, on heritage site management since 2013. In November 2015, she was appointed as Mudurnu Cultural Heritage Site Manager. She has been also working as a part-time instructor at Middle East Technical University

E-mail: ege@aegeyildirim.com

Türkiye’de Kültürel Miras Alanlarında Yönetim Planlaması Deneyimi

*

Evrım Ulsan
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Öz

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu Türkiye’deki kültürel miras koruma çalışmalarının kurumsal, teknik ve finansal boyutlarına ilişkin düzenlemeler getiren bir çerçeve yasa niteliğindedir. Alan yönetimi kavramı da 2004 yılında kanunda yapılan kapsamlı değişikliklerin bir parçası olarak bu kanuna dahil edilmiş olup ilgili Yönetmelik 2005 yılında yürürlüğe girmiştir. Diğer yanda, Dünya Miras Listesi’ne aday gösterilecek varlığın bu mirasın yaşatılmasının garantisini olarak sunulacak ve kısa-orta-uzun vadelerde yapılacak detaylı çalışmaları gösterecek onaylı bir yönetim planına sahip olması gerekmektedir. Bu ulusal ve uluslararası yasal düzenlemeler, ülkemizde yönetim planlaması çalışmalarının hız kazanmasına neden olmuştur. Bugüne kadarki çalışmalar çoğunlukla Dünya Miras Listesi çalışmaları odaklı yürütülse de, alan yönetimi yaklaşımı mevzuat gereği tüm sit alanlarında uygulanabilmektedir. Bu makalenin temel amacı, Türkiye’nin on yıllık alan yönetimi deneyiminin yorumlanmasıdır. Buradan hareketle, makalenin temel sorunsalı, alan yönetimi yaklaşımının Türkiye’deki koruma kültürünün ve pratiğinin gelişimine ne ölçüde katkı sağladığı ve uluslararası beklentileri ne ölçüde karşıladığıdır. Bunun için, ilk bölümde Türkiye’deki alan yönetimi sistemi hakkında genel bir çerçeve sunulmuştur. İkinci bölümde onaylı yönetim planları süreç, içerik ve uygulanma düzeyi bakımından değerlendirilmiştir. Bu bölümde, ayrıca, uluslararası standartlarda ve uygulanabilir yönetim planlarının üretilmesi için plan içeriği ve planlama sürecine dair öneriler de getirilmiştir. Son bölümde ise, yazarın bu gelişme sürecindeki öznel deneyimleri ve gözlemleri de göz önünde bulundurularak genel değerlendirmeler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Alan Yönetimi, Yönetim Planı, Kültürel Miras Yönetimi, Dünya Miras Listesi,

Turkish Experience of Management Planning in Cultural Heritage Areas

*

Evrım Uluşan
Middle East Technical University

Abstract

The Act No: 2863 for the "Conservation of Cultural and Natural Heritage" is a framework law that includes provisions for institutional, technical and financial aspects of the conservation of cultural heritage of Turkey. The concept of site management was also included in the Act together as part of the comprehensive amendments that were made to it in 2004 and the related Regulation came into force in 2005. Besides, a property that is nominated to the World Heritage List is required to have an approved management plan that shows detailed activities in the short-medium-long terms as a guarantee for future protection of the property. These national and international legal necessities have caused management planning studies to gain speed in Turkey. Although the studies have mainly been carried out within World Heritage List concerned properties, it is applicable to all conservation sites in accordance with the legislation. From this point of view, the main research question in this article is to what extent the site management approach contributed to the development of conservation culture and practices in Turkey and to which degree the Turkish experience satisfied the international expectations. Therefore, firstly, a general framework of site management mechanism in Turkey was presented. In the second part, the approved management plans were assessed with reference to their processes, contents and implementation levels. In this section, proposals with respect to the substance and process of these plans were also made for attaining applicable management plans at international standards. In the last section, by taking into account the subjective experience and observations of the author within this advancement process as well, a general assessment was made.

Keywords: Site Management, Management Plan, Cultural Heritage Management, World Heritage List,

Giriş

Makalenin temel araştırma sorusu, alan yönetimi yaklaşımının on yıl içinde Türkiye'deki koruma kültürünün ve pratiğinin gelişimine ne ölçüde katkı sağladığı ve Türkiye'deki uygulamanın uluslararası beklentileri ne ölçüde karşıladığıdır. Bir sürecin ve pratiğin genel olarak değerlendirilmesini amaçlayan bu yaklaşımda öznel deneyim ve gözlemlerin önemli yeri bulunmaktadır. Çalışmaya altlık oluşturması amacıyla, onaylı ve çalışmaları devam eden yönetim planlarını¹ birlikte ve nesnel bir şekilde değerlendirebilmek için yazar tarafından bu planları "uygulanan katılım modeli", "plan başlıkları", "bir yönetim planında bulunması gereken hususları içerip içermediği", "planı zenginleştiren hususlar" alt başlıklarında değerlendiren detaylı bir tablo hazırlanmış; ancak, çalışmanın ana odağı bu planların niteliklerini tek tek çözümlenmek değil, Türkiye'deki deneyimi genel olarak değerlendirmek olduğundan bu tabloya çalışmada yer verilmemiş, tablodan elde edilen genel çıkarımlar çalışmaya dâhil edilmiştir.

Makalenin ilk bölümünde, alan yönetimi mevzuatı ile getirilen yeni teşkilat şeması sunulurken, daha önceki deneyimlerden yalnızca süreç olarak kısaca bahsedilmiş ve makalenin kapsamı dışında kaldıklarından içeriklerine ilişkin bir değerlendirme sunulmamıştır.

İkinci bölümde, öncelikle plan kapsamında incelenen planların özet bir listesi sunulmuş, ardından yukarıda bahsedilen tablodan elde edilen genel sonuçlar süreç, içerik ve uygulama olmak üzere üç başlık altında paylaşılmıştır. Tabloya yansımayan yazarın öznel deneyim ve gözlemleri, sürecin genel olarak değerlendirilmesine katkı sağlayacağı inancıyla bu bölüme eklenmiştir. Ulusal ve uluslararası rehberler doğrultusunda uluslararası standartlarda ve uygulanabilir yönetim planlarının üretilmesi için plan içeriği ve planlama sürecine dair öneriler, ilgili yerlerde uluslararası yazına referansla, bu bölüme eklenmiştir.

Makalenin son bölümünde ise araştırma sonucunda ulaşılan genel değerlendirmeler sunulmuştur.

---

¹ Akan Mimarlık, 2014; Bimtaş A.Ş.; 2011, Edirne Belediyesi; 2012, İkyarya Danışmanlık; 2014, Kültür ve Turizm Bakanlığı; 2013, Kültür ve Turizm Bakanlığı; 2015, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Şehircilik Uygulama ve Araştırma Merkezi; 2013, Orta Doğu Teknik Üniversitesi; 2014, Şahin S. Z ve Egeplan Planlama Ltd. Şti; 2014, Yıldırım; 2014.

Kültürel Miras Yönetim Planlaması ve Alan Yönetimi

Kültürel miras yönetim planlaması, kültürel mirasın korunması ve değerlendirilmesi amacıyla yürütülmesi gereken çalışmalarda kurumlar arasında eşgüdümü sağlamayı, ilgili tüm paydaşların karar alma ve izleme süreçlerine katılımını ve kültürel varlığın stratejik bir planlama yaklaşımı içinde ele alınmasını amaçlayan bir planlama modelidir. Alan yönetimi ise uluslararası kabuller gereğince yönetim alanının belirlenmesi, yönetim planlarının hazırlanması, uygulanması, denetlenmesi ve güncellenmesi süreçlerinin tamamını kapsayan bir yaklaşımı tanımlamaktadır.

Konuya farklı açılardan yaklaşan çeşitli tanımlamalar mevcut olsa da, İngiliz Tarihi Kentler Forumu’nun yayınladığı “Korunan Alan Yönetimi Rehberi”nde yer alan tanım bu konuda yapılmış en açık ve net tanıma sunmaktadır: “Korunan alan yönetimi, alanın geliştirilmesine ve çeşitli eşgüdüm yolları içinde problemlerle baş edebilmeye yönelik net bir fikre ve belirli politikalara sahip olmak demektir.” (English Heritage Towns Forum, 1998).

Middleton ise kültürel kaynak yönetim modellerini ve yöntemlerini açıklamak üzere terim anlamından yola çıkarak farklı bir değerlendirme sunmaktadır: “Kültürel miras rekabetçi ürünlerin yer aldığı bir pazar değildir. Ancak, kültürel miras çalışmaları yürüten çok az insan kendisini piyasa işletme modeliyle çalışan bir endüstrinin parçası gibi hissetse de, yapılan tüm çalışmalar işletme çalışmalarıdır.” (Middleton, 1996). Middleton’a göre; bir işletme modeli içinde çalışmak demek; kaynakların dağıtımını planlamak ve denetlemek, ziyaretçilerin ulaşımı ve bilgilendirilmesi konusundaki günlük rutin işleri yönetmek ve masrafları ve gelirleri etkin bir şekilde bütçeleme konularında sorumluluk almak ve hesap verebilir olmak demektir. Bu çalışmalar ise kültürel miras konusunda faaliyet gösteren her kurumun yürüttüğü temel faaliyetlerdir. Buradan hareketle, piyasa işletme modellerinin yalnızca ticari faaliyetlere uygun bir yaklaşım olmadığını, kültürel mirasın korunmasından sorumlu kurumlarca da başvurulabileceğini belirtmektedir.

Middleton’ın yukarıda yaptığı değerlendirme, alan yönetimine ilişkin Türkiye’deki temel tartışmalardan da biri olan “*management*” kelimesinin tercümesiyle ilişkilidir. İngilizce’de bu terim “iş idaresi” (*business administration*) terimi ile birlikte ekonomi çevrelerince başvurulan “işletme, yönetim, idare”nin karşılığı olarak kullanılmakla birlikte, Türkçe karşılığı olan

kelimeler birbirinden farklı anlamlar içermektedir. Bu kavramı “kültürel mirasın işletilmesi” olarak ele almakla, “kültürel mirasın yönetimi” olarak ele almak farklı tartışma ve değerlendirmeler yapılmasına neden olacaktır. Türkiye’de bu konuda devam eden tartışmalarda iki görüş ortaya atılmaktadır; birincisi, yönetim planlarının kültürel mirasın işletilmesini (*management*) değil, yapılacak çalışmaların yönetimini (*administration*) hedeflemesi gerektiği, diğeri ise işletme yaklaşımı tanımlanmamış, bütçesi oluşturulmamış, yeni ekonomik kaynak geliştirme ve kullanma özerkliği tanınmamış bir alan yönetimi sisteminin beklentileri karşılamayacağıdır. Diğer yandan, bu planlama yaklaşımını bir “işletme” meselesi olarak ele almak, kendi içinde bir kar amacı beklentisi taşıyacağı ve kültürel mirasa bir meta olarak yaklaşılacağı nedenleriyle de eleştirilmektedir.

Bir yönetim planı sürecinin ve içeriğinin nasıl olması gerektiğine ilişkin çeşitli ulusal ve uluslararası rehberler mevcuttur. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

- 1990 yılında ICAHM (ICOMOS Uluslararası Arkeolojik Miras Yönetimi Komitesi) tarafından yayınlanan “Kültürel Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü (*Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage*)”,
- 1998 yılında ICCROM liderliğinde Jokilehto ve Feilden tarafından yayınlanan “Dünya Miras Alanlarının Yönetimi Rehberi (*Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites*)”,
- 1998 yılında İngiliz Tarih Kentler Forumu tarafından yayınlanan “Korunan Alan Yönetimi Rehberi (*Conservation Area Management: A Practical Guide*)”,
- 2003 yılında IUCN (Dünya Koruma Birliği) liderliğinde Thomas, Middleton ve Philips tarafından hazırlanan “Korunan Alanların Yönetim Planlamasına İlişkin Rehber (*Guidelines for Management Planning of Protected Areas*)”,
- 2007 yılında T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan, özel olarak doğal alanların korunmasına rehber olması için hazırlanan ancak tüm koruma alanları için hazırlanacak planlarda planlama sürecine ilişkin rehber niteliğinde olan “Korunan Alan Planlaması ve Yönetimi” kitabı,
- 2013 yılında hazırlanan UNESCO, ICCROM, IUCN ve ICOMOS işbirliğinde hazırlanan “Dünya Kültür Mirasının Yönetimi (*Managing Cultu-*

ral World Heritage)” kitabı (Wijesuriya, G., Thompson, J. ve Young, C., 2013)

ICAHM tarafından 1990 yılında yayınlanan “**Kültürel Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü**”ne göre, kültürel miras yönetimi konusunda tüm ülkelerin uymakla yükümlü olduğu uluslararası temel kriterler belirlenmiştir. Buna göre kültürel miras yönetimi (ICAHM, 1990);

- Kamu yararı adına,
- UNESCO tarafından belirlenen uluslararası standartlara göre,
- Bilimsel ve yüksek teknolojik standartlar kullanılarak,
- Arazi kullanım planlarıyla entegre edilerek gerçekleştirilmelidir.

ICCROM tarafından belirlenen standartlar, 1993 yılında Feilden ve Jokilehto tarafından yayınlanan “**Dünya Miras Alanlarının Yönetimi Rehberi**” başlıklı kitapta yayınlanmıştır. Buna göre kültürel miras yönetiminde (Feilden ve Jokilehto, 1993);

- Görevli tüm personel alandaki korunması gerekli kültürel varlıkların değerini bilmeli ve anlamalıdır.

- Tüm çalışmalarda koruma ahlakına, UNESCO’nun uluslararası tavsiyelerine, Venedik Tüzüğü gibi rehberlere saygı duyulmalıdır.

- Alanın önemi dikkate alınarak tanımlanmış özel rehberler hazırlanmalıdır.

- Alandaki tüm kültürel varlıkların envanter çalışması yapılmalıdır.

- Ulusal ve yerel planlar dikkate alınmalıdır.

- Planlama, programlama ve bütçeleme düzenli aralıklarla gözden geçirilmeli ve güncellenmelidir.

- Yeterli nitelik ve deneyimdeki uzmanlarca resmi raporlar hazırlanmalı ve düzenli aralıklarla kontroller yapılmalıdır.

- Yıllık eylem planları ile bütünleşecek şekilde alt projeleri biçimlendiren bakım planları hazırlanmalıdır.

- Uzun vadeli planlar, belgeleme aşamasında elde edilen tüm bilgileri eylem planlarıyla bütünleştirmelidir.

- Alan veya yapı, her türlü müdahalenin öncesinde, sırasında ve sonrasında düzenli olarak belgelenmelidir.

İngiliz Tarihi Kentler Forumu tarafından 1998 yılında yayınlanan “**Korunan Alan Yönetimi Rehberi**”ne göre korunan alan yönetimi (English Heritage Towns Forum, 1998);

- Farklı meslek alanlarını ve ilgi gruplarını bir araya getirici yaklaşımda olmalıdır.

- Belirli sorunlarla baş edebilmek için taahhütte bulunmalı ve sorumluluk duymalıdır.

- Kapsayıcı olmalıdır, ancak bu kapsayıcılık kısıtlı kaynağın mantıksal bir temelde adım adım kullanılmasını sağlamalıdır.

- İlgili grupları ve kamu ile iletişim içinde olmalıdır.

- Kaynakları savurup dağıtmaktan öte, yapılacak işlere yoğunlaşmalıdır.

- Vizyonu ve politikaları berrak olmalıdır.

2003 yılında yayınlanan **“Korunan Alanların Yönetim Planlamasına İlişkin Rehber”**e göre yönetim planlaması (Thomas, Middleton ve Philips, 2003, s. 5);

- Bir süreçtir; planın üretilmesiyle son bulmaz, uygulanması ve gözden geçirilmesiyle devam eder.

- Geleceğe yöneliktir; gelecekteki eylemleri tanımlar ve bugünkü eylemlerin gelecekteki etkilerini araştırır.

- Tehdit ve problemler üzerinde düşünmeye, bu problemleri çözmeye ve ilgili taraflar arasında tartışmaların gerçekleştirilmesine yönelik mekanizmalar oluşturur.

- Sistemattiktir; önceden tanımlanmış mantıksal adımlarla gerçekleştirilir.

- Olanı ve olması gerekeni tanımlayan bir süreçtir; yalnızca varlıkların nesnel durumlarını çözümleyen bir süreç değil, kişileri ve değer yargılarını da inceleyen bir süreçtir.

- Bütünsel bir süreçtir; hem sınırların içinde hem de dışındaki çok farklı görüşleri ve verileri dikkate alan bir süreçtir.

- Devam eden bir süreçtir; durağan olmayıp değişen koşullara ve amaçlara göre güncellenmelidir.

2007 yılında Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan **“Korunan Alan Planlaması ve Yönetimi”** kitabına göre (Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, 2007);

- Yöneticiler ve personel bir planın getireceği yararları anlamalı ve kendilerini planlama sürecine adanmalıdır.

- Yönetim planlamasına ürün odaklı değil süreç odaklı olarak yaklaşılmalıdır. Nihai ürün sadece bir belge değil, daha iyi bir yönetim olmalıdır.

- Terminoloji erken bir aşamada netleştirilmelidir.

- Ana yönetim planı yönetimin bütün yönlerini kapsamalı ve tüm plan karar ve hükümlerinin kaynağı olmalıdır.
- Ekiplerin yönetim planlaması süreci konusunda deneyimi azsa, deneyimli birisinin sürekli yol göstericiliğine ve desteğine ihtiyaçları vardır.
- Planlama ekiplerinin birbiriyle iletişim kurması teşvik edilmelidir.
- Korunan alan planının hazırlanması ve uygulanmasında paydaşların anlamlı bir şekilde katılımının nasıl olacağını ortaya koymalıdır.
- Yönetim planları yöre halkına fayda sağlamalıdır.
- Yönetim planları ulusal ve uluslararası ihtiyaçlara cevap vermelidir.
- Yönetim planları sürdürülebilir kalkınma için farklı yönetim yaklaşımlarını içermelidir.
- Yöre halkının alan ile ilgili bilgisi ve deneyiminden faydalanılmalıdır.
- Planlar sadece merkezden gelen danışmanlar ya da uzmanların biçimlendirdiği belgeler olmamalıdır. Alanı yöneten ya da kullananlar, planın yazılması sürecinde yer almalıdır.
- Plan ve planlama süreci korunan alan otoritesi tarafından resmi olarak kabul edilmeli ve ideal olarak paydaş grupları tarafından da onaylanmalıdır.

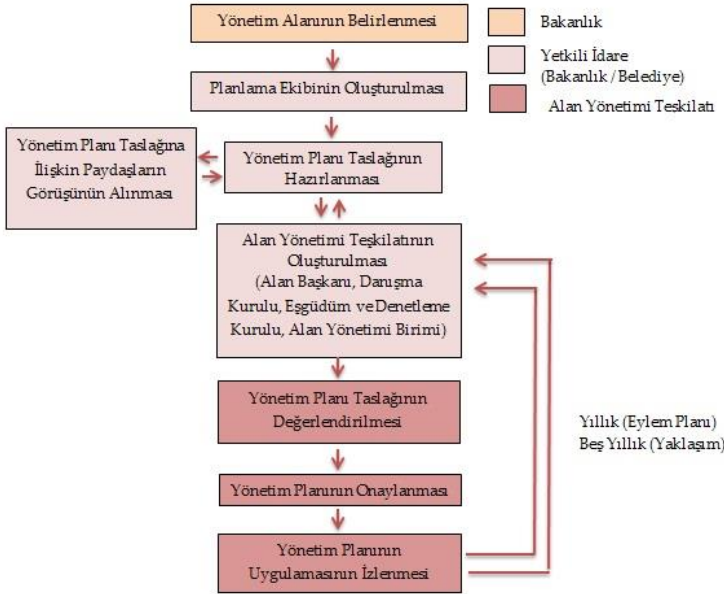
Türkiye’deki Alan Yönetimi Sisteminin Yapısı ve Tarihçesi

Türkiye’de, bu makale kapsamında tanımlanan detay ve süreçteki alan yönetimi uygulamaların geçmişi çok eskilere dayanmamaktadır. 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nda 2004 yılında yapılan değişiklikle sit alanları ve ören yerlerine ilişkin yönetim planlarının hazırlanması yasal bir zemine kavuşmuş, 2005 yılında “Alan Yönetimi ile Anıt Eser Kurulunun Kuruluş ve Görevleri ile Yönetim Alanlarının Belirlenmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik”in yayınlanmasıyla çalışmalar fiili olarak başlamıştır. O tarihe kadar gerçekleştirilen iki yönetim planı çalışması uluslararası örgütlerin maddi ve teknik desteğiyle gerçekleşmiştir.

Dünya Bankası’nın desteğiyle Kültür Bakanlığı tarafından çalışmaları başlatılan ve 2002 yılında tamamlanan “Pamukkale Sit Alanı Yönetim ve Sunum Planı” ülkemizdeki ilk yönetim planı çalışmasıdır. Bu plan, Dünya Bankası ile sözleşmeli Proje Yöneticisi Dr. Douglas Comer ve T.C. Kültür Bakanlığı Dünya Bankası Toplumsal Kalkınma ve Kültürel Miras Projesi

Yöneticisi Aylin Öney Tan ile eşgüdüm içinde, Akan Mimarlık tarafından hazırlanmıştır (Akan Mimarlık, 2002). 2004 yılında Euromed Heritage II Programı (Avrupa-Akdeniz Mirası Programı) kapsamında TEMPER (Training, Education, Management, Prehistory in the Mediterranean – Akdeniz Havzasında Prehistorya Eğitim ve Yönetim) Projesi sürecinde Avrupa Birliği'nin maddi desteğiyle tamamlanan "Çatalhöyük Yönetim Planı" ise mevcut mevzuat öncesi tamamlanan diğer yönetim planıdır.

Uluslararası rehberler dikkate alınarak hazırlanan bu planlar içerik açısından bir yönetim planında bulunması gereken temel bileşenleri taşımakla birlikte, yönetim planlarının o dönemde Türkiye'de yasal bir karşılığı bulunmadığından yetkili kurumlarca sahiplenilmemiş ve bu nedenle uygulama imkânı bulamamıştır.

Şekil 1: Türkiye'de Yönetim Planlaması Süreci
(Türkiye'deki alan yönetimi sürecinde yetki dağılımı)

Olağanüstü evrensel değere sahip kültürel ve doğal mirasın bütün insanlığın ortak mirası olduğu kabulünden yola çıkarak korunmalarını ve yaşatılmalarını muhafaza altına almak amacıyla UNESCO tarafından 1972 yılında imzaya sunulan ve ülkemizce 1983 yılında taraf olunan Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme gereğince; UNES-

CO Dünya Miras Listesi’ne aday gösterilecek varlığın adaylık dosyasında, bu mirasın yaşatılmasının garantisi olarak sunulacak ve kısa-orta-uzun vadelerde yapılacak çalışmaların ve detaylarının sunulduğu onaylı bir yönetim planının bulunması zorunludur. Diğer bir deyişle, olağanüstü evrensel değere sahip bir varlığın UNESCO Dünya Miras Listesi’ne alınabilmesi için varlığa ilişkin bir yönetim planının bulunması ön koşullardan biridir.

Bu ulusal ve uluslararası yasal düzenlemeler, ülkemizde yönetim planlaması çalışmalarının hız kazanmasına neden olmuş, ilgili Yönetmelik kapsamında, aradan geçen on yıllık sürede on adet yönetim planı onaylanmıştır. Bugüne kadar, mevzuatta tanımlı süreç kapsamında yürütülmüş olan yönetim planlarının son durumu Tablo 1’de sunulmaktadır:

Tablo 1. Türkiye’deki Yönetim Planı Çalışmaları

Onaylı Planlar	Devam Eden Planlar	Yönetim Alanı Sınırı Belirlenen Alanlar
Afrodias Antik Kenti	Alanya Kalesi ve Tersanesi	Ahlat Selçuklu Mezarlığı
Ani Arkeolojik Alanı	Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı	Beyşehir Eşrefoğlu Camii
Bursa ve Cumalıkızık	Göbeklitepe Arkeolojik Alanı	Eskişehir, Odunpazarı Kentsel Sit Alanı
Çatalhöyük Neolitik Kenti	İstanbul Küçükyalı Arkeopark	Kütahya Kentsel Sit Alanı
Diyarbakır Kalesi, Surları ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı	Mardin Savur Kentsel Sit Alanı	Niksar Kalesi ve çevresi
Efes	Sinop Tarihi Cezaevi ve Çevresi	
İstanbul Tarihi Yarımada	Şanlıurfa Harran Yerleşimi	
Mudurnu Kültürel Mirası		
Nemrut Dağı		
Selimiye Camii ve Külliyesi		

Türkiye’de kültürel miras yönetim planı çalışmaları sit alanları ölçeğinde yürütülmekte, tek yapı olarak tescilli olup bir sit alanında yer almayan kültürel mirasa ilişkin yönetim planı çalışmaları bu mevzuat kapsamında yürütülememektedir.

Alan yönetimi çalışmaları merkezi yönetim düzeyinde yönetim alanı sınırının tespit edilmesiyle başlamaktadır. Yönetim alanı sınırının belirlenmesi amacıyla alan incelemesi gerçekleştirilmekte ve tüm paydaşların katılımıyla eşgüdüm toplantısı düzenlenmekte, taslak yönetim alanı sınırı belirlenmekte ve bu sınıra ilişkin yazılı kurum görüşleri alınmaktadır. Bu yöntem ile sürecin ilk aşamasından itibaren katılımın örgütlenmesi amaçlan-

maktadır. Yönetim alanı sınırları, koruma bölge kurullarının yetki alanında kalan “sit alanı” gibi bir sınır tanımı olmayıp, yönetim planı sürecindeki çalışma alanının sınırlarını ve planın ölçüğünü ortaya koyan bir alan tanımlamaktadır. Dolayısıyla, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamında sit alanı veya tescilli yapı olarak tescillenmemiş, ancak yönetim alanı sınırlarında kalan yapı veya alanlara ilişkin yürütülen çalışmaların koruma bölge kurullarından uygun görüş alma zorunluluğu yoktur. Yine de, odak alınan kültür varlığının sürdürülebilir bir yaklaşımla korunması için yönetim planı ile belirlenen politikalara ve uluslararası koruma ilke ve standartlarına uyumlu olarak yürütülmeleri esastır.

Sınırların Bakanlıkça onaylanmasının ardından yönetim planı çalışmaları alandaki koruma statüsüne göre Bakanlıkça veya ilgili Belediyesince başlatılmaktadır. Çalışmalar, alanda kentsel sit mevcut ise ilgili Belediyesince, mevcut değil ise Bakanlıkça yürütülmektedir. Doğal sit alanlarında tüm planlama yetkileri 644 ve 648 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameler ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’na devredildiğinden yönetim alanı içinde doğal sit alanının bulunması durumunda çalışmaların ilgili Bakanlıkla eşgüdüm içinde yürütülmesi gerekmektedir. Yalnızca doğal sit alanının mevcut olduğu durumlarda ise yönetim planı çalışmaları diğer Bakanlıkların (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Orman ve Su İşleri Bakanlığı) ilgili mevzuatlarınca yürütülmektedir.

Planın hazırlanması, yetkili kurum bünyesinde oluşturulan bir planlama ekibince gerçekleştirilebileceği gibi, hizmet alımı da yapılabilmektedir. Planlama süreciyle birlikte genellikle eş zamanlı olarak, mevzuatın öngördüğü çerçevede alan yönetimi teşkilatlanmaları kurulmaktadır. Alan yönetimi teşkilatlanması, “danışma kurulu”, “eşgüdüm ve denetleme kurulu” ile “alan başkanı”ndan oluşmaktadır. Alan yönetimi ile getirilen örgütlenme şemasının mevcut sistemle bütünleşmesi ve aralarındaki eşgüdüm, koruma bölge kurulları ve müdürlükleri, kazı başkanlıkları, müze müdürlükleri vb gibi alandaki yetkili kişi ve kurumların bu kurullara üye olarak yer verilmesiyle sağlanmaktadır.

Planın değerlendirilmesi, onaylanması ve uygulanması konusunda yetkili olan bu teşkilatlanma dışında, bu süreçteki idari eşgüdümü sağlamak üzere bazı belediyeler bünyesinde “alan yönetimi birimi” kurulmuştur. Bu birimin unvanı ve bağlı olduğu birim belediyeler arasında farklılık gösterse de faaliyet alanları ve sorumlulukları ortaktır; alan yönetimi sürecindeki

koordinasyon ve sekreteryaya işlemlerini yürütmek ve yönetim planlarının uygulanmasını izlemek.

Türkiye’deki Onaylı Yönetim Planlarının Değerlendirilmesi

Bu bölümde 2005 yılından bugüne ilgili mevzuat kapsamında onaylanmış on adet yönetim planı süreç, içerik ve uygulanma düzeyi bakımından değerlendirilmiştir. Yürütülen planlama çalışmalarının arka planını sunmayı amaçlayan Tablo 2’de, belli bir olgunluğa ulaşmakla birlikte henüz onaylanmamış üç adet çalışmaya da (Alanya Kalesi ve Tersanesi, Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı, Sinop Tarihi Cezaevi ve Çevresi) yer verilmiştir. Yürütülmekte olan diğer yönetim planı çalışmalarına ise henüz yeterli bir olgunluğa ulaşmadıkları için bu tabloda yer verilmemiştir.

Tablo 2. Yönetim Planlarının Hazırlanmasındaki Yetki Paylaşimleri ve Dünya Miras Listesi Çalışmaları ile İlişkileri

Yönetim Planları	Hazırlanma Amacı	Yetkili İdare	Hazırlanma Yöntemi	Bütçe Kaynağı	Hazırlanma Dönemi ²	Varsa Dünya Miras Listesi’ne Adaylığına İlişkin Bilgi
Afrodiasias Antik Kenti	Dünya Miras Listesi adaylığı	Kültür ve Turizm Bakanlığı	Hizmet alımı (MSGSÜ Şehircilik Araştırma Merkezi)	Geyre Vakfı	2010-2013	Adaylık Dosyası 2015 yılında sunulmuştur.
Alanya Kalesi ve Tersanesi	Dünya Miras Listesi adaylığı	Alanya Belediyesi	Hizmet Alımı (Giora SOLAR)	Alanya Belediyesi	2007-devam ediyor	Adaylık Dosyası 2010 ve 2012 yılında sunulmuş ve her ikisinde de geri çekilmiştir.
Ani Arkeolojik Alanı	Doğu Anadolu’da Kültür Turizmi için İttifaklar Birleşmiş Milletler Ortak Programı kapsamında	Kültür ve Turizm Bakanlığı	Bakanlık içinde kurulan planlama ekibince	Birleşmiş Milletler Binyıl Hedeflerine Ulaşma Fonu, Kültür ve Turizm Bakanlığı	2009-2015	Adaylık Dosyası 2014 yılında sunulmuştur ve Temmuz 2016’da karara bağlanacaktır.
Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı	Dünya Miras Listesi adaylığı	Bergama Belediyesi	Belediye içinde kurulan planlama ekibince	Bergama Belediyesi	2010-devam ediyor	2014 yılında Dünya Miras Listesi’ne alınmıştır.

² Başlama tarihi olarak yönetim alanı sınırlarının onaylandığı tarih, bitiş tarihi olarak ise planın Eşgüdüm ve Denetleme Kurulunca onaylanma tarihi esas alınmıştır.

Bursa ve Cumalıkızık	Dünya Miras Listesi adaylığı	Bursa Büyükşehir Belediyesi	Hizmet alımı (Akan Mimarlık)	Bursa Büyükşehir Belediyesi	2010-2013	2014 yılında Dünya Miras Listesi'ne alınmıştır.
Çatalhöyük Neolitik Kenti	Dünya Miras Komitesi kararı gereğince	Kültür ve Turizm Bakanlığı	Bakanlık içinde kurulan planlama ekibince	Kültür ve Turizm Bakanlığı	2010-2013	2012 yılında Dünya Miras Listesi'ne alınmıştır.
Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı	Dünya Miras Listesi adaylığı	Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi	Hizmet Alımı (İkarya Danışmanlık)	Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi	2011-2013	2015 yılında Dünya Miras Listesi'ne alınmıştır.
Efes	Dünya Miras Listesi adaylığı	Selçuk Belediyesi	Hizmet alımı (Ege Plan Planlama ve Doç. Dr. Savaş Zafer ŞAHİN)	Selçuk Belediyesi	2010-2014	2015 yılında Dünya Miras Listesi'ne alınmıştır.
İstanbul Tarihi Yarımada	Dünya Miras Komitesi kararı gereğince	İstanbul Büyükşehir Belediyesi	Hizmet alımı (BİMTAŞ A.Ş.)	İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı	2009-2011	1983 yılında Dünya Miras Listesi'ne alınmıştır.
Mudurnu Kültürel Mirası	Mudurnu Belediyesi'nin talebi üzerine	Mudurnu Belediyesi	Hizmet alımı (Dr. Ayşe Ege YILDIRIM)	Doğu Marmara Kalkınma Ajansı	2014	2015 yılında Dünya Miras Geçici Listesi'ne alınmıştır.
Nemrut Dağı	Bakanlıkça yürütülen koruma projesi kapsamında	Kültür ve Turizm Bakanlığı	Hizmet alımı (ODTÜ)	Kültür ve Turizm Bakanlığı	2008-2014	1987 yılında Dünya Miras Listesi'ne alınmıştır.
Selimiye Camii ve Külliyesi	Dünya Miras Listesi adaylığı	Edirne Belediyesi	Belediye içinde kurulan planlama ekibince	Edirne Belediyesi	2007-2012	2011 yılında Dünya Miras Listesi'ne alınmıştır.
Sinop Tarihi Cezaevi ve Çevresi	Bakanlıkça yürütülen IPA Projesi kapsamında	Sinop Belediyesi	Bosshard & Luchsinger Architects AG	AB Ortaklık Öncesi Hibe Programı (IPA)	2011-devam ediyor	2013 yılında Dünya Miras Geçici Listesi'ne alınmıştır.

Kaynak: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Arşivi

Süreç Bakımından Değerlendirme

Tablo 2'de görüleceği üzere, bugüne kadarki yönetim planı çalışmaları çoğunlukla Dünya Miras Listesi ile bağlantılı bir şekilde yürütülmüştür. Genelde kurumların öz bütçeleri kullanılmış, bazı çalışmalarda Kalkınma

Ajanslarından, derneklerden ve uluslararası fonlardan da faydalanılmıştır. Bir yönetim planı ortalama üç yılda tamamlanırken, bu süreden daha kısa veya uzun sürede tamamlanan planlar da mevcuttur. Plan onama sürecinin uzamasının temelde dört nedeni vardır; bürokratik süreçler, idari sorunlar, Dünya Miras Listesi’ne adaylıkla ilgili beklentilerin karşılanma durumu ve teknik yetersizlikler.

Türkiye’de yönetim planlaması süreci oldukça bürokratik temelde ilerlemektedir. Sürecin her aşaması (yönetim alanı sınırının belirlenmesi, plan ekibinin oluşturulması, hizmet alımı, planın kontrollük teşkilatınca değerlendirilmesi, alan başkanının atanması, ilgili kurulların oluşturulması) idari onaya bağlı olarak yürütülmektedir. Bu süreçlerden herhangi birinde yapılacak bir değişiklik yeniden bu onay sürecine girilmesini gerektirmektedir. Planın yazım ve onama süresinin uzamasına neden olan hususlardan biri budur (örn. Aphrodisias Antik Kenti, Nemrut Dağı).

2015 yılına kadar bir varlığın Dünya Miras Listesi adaylık dosyası sunulduğunda henüz onaylanmamış olsa da olgunlaşmış düzeyde bir yönetim planının bulunması yeterli görülmekte, varlığın Liste’ye kaydedildiğine ilişkin alınan Dünya Miras Komitesi kararında planın belli bir süre içinde onaylanmasına dair bağlayıcı kararların alınması mümkün olmaktadır (örn. Selimiye Camii ve Külliyesi, Çatalhöyük Neolitik Kenti, Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı). Ancak, Dünya Miras Komitesi’nin 2015 yılında Bonn’da gerçekleştirdiği 39. Dönem toplantısında alınan 39.COM.11 no’lu karar gereğince Dünya Miras Sözleşmesi’nin ‘yönetmeliği’ olarak adlandırılabilir Dünya Miras Sözleşmesi’nin Uygulanmasına Dair Rehber (*Operational Guidelines for the Implementation of World Heritage Convention*)’in bazı maddelerinde değişikliğe gidilmiştir. Yönetim planına ilişkin hususları da içeren bu değişikliklere göre; Dünya Miras Listesi adaylık dosyaları sunulurken yönetim planlarının onaylı olması artık zorunludur.

Bugüne kadar yaşanan bu esneklik, Liste’ye dahil edildiği halde halen onaylanmamış yönetim planlarının bulunması sonucunu doğurmuştur (örn. Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı). Her ne kadar Dünya Miras Listesi’ne kaydedilme hedefi planın kısa süre içinde tamamlanabilmesi için önemli bir teşvik sebebi olsa da, bir yönetim planı yalnızca Dünya Miras Listesi adaylığı koşullarından birini yerine getirme kaygısıyla hazırlandığı durumda, hedefe ulaşıldıktan sonra veya ulaşılmadığında (örn.

Alanya Kalesi ve Tersanesi) plan onama sürecinin askıya alınması veya bekletilmesi gibi bir durumla karşı karşıya kalılabilmektedir.

Hedefin iyi bir yönetime ulaşmak olduğu örneklerde ise yeterli bütçe kaynağı ve irade koyan bir sahiplenici kurum bulunduğu takdirde, planlar konunun uzmanı bir ekip veya yüklenici tarafından hazırlandığı durumda kısa süre içinde bitirilebilmektedir (İstanbul Tarihi Yarımada, Mürduru Kültürel Mirası, Bursa ve Cumalıkızık, Çatalhöyük Neolitik Kenti). Süreçte idari sıkıntılar yaşanması (örn. Sinop Tarihi Cezaevi ve Çevresi, Selimiye Camii ve Külliyesi), paydaşlar arasında plan kararlarında uzlaşma sağlanamaması (örn. Efes), yeterli bütçe kaynağı bulunamaması (örn. Ani Arkeolojik Alanı), katılım toplantılarının plana veri oluşturabilecek düzeyde organize edilememesi (örn. Sinop Tarihi Cezaevi ve Çevresi, Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı) durumunda ise plan yazım ve onama süreci uzayabilmektedir. Bu noktada, süreci yöneten aktörlerin müzakere, kaynak yaratma ve yönetim becerileri devreye girmektedir. Farklı ilgi grupları arasında çıkması muhtemel çatışmaların çözümü ve plan için ayrılan kaynakların (ödenek, personel, zaman) yönetimi aslında bir süreç yönetimidir. Yönetim planı sürecinin planın kendisinden daha önemli olduğu gerçeği burada karşımıza çıkmaktadır. İyi yönetilen bir planlama süreci, planın uygulanması sürecinde de iyi bir yönetime ulaşılacağına ipuçlarını vermektedir. Kimi örnekler, dikkate alınmayan veya önemsenmeyen bir paydaş görüşünün, o paydaşın uzlaşma sağlanamayan eylemin gerçekleştirilmesine katkı sağlamayacağını göstermiştir. Paydaş eğer plan sürecindeki temel aktörlerden biri ise, planın onama işlemi de bu uzlaşmazlık nedeniyle gecikebilmektedir. Nihayetinde, onama ve uygulamada sıkıntılar yaşansa da, paydaşların müzakeresi önemsenmelidir.

Başarılı bir yönetim süreci konusunda Middleton'ın yaptığı değerlendirme bunu desteklemektedir. Middleton'a göre; "başarılı bir yönetim; teknik değil, tavır ve davranış meselesidir ve planlama süreci planın kendisinden daha önemlidir. Uyumlu, katılımcı ve ileri görüşlü bir tavır üst düzey yöneticilerin ve görevlilerin en temel sorumluluğu olmalıdır. Üst düzey yöneticinin tavrı toplumdaki değişimlere uyumlu ve halkın ihtiyacına cevap verebilir ise, uygulanan yönetim teknikleri bu değişimi ve ihtiyacı takip edecektir." (Middleton, 1996, s. 4). Middleton diğer yandan, bu tavrın kurum içinde organik olarak geliştiğini ve çabuk değişmeyeceğini de eklemektedir: "İleriye göremeyen veya isteksiz bir yöneticinin en iyi

teknikleri ve niyetleri bile olumsuz etkileyeceğini, yönetimi başarısızlığa sürükleyeceğini” ifade etmektedir.

Cleere’a göre; arkeolojik miras yönetimi arkeoloji disiplininin oldukça farklı bir branştır: “Arkeolojik miras yöneticileri finansman, denetim, bütçeleme, personel yönetimi, iletişim, proje planlaması, halkla ilişkiler gibi temel yönetim becerilerine sahip olmalı, ayrıca miras yönetiminin hukuki boyutu, arazi planlaması, sağlık, güvenlik konularında eğitim almalı, ticaret, sanayi ve her ölçekteki devlet işleyişi hakkında bilgi sahibi olmalıdır.” (Cleere, 1989, s. 16). Bu yaklaşım, kuşkusuz ki, yalnızca arkeolojik alanlar için değil tüm kültürel miras unsurlarının yönetimi için geçerlidir.

Saunders, Cleere gibi kültürel miras yönetimine ilişkin eğitimler konusunda özel bir eğitime ihtiyaç duyulduğu görüşündedir. Saunders’a göre (1989, 160), “...alan yöneticisi arkeoloji ve tarih konusunda derin ve detaylı bilgiye veya alt uzmanlıklara sahip olmasa da en azından temel bilgilere sahip olmalıdır, ya da arkeoloji ve mimariye karşı hevesi ve deneyimi olmak kaydıyla bunlar dışındaki farklı uzmanlıklardan da gelebilir. Ancak, mutlaka mevcut kaynakları etkin bir şekilde kullanabilecek, öncelikleri belirleyecek ve zor kararları alabilecek, kariyerinin herhangi bir aşamasında personel yönetimi konusunda eğitim alacak, farklı disiplinlerle etkin bir biçimde çalışabilecek beceriye sahip olmalıdır.”

Bugüne kadarki Türkiye deneyiminden ortaya çıkan en önemli sonuçlardan biri de alan yönetimi sürecindeki en önemli iki aktörden birinin yetkili idarenin üst düzey yöneticisi, diğersinin ise alan başkanı olduğu gerçeğidir. Türkiye’de, yönetim planlarının hazırlanması sürecinde görüş ayrılıkları veya teknik sıkıntılar yaşandığı durumlarda bu iki aktörün tutum ve becerileri sorunun çözümünde belirleyici olmuştur.

İçerik Bakımından Değerlendirme

Bir yönetim planı, temelde, beş ana bölümden oluşmaktadır; “paydaş/katılım stratejileri”, “çözümleme (*analysis*) ve tanımlama”, “genel durumun değerlendirilmesi”, “genel yaklaşımın belirlenmesi (vizyon, amaç ve politikalar, eylem planı)” ve “izleme ve gözden geçirme stratejileri”. Bunlardan birinin mevcut olmadığı bir yönetim planı en basit ifadeyle ‘eksik’ olacaktır. Bunlara ilave olarak kurumsal çözümler, mevzuat çözümleri, ilişkili diğer plan kararlarının dökümü ve hane halkı an-

ketleriyle desteklenen yönetim planları da mevcut olup (örn. İstanbul Tarihi Yarımada, Bursa ve Cumalıkızık, Aphrodisias Antik Kenti, Ani Arkeolojik Alanı, Mudurnu Kültürel Mirası, Efes) bunlar, çalışmanın kapsamı ve odağı dışına çıkmadıkları sürece planı zenginleştiren bölümlerdir.

Türkiye'deki yönetim planları değerlendirildiğinde ilk ve son bölüm dışında diğer tüm unsurları içerdikleri görülmüştür, ancak paydaş katılım stratejisi (örn. Sinop Yönetim Planı, Selimiye Camii ve Külliyesi, Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı) veya izlemeye ilişkin performans göstergeleri bulunmayan planlar (örn. Bursa ve Cumalıkızık, Efes, Mudurnu Kültürel Mirası) mevcuttur. Alan yönetimi süreci planın hazırlanması, uygulanması ve gözden geçirilmesiyle bir bütün olduğundan yönetim planlarının uygulanma düzeylerinin çözümlenebilmesi için izleme göstergelerinin ve bir izleme stratejisinin bulunması gerekmektedir. Bu sayede, bir yönetim planının hangi koşullarda ve ne zaman güncellenmesi gerektiği uygulayıcılar tarafından kolaylıkla tespit edilebilecektir.

Konuya ilişkin yayınlanan uluslararası rehber ve kaynaklarda dikkati çeken nokta, alanı etkileyen ve plan kararlarından etkilenen tüm tarafların bir şekilde planın hazırlanma sürecine katılımının sağlanmasıdır. Yönetim planı katılımı öngören stratejik bir planlama yaklaşımı olmakla birlikte, katılımın ne düzeyde ve hangi derinlikte örgütleneceği önemlidir. Kimi tarafların doğrudan planlama ekibine dahil edilebileceği, kimi paydaşın sürecin belirli aşamalarında danışmanlık sağlayabileceği, kimilerinin sürecin başından sonuna her aşamada görev alabileceği, kimilerinin de taslak plan üzerinde görüş bildirebileceği ifade edilmektedir. Katılım stratejisinin planlama sürecinin en başında belirlenmesi esas olmalıdır. Kime, neyin, ne zaman, nasıl sorulacağı başından belirlenmemiş çalışmalarda plana esas olacak görüşlerin elde edileceği katılım toplantılarının organizasyonu ve sağlıklı verilere ulaşılması zorlaşmaktadır.

Türkiye'deki tüm planlama deneyimlerinde, özellikle GZFT çözümlerinde (güçlü yönler, zayıf yönler, fırsatlar ve tehditler) ve genel yaklaşımlar (vizyon, politikalar, eylem planı) belirlenirken paydaş görüşleri esas alınmıştır. Ancak, kimi planlarda görüşler doğrudan yansıtılmış, kiminde süzülüp sınıflandırılmıştır. Bu nedenle, dünyada en çok tanınan bir arkeolojik alanda "tanıtım stratejilerinin eksikliği" (örn. Efes Yönetim Planı), ödenek sıkıntısı yaşanmayan bir alanda "kaynak yetersizliği" (örn. Efes Yönetim Planı), koruma altında bulunan bir alanda rant beklentisinin karşılanamaması (örn. Bursa ve Cumalıkızık) gibi sorun tanımlamalarının

yapıldığı örnekler görmek mümkündür. Bu sorunun temel nedeni, ya katılım stratejisinin yanlış belirlenmiş olması ya paydaş görüşlerinin iyi çözümlenememesi ya da yönetim planının bileşenlerinden biri için geçerli olan bir sorunun alandaki tüm unsurlar için geçerli olarak tanımlanmasıdır. Bu sorunun önüne geçmek için farklı ilgi gruplarının yönetim planı sürecine uzmanlıkları düzeyinde katkı koymaları sağlanmalıdır. Aksi takdirde, örneğin yerel esnafın turizm ve koruma politikaları, koruma uzmanlarının ise idari kararlara ilişkin tespit ve değerlendirmeler yapması mümkün olacak, bu da alanın sağlıklı bir değerlendirmesinin yapılmasını engelleyecektir. Ayrıca, katılım toplantılarında dile getirilen görüşler öznel değerlendirmeler içerebileceğinden, karşılıklarının ve gerçekliklerinin olup olmadığı bilimsel verilerle veya konuya ilişkin farklı paydaş görüşleri de alınarak çözümlenmelidir.

Planların çözümlenme ve tanımlama kısımları incelendiğinde, ‘kaynak belge’ niteliğinde olması kaygısıyla alanla ilgili tüm bilgi ve belgelerin derlendiği çalışmalara rastlanmaktadır (örn. İstanbul Tarihi Yarımada, Ani Arkeolojik Alanı, Bursa ve Cumalıkızık, Nemrut Dağı). Yönetim planlarının kurumlar için el kitabı veya başvuru kitabı niteliğinde olması hedeflendiğinden, çözümlenmelerin ve tanımlamanın önem ve değerinin tespitine yönelik ve eylem planıyla ilişkilendirilecek detayda yapılması yeterlidir.

Yönetim planlarının içeriği açısından tespit edilen bir diğer husus ise, ülkenin genel koruma sorunlarına ilişkin, gerçekçi ve uygulanabilir olmayan politikalar ve eylemler tanımlamalarıdır (örn. İstanbul Tarihi Yarımada, Bursa ve Cumalıkızık, Ani Arkeolojik Alanı, Mudurnu Kültürel Mirası). Elbette ülkedeki genel idari veya yasal sorunlar kültürel mirasın korunmasında önemli engeller yaratabilmektedir. Ancak, hukuki ve örgütsel düzenlemelere ilişkin tanımlanan eylemler, bir yönetim planının amaç ve kapsamının dışındadır. Yönetim planı, mevcut hukuki sistem içinde alanın ulusal ve evrensel değerlerinin en üst düzeyde ve sürdürülebilir bir yaklaşımla korunabilmesi için yapılabilecek gerçekçi faaliyetleri tanımlamalı, bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesi sürecinde görev alacak kurumlar arasındaki eşgüdümü garanti etmeli, kurum bütçelerinin ortak belirlenen politika ve ilkeler doğrultusunda etkin kullanımını sağlamalıdır. Ülke ölçeğinde yeni örgütsel ve hukuki düzenlemeler getirmek veya mevzuat değişiklikleri önermek bir alana özgü hazırlanan yönetim planının kapsamı değildir.

Yönetim planlarının en önemli sorunlarından biri de, eylem planlarında içeriği net olarak açıklanmamış ve hedef cümleleriyle iç içe geçmiş eylemler tanımlamalarıdır. “Teşvik etmek”, “desteklemek”, “sağlamak”, “canlandırmak” vb ile biten cümleler eylemden ziyade bir hedefe veya politikaya işaret etmektedir. Oysa, “oluşturmak”, “araştırmak”, “izlemek”, “hazırlamak”, “düzenlemek” vb ile sonlanan cümleler yapılması gereken faaliyeti net olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle; ilgili kurumların yönetim planı kapsamındaki görev ve sorumluluklarını net olarak anlayabilmeleri ve plan verimliliğinin sağlıklı bir şekilde çözümlenebilmesi için eylemler net, anlaşılır ve ölçülebilir olmalı, içerikleri iyi tanımlanmalıdır.

Özetle, yönetim planlarının içeriği bakımından önemli olan hususlar şu şekilde özetlenebilir: çözümlenmeler plana veri sunacak detayda yürütülmesi; eylem planı kolay izlenebilir şekilde, ölçülebilir eylemler içeren ve GZFT çözümlenmesi ile ilişkilendirilmiş biçimde hazırlanmalı; planın verimliliğinin ölçümüne ilişkin göstergeler tanımlanmış olmalı, paydaş görüşleri bilimsel ve nesnel bir değerlendirme yürütülebilmesi bakımından süzgeçten geçirilmeli, tasniflenmeli ve alanın genel durumuyla birlikte değerlendirilmelidir.

Ülke ölçeğindeki tüm yönetim planlarında bir dil birliği sağlanabilmesi ve işin teknik detayına ilişkin başvuru niteliğinde bir belge düzenlenmesi amacıyla Bakanlıkça teknik şartname niteliğinde bir belgenin de hazırlanmasından fayda sağlanabilir. Böylece, bu sürecin bürokratik temelleri ilgili mevzuatta tanımlanarak, yapılacak teknik çalışmanın detaylarını ve aşamalarını tarifleyen, araştırmalarda elde edilmesi gereken bilgi türleri ile ulaşılması beklenen sonuçları açıklayan, ancak her alanın özelliklerine göre şekillenebilecek esneklikte bir belge ortaya konmuş olacaktır.

Uygulamannın Değerlendirilmesi

Bir yönetim planının uygulanması, eylem planında belirlenen eylemlerin vadesi içinde sorumlu kurumlarca yerine getirilmesidir. Dolayısıyla, burada uygulamadan kasıt, eylem planının gerçekleşme yüzdesi ve yönetim planları onaylandıktan sonraki süreçteki eşgüdümdür.

Eylem planlarının gerçekleşme yüzdesini değerlendirebilmek amacıyla gerek yeterli sayıda denetim raporları mevcut olmadığından gerekse planlar onaylanalı henüz kısa bir süre geçtiğinden her bir plana ilişkin niceliksel bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Bu bölümde Türki-

ye’deki yönetim planlarının uygulanmasında karşılaşılan sorunlar ve uygulamanın eşgüdümü genel olarak değerlendirilmiştir.

Bugüne kadarki deneyim ve gözlemler göstermiştir ki; planlar onaylandıktan sonra uygulanmasının izlenebilmesi ve kurumlar arasında gerekli eşgüdümün sağlanabilmesinde üçüncü bir aktör olarak “alan yönetim birimleri” devreye girmektedir. Sekretaryası oluşturulmamış bir alan yönetimi sisteminde, uygulama süreci, alan başkanının asli diğer sorumlulukları yanında sorumlu kılındığı bu sürece yeterince zaman ve emek harcamaması nedeniyle yeterli düzeyde izlenememe riski taşımaktadır. Bu amaçla örgütlenen bir idari birim alan başkanının sorumluluğunu paylaşarak izlemeye ilişkin süreci kolaylaştırmaktadır. Yetkili idare bünyesinde yalnızca yönetim planının hazırlanması ve uygulanması sürecindeki gereken faaliyetleri yürütmek üzere alan yönetimi birimi oluşturulduğu takdirde, kurumlar arasındaki eşgüdümü sağlamanın kolaylaştığı görülmüş, bu birimler alana ilişkin önemli bir arşiv ve başvuru merkezi görevini üstlenmiştir. Ne var ki, bunun örnekleri çok değildir. Böyle bir örgütlenme, ancak, bunun için yeterli bir bütçe ayırma imkânına sahip idareler bünyesinde kurulabilmiştir (örn. İstanbul Tarihi Yarımada, Bursa ve Cumalıkızık, Selimiye Camii ve Külliyesi, Alanya Kalesi ve Tersanesi, Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı, Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı, Efes).

Uygulama aşamasında tartışılan en önemli meselelerden biri yönetim planlarının yaptırım gücü olmuştur. Her ne kadar yaptırımı sağlamaya yönelik hükümler kanunda mevcut olsa da, eylem planlarında tanımlı projelerin belirlenen zaman dilimi içinde ve yetkili kurumlarca gerçekleştirilmesini sağlamak için kurumlarla müzakere etmekten öte bir yöntem mevcut değildir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, planın uygulanması sürecindeki eşgüdümü sağlamaktan sorumlu alan başkanlığının özerkliği ve kurumsal kimliğinin kanunda yeterince güçlü tanımlanmamış olması ve plan kararlarına uyulmadığı zaman uygulanacak cezai yaptırımların belirlenmemiş olmasıdır. Kaldı ki, esasında, müzakereye dayalı olarak hazırlanan ve ilgili kurumlarca ortaklaşa onaylanan bir planın uygulanması aşamasında kurumların iradeleri esas olmalı, hukuki ve yasal herhangi bir yaptırıma gerek olmamalıdır.

Alan yönetiminin özerkliğine ilişkin en önemli hususlardan biri de bütçedir. Uluslararası yönetim planlaması çalışmaları süreç ve içerik açısından incelendiğinde; oluşturulacak alan yönetimi örgütlenmelerine mali ve

idari özerkliğin belli ölçülerde tanındığı görülmektedir. Türkiye’deki sistem ise alandaki mevcut bütçe ve personel kaynağının etkin ve verimli bir şekilde yönetimini amaçlarken, oluşturulan alan yönetimi yapılanmaları mali ve idari özerkliğe kavuşmamakta, yönetim planının hazırlanması, uygulanması ve denetlenmesi sürecinde yetkili kurumla eşgüdüm içinde çalışan ve onun adına sorumluluk alan bir “yerel ortak” olarak varlığını sürdürmektedir.

Alanda ihtiyaç duyulan koruma projelerinin elde edilmesi ve uygulanması, alan ziyaret politikalarının belirlenmesi, işletme modellerinin tanımlanması ve alanların işletilmesi (gişe gelirleri, satış üniteleri, rehberlik, temizlik ve güvenlik hizmetleri vb) halihazırda yürürlükteki diğer yasal düzenlemeler doğrultusunda yetkili kurumlar tarafından yürütülmektedir. Bu çalışmalara ilişkin yetkilerin yönetim planıyla alan yönetimi birimine devredilmesi mümkün değildir, çünkü daha önce de belirtildiği gibi, alan yönetimi birimleri proje üretmekle değil, süreçteki eşgüdümden sorumlu kılınmıştır. Bazı yönetim planlarında bu kapsamda öneriler getirilmiş (örn. Efes), ancak yürürlükteki mevzuata aykırı olan bu faaliyetlerin kabul edilebilir ve uygulanabilir olmaması nedeniyle müzakere süreçleri uzamış ve planın onama işlemi gecikmiştir. Bunlar dışında kalan ölçek ve detaydaki projelere (örn. bilgi yönetimi sisteminin geliştirilmesi, bilinç geliştirme faaliyetlerinin yürütülmesi, akademik çalışmaların desteklenmesi vb) ilişkin hizmet alımları da, tüzel kişiliklerinin mevcut olmaması, bütçe yaratma ve kullanma yetkilerinin bulunmaması ve mevzuatta buna ilişkin herhangi bir görev tanımlarının yer almaması nedeniyle alan yönetim birimince gerçekleştirilememekte, bu projelere ilişkin muhatap olarak farklı idarelerin tanımlanması gerekmektedir. Dolayısıyla, Türkiye’deki alan yönetimi sistemi özerk bir bütçeye sahip, bütçe yaratan ve bunu kendi inisiyatifiyle kullanma yetkileri olan bir yapılanma değil, mevcut sistem içinde etkin bir işbirliği ve eşgüdümü hedefleyen bir sistem tanımlamaktadır.

Cleere’e göre (1984, 130), korumaya yönelik tüm faaliyetlerin, sorumlulukların ve yetkilerin bir birimde toplanması tercih edilen bir yapılanma değildir. Bunun yerine, aynı amaca yönelik farklı sorumluluklara ve yetkilere sahip, farklı faaliyet alanlarında çalışmalar yürüten kurumlar tam anlamıyla bir işbirliği içinde olmalıdır.

Türkiye’de farklı mevzuatlara tabi veya farklı idari sınırlar içinde kalan kültürel mirasın aynı yaklaşımla ele alınabilmesi için ülke ölçeğinde tek

bir örgütlenme modeli getirilmesi Türkiye idari sistemi içinde doğru bir yaklaşımdır. Mevcut koruma örgütlenmeleri arasında başarılı bir işbirliği sürecini hayata geçirmek için eşgüdüm ve denetleme kurulunun, danışma kurulunun ve denetim biriminin örgütlenme yapısının iyi çözümlenmesi ve geliştirilmesi daha uygun bir yaklaşımdır.

Bu anlamda, Kültür ve Turizm Bakanlığı bu süreçteki mevzuat koyan, yönlendiren, eşgüdümü ve gerektiği durumda teknik desteği sağlayan en önemli aktördür. Bakanlık’ın uygulamanın denetlenmesine doğrudan bir müdahalesi bulunmamakta, üyesi olduğu eşgüdüm ve denetleme kurulları ile danışma kurulları aracılığıyla süreçteki aktörlerden biri olarak denetlemeye katılmaktadır. Alan yönetimi teşkilatlarının düzenlenmesinde ise yasal gerekliliklerin yerine getirilip getirilmediğini takip etmekte, gerektiğinde öneriler getirmektedir. Alan başkanları ise, bütçeleme ve kaynak araştırması yapmak, ihale sürecine ilişkin belgeleri hazırlamak ve tüm süreçte kurumlar arasında işbirliğini sağlamak konularında önemli sorumluluklara sahiptir. Ayrıca, planın uygulanmasının denetlenmesinden sorumludur. Bu kadar önemli yetki ve sorumluluklarla donatılan bir kişinin hesap verebilirliği önemli olduğundan, “alan başkanı - yetkili idare - alan yönetimi birimi” arasındaki denetim üçgeninin iyi tanımlanması önemlidir. Yönetim planlarının kurumsal işbirliğini sağlamadaki başarısı ise plan kapsamında belirlenen faaliyetlerin sorumluları tanımlanırken kurumsal yetkilerin, yeterliklerin ve uzmanlıkların esas alınmasına bağlıdır.

Sonuç

Alan yönetimi teknik, ve belki de teknik olmaktan çok daha fazla politik bir süreçtir. Aynı alan üzerinde farklı mevzuatlar doğrultusunda çalışan, farklı yetki ve sorumluluklarla donatılmış, farklı nitelikte ve deneyimlerdeki grupları ortak bir amaç etrafında bir araya getirmek ve bir sonuç ürün elde etmeye çalışmak oldukça sıkıntılı bir süreçtir. Bu nedenle, alan yönetiminin temelde bir sonuç ürün elde etmek amacıyla olmadığı, sürecin kendisinin plandan daha dikkate değer olduğu çeşitli kaynaklar tarafından vurgulanmaktadır.

Alan yönetimi esasında bir süreç tasarımıdır. Farklı ilgi grupları arasında eşgüdüm sağlayarak bir denge oluşturmak, alanın korunmasından sorumlu kurumların alınan kararlar ve detayları üzerinde ortaklaşmasını

sağlamak yönetim planlamasının temel hedefidir. Ortaklaşma sonucu elde edilen planın uygulanmasının denetlenmesi, sorumluluk alan kurumların bu sorumlulukları yerine getirmelerinin sağlanması, planın uygulanmasında yaşanan sıkıntılarda veya alanda değişen koşullar doğrultusunda planın güncellenmesi ve tüm bu aşamaların nasıl gerçekleştirileceğinin planlama sürecinde tanımlanması bu sürecin döngüsünü tamamlamaktadır.

Türkiye’de mevcut yönetim ve planlama sistemine alan yönetimi mevzuatı ile getirilen katkılar şu şekilde özetlenebilir:

- Kültürel mirasın etkileşim içinde olduğu çevre ile yalnızca imar düzenlemeleri ve kentsel gelişim ölçüğünde değil, koruma, sunum, tanıtım, ulaşım, erişim, sosyal altyapı, yerel katılım, kurumsal yeterliklerin gelişimi, yönetişim, eğitim, alanın algılanması, ziyaretçi yönetimi, bilimsel araştırma, arkeolojik kazılar vb gibi değişik başlıklarda ve ölçeklerde de birlikte değerlendirilmesini ve tüm bu başlıklardaki politikalar arasındaki ilişki ve tutarlılığın sağlanmasını amaçlamıştır.

- 20 yıl sonraki “dondurulmuş resmi” gösteren planların ötesinde, alanı neden-sonuç ilişkisi ve geçmiş-bugün-gelecek ekseninde değerlendiren bir yaklaşımla ele alınmasını sağlamıştır.

- Alana ilişkin yürütülen bir planlama çalışmasını bir kurumun sorumluluğundan çıkarıp, alanda söz ve yetki sahibi olan tüm paydaşların görüşleriyle oluşturulmasını amaçlamıştır.

- Hazırlanmış bir planın tüm paydaşlarca kabul edilmesini değil, henüz hazırlanma aşamasındayken kararlar üzerinde uzlaşılmasını amaçlamıştır.

- Yalnızca planın hazırlanma aşamasına değil, onaylanması, uygulanması ve izlenmesi aşamalarına da paydaşların katılımını hedeflemiştir.

Özetle; Türkiye, alan yönetimi mevzuatıyla birlikte, en azından kurumlar arası iletişimin arttığı, paydaş katılımının farklı düzeylerde de olsa sağlanabildiği, çalıştay ve katılım toplantısı sonuçlarının plana doğrudan yansıtılabildiği bir planlama deneyimi kazanmıştır. Resmi yazılı belgeler üzerinden kurulan iletişim ağı bir ölçüde aşılmış ve bu süreci yaşayan kurumlar arasında doğrudan iletişime geçilebilecek muhatap kişiler ortaya çıkmıştır. Kültürel mirasın korunması konusunda akademisyenlerden esnafa, eğitim kurumlarından turizmcilere, siyasi otoritelerden sivil halka kadar pek çok farklı düzeydeki paydaşın kaygıları ve yaklaşımları arasında bir denge kurma çabası kağıt üzerinde değil, bu paydaşların karşı kar-

şıya gelerek birlikte tartışması yoluyla sağlanmaya çalışılmış, kimi konularda uzlaşmış kararlar çıkmasa bile bir müzakere ve tartışma ortamı yaratılabilmektedir. Türkiye’nin bugüne kadar genelde sivil toplum ve kent konseyleri aracılığıyla deneyimlediği bu planlama kültürü alan yönetimi mevzuatı sayesinde hukuki bir zemin kazanmıştır.

Bu çalışma göstermektedir ki, alan yönetimi mevzuatını, çeşitli yayınların yaptığı gibi (Çolak, 2007; Alanyalı, 2013), salt mevzuat metni üzerinden değerlendirmek sağlıklı bir yaklaşım olmayacaktır. Uluslararası beklenti ve gerekliliklerin onaylı planlarda ne kadar yer bulduğunu bu planları inceleyerek araştırmak da aynı ölçüde yetersizdir. On yılın sonunda Türkiye’nin alan yönetimi konusunda elde ettiği deneyimi, bu planların hazırlanmaları ve uygulanmaları sürecinde kültürel mirasın korunması konusuna sağladıkları katkıları göz ardı etmeden, süreci bir bütün olarak değerlendirmek daha sağlıklı ve faydalı bir tutum olacaktır. Burada dikkat çekilen hususlarda mevzuatta gerekli düzenlemelerin gerçekleştirilmesiyle bu planların hem üretim hem de uygulama süreçleri kolaylaşacak, niyet edilen daha iyi yönetime daha kısa sürede ulaşmak mümkün olacaktır.

Extended Abstract

Turkish Experience of Management Planning in Cultural Heritage Areas

*

Evrım Uluşan
Middle East Technical University

Management planning studies for cultural heritage in Turkey are performed in legally registered conservation areas. Management plans for registered individual buildings outside such boundaries are not within the scope of the related legislation.

The studies are commenced by delineation of site management boundaries at national level. Following the approval of boundaries by the Ministry, the process is followed by related municipalities in urban conservation sites; or by the Ministry otherwise. Site management organization including an “advisory board”, “supervision and coordination board” and a “site manager”, which are responsible for consultancy, approval and implementation in the process, is established concurrently to the planning studies. Besides, site management offices might be established within municipalities. Despite their names and affiliated sections within municipalities may differ, they are all in charge of managing the coordination and secretariat works in process as well as monitoring the implementation of the plans.

Table 1 shows the background stories of planning works that have been performed in line with the legislation since 2005. Although they have not been approved yet, three mature planning studies (Alanya Fortress and Shipyard, Bergama Multi-Layered Cultural Landscape, Sinop Historical Prison and its Environs) are also included in the Table.

Table 1: The Authority Share for Management Plans and Their Relation to World Heritage List Studies (Source: The Archive of the General Directorate of Cultural Heritage and Museums)

Management Plans	Purpose of Preparation	Legal Responsible	Method for Conducting	Budget Source	Period of Preparation ³	Relation to World Heritage List Studies
Aphrodisias Ancient City	Nomination to the World Heritage List	Ministry of Culture and Tourism	Procurement (MSGSÜ Research Center for Urbanism)	Geyre Foundation	2010-2013	Nomination file was submitted as of 2015.
Alanya Fortress and Shipyard	Nomination to the World Heritage List	Alanya Municipality	Procurement (Giora SOLAR)	Alanya Municipality	2007-ongoing	Nomination files submitted in 2010 and 2012 were withdrawn.
Archaeological Site of Ani	Within the scope of UN Joint Program of Alliances for Culture Tourism in Eastern Anatolia	Ministry of Culture and Tourism	By the planning team established within the Ministry	UN Millennium Development Goals Fund and Ministry of Culture and Tourism	2009-2015	Nomination file was submitted as of 2014 and the decision will be taken by July 2016.
Bergama Multi-Layered Cultural Landscape	Nomination to the World Heritage List	Bergama Municipality	By the planning team established within the Municipality	Bergama Municipality	2010-ongoing	Inscribed on the List in 2014.
Bursa and Cumalikizik	Nomination to the World Heritage List	Bursa Metropolitan Municipality	Procurement (Akan Architecture)	Bursa Metropolitan Municipality	2010-2013	Inscribed on the List in 2014.
Catalhoyuk Neolithic Site	Upon the World Heritage Committee decision	Ministry of Culture and Tourism	By the planning team established within the Ministry	Ministry of Culture and Tourism	2010-2013	Inscribed on the List in 2012.
Diyarbakır Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape	Nomination to the World Heritage List	Diyarbakır Metropolitan Municipality	Procurement (İkarya Consultancy)	Diyarbakır Metropolitan Municipality	2011-2013	Inscribed on the List in 2015.
Ephesus	Nomination to the World	Selcuk Municipality	Procurement (Ege Plan	Selcuk Municipality		Inscribed on the List

³ The approval of planning boundaries is defined as the start date, and the approval of the plan by Supervision and Coordination Board is defined as the end date.

	Heritage List		Planning Office and Assoc. Dr. Savaş Zafer ŞAHİN)		2010-2014	in 2015.
Istanbul the Historic Peninsula	Upon the World Heritage Committee decision	Istanbul Metropolitan Municipality	Procurement (BİMTAŞ A.Ş.)	İstanbul 2010 European Capital of Culture Agency	2009-2011	Inscribed on the List in 1983.
Mudurnu Cultural Heritage	Upon the request of the Mudurnu Municipality	Mudurnu Municipality	Procurement (Dr. Ayşe Ege YILDIRIM)	Eastern Marmara Development Agency	2014	Inscribed on the Tentative List in 2015.
Mount Nemrut	Within the scope of a conservation project conducted by the Ministry of Culture and Tourism	Ministry of Culture and Tourism	Procurement (ODTÜ)	Ministry of Culture and Tourism	2008-2014	Inscribed on the List in 1987.
Selimiye Mosque and its Social Complex	Nomination to the World Heritage List	Edirne Municipality	By the planning team established within the Municipality	Edirne Municipality	2007-2012	Inscribed on the List in 2011.
Sinop Historical Prison and its Environs	Within the scope of a conservation IPA project conducted by the Ministry of Culture and Tourism	Sinop Municipality	Bosshard & Luchsinger Architects AG	EU Instrument for Pre-Accession Assistance	2011 - ongoing	Inscribed on the Tentative List in 2013.

One of the key actors in the process has been the senior manager of the related authority while the other is the site manager. Their attitudes and skills have been decisive in problem-solving in case of any controversy or technical problem within the processes. Site management offices have been the third key actors. It has been apparent that the coordination of stakeholders has been facilitated in the event of establishment of a site management office within the responsible authority. These offices have also played the role of an important archive and application centers. Nevertheless, such an organization could only take place in the municipalities which can afford to do that.

Although the willpower of the institutions should be essential for implementation of such a plan which has been produced jointly by related institutions and grounded on consensus, the powers of sanction of these plans have been one of the main debates. Though provisions with regard to strengthening their implementations are already available in the legislation, there is no way rather than negotiating with institutions for actualization of the actions for which they are defined as responsible. One of the main reasons behind this lies in the poor definition of corporate identity of site management as well as the lack of provisions for penalizing in case of disregarding the responsibilities.

Another issue related to the autonomy of site management has been the budget. Although site management organizations in some international cases are given financial autonomy to a certain extent, the system in Turkey does not allow having, using or creating a self-budget. Site management offices are charged of providing coordination during the whole process, but not for devising projects. Therefore, they have been the “local partners” working in coordination with the related authority, rather than autonomous management units.

In spite of the inadequacy of some further experiences, it can be inferred from 10-year experience that Turkey has gained a planning practice, through which interinstitutional communication has been increased. Though agreed decisions have not always been the result, a negotiating platform was leastwise managed to be offered. Additionally, the technical methods have been improved by way of analytically studying the property from many different perspectives which resulted in moving the plans beyond “frozen pictures of future”. Such a planning practice which had been experienced through limited platforms before has now gained a legal ground in Turkey by site management legislation.

Kaynakça/References

- Akan Mimarlık (2002). *Pamukkale yönetim ve sunum planı final raporu*. Kültür Bakanlığı, Ankara
- Akan Mimarlık (2013). *Bursa (Hanlar Bölgesi ve Sultan Külliyesi) ve Cumalıkızık yönetim planı*. Bursa Büyükşehir Belediyesi.
- Alanyalı, F. (2013). *Arkeolojik alan yönetimi*, Anadolu Üniversitesi Yayını 3006

- Bimtaş A.ř. (2011). *İstanbul historic peninsula site management plan*. (Pdf Belgesi). 20 Haziran 2016 tarihinde http://www.alanbaskanligi.gov.tr/files/Management_Plan_090312_TUM.pdf adresinden erişildi.
- Cleere, H. (1984). World cultural resource management: Problems and perspectives. In H. Cleere (Der.), *Approaches to the Archaeological Heritage, A comparative study of world cultural resource management systems*. Cambridge: Cambridge University Pres. 125-131
- Cleere, H. (1989). Introduction: The rationale of archaeological heritage management. H. Cleere (Der.), *Archaeological heritage management in the modern world. One World Archaeology* V.9. 1-19
- Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel M¼d¼rl¼ę¼. (2007). *Korunan alan planlaması ve y¼netimi*. 18 Mart 2016 tarihinde <http://www.milliparklar.gov.tr/kitap/66/mobile/index.html> adresinden erişildi.
- Çolak, N. İ. (2007). *Alan y¼netiminin hukuki boyutu*. 20 Haziran 2016 tarihinde <http://www.ilkercolak.com.tr/alan-yonetiminin-hukuki-boyutu/adresinden> erişildi.
- Edirne Belediyesi (2012). *Selimiye camii ve k¼llyesi y¼netim planı*. (Pdf Belgesi). 20 Haziran 2016 tarihinde <http://www.dmselimiyecamii.com/images/stories/YonetimPlani.pdf> adresinden erişildi.
- English Historic Towns Forum. (1998). Conservation area management: A practical guide. Report No:38. (Pdf Belgesi). 20 Haziran 2016 tarihinde http://www.historictownsforum.org/files/documents/free_download_publications/Conservation_area_management/Conservation%20Area%20Management.pdf adresinden erişildi.
- Feilden B. M. ve Jokilehto J. (1998). *Management guidelines for world cultural heritage sites*. Rome: ICCROM
- International Committee on Archaeological Heritage. (1990). Charter for the protection and management of the archaeological heritage. (Pdf belgesi). 20 Haziran 2016 tarihinde http://www.icomos.org/charters/arch_e.pdf adresinden erişildi.
- Ikarya Danışmanlık (2014). *Diyarbakır kalesi ve hevsel bahçeleri k¼lt¼rel peyzajı y¼netim planı*. (Pdf Belgesi). 20 Haziran 2016 tarihinde <http://www.diyarbakiralanyoneti.org> adresinden erişildi.
- K¼lt¼r ve Turizm Bakanlığı (2013). *Çatalh¼y¼k neolitik kenti y¼netim planı*. Ankara: K¼lt¼r ve Turizm Bakanlığı.
- K¼lt¼r ve Turizm Bakanlığı (2015). *Ani arkeolojik alanı y¼netim planı*. Ankara: K¼lt¼r ve Turizm Bakanlığı.
- Middleton, V. (1996). Vision, strategy and corporate planning: An overview. A. Harrison (Der.). *Manual of Heritage Management*. Oxford: Butterworth & Heinemann. 3-11.

- Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Şehircilik Uygulama ve Araştırma Merkezi. (2013). *Aphrodisias antik kenti alan yönetim planı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Orta Doğu Teknik Üniversitesi. (2014). *Kommagene nemrut yönetim planı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Saunders, A. (1989). Heritage management and training in England. In H. Cleere (Der.), *Archaeological heritage management in the modern world. One World Archaeology*. V.9. 152-163
- Şahin, E (2008). *Alan yönetimi süreçleri: Japonya ve Türkiye*. (Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi). Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Şahin S. Z ve Egeplan Planlama Ltd. Şti. (2014). *Efes yönetim planı*. İzmir: Selçuk Belediye Başkanlığı.
- Thomas L., Middleton J., ve Philips A., (2003). Guidelines for management planning of protected areas. *Best Practice Protected Area Guidelines Series* No.10. (Pdf Belgesi). 11 Şubat 2008 tarihinde <http://www.iucn.org/themes/wcpa/pubs/guidelines.htm> adresinden erişildi.
- Wainwright, G.J. (1989). The management of English landscape. H. Cleere (Der.), *Archaeological heritage management in the modern world. One World Archaeology*, V.9. 164-170
- Wijesuriya, G., Thompson, J. ve Young, C. (2013). *Managing cultural world heritage*. Paris: UNESCO.
- UNESCO World Heritage Centre (2015). *Operational guidelines for the implementation of the world heritage convention*. Paris: UNESCO.
- Yıldırım A.E. (2014). *Mudurnu kültürel mirası yönetim planı*. (Pdf Belgesi). 20 Haziran 2016 tarihinde <http://www.mudurnualanyonetimi.org> adresinden erişildi.

Evrım Uluşan,

1982 yılında Giresun’da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Giresun ve Ordu’da tamamlamasının ardından 2003 yılında ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümünden lisans, 2006 yılında ise Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Ana Bilim Dalı’ndan yüksek lisans derecesini aldı. Şu anda ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Ana Bilim Dalı’nda doktora çalışmalarını sürdürmektedir.

2004 yılında uzman yardımcısı olarak göreve başladığı Kültür ve Turizm Bakanlığı’nda alan yönetimi ve UNESCO Dünya Miras Sözleşmesi konularında yoğun olarak çalıştı. Bu konuda çeşitli uluslararası çalıştaylara ve toplantılara katıldı. Bakanlıkça hazırlanan yönetim planlarının planlama ekibinde yer aldı. Dünya Miras Listesi adaylık dosyalarını ve Liste’ye kaydedilmiş varlıkların korunma durumu raporlarını hazırladı. Bu konularda elde edilen deneyimi çeşitli sempozyumlar ve eğitim programlarında ilgililerle paylaştı. Halen, Bakanlığın ilgili biriminde kariyer uzmanı olarak çalışmaktadır.

E-posta: ulusan.evrım@gmail.com

Selective Re-creation of Remembrances: The Case of Sheikh Safi al-Din Khānegāh and Shrine Ensemble in Ardabil, Iran

*

Ece Kumkale Açıkgöz
Gazi University

Yusef Daneshvar Rouyandozagh
Gazi University

Abstract

This is an inquiry into the functionalisation of a historical monument in the World Heritage List, on defining a social and cultural identity through a process of selective re-creation of remembrances, that is constituted by a common sense of longing for the idealized past. The Case of Sheikh Safi al-Din Khānegāh and Shrine Ensemble in Ardabil, Iran includes a core zone that is subject to the historic preservation processes under the guidance of ICOMOS; and a buffer zone that is left for renovation to achieve a complete sense of a historical old town with a great contribution of new buildings and spaces that look historic without being historical. It is argued that there is the lack of a guarantee provided by the international world heritage organizations for securing and sustaining the sense of place of the local communities that is challenged by a number of purposes including the touristic function of the World Heritage property. For the case of this study it is revealed that either for the touristic function or for some other purpose, not all the urban communities of the past are equally emphasized and protected in the current realm. Based on the literature review on the concepts of cultural heritage, authenticity, sense of place and their contribution to the act of place making, this study reveals the ongoing process of displacement of an unwanted past for creating an urban historicity.

Keywords: *Sense of Place, Authenticity, Counterfeit Historic Architecture, UNESCO World Heritage, Social Sustainability*

Hatıraların Seçici Yeniden Yaratımı: Erdebil, İran'da Şeyh Safi Al-Din Hangah ve Türbe Yapı Grubu Örneği

*

Ece Kumkale Açıkgoz
Gazi Üniversitesi

Yousef Daneshvar Rouyandozagh
Gazi Üniversitesi

Öz

Bu çalışma Dünya Mirası Listesine alınmış bir tarihi eserin, idealize edilen bir geçmişe olan ortak özlemden beslenen, seçilmiş hatıraların yeniden yaratılması süreci ile sosyal ve kültürel kimliği yeniden tanımlamak için işlevlendirilmesini inceler. İran'ın Erdebil kentinde, Şeyh Safi al-Din Zaviye ve Tapınak Yapı Grubu'nun ICOMOS rehberliğinde yürütülen tarihi çevre düzenleme projesi, tarihi yapı koruma ve onarım çalışmalarını içeren çekirdek bölge ile tam anlamıyla eski bir kent merkezi görünümüne kavuşturulmak üzere yenileme için ayrılmış olan bir ara bölgeden oluşmaktadır. Çalışma, bu miras mülkü özelinde, özellikle ara bölge düzenlemelerine odaklanarak yerel toplulukların zaman içinde katmanlaşarak kurdukları yer hissini koruması veya sürdürülmesi konularında uluslararası dünya mirası koruma organizasyonları tarafından desteklenen bir garantinin olmadığını tartışmaktadır. Çalışma konusu alanın düzenlenmesinde güncel durumda kültür turizmi için işlevlendirilme ya da diğer bir sebep ile geçmişte yaşamış kentsel topluluklara ait farklı katmanların tamamının eşit derecede vurgulanmadığı ya da korunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Kültürel miras, özgünlük, yer duygusu kavramları ve bu kavramların yeri yapmaya olan katkısına odaklanan yazın taraması ile bu çalışma, istenmeyen bir geçmişin yerinden edilmesi ve kentsel bir tarihsellik yaratma sürecini açığa çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yer Hissi, Özgünlük, Sahte Tarihi Mimari, UNESCO Dünya Mirası, Sosyal Sürdürülebilirlik

Introduction

Since the beginning of the 20th century, *heritage* and *authenticity* constituted two significant concepts about the historic settings that have been subject to critical discussions by leading researchers. In this paper, a special emphasis was paid for the criterion of achieving and sustaining the 'sense of place' in any given historical setting. It is crucial to understand the way a world heritage is comprehended by the local and the international authorities and the way it is embedded into the local sustenance of its sociability, sense of place, and sense of community.

In their work, Jiven and Larkham (2003) give evidence from various researchers that the 'sense of place', in Norberg-Schulz's terms, does not necessarily require historical authenticity or morality; but the adoption of the users and occupants of the historic sites. As they conclude their question about the relationship between 'sense of place' and authenticity, they stress that "positive experiential value" is needed to sustain the value of the authentic. Values of people who occupy and use places are important and the international conventions do not necessarily guarantee the security of the sense of place (Jiven and Larkham, 2003). In these terms, keeping everything frozen is inappropriate in preserving the sense of place in the urban scale, however, as Ouf (2001) remarks, this should not be confused with the concept of creating a historical illusion, or 'Disneyfication'. On the contrary, he confirms that honesty of an urban conservation project requires authenticity (Ouf, 2001, p.74).

This study focuses on the new development plan of Sheikh Safi al-Din Khānegāh and Shrine Ensemble in Ardabil which was accepted to the UNESCO World Heritage List in 2010 in the category of *a group of buildings*. It presents the extension project of the preservation site as an urban intervention of a development plan to be built in "harmony" with the Ensemble, as expressed by Yousafi (2014), the director of the archaeological excavations of the property, with an active role in preparing the development plan of the site (Yousafi, Alizadeh Sola, & Tavousi, 2014).

The tensile nature of the discussions on heritage preservation which intersects the issues of preservation, repair, reconstruction, conservation, (anti)restoration, cultural identity, sense of place, and social sustainability requires a specific attention for constructing the discussion for this study. Another focus that is crucial to the specific case of this study is the univer-

sal value of the heritage property and the challenging nature of touristic function of a World heritage and its service for the cultural and national identity definition of its local society. In this study, our method of inquiry is the documentation of the past and upcoming progresses of the Ensemble's surrounding setting so as to discuss the completed and expected interventions that set up an exclusive utilization of the heritage property with a specific focus on the sustenance of its sense of place.

Debates about Heritage and Authenticity

The opposition between restoration movement represented by Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc and anti-restoration movement by John Ruskin represent two attitudes about the sustenance of the sense of place (Nasser, 2003). Viollet-Le-Duc's work dominated the era of restoration which was concerned with achieving a complete whole as a new monument, rather than preserving an old entity (Glendinning, 2003). This was an attitude that might add completely new parts to a building in the style of the original (Plevoets and Cleempoel, 2011). John Ruskin on the other hand, leading the era of 'romanticism', claimed a total rejection of restoration and declared it an immoral activity that violates the 'ancestral piety' (Glendinning, M., 2003).

Camillo Boito having experienced the debate between restoration ideology and conservationism endorsed a critical attitude to decide for consolidation and repair instead of restoration and completely rejected additions and renovations. He also claimed any additions or alterations applied on the monument in time should be considered as parts of it and, therefore, should be protected. His ideas were constituted in the Athens charter (1931) which declared that excluding the style of any given period should be avoided (Chung, 2005). The 1964 Venice Charter, on the other hand, expanded the scope of definition for a historic monument from single architectural works to include their urban or rural settings (Article 1 of the Venice Charter, 1964). In 1975 Amsterdam Declaration, the social factors of historic towns were included in the heritage definition. The Washington Charter in 1987 included "all urban communities" of the past as the object of preservation to express "the diversity of societies throughout history". (Article 1:1 of Washington Charter, 1987, cited by Ahmad, Y., 2006). Today, the explanation on the UNESCO website of the reason to

protect heritage summarizes the motive for the increasing universality of heritage protection: "Building intercultural understanding: through protection of heritage and support for cultural diversity. UNESCO created the idea of World Heritage to protect sites of outstanding universal value (UNESCO, 2012)."

As Nasser explicates, after the turn of architectural and socioeconomic practices of the second half of the 20th century, the aim to achieve pure authenticity was replaced and urban conservation has started to mean the integrity of physical, spatial, and social conservation. The aim was converted into making a towns' development be recognizable and continuous, which requires the conservation of the traces of the communities of the past. However, Nasser (2003) cites Larkham (1996) who asserts that this is not completely possible as the buildings are adapted to the modern use (Nasser, 2003).

Larkham (1990) remarks the obliterating effect of retaining the visual appearance of historic areas on the historical and architectural significance of buildings. Nasser exemplifies the variety of ideas about the adaptation and alteration of the historic buildings and their environments which mainly represent a variety of arguments about the adaptability of the historic buildings to the modern use. As he puts it, the problem is the amount of change that is open to criticism (Nasser, 2003, p.470).

The work of Riaubienė (2007) expresses authenticity as a primary concept in heritage preservation, which has emerged in the 20th century. The attempts to set a universally valid code of criteria for authenticity failed. It remained dependent on the cultural values and there is no space for a static or inflexible set of criteria (Riaubienė, 2007). Lowenthal (1992) comments that authenticity is reduced by time and change, through the alterations of us and our environments. Besides, according to him, authenticity has an ambiguous meaning, having "... a fluid boundary between truth and falsehood (Lowenthal, 1992)."

In his work Lowenthal (1998) defines heritage: "Heritage exaggerates and omits, candidly invents and frankly forgets, and thrives on ignorance and error." He explains *selectively forgetting* as a mode of fabrication of heritage to alter the past. "It [heritage] selectively forgets the evil or indecorous or incomprehensible in acts of oblivion and bowdlerizing (Lowenthal, 1998)." This can be the explanation of creating harmonious environments to bring back the longed past.

The examples he gives range from Great Britain to United States of America, from Greece to Switzerland. According to him, false information is a method to sustain societies, especially based on the claim of superiority among others. Proceeding from the arguments of Lowenthal (1998) on the difference between heritage and history, we understand that heritage is more real than history when the concern is the sustenance of a society (Lowenthal, 1998). Similarly, Edson discusses heritage invention and adaptation as the consequence of changing and expanding social patterns that does not fit the practices and institutions of the past (Edson, 2004).

In his work, Levi (2005) cites the results of a study conducted at San Luis Obispo, California, which displayed that “constructing fake historic architecture was viewed as a sign of respect for the community’s history, rather than debasing it.” His work explicates that fake historic architecture is approved in the Western World to a certain extent, as in the New Urbanist Cities of USA unified styles of fake historic architecture is adopted as a method to reinforce the sense of community (Levi, 2005). And it is also not unfamiliar to meet fake historic architecture as an advertisement strategy for tourism.

“Less genteel, less educated, and less reverential modern audiences often prefer empathy to authenticity. At sacred shrines of the famous such as Stratford or Mount Vernon the public may demand the real thing, but elsewhere authenticity yields to Tussaud or Disney. Unlike scholarly experts, most people are pretty relaxed about authenticity.

Though unconvinced at heart, most tourists are readily satisfied by any make-believe experience with the slightest whiff of truth (Lowenthal, 1992, p.93).”

Yet Levi (2005) refers to tourism professionals who warn against unreal historic places are less attractive to both tourists and residents. As he underlines in his study, critics have emphasized the reduced appreciation of historic buildings when historic and fake historic styles are mixed (Levi, 2005, p.157). With a quotation from Huxtable’s work (1997), he expresses the claim of architectural critics to advocate “a living history” approach that allow new buildings to reflect contemporary styles while preserving the old.

Tourism and Conserving the Sense of Place

Nasser (2003) discusses that sustainable tourism should be a significant part of sustainable planning for the heritage places, which considers managing conservation and development with a balanced nature for responding preservation, economic, and sociocultural needs together (Nasser,

2003). However, it is a challenge to combine the tourism function with preserving the authentic historic character in districts with historical monuments. As Nasser relates, the tourism function risks the predominance of the conservation values for the sake of 'consumerism of heritage'. "With the emergence of a greater number of destinations competing for unique tourist experiences, traditional historic places are undergoing a redefinition and reinterpretation of their cultural heritage in order to be competitive and attractive (Nasser, 2003, p. 467)." The management and planning of historic areas has to handle a consensus in-between the demands of the two distinct functions of conserving heritage and touristic consumerism. Nasser's study (2003) is presenting a community and culture lead agenda to make this possible. He claims not only the historic authenticity of the cultural heritage but the authentic features of a local culture, as the object of conservation from the possible damage of its objectification as a product of tourist consumption (Nasser, 2003).

Regarding Lowenthal's definition of heritage, the fluid and adaptable nature of heritage through invention of forgetting constitutes a threat on the 'sense of place' and collective memory, while merely focusing on tourism and disregarding the local culture may reduce it to an object of touristic consumption. In order to avoid this threat, three distinctive foci can be identified to consider on dealing with the challenge for touristic function and heritage conservation. They are; operating tourism to support and strengthen the local identity, achieving an appreciated global value and compete with its equivalents, and definition of actual authenticity to be conserved under the influence of global impact.

According to Orbasli (2002), tourism as a global growth industry has begun to play a significant role in conservation and economic regeneration (Orbasli, 2002). Ouf (2001) reveals that urban conservation is a costly process which leaves tourism as a major source of finance and hence a major determinant for its concepts and methodologies (Ouf, 2001). However, authenticity may remain limited with the listed monument, and not adapted to the surrounding settlement, with a similar agenda of creating an attraction point for culture tourism. Ouf (2001) expresses the challenge of authenticity in environments that surround historical properties: "authenticity in urban design needs to be dealt with sensitively, as it involves conserving streets, alleys, buildings, social practices and community cultural beliefs that are spread over a large urban area. Keeping authenticity

in architecture is definitely much easier since it only covers a small area of one building or a part of a building and is mainly focused on physical architectural details (Ouf, 2001, p.74)". It is needed to attach a heritage meaning and function to the conserved space which may include economic, cultural, social or political purposes.

According to Nasser (2003), The exploitation and creation of culture is a consequence of the relationship between tourism and heritage, and this happens when tourism is given a central role in the local economy (Nasser, 2003). As economic problems have a great weight on the conservation issues of the historic sites, the tourism economy may come to require unbalanced expensive changes in the form, function and structure of places.

On explaining the factors that encourage fake historic architecture, Levi (2005) addresses its role in supporting tourism, which in turn provides advantages for local economy and communities' sense of pride. This, as he explains, is a consequence of the success of well-preserved authentic historical districts that encourage the construction of fake historic architecture. However, as he puts it, "[t]he important historical attributes of a city may be lost by the development of an historical theme environment (Levi, 2005, p.149)." Additionally, the extended commercial services for touristic areas often distort what is required to serve for local populations (Nasser, 2003). Similarly Orbasli (2007) states: "There is often an inherent conflict between the desired 'experience' of the tourists, the reality of a destination and the aspirations of the local population (Orbasli, 2007)." Admitting the economic potential of tourism, she argues: "Only tourism planning that directly benefits local interest and the local economy will serve a realistic continuation of heritage (Orbasli, 2002)." Regarding the issue of sustainable tourism, she is claiming the requirement of local-level direction and control to be effective, on achieving a sustainable development in the management practices of historic places.

However, it is not always the economic practices that disturb the integral completeness of the historic buildings. Most of the time, the idealized touristic perception and the ideal form of presenting a historic building is subject to criticism for triggering that disturbance. Orbasli (2002) declares that there is a risk of ignoring the depth and dynamism of the urban environment in favour of sterile settings (Orbasli, 2002). Regarding this problem, Nasser (2003) discusses the attitude of *selectivity* in the conservation plan of historic districts, which means favoring certain periods above oth-

er periods that the town has evolved through till today. Being a basis for tourist attraction is one reason to this problem, which leaves less favoured areas out of attention (Nasser, 2003).

The case of Sheikh Safi al-Din Khānegāh and Shrine Ensemble in Ardabil and the interventions in its *Buffer Zone*

Culture tourism in Iran:

The work of Nezhad & Henachi (2014) reveals the growing awareness and expertise in the conservation and heritage tourism in Iran. As they explicate, during and right after the Iran-Iraq War, there was very little opportunity to develop a conservation movement in Iran until the beginning of 1990s, when the legislative, administrative, social and economic bases of the organization was established. Similarly, as Abdi (2001) expresses, archaeology had served for the identity of the Pahlavi government, and was rejected until 1990's as a pseudoscience by the reformist government. As he points, it was the same time when "antagonism toward pre-Islamic Iran" ended with the Rafsanjani's visit to Persepolis (Abdi, 2001). After mid-1990s, conservation strategies for urban patterns became a subject of consideration, which meant the expansion of the conservation issue from single buildings to urban settings (Nezhad & Henachi, 2014). This was also the time young graduates of archaeology and conservation faculties provided a labour power to trigger the developmental force on conservation studies. The restoration works had been funded by the support of local societies and studies to apply for the World Heritage Organization to list historic monuments started at this period. By the mid-1990s, conservational achievements has developed with a growing power. Nezhad & Henachi (2014) present some of the achievements the organization has achieved till today as follows: opening more than forty state and private museums, having ten historic monuments added to the World Heritage List and applying for others (IRNA, 2014), increasing the funds for tourism accomplishments, expanding opportunities for education and signing contracts with cooperating partners from neighboring countries. Grigor (2005) reveals that it was after January 2000, when the Culture and Islamic Guidance Minister Ayatollah Mohajerani in Kish started a revival for the recognition of the importance of tourism industry. (Grigor, 2005, p.545).

The process of including Sheikh Safi al-Din Khānegāh and Shrine Ensemble in Ardabil in the World Heritage List

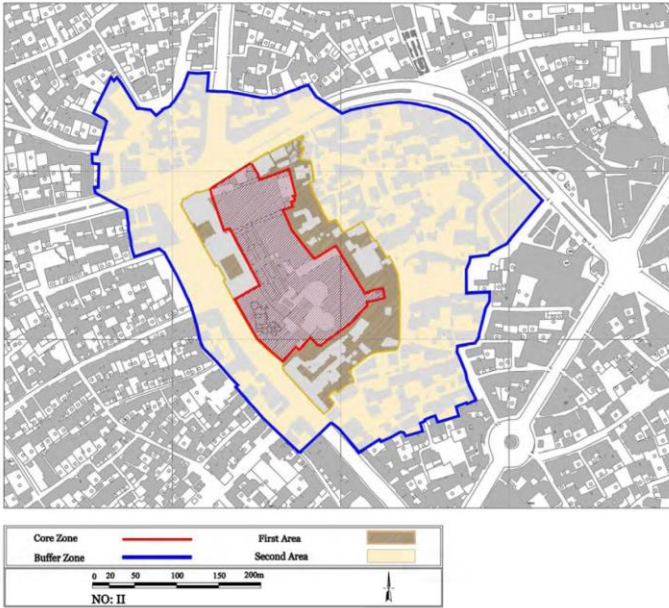
The Shrine dates back to 16th century and appears to have had a construction process until the end of 18th century, built as a complex responding a variety of the needs of local residents and travelers, ranging from healthcare to education; from physical to spiritual. It was an entity constituting religious, charity, social, cultural and educational facilities. States Rizvi: "By the sixteenth century, this shrine could be seen as the physical manifestation of Safavid society's attitudes toward life, death, and eternity." (Rizvi, 2000a, p.323). It represents the training and educational philosophies of the Safavid tradition with the diversity and richness of spaces for a variety of purposes. In addition to a number of private local or foreign experts' research studies, Hassan Yousafi led the study on the ensemble which was conducted by archaeological works of ICHHTO (Iran's Cultural Heritage Handicrafts and Tourism Organization) (Yousafi, et. al., 2014).

The Ensemble was nominated to be included in the World Heritage List with an application report prepared by this organization (ICHHTO, 2009). On account of the repair and reconstruction research and work that has been continued for several decades by a variety of institutions before and after the 1979 revolution; the nomination report was based on three distinct zones defined as 'the protective boundaries' of the historic property and its environment (Figure 1).

The very environment of the ensemble is marked as the Buffer Zone under the control of ICHHTO, the owner of the ensemble property. The existing new constructions in the 'first area buffer zone' are the museum and Āli Qāpu Mosque, completed within the short-term schedule of the proposed development plan of the site. As stated in the nomination report the closest target was finalizing the semi-constructed projects, which were located in core zone and buffer zone. The approval of this nomination report displays the fact that the designs, functions, and historic styles of the new buildings of the first area were approved by ICOMOS (2010a).

In the evaluation report of the Ensemble and its protection plan published on the UNESCO website, the only criterion visible for the built properties in the buffer zone has been attained by local regulations about the limitations to the height of the new buildings. (ICOMOS, 2010b, p.127)

ICOMOS has examined the Ardabil Master plans and the precautions taken for the protection of the historic properties, regarding the buffer zone of the Ensemble. It is written in the report: "ICOMOS observes that the area selected to surround the nominated property as the buffer zone is well thought-out and is large enough to ensure the adequate indirect protection of the nominated property." Therefore, it becomes clear that the primary concern is the *protection* of the nominated property (ICOMOS, 2010b).

Figure 1. Map displaying ‘the protective boundaries’ of the Ensemble in the nomination report (Source: ICHHTO 2009)

Regarding the new construction zone which is the buffer zone in the plan, ICOMOS had been informed about the design approved by ICHHTO with its features such as “respecting the forms and materials of traditional architecture” and “rebuilding shops in vernacular style”. The consideration explicated by ICOMOS was about the limitation of glazed areas designed for the shops with an architectural control (ICOMOS, 2010b).

As the nomination report expresses, ICHHTO has established two separate areas in the Buffer zone (Figure 1). It is understood that the regulations were in development progress at the time the report was prepared, and for both areas in the buffer zone there was that item about the new constructions: “Architectural designs and outward appearances of struc-

tures, which may compromise the visual integrity of the area must be in accordance with the surrounding structures (ICOMOS, 2010b).” It is apparent that there weren’t any expression or limitation about any historic look of the new constructions regarding the buffer zone, which includes the adjacent buildings to the Ensemble.

This inquiry requires reading the two distinct interventions taking place in the surrounding Buffer zone of the Ensemble. One of them is about the removal of interventions of the recent past that were in use by the local communities before the renovation process, and the other is on the new constructions in the Buffer zone of the protection site.

One of the interventions in the Buffer zone was expressed by the work of Rezazadeh & Peighami (2013), which was refraining the environment from irrelevant or unfamiliar masses so as to respect the historical heritage. This was namely the removal of the previous square and mosque at Āli Qāpu, which was explained to be one of the most significant mosques in Ardabil, (Rezazadeh & Peighami, 2013), and this attitude does not match a similar legitimizing expression in any of the charters that are currently valid. Only within the restoration ideology could we find an explanation about sterilizing the setting, if the primary intention were taking the monument and its site to the *original* state. However, considering the new touristic functions, the continuing motor traffic passing through the buffer zone, the invented New Āli Qāpu mosque and museum that was built in the 1st part of the Buffer zone and their historic look, the commercial shops inside these invented historic buildings and the small shopping center erected at the site of the previous mosque corroborate that the development plan was designed to achieve an entirely new situation mainly based on the touristic and commercial function of the area.

The state of originality depends on the state of the object at the time that it was built in; it apparently disregards all other ephemeral phases that the object was subject to and therefore the lived experiences of that object. As Lowenthal (1992) expresses it, “... original ... was only a temporary phase in the ... lifetime career (Lowenthal, 1992, p.83).”

Figure 2. The destroyed square and mosque in Āli Qāpu (Source: شهردار از عکسهایی و قدیم اردبیل (n.d.). Retrieved April 01, 2016)

It is understood that the demolished mosque had a significant place in the social and cultural habits of the society, which was intended to be sustained in the development proposals. The point that the fundamental function of the square and the mosque was protected by building up a new mosque and a new design as the gathering place might not guarantee that the sense of place could be sustained. Instead, these social activities were used as agents to make the newly erected building be adopted easily and quickly.

Figure 3. The Destroyed Mosque in Āli Qāpu (source: قاپو عالی مسجد قدیمی عکس اردبیل (n.d.). Retrieved April 01, 2016)

Figure 4. The Destroyed Mosque in Āli Qāpu (Rezazadeh & Peighami, 2013).

Diba & Dehbashi (2004) assert that the traditional architecture in Iran being rooted in Persian culture, continued to develop throughout the Safavid era until the end of the Qajar reign. According to them, the influence of Iranian architecture from the Western civilization, which was the birth of the spaces of today's Iranian life, begun during the Qajar period. It was a period in between 1800 and 1979, which ended with the Islamic revolution in Iran. Therefore, the thing that was intended to be removed is more likely the products of a process that has lasted for almost two centuries with inevitable traces on the genetics of the society, rather than simple mistakes.

Nevertheless, this influence was not only in architectural style. In the modernization process of Iran, Grigor (2005) states, "... architecture became a vital aspect of public instruction, its public presence in urban centers served to create, define, and frame a normative and canonical sense of history, aesthetic value, progress, and modernity (Grigor, 2005)."

Figure 5. Old Āli Qāpu Square and Mosque before demolition. (Rezazadeh & Peighami, 2013)

Figure 6. 3D Model view of the completed development project (Source: Tabnak. (March, 2015). اردبیل گاه شهید محله ساماندهی برای طرحی. Retrieved April 01, 2016)

The Tabnak newspaper article by Saman Abizadeh (2014) comments that there is an urge to meet the longed historic core of the city, which is expected to appear as displayed in Figure 6. Examining the current situation of the area (Figure 7) to compare it with the completed project, a major intervention of building up an invented historical old town setting can be identified.¹ Based on this project it is possible to expect a great demolition of the local residential neighborhood in the near future.

Sharifi & Murayama (2013) indicate that the most important characteristic of a traditional Iranian city is its *integral* structure. However, replacing the current integrity of the urban land with a pseudohistorical integrity of the past may bring out a set of criticisms about the limits of intervening into a local community for the sake of recreating a past scene based on issues of touristic development and place identity. Regarding that, argues Lowenthal (1992), obsession with a specific period of past and neglecting anything before or after that "... reflect uncertainty about our own authenticity (Lowenthal, 1992, p.81)." Regarding another common problem about invented historicity, Boyer (1992) cited by Levi (2005) states: "The construction of fake historical images can hurt efforts toward historic preservation because historic preservation often becomes secondary to the development of these historical theme environments." Relevantly Lowenthal states: "Indeed, the

¹ Sargin reveals a similar approach concerning discontinuity of collective memory in Turkey, practiced via attempts to create a culture of architecture based on the urge of awakening Ottoman glory and Islamic ideology (Sargin, 2004).

more faithfully any aspect of the past is recaptured, the less lifelike the result (Lowenthal, 1992, p.86)."

Figure 7. Satellite view of the current condition of the completed renovation project area (Source: Google Haritalar, Retrieved April 01, 2016)

Similar to the old Āli Qāpu Mosque, the gate to the Shrine that was used before the development of the historic complex (Figure 8) was demolished. According to Rezazadeh & Peighami (2013), one of the reasons for this decision was explained to be the second storey added in the Pahlavi era. Although 'not having any historic value' could have been a plain explanation to this decision, their expressions about the intervention of the pre-revolutionary era as a reason to demolish attracts attention. This appears to be a kind of sterilizing attempt for the complex, which have been an attitude subject to criticism in different periods of the history. However, as the evaluation report expresses, ICOMOS has recommended to "[p]roceed with the plans to re-establish the original access to the Shrine and provide the World Heritage Committee and ICOMOS with detailed information on any progress made (ICOMOS 2010b, p. 131)."

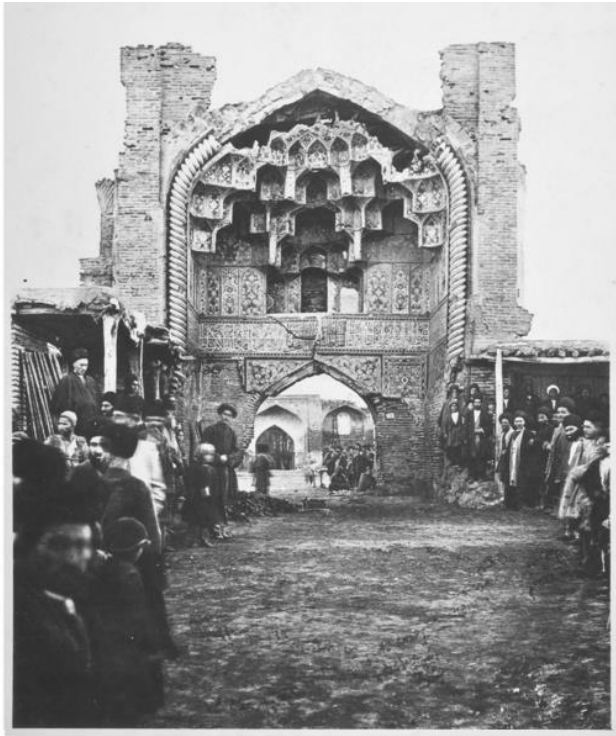

Figure 8. The destroyed old main entrance to the Ensemble (Rezazadeh & Peighami, 2013)

In our case, the problem of selectivity as discussed earlier with reference to Nasser occurs not only for the touristic purposes. The less favoured building was destroyed for the sake of emphasizing the existence of the favoured one. Whilst, the age and favourability of any past context are time-dependent values; the attitude of a certain time, which is the past of the future, may prefer one over another and demolish its less favoured one. Therefore, it would be rational to assume the selective attitude may risk the sustenance of today's interventions to the future.

Parallel to the objectives identified by Nasser's study regarding the sustainability of the heritage environments based on their touristic and conservation concerns, long term planning has been developed for the area. However, protection of the cultural heritage as a natural resource and not overexploiting it are questionable regarding the conversion of the existing place identity with touristic and re-created cultural concerns. The acceptance of change and development to ensure continuity can be regarded as a strategy for the place; however, the continuity of the past also remains questionable as the basic cultural discourse is weighted mostly on religious meanings and practices. Therefore, it is also questionable to assume an assured continuity of the meaning of the place. The work of Lowenthal (2004) claims such selectivity as "ulterior motives — to demonstrate or buttress cultural superiority, temporal priority, piety or power — are crucial in fashioning and refashioning art and antiquities (Lowenthal, 1992)."

The work of Rezazadeh & Peighami (2013) explains the approved reconstruction proposal for the historical portal of Āli Qāpu. Unlike the portal, side sections of the portal structure had no documentation to apply a reconstruction. These side parts therefore, have been constructed according to the proposal developed with reference to similar historical buildings' dimensions, construction methods and structural systems; indicating difference from the portal with a separation as the portal was an actual reconstruction of its historic original.

Figure 6 'Ali Qapu Gateway, Ardabil. From Friedrich Sarre, *Ardabil, Grabmoschee des Schech Safis* (Berlin, 1924). Courtesy of Documentation Center, Aga Khan Program for Islamic Architecture, Fine Arts Library, Harvard College Library.

Figure 9. The condition of the Āli Qāpu Portal at the beginning of the Century (Rizvi, 2011).

The idea of completing the monument with reference to similar structures reflects the flexible understanding of the current restoration paradigm that primarily considers the touristic sustainability of the setting. This appears to be the primary reason for the attempt to reload the monument into a competed state that overlaps with the restoration ideology of Viollet-De-Luc. However, separating the new construction from the reconstruction of the original portal with a sign to indicate that the completed part is not original, reflect the attitude of the 20th century that was founded by the Athens Chart in 1931.

Figure 10. Perspective for the final design of the Āli Qāpu Portal with its side additions (Rezazadeh & Peighami, 2013)

Other than the new constructions of the core zone, one of the new constructions in the buffer zone is the Āli Qāpu Grand Mosque, constructed as a substitution for the demolished old mosque of Āli Qāpu. It is located at the northwestern part of the ensemble, partly at the place of the old square. The work of Rezazadeh & Peighami (2013) explain the reason for changing the location of the mosque as being due to the change in the route and relocation of the Sheikh Safi Street that is adjacent to the Mosque. They also present the new minarets of the mosque, which were located as a city icon for the complex at the junction of Sheikh Safi and Taleqani Streets, on the North Western corner. Unlike the sides of the an-

tique Āli Qāpu portal, this mosque does not have any historical trace of a previous existence. Nevertheless, the mosque has a historic exterior look that appears to have resulted from an intention to displace the collective memory of the previous one. Furthermore the cultural and religious priorities and practices seem to lead the implantation of an Islamic symbol (the minarets) as an icon for the site rather than using the listed monument itself as the urban icon of the Ensemble. However, it also reminds of Hewison's claim (1987) that attending to symbolism of the past to identify the present landscape and its inhabitants is the consequence of a kind of a panic for the loss of confidence with the future.

Figure 11. The New Āli Qāpu Mosque during the mourning ceremony for the murder of Imam Hossain, an ancient Islamic ritual (source: InterAZ (n.d.).*Ərdəbildə qarlı havada izdihamlı Tasua mərasimi keçirilib* - Fotolent. Retrieved April 01, 2016,

On the other hand, the importance of the mosque as an implantation within the shrine complex appears as a requirement of the Ardabil people's sense of pride. As suggested in Rizvi's work (2000b), during the Safavid Era "... [t]he shrine's unique relationship to imperial power brought it a great deal of attention, by chroniclers, foreign travelers, and of course, its royal patrons" This may have given way to its becoming "the crowning

glory of Ardabil." Rizvi comments "Perhaps it is because the people of Ardabil are proud of themselves in being staunch believers and see the shrine as representative of their early links to Iran's conversion to Shi'ism (Rizvi, 2000b)." In IRNA News Agency's article in 2014, it is declared that the Islamic methods of replacing the old mosque of Āli Qāpu with the new one aimed the revival of historical and cultural identity as well as old texture (construction) of Ardebil city.

Regarding the entrance as the main yard and administrative division, Rezazadeh & Peighami (2013) confirm that on the entrance side of the complex, there is no historical authenticity except for the portal. They also stress that, before the development plan, the structures were not similar and in harmony with the main yard (square). They express that in the final stage of the design, which was approved by ICHHTO; the surrounding of the entrance (sides of the portal) was destroyed and was reconstructed so as to be in harmony with the other sides of the main yard (square). Lowenthal (1992) prefers to characterize as "authentically fake" those that have been remade after removing the trace of a past experience, when what was remade had actually been existent in the past (Lowenthal, 1992, p.89). However, he does not identify making what was not there in the past after the removal of the actual past as in the case of Āli Qāpu Mosque.

Conclusion

As being ratified by the UNESCO World Heritage Convention, the Sheikh Safi al-Din Khānegāh and Shrine Ensemble in Ardabil belong to an international community of appreciation. Internationality would bring the global agreement about the value of the object of heritage that might separate it from the definitions of heritage made by Lowenthal (1992). However, the surrounding site (buffer zone) of a listed monument has the potential to serve for what heritage serves as Lowenthal defines it. As the Organization is arranging the international assistance for protecting heritage, it is reasonable to limit the range of intervention from outside the context where the internal cultural dynamics under persistent transformation may remain implicit. UNESCO's *Convention for the Safeguarding of the Intangible*

*Cultural Heritage*² (2003) would address these issues, however; the concerned heritage value of the Ensemble does not include the concern of that convention.

From many definitions of the concepts of authentic and fake, it seems possible to arrive at a conclusion that legitimizes itself under the great excuses like cultural diversity, source of identity and cohesion for communities that are expressed by UNESCO on its website. However, another expression on that website requires specific attention, which includes *human rights* as a fundamental part of a holistic cultural governance. This attention is crucial for a better understanding of the danger of losing the sense of who we are, especially when our identity is defined by a will other than ours. This danger includes the loss of our rights to the city as a human right, which might include the right to choose what to remember; the right to be in the authentic places of remembrances; the right to sustain the sense of place of individual remembrances of hometown, the right to protect the places that reminds experiences, the right to resist against the unfamiliar dictations on familiar places, and the right to protect and defend the self-developed place attachment and identity. It is an urgency to include this danger within the risk definitions adopted by the world heritage organizations.

References

- Abdi, K. (2001). Nationalism, politics, and the development of archaeology in Iran. *American Journal of Archaeology*, 51-76.
- Ahmad, Y. (2006). The scope and definitions of heritage: From tangible to intangible. *International Journal of Heritage Studies*, 12(3), 292-300.
- Boyer M (1992) Cities for sale: merchandising history at South Street Seaport. In M Sorkin (Ed.) *Variations on a Theme Park*. New York: Hill and Wang, 181-204.
- Chung, S. J. (2005). East Asian values in historic conservation. *Journal of Architectural Conservation*, 11(1), 55-70.
- Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments (CATHM). (1964) *The International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites*, Venice, 1964 (the Venice Charter 1964).

---

² UNESCO (2003). Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, *Intangible Cultural Heritage*. Retrieved March 25, 2016, from <http://www.unesco.org/culture/ich/en/convention>

- Council of Europe (CoE) (1975) The Declaration of Amsterdam. *Congress on the European Architectural Heritage*, Amsterdam, October 1975.
- Diba, D., & Beheshti, M. (2004). Trends in modern Iranian architecture. *Iran: architecture for changing societies*. Umberto Allemandi & C, Torino, 31-41.
- Edson, G. (2004). Heritage: Pride or passion, product or service? *International Journal of Heritage Studies*, 10(4), 333-348.)
- Glendinning, M. (2003). The conservation movement: a cult of the modern age. *Transactions of the Royal Historical Society (Sixth Series)*, 13, 359-376.
- Grigor, T. (2005). *Cultivat (ing) modernities: the Society for National Heritage, political propaganda and public architecture in twentieth-century Iran* (Doctoral dissertation, Massachusetts Institute of Technology).
- Hewison, R. (1987) *The heritage industry: Britain in a climate of decline*. London: Methuen.
- Huxtable A (1997) *The unreal America: Architecture and illusion*. New York: The New York Press.
- ICHHTO (2009) Sheikh Safi Al-Din Khanegah and Shrine Ensemble in Ardabil nomination report. UNESCO World Heritage Convention Nomination of Properties for Inclusion on the World Heritage List, Tahren.
- ICOMOS, (2010a) Decision: 34 COM 8B.18 Cultural Properties - Sheikh Safi al-din Khānegāh and Shrine Ensemble in Ardabil (Islamic Republic of Iran). Retrieved April 01, 2016, from <http://whc.unesco.org/en/decisions/3997>.
- ICOMOS, (2010b). Sheikh Safi al-din Khānegāh and Shrine Ensemble in Ardabil. Retrieved April 01, 2016, from <http://whc.unesco.org/en/list/1345/documents/>.
- ICOMOS. (1987) Charter on the Conservation of Historic Towns and Urban Areas. *8th General Assembly*, Washington, DC, October 1987.
- IRNA (2014). Iran offers new historical works to UNESCO. Retrieved April 01, 2016, from <http://www.irna.ir/en/News/81400605/>
- IRNA News Agency, (n.d.) خبرگزاری تسنیم - حریم بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی ساماندهی محوطه. Retrieved April 01, 2016, from <http://www.irna.ir/fa/News/81209755/>
- Jiven, Gunila and Larkham, Peter J. (2003) Sense of place, authenticity and character: a commentary, *Journal of Urban Design*, 8(1), 67-81.
- Larkham P. J. (1990). Conservation and the management of historical townscapes. *The built form of Western cities*, T. R. Slater, ed. Leicester, UK: Leicester University Press.
- Larkham, P. J. (1996) *Conservation and the city*. London: Routledge.
- Levi, D. J. (2005). Does history matter? Perceptions and attitudes toward fake historic architecture and historic preservation. *Journal of Architectural and Planning Research*, 148-159.

- Lowenthal, D. (1992). Counterfeit art: authentic fakes? *International Journal of Cultural property*, 1(01), 79-104.
- Lowenthal, D. (1998). Fabricating heritage. *History and memory*, 10(1), 5-24.
- Nasser, N. (2003). Planning for urban heritage places: reconciling conservation, tourism, and sustainable development. *Journal of planning literature*, 17(4), 467-479.
- Nezhad, S.F. and Henachi, P. (2014), The development process of the politics on conservating the cultural heritage in Iran between 1978-2012, *Iraninan Architectural Research Center*, Summer (5).
- Orbasli, A. (2002). *Tourists in historic towns: Urban conservation and heritage management*. Taylor & Francis.
- Orbasli, A. (2007). The 'Islamic' city and tourism: managing conservation and tourism in traditional neighbourhoods. *Tourism in the Middle East: Continuity, change and transformation*, 161-187.
- Ouf, Ahmed M. Salah (2001) Authenticity and the sense of place in urban design, *Journal of Urban Design*, 6(1), 73-86.
- Plevoets, B., & Van Cleempoel, K. (2011). Adaptive reuse as a strategy towards conservation of cultural heritage: a literature review. *Structural Studies, Repairs and Maintenance of Heritage Architecture*, 12, 155-164.
- Rezazadeh, A. M., and Peighami, L. (2013). Design management methods in the vicinity of religious architecture case study: the mausoleum of sheikh safi. *BAGH-I-NAZAR*, 9(23); 47-64. (Paper language: Persian).
- Riaubienė, E. (2007). Evolution and trends of understanding of authenticity in heritage preservation. *Urban Heritage: Research, Interpretation, Education*, 77-82.
- Rizvi, K. (2000a). "Its mortar mixed with the sweetness of life." Architecture and ceremonial at the shrine of Safi al-din Ishaq Ardabili during the reign of Shah Tahmasb I. *The Muslim World*, 90(3/4), 323.
- Rizvi, K. (2000b). *Transformations in early Safavid architecture: the Shrine of Shaykh Safi al-din Ishaq Ardabili in Iran (1501-1629)* (Doctoral dissertation, Massachusetts Institute of Technology).
- Rizvi, K. (2011). *The Safavid dynastic shrine: architecture, religion and power in early modern Iran* (Vol. 5). IB Tauris.
- Sargin, G. A. (2004). Displaced memories, or the architecture of forgetting and remembrance. *Environment and Planning D: Society and Space*, 22(5), 659-680.
- Sharifi, A., & Murayama, A. (2013). Changes in the traditional urban form and the social sustainability of contemporary cities: A case study of Iranian cities. *Habitat International*, 38, 126-134.
- Tabnak. (2015). اردبیل گاه شهید محله ساماندهی برای طرحی. Retrieved April 01, 2016, from <http://tabnakgilan.ir/fa/news/9658/اردبیل-گاه-شهید-محله-ساماندهی-برای-طرحی>

- UNESCO (2003). Text of the convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage, *Intangible Cultural Heritage*. Retrieved March 25, 2016, from <http://www.unesco.org/culture/ich/en/convention>
- UNESCO. (2012). Introducing UNESCO. Retrieved April 01, 2016, from <http://en.unesco.org/about-us/introducing-unesco>
- Yousefi, H., Alizadeh Sola, M., & Tavousi, M. (2014). Reconsidering the architecture of Shaikh Safi al-Din Ardabili's Shrine: New findings in archeological excavations at Janat Sara Site. *The International Journal of Humanities*, 20(1), 49-67.

PhD. Ece Kumkale Açıkgöz,

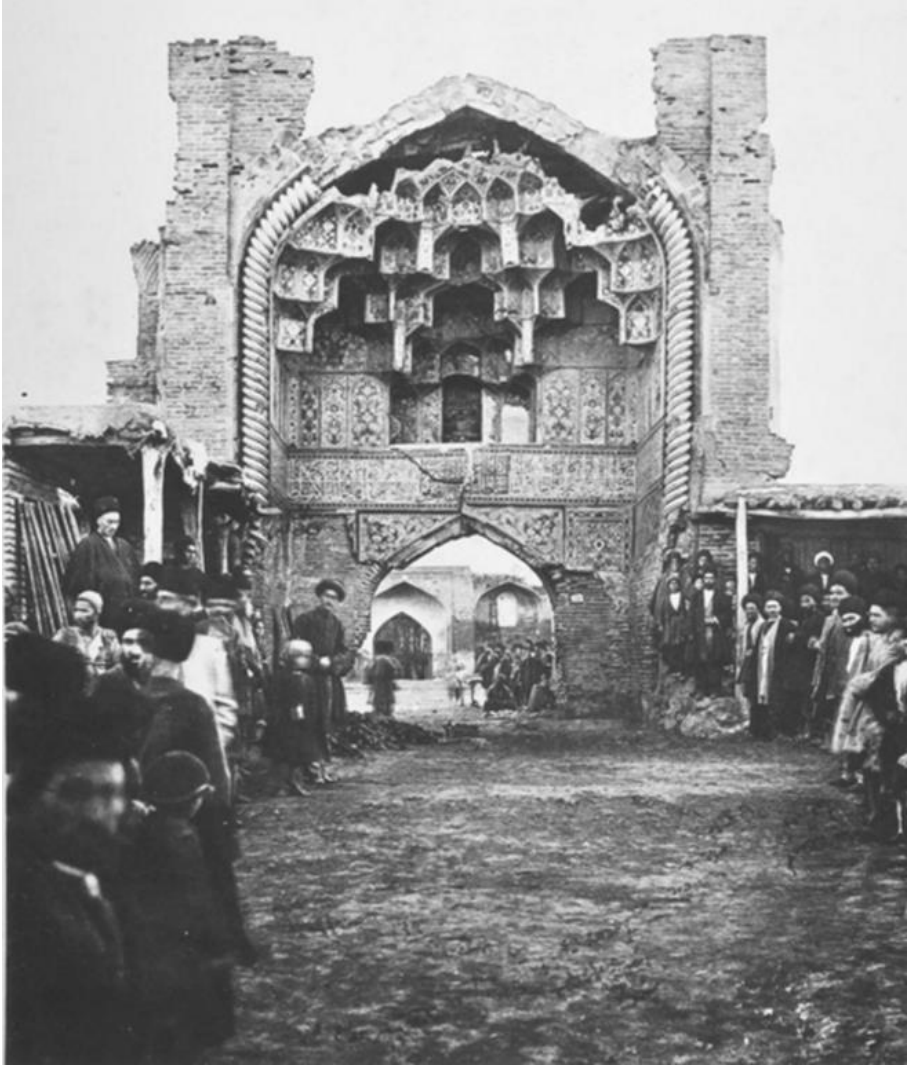
Açıkgöz is an architect specialized in social sustainability in architecture, creativity in architectural education, brainstorming and ideation in architectural design. She completed her PhD in Architecture at Middle East Technical University (METU) in 2010, her thesis entitled "Continuity of Personal Knowledge Construction through Creative Act: First Year Architecture Education Reconsidered as a Medium for Transition" supervised by Prof. Dr. Ali Cengizkan. She completed her master's degree in architecture at METU in 2004, with her thesis entitled "Condominium' as a New Way of Dwelling: Global Practices and Prospects for Turkey" supervised by Assoc. Prof. Dr. Ali Cengizkan. She is a 2002 graduate of METU Department of Architecture. She is a member of the Turkish Chamber of Architects Ankara Department. She has worked as a research assistant at METU Department of Architecture (2003-2005), at Gazi University Department of Architecture (2006-2010). She is currently an instructor at Gazi University, Department of Architecture in Ankara since 2011, giving graduate degree lectures on "social sustainability in architecture", and "creative thinking and brainstorming in architecture", and is in charge with bachelors courses of architectural design studio, architectural research methodologies, computer aided design and architectural sketching. She has a number of published articles and conference papers indexed in popular databases on architectural education and social sustainability. Also see: <http://www.websitem.gazi.edu.tr/site/ecekumkale>.

E-mail: ecekumkaleacikgoz@gmail.com

Yousef Daneshvar Rouyandozagh,

Rouyandozagh is an architect and a master's student at Gazi University Department of Architecture, currently studying on his thesis on the "Social sustainability values of the traditional local residential architecture and neighborhoods in Ardabil, Iran" under the supervision of Dr. Ece Kumkale Açıkgöz. He took his bachelor's degree on architecture from Mimar Sinan Fine Arts University (MSFAU) in Istanbul in 2013.

E-mail: yusufdaneshvar1986@gmail.com

Āli Qāpu Portal

An Evaluation of the Applicability of Management Plans with Public Participation

*

Dilek Erbey
Mimar Sinan Fine Arts University

Abstract

The main problems for cultural heritage are the negative attitudes of the people who use or live in historic areas. They are unaware of these areas, do not embrace and share them and are unable to actively participate in their planning processes. Zoning plans for conservation are prepared in meetings with the participation of municipalities, governorships, relevant institutions, professional chambers and non-governmental organizations and the citizens affected by the plan. Management plans, which have emerged as an important conservation tool to solve the problems of cultural heritage, include an approach based on governance and participation by bringing together the relevant parties in decision-making processes. The UNESCO International Guide and Turkish national legislation require identifying and bringing together these actors when producing management plans. However, insufficient experience about how to ensure participation in Turkey and uncertainty due to insufficient definition of the principles of participation in legislation for conservation planning has negative effects on the applicability of the plans. Arnstein initiated an important discussion on participation in planning and identified the summit of active participation as citizen control. Achieving citizen control, an important factor in implementing the management plans for cultural heritage, is a significant criterion to increase plans' effectiveness. Models should be developed to ensure the active participation of the relevant actors and required by legislation and guides. Evaluation of the İstanbul Historic Peninsula Management Plan, an important example for management plans in Turkey, will serve as a guide for the principles to be developed in the future for the public to embrace cultural heritage areas and for the applicability of management plans.

Keywords: *Cultural Heritage Sites, Conservation, Management Plans, Public Participation*

Katılım Bağlamında Yönetim Planlarının Uygulanabilirliği Üzerine Bir Değerlendirme

*

Dilek Erbey
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Öz

Kültürel miras alanlarındaki en temel sorunlar; tarihi alanlarda yaşayan veya alanı kullanan kesimlerin farkındalık, sahiplenme, benimseme, paylaşma konularında kültür mirası ile ilgili olumsuz tutumları ve plan süreçleri içine etkin olarak katılımın sağlanmamasıdır. Koruma amaçlı imar planları, mevzuatın belirlediği şekilde, belediyeler, valilikler ve ilgili kurumlar, ve alanla ilgili meslek odaları, sivil toplum kuruluşları ve plandan etkilenen hemşehrilerin katılımı ile toplantılar düzenlenerek hazırlanmaktadır. Kültürel miras alanlarının sorunlarının çözümünde önemli bir koruma aracı olarak ortaya çıkan yönetim planları, karar üretme süreçlerinde alanla ilgili kesimleri bir araya getirerek, yönetişim ve katılımı temel alan bir yaklaşım içermekte, UNESCO uluslararası rehberi ve ulusal mevzuat da yönetim planlarının üretilmesi süreçlerinde aktörlerin tanınlanması ve bir araya getirilmesini zorunlu kılmaktadır. Ancak her iki koruma aracı bağlamında da, koruma planlaması alanında, Türkiye’de katılımın nasıl sağlanacağı konularında tecrübe sahibi olunmaması, mevzuatta katılım ilkelerinin yeterince tanımlı olmamasından kaynaklanan belirsizlik, planların uygulanabilirliğinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Planlamada katılım üzerine önemli bir tartışmayı açan Arnstein, etkin katılımın en üst aşamasını “vatandaş kontrolü” olarak tanımlanmaktadır. Kültürel miras alanlarına yönelik yönetim planlarının hayata geçirilmesinde önemli bir etken olan katılımın sağlanmasında vatandaş kontrolü basamağına ulaşmak, planların etkinliğini artıracak önemli bir kriterdir. İlgili kesimlerin süreçlere etkin olarak katılmasını sağlayacak modellerin üretilmesi ve bu modellerin mevzuatta ve rehberlerde belirlenmesi gereklidir. Türkiye’de yönetim planı süreçlerinde katılımın ilgili mevzuat çerçevesinde ve İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı’nın etkin katılım bağlamında Arnstein(1969) ve Tekeli’nin(2009) yaklaşımları açısından değerlendirilmesi, gelecekte oluşturulacak yönetim planlarının uygulanabilirliği yönünde halkın kültürel miras alanlarını sahiplenmesi için geliştirilecek ilkelere ışık tutacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Miras Alanları, Koruma, Yönetim Planı, Katılım

Introduction

While participation methods have been discussed in urban planning since the 1970s, until recent years the plans produced for protected urban areas in Turkey has remained limited to objections raised in the public display period except for meetings held with the non-governmental organizations and university representatives and the institutions' opinions obtained in the preparation processes of the plans.

However, the changing economic, political and social world order has obligated people living in and embracing cultural heritage areas to have a voice in the determination and implementation of the principles of conservation to increase the applicability of plans. Theoretical studies and examples including innovative models in conservation also indicate that participation is needed to ensure the sustainability of cultural heritage.

Strategic spatial planning, which was developed as a solution for rapid urban development and has been actively used in national legislation since 2005 in the discipline of urban planning, identifies and solves problems quickly, defines and facilitates implementation with action plans within the framework of its vision, objectives and strategy and is based on ensuring integration and actors' participation.

The site management approach, on the other hand, is an innovative tool involved in conservation approaches intended to ensure sustainability. Site management plans, which are increasing in number and variety, adopt a bottom up approach in which decisions are made locally to suit the principles adopted by strategic spatial plans. However, there are still uncertainties about methods for participation of the relevant actors in decision-making and implementation processes, and some problems are caused by these uncertainties both in cultural heritage areas managed with the traditional conservation planning approach and in management areas. These problems arise from the lack of an effective public participation mechanism in the decision-making process and holistic conservation, the conflicting interests of various stakeholders, power imbalances and the relevant groups' lack of knowledge about the conservation of cultural heritage.

This article analyzes the concept of participation in the context of the "Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention (1993-2015)" and the "Regulation Regarding the Procedures

and Principles for Determining Foundation, Duties and Management Areas of the Site Management and Board of Monuments" (Official Gazette, November 27, 2005) included in the legislation. It indicates basic principles and makes recommendations by examining the importance of participation in the applicability of site management plans using the participation approaches of Arnstein (1969) and Tekeli (2009).

The Right to Speak and Participation in the Management of Cultural Heritage Areas

Management plans are the tools recommended by UNESCO for the management of cultural heritage areas (UNESCO World Heritage Centre, 2006). Management Plans are advisory, non-statutory drafts that determine strategies for the conservation of World Heritage Sites in line with the needs of their users and visitors and are intended to inform people about decisions concerning their management (Gülersoy and Ayrancı, 2011). They are the guiding documents for protected resources and the development of supportive opportunities for their use and management. These plans help to guide and implement development and management activities (Thorsell, 1995).

Management areas and management plans were first included in national legislation with articles added to the Code for the Protection of Cultural and Natural Properties No. 2863 in 2004. This made it obligatory to prepare management plans not only for the World Heritage Sites, but for all protected areas in Turkey.

This code defines management areas as: "places created to ensure coordination between competent authorities, local governments and non-governmental organizations in planning and conservation to conserve and maintain the natural integrity of protected areas, archaeological sites and interaction fields, develop them based on specific visions and themes and pair them with the cultural and educational needs of society. Their borders are determined by the Ministry upon receiving the opinions of the relevant governors." The code defines management plans as: "plans reviewed every five years, which also include the annual and five-year implementation stages and the budget of the conservation and development project by taking into consideration business projects, excavation plans, landscape projects and protective zoning plans" (Code for the Protection of Cultural

and Natural Properties, 1983: Article 2863/1) (Annex: July 14, 2004–Article 5226/1). With this code, "The Regulation Regarding the Procedures and Principles for Determining the Foundation, Duties and Management Areas of Site Management and the Board of Monuments" No. 26006 entered into force in 2005. In 2006, the İstanbul Site Management Directorate, the İstanbul Site Advisory Board and the İstanbul Site Coordination and Inspection Board were founded. With the initiation of studies in this field, new conservation approaches have become national. While new concepts have been included in the national legislation, new national institutions have also been established.

Planning and site management in protected areas also revitalizes them, and they are redefined within urban development. Legal infrastructure for conservation policies to comply with the regional policies is also prepared except for the strategic planning required for the conservation of cultural heritage. They are intended to eliminate the unhealthy use of tools and resources that arises from the lack of coordination between the national government and regional governments (Gulersoy, 2003). Management plans are also defined as strategic plans that ensure the conservation of cultural and natural properties and protected areas with all relevant stakeholders in a permanent, sustainable and holistic relationship, the preservation of their development, vitality and universal value, and the balance between stakeholders and future generations. Management plans are not physical plans like conservation plans. They include action plans.

In the conservation of cultural heritage sites, unlike traditional planning methods, site management plans are intended to create platforms where all relevant stakeholders can have a voice with in governance and the decision and implementation processes. Site management adopts an approach based on governance that prioritizes participatory planning and management, increases the role of local governments rather than the national government, addresses the area as a whole with its social and economic objectives rather than being restricted to physical protection and considers the needs of local people, visitors and tourists.

The literature includes significant discussions of participation, the basic concept of this approach. Arnstein (1969) defined citizen participation as a power distribution intended to give a voice to economically and politically disadvantaged groups in particular and identified eight different levels of participation.

Table 1: Arnstein's Ladder of Participation

8. Citizen Control	
7. Delegated power	CITIZEN POWER
6. Partnership	
5. Placation	
4. Consultation	TOKENISM
3. Informing	
2. Therapy	NON-PARTICIPATION
1. Manipulation	

Source: Arnstein, 1969

In ascending order, the steps of Arnstein's ladder are: manipulation, therapy, informing, consultation, placation, partnership, delegated power and citizen control. The first two steps are categorized as non-participation, the next three steps as tokenism, and the last three steps as citizen power.

In the steps of manipulation and therapy, categorized as non-participation, powerful people 'educate' or 'improve' the participants rather than ensuring their participation in planning. These methods are generally applied to prove that there is participation in projects; however, the participants or participating committees do not have power to affect decisions. In the second category, tokenism, the steps of informing and consultation may allow participants to express their opinions. Nevertheless, it is not guaranteed that powerful actors will take their opinions into consideration. Although informing is the basis of participation, participation process that does not go beyond a one-way information flow—from professionals to citizens—is not true participation. Media, brochures and posters are commonly used to inform people. Although attitude surveys, neighborhood meetings and panels are prominent methods of consultation, it is not certain that the information obtained by them is taken into consideration in planning, and the participants are only numbers in consultation. Placation means that selected participants are placed among the decision-making authorities. Thus, the participants are one step closer to affecting decision-making processes, but the initiative is still in the hands

of the powerful. Criticisms of this step include how successfully the selected participants or the people affected can express their opinions and desires.

The last category, citizen power, differs from the others because it involves a redistribution of decision-making power. In this category, participants are involved in various partnerships, and can even be dominant in decision-making processes or have full power in management in the next steps. In the step of partnership, it is important that citizens have a powerful leadership, economic resources to make payments to these leaders for their time and effort, and resources sufficient for employing or dismissing their own technicians, lawyers or organizers for them to be able to impose real sanctions on the powerful people and the plan. The organization and institutionalization of participation may have an important effect in this category (Akyol, 2014, p. 41).

The literature also contains planning studies that include approaches based on Arnstein's work and a consensus that achieving the upper steps of the ladder of participation in decision-making processes is required for the applicability of projects.

Tekeli (2009) identified five different approaches to participation:

1. Selling the plan to the public
2. Informing planners through participation
3. Public participation in planning decisions
4. Ensuring participation to enable critical rationalism
5. Ensuring that participants join in the excitement of creating rather than experiencing division.

The International Association for Public Participation (IAP2) has also identified five different participation levels that resemble Arnstein's ladder: informing, consulting, involvement, collaboration and empowerment. These levels start with objectively informing the public about problems, alternatives and solutions and continue with the consulting level in which the public can express their opinions of the analysis performed and subsequent decisions. On these two levels, the public has no or very limited power to affect decisions. On the involvement level, the public is only involved in the decision-making processes in the analysis phase. On the collaboration level, decisions are made with the public in all phases, including the development of alternatives and decision-making. Finally, on

the empowerment level, all decisions are made by the public. The solutions and decisions created by the public are directly implemented (Akyol, 2014, p. 20).

Feilden and Jokilehto's study, "Management Guidelines for World Heritage Sites," which was prepared in 1993 and published by ICCROM, is a primary resource for World Heritage Sites. The study emphasizes that academicians, professionals and artists should be given responsibilities to activate their historical, artistic and scientific abilities in order to protect sites' cultural resources and transmit them to future generations and that bringing the problems faced in the preparation process up for discussion among the experts is necessary to produce creative solutions that increase the importance of the site, but this takes a long time.

Article 7 of the Regulation Regarding the Procedures and Principles for Determining the Foundation, Duties and Management Areas of Site Management and the Board of Monuments defines participation in site management plans as: "The draft management plan is prepared by a team of experts and consultants from different professional groups in cooperation with the area chief assigned by the competent administration as per the principles of this regulation and depending on the nature of the site. The competent administration holds at least two meetings before and during the preparation of the draft plan with the participation of the relevant institutions and organizations, local people, non-governmental organizations, professional chambers, universities, the representatives of private sector deemed to be necessary and owners of the site in order to inform them and determine the issues for the management plan. These meetings are announced by local administrations to the public through notices and notified in writing to the others by the competent administration."

Participation forms the basis of the plans as an important component of national and international legislation. However, both the UNESCO Guide and the national legislation describe participation methods and criteria insufficiently and unclearly.

Participation Models and the İstanbul Historic Peninsula Management Plan

The examples of site management plans from abroad and in Turkey analyzed during the preparation of this study show that each plan developed

a specific participation model. English management plans for urban cultural heritage sites addresses participation within the tradition of planning and urban management. The opportunities created by the institutional system ensure that the public has a say in decision-making processes and form a basis for producing management plans.

Analysis indicated that the general purpose of the Liverpool World Heritage Site Management Plan (2003) is to ensure sustainable development and heritage-based innovation with the determined objectives. The management plan includes many organizations responsible for management in addition to the building and land owners, building users and, in particular, Liverpool's City Council. Liverpool First is an organization specialized in managing projected works to ensure public participation in the preparation and implementation of plans. These works are conducted under the leadership of the director of Liverpool First (Gülersoy and Ayrançi, 2011). Liverpool's City Council, which coordinates the site management plan, increases the participation level in the management plan by holding monthly meetings that are open to all participants. These meetings are intended to enable information exchange and include the desires of different groups in the preparation of the site management plan. In the context of Arnstein's ladder, this is participation at the top level, citizen power, since it includes a system where different groups can directly communicate their wishes and expectations. However, the level of participation in the management plan attained in practice should be re-evaluated by monitoring it.

The 2016 Revision of the İstanbul Historic Peninsula Management Plan (2011) is a management plan that is conducted transparently and in cooperation with all relevant institutions and organizations with the participation of those who use and live in the historic peninsula. The plan is intended to protect its rich historic background and universal value and transmit its social, economic, spatial and cultural identity to future generations.

In 1982, Turkey approved the 1972 UNESCO Convention Concerning the Protection of World Cultural and Natural Heritage. In 1985, Turkey offered Sultanahmet Archaeology Park, Süleymaniye Mosque, the neighborhood of Zeyrek and the Walls of Constantinople to the World Heritage List as Historic Areas of İstanbul. The historic and geographic potentials of İstanbul were emphasized by the UNESCO World Heritage Committee,

and it was highlighted that the city is a metropolis with a rapidly increasing population and exposed to population pressure that affects the conditions of conservation when Turkey's offer was accepted. This rapid population growth has increased even more since the 1980s, and since 2003 UNESCO monitoring reports that the historic and natural heritage of the city is being threatened. The most commonly cited reason for including İstanbul on the List of World Heritage in Danger is that the World Heritage Areas are not managed well. A 2004 Committee meeting about this issue first decided to prepare a management plan for the historic peninsula. Since then, reconstruction works have been conducted by the Ministry of Culture and Tourism and the İstanbul Metropolitan Municipality. The first step was a 2004 legal amendment that added the concepts of site management and management planning to the Code for the Protection of Cultural and Natural Properties.

The regulation entered into force in 2005, and the İstanbul Metropolitan Municipality founded the İstanbul Site Management Directorate in 2006. In this period, UNESCO repeated its warnings about the preparation of a management plan in World Heritage Committee meetings. In 2008, an Advisory Board was founded as a fundamental body of the Site Management Directorate in which the representatives of different groups come together in the preparation period of the management plan. Finalization of the borders of the management sites and a general framework for the plan were completed in 2009.

The management plan, first mentioned by UNESCO in 2004, began to be prepared in 2009, and the draft plan was submitted to the Coordination and Inspection Board in 2011. The draft plan was revised in line with their opinions and accepted by the İstanbul Metropolitan Municipality on December 16, 2011 with Act of Parliament No. 2896. Its main objectives of the plan are:

- To identify the interaction areas and the connection points historically, socially, culturally, geographically, naturally and artistically related to the site for its evaluation, conservation and development;
- To balance the need for conservation, access and sustainable economic development and the interest of local community;
- To develop strategies, methods and tools to increase the value of the site and to identify and create financial resources to bring it to international prominence;

- To create an activity network to ensure international cooperation and sharing in order to improve cultural tourism;
- To generate implementation plans to develop regional cultural systems in sites with the potential to create a sector in a certain area by being associated with each other;
- To ensure cooperation among public institutions and organizations, non-governmental organizations, owners, volunteers, organizations and the local people;
- To conserve and maintain the sites, archaeological sites and interaction areas under the international principles of conservation and the provisions of the convention in line with the site management objectives by doing maintenance, repair, restoration, exhibitions and and landscape planning and to determine their borders and the principles for their use and development,
- To ensure high standards in the management of cultural properties, in the conservation of the site, in design and implementation and in expertise and equipment.

The plan, prepared according to the principles of the regulation and the UNESCO Guide, is intended to take the opinions of different parties on the site into consideration. The Coordination and Inspection Board evaluated and approved the plan and inspected its implementation while the Advisory Board, which represents different groups, were informed in meetings and asked for their opinions about the level of participation specified in the regulation. The Advisory Board consists of the representatives of relevant institutions and organizations, universities and non-governmental organizations.

Except for the participation and advisory board meetings, the "project on the development and implementation of functional participation mechanisms in the conservation, planning and implementation processes in the historic peninsula" within the Education, Consciousness-Raising and Participation Project package included in the action plans of the Historic Peninsula Management Plan was developed to encourage participation. This project includes strategies such as providing an education plan for the stakeholders, founding information offices, creating web sites, publishing and founding an organization to ensure sustained participation.

However, participation was limited to an informative website and a training program for teachers and students in the management plan's 5-year duration before its revision.

The revised Historic Peninsula Management Plan also included focus group meetings about participation. The stakeholders described the institutions and organizations, universities and non-governmental organizations in the focus group meetings. The inferences from these meetings indicate works have been carried out to raise the consciousness of the public; however, the method of public participation is still uncertain.

The İstanbul Historic Peninsula Management Plan is in the second category of Arnstein's ladder of participation, tokenism, including the steps of informing, consultation and placation.

According to Tekeli's participation approach, however, the participation model of the İstanbul Historic Peninsula Management Plan is limited to informing planners through participation.

Recommendations for Achieving Citizen Power in Site Management Plans

The difference between approaches that achieve citizen power and those that lead to non-participation is important for the applicability of site management plans. The main problems for ensuring the applicability of plans for the conservation of cultural heritage areas are:

- The lack of an effective public participation mechanism in the decision-making process,
- The lack of a sense of holistic conservation,
- The conflicting interests of various stakeholders,
- Power imbalances, and
- The relevant groups' lack of knowledge about the conservation of cultural heritage.

While the relevant parties are expected to play an active role in decision-making processes, refreshing these parties' knowledge about site conservation and sustainability should be a first priority. All parties related to the site—large and small groups, powerful and weak groups, interest groups, leaders, all social classes—should be determined during the anal-

yses. In Turkey, organization has not been adopted by all social classes, there is a lack of rich social experience in participation, and the planners and project teams that generate plans either develop personal models or do so according to the characteristics of the site. Participation models should be site-specific instead of being standard and uniform. However, complying with some international and national standards will make it possible to create objective criteria for their evaluation.

The participation meetings, advisory board meetings, focus group meetings and the participation steps of management plans are unclear in the legislation. Their nature, content and how to add meeting results to the plan are undertaken at the initiative of the groups generating plans, and how to incorporate feedback from the evaluations in planning is left to planning institutions.

Inviting the representatives of the institutions and organizations to participation meetings, ensuring the participation stipulated by legislation and holding the meeting are deemed sufficient even if the invitees do not participate in the meetings. Powerful groups have their say in participation or focus group meetings while the representatives of the excluded, minority or weak groups are unable to do so.

Therefore, the nature of the analyses and surveys carried out before participation and focus group meetings is very important. Different, and particularly weak groups should be represented, informed before meetings and included in training programs. Founding information offices to ensure all the relevant parties are actively involved in this process, informing weak parties about the project and raising their consciousness about participation may increase participation. These information offices should be places where all groups can express their worries, opinions and expectations and get answers to their questions.

Participation meetings provide input for the management plan and the opinions are freely discussed. Along with determining the representatives to participate in these discussions and ensuring that they are prepared for the meetings when they participate, moderation of the meetings and the evaluation of their results are also important. Considering that discussions create ideas for the action plans, both dissent and consensus should be acknowledged in these meetings. Sharing their results with the public and the other actors in a variety of media will increase transparency and raise awareness about participation.

Participation should not only be part of the generation of management plans, but should continue in the implementation of action plans and even in the monitoring process that lasts for the duration of plans, and action plans should be flexible enough to allow for interventions in and reorganization of their execution.

Although site management planning is emerging as a strong planning tool, the uncertainty that arises from insufficient experience about how to ensure participation and insufficient definition of the principles of participation in the legislation lead the planners to determine their own principles and seek their own solutions for participation. However, this leads to the possibility of differences between management plans in terms of the quality and effectiveness of participation.

The İstanbul Historic Peninsula Management Plan was prepared within the framework of the legislation and embodies the principles of planning and conservation. However, the 2016 revision report of the plan that was approved in 2011 shows that the majority of the action plans have yet to be implemented. One way to ensure the applicability of management plans, a design process, is to produce models that ensure the active participation of the relevant parties in the processes. Managing cultural heritage areas should involve continuously seeking effective tools and models since these places have sensitive cultural and environmental value.

References

- Akyol, İ. (2014). *Açık alan tasarımda katılım yöntemlerinin etkinlik düzeyi değerlendirilmesi. Evaluating the effectiveness of participation methods in open space design.* (Master's Thesis). İstanbul Technical University, Graduate School of Science, İstanbul.
- The Regulation Regarding the Procedures and Principles for Determining Foundation, Duties and Management Areas of the Site Management and Board of Monuments (2005). *R.T. Official Gazette*, 26006, November 27, 2005.
- Arnstein, S. (1969). A ladder of participation. *Journal of the American Institute Planners*, 35, 216-224, United States.
- Gülersoy, N. (2003). Sit koruma ders notları (site conservation lecture notes). Unpublished Work, İ.T.Ü. Faculty of Architecture, Department of Urban and Regional Planning, İstanbul.

- Gülersoy, N. and Ayrancı, İ. (2011). Koruma alanlarında yönetim planı (management plan in conservation areas). İ.T.Ü. Urban and Environmental Planning and Research Center, İstanbul.
- İstanbul Historic Peninsula Management Plan (2011). İstanbul Metropolitan Municipality.
- İstanbul Historic Peninsula Management Plan (2016). İstanbul Metropolitan Municipality.
- Code for the Protection of Cultural and Natural Properties (1983). *R.T. Official Gazette*, 18113, Saturday, July 23, 1983.
- ICOMOS, (2005). Management of the historical environment.
- IUCN, (2003). Guidelines for management planning of protected areas.
- Tekeli, I. (2009). *Akılcı planlamadan bir demokrasi projesi olarak planlamaya (from rational planning to the planning as a democracy project)*. İlhan Tekeli Toplu Eserler-7 (İlhan Tekeli Collective Works-7), History Foundation Yurt Publications, İstanbul.
- UNESCO World Heritage Centre, (2005). Operational guidelines for the implementation of the world heritage convention.

Asst. Prof.Dr. Dilek Erbey,

Dilek Erbey has graduated from Mimar Sinan Fine Arts University, Faculty of Architecture, Department of Urban and Regional Planning. Her master and doctorate studies are on urban conservation, cultural heritage and urban regeneration.

She participated educational programmes on cultural heritage and conservation in Roma La Sapienza University, Lisbon Technical University ve ICCROM. She has been giving lectures in planning studios, graduate and postgraduate courses on urban conservation, urban regeneration and management of cultural heritage at MSGSU since 1992.

She has been a part of conservation and management plan project teams and also has various publications on this subject. Dilek Erbey is a member İstanbul Site Management Plan Advisory Board.

E-mail: dilekerbey@gmail.com

Amasya

Kaynak: <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/>

Temsili, Dengeli ve Güvenilir Bir Liste İçin: Türkiye'nin Dünya Mirası Adaylıklarının Gözden Geçirilmesi

*

Evrım Ulusan
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

A. Ege Yıldırım
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Öz

Hızla değişen dünyamızda doğal ve kültürel mirasın karşı karşıya kaldığı tehditler, evrensel değer taşıyan ve bütün insanlığa ait olan bu mirasın korunması için uluslararası düzeyde işbirliği yapılması gereğini doğurmuştur. Bu doğrultuda 16 Kasım 1972'de "Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme" kabul edilmiştir. Sözleşme'nin amacı; kültürel ve doğal mirası geliştirmektir. Bu amaçla, uluslararası önem taşıyan doğal oluşumlara, anıtlara ve sitlere "Dünya Mirası" statüsü tanınmaktadır. Sözleşme uyarınca Taraf Ülkeler, öncelikle Dünya Miras Listesi'ne (DML) sunmak istedikleri varlıkları içeren "Geçici Liste"yi (GL) Dünya Miras Komitesi'ne iletmekte yükümlüdürler. Sürecin ilk aşaması niteliğindeki bu liste, DML'nin gelecekteki görüntüsüne ilişkin ipuçları sunmaktadır.

Ülkemiz Dünya Miras Sözleşmesi'ne 1983 yılında taraf olmuştur. Mayıs 2016 itibarıyla 15 varlığımız DML'ne kaydedilmiş olup 60 varlık ise GL'de yer almaktadır. Bu makalenin amacı, Türkiye'nin GL'sinde yer alan varlıklarını Sözleşme'nin amacı ve Dünya Miras Komitesi'nin "temsili, dengeli ve güvenilir bir DML oluşturulması" niyeti doğrultusunda kabul ettiği Küresel Strateji ile ilişkili olarak değerlendirmek ve bundan sonraki çalışmalar için öneriler sunmaktır. Ayrıca, GL oluşturma süreci, Taraf Ülkelerin miras değerlerinin tanınması yolunda sağlıklı 'aday seçkisi' oluşturma ve yönetime bağlamında değerlendirilmektedir. Türkiye, DML'ne varlık kaydetmekte yeterli kapasiteye sahip ancak çalışmalarını önceki yıllarda yeterince yoğun yürütememiş bir ülke olarak, Sözleşme'nin getirdiği fırsatlardan yoğun bir şekilde faydalanmaya çalışmaktadır. DML'ne Türkiye'nin konu ile ilgili yaklaşımı ve politikaları, GL odak alınarak Küresel Stratejisi ile uyumlu olarak geliştirildiği halinde, Türkiye'nin kültürel ve doğal zenginliği DML'ne daha fazla yansıtılmış, kurumsal ve teknik kapasitelerimiz güçlendirilmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: UNESCO, Dünya Miras Listesi, Geçici Liste, Küresel Strateji, Türkiye

For a 'Balanced, Representative and Credible List': an Evaluation of Turkey's World Heritage Candidates

*

Evrım Ulusan
Middle East Technical University

A. Ege Yıldırım
Middle East Technical University

Abstract

In a rapidly changing world, the threats that the natural and cultural heritage are facing have led to the necessity for international cooperation for the protection of the heritage that possesses outstanding universal value and belongs to all humankind. UNESCO's "Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage" was adopted in 1972. The aim of this Convention is to identify, protect and promote these cultural and natural sites; through creating needed social awareness and cooperation. Thus, the heritage sites of international significance are bestowed the status of "World Heritage". As per the Convention, the States Parties are first responsible for communicating the "Tentative Lists" (TL) of sites they intend to nominate for the World Heritage List (WHL).

Turkey became a State Party to the Convention in 1983, with 15 sites inscribed on the WHL and 60 sites on the TL. This paper examines Turkey's TL in the context of the Convention's aims and the "Global Strategy for a Representative, Balanced and Credible World Heritage List". The process of forming the TL is evaluated, with a view to creating and managing a sound 'candidate selection' aligned with the State Parties' expectations. As a country with sufficient capacity to inscribe properties on the WHL but which did not focus sufficiently on this work in earlier years, Turkey is now endeavouring to make full use of the possibilities provided by the Convention. Turkey's WH policies can be developed effectively in line with the Global Strategy, with a focus on the TL, to better reflect its cultural and natural wealth in the WHL, and strengthen its capacities through international collaborations.

Keywords: UNESCO, World Heritage List, Tentative List, Global Strategy, Turkey

Giriş

1972 yılında imzaya açılan “UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme” (bu noktadan sonra kısaca “Dünya Miras Sözleşmesi”¹ veya “DMS” olarak anılacaktır), bugün kültürel ve doğal mirasın korunması konusunda en önemli yasal araçlarından biri olup, bu sözleşmeyi imzalayan ülkelere önemli fırsatlar, aynı zamanda da sorumluluklar getirmektedir. Kültürel ve doğal mirasın korunması, yönetilmesi, tanıtılması ve değerlendirilmesi konularında kuram ve uygulamanın bir araya geldiği bu araç, uluslararası deneyim ve uzmanlıkların aktarılmasına, “üstün evrensel değere” (“ÜED”) sahip bu varlıkların bilinirliğinin artırılmasına, koruma ve gelişme arasındaki dengenin kurulmasına ve ulusal ve yerel düzeyde koruma bilincinin oluşturulmasına katkı sağlamaktadır.

Bir varlığın “Dünya Miras Listesi” (“DML” veya “Liste”)’ne kaydedilebilmesi için Dünya Miras Komitesi (DMK)’nin belirlediği 10 kriterden en az birini karşılması, özgünlük ve bütünlüğünün devam ediyor olması ve varlığın iyi korunmuş ve yönetiliyor olması gerekmektedir. Adaylık dosyasında sunulan tüm bilimsel bilgilerin doğruluğunun kanıtlanması, varlığın bugüne kadar iyi korunduğunun alana gelen uzmanlara sunulması, iyi yönetildiğinin ise onaylı plan ve projeler yoluyla gösterilmesi gerekmektedir. Bu bilimsel ve teknik değerlendirme Sözleşme’nin Danışma Organları olan ICOMOS (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi) ve IUCN (Uluslararası Doğa Koruma Birliği) tarafından yürütülmektedir. ÜED’i bilimsel verilerle kanıtlanamayan ve bu değeri mevcut durumları nedeniyle bugün gösteremeyen varlıklar Liste’ye dahil edilmediği gibi, evrensel değeri kanıtlanmasına karşın iyi korunmayan veya yönetilmeyen varlıkların dosyaları da Liste’ye dahil olunma koşullarını sağlayıncaya kadar gerekli çalışmalar yapılmak üzere Taraf Devlet’e iade edilmektedir.

2015 yılı sonu itibarıyla 191 ülkenin imza koyduğu bu sözleşme kapsamında oluşturulan DML’nde 163 ülke sınırları içinde kalan 1031 adet varlık yer almaktadır. Bunlardan 802 tanesi (%78) kültürel, 197 tanesi (%19) doğal ve 32 tanesi (%3) karma (kültürel ve doğal) niteliktedir.² Bu Liste’de yer

¹ ‘Dünya Mirası’ tek başına kullanıldığında iyelik eki ile, ‘Dünya Miras Listesi’ veya ‘Dünya Miras Komitesi’ gibi isim tamlaması içinde kullanıldığında iyelik eki olmadan yazılmıştır; bunda Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın internet sitesindeki kullanım temel alınmıştır. Bkz. <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44423/dunya-miras-listesi.html>.

² <http://whc.unesco.org/en/list/> (Dünya Miras Listesi)

almalarına karşın doğal afetler, savaş durumu, gelişme ve turizm baskıları vb. nedenlerden dolayı ÜED'ini yitirme tehdidi altında bulunan 48 adet varlık ise "Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi"nde bulunmaktadır. Bu listede yer aldıkları süre içinde Taraf Devletler'ce gerekli önlemlerin alınmaması veya benzersiz değerlerinin geri dönülmez bir şekilde yok olmaları durumunda tamamen listeden çıkarılmaları söz konusu olabilmektedir. Bu durum Sözleşme'nin tarihi içinde iki varlık için yaşanmıştır; biri Umman'daki Arap Oriksi Sığınağı (2007), diğeri ise Almanya'daki Dresden Elbe Vadisi'dir (2009).

Türkiye bu sözleşmeyi 1983 yılında imzalamış ve son yıllardaki yoğun çalışmalar neticesinde Sözleşme'nin uygulanmasında daha etkin bir rol oynamaya başlamıştır; 2010 yılı itibarıyla 9 varlıkla temsil edildiğimiz bu listedeki varlık sayımız 2015 yılında 15'e yükselmiştir.

DMS'nin uygulanmasına ilişkin tüm kararlar Sözleşme'nin karar alma organı olan, her iki yılda bir yapılan seçimlerle dörder yıllık süreler için seçilen 21 üye devletten oluşan hükümetler arası DMK tarafından alınmaktadır. 1983-89 döneminde bu komitede görev alan Türkiye, 2013 yılında gerçekleştirilen seçimler neticesinde en fazla oy alan ülke olarak³ 2013-17 dönemi için ikinci kez Komite'ye üye seçilmiştir. Bu sayede, Sözleşme'nin uygulanması konusundaki politikaların gelişimine katkı koyan bir ülke konumuna gelmiştir.

DMS'nin "yönetmeliği" olarak adlandırılabilir "Dünya Miras Sözleşmesi'nin Uygulanmasına Dair Rehber" ("*Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*") gereğince Taraf Devletler, DML'ne aday göstermek istedikleri varlıkların listesini DMK'ne sunmakla yükümlüdürler. DML'ne aday olarak sunulacak varlıklar ancak "Dünya Miras Geçici Listesi" (bu noktadan sonra "Geçici Liste" veya "GL" olarak anılacaktır) olarak adlandırılan bu listede yer alan varlıklar içinden seçilebilmektedir.

2015 yılı sonu itibarıyla 175 ülkenin sınırları içinde kalan toplam 1641 varlık GL'de yer almaktadır.⁴ Türkiye'nin bu listedeki varlık sayısı 2000 yılında 16 iken, son yıllarda Kültür ve Turizm Bakanlığı'nun konuya DM

³ Bu sonucun alınmasında, Dünya Miras Komitesi bünyesinde geçerli olan bilimsel çalışmaların yanısıra Taraf Ülkeler arasındaki siyasi düzlemdeki ilişkilerin de etkili olduğu gözlenmektedir. Parenti & De Simone (2015) de DML'nin oluşumunda sosyo-politik değişkenlerin rol oynadığını belirtmektedir.

⁴ <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/> (Dünya Mirası Geçici Listesi)

gündemine daha yoğun olarak odaklanması sonucunda, 2015 yılı itibarıyla 60'a yükselmiştir.

DML'ne kaydedilme kararının DMK'nce alınmasına karşın, GL güncellenme süreci UNESCO'nun DMS'ne ilişkin çalışmalarının sekretaryasını yürüten "Dünya Miras Merkezi"nce ("DMM") yönetilmektedir. Taraf Devletler'ce sunulan dosyalar genel format kontrolü yapıldıktan sonra eksiksiz bulunursa kabul edilmekte, GL'ye kaydedilen varlıkların üstün evrensel değerleri ile bütünlük ve özgünlükleri doğrulanmış kabul edilmemektedir.

Temsili, Dengeli ve Güvenilir bir Dünya Miras Listesi için Küresel Strateji⁵

1965 yılında gerçekleşen 13. UNESCO Genel Konferansı'nda alınan "13 C/Resolution 5.91" sayılı karar gereğince, UNESCO programlarının planlanmasında ve uygulanmasında ülkelerin temsiliyetinin önemli olduğu belirtilerek, Taraf Devletler Afrika, Latin Amerika ve Karayipler, Arap Devletleri, Asya ve Avrupa olmak üzere beş ayrı bölge altında listelenmiştir. Zaman içinde yapılan güncellemeler neticesinde bu bölgelerin isimleri Afrika, Latin Amerika ve Karayipler, Arap Devletleri, Asya-Pasifik ve de Avrupa ve Kuzey Amerika olarak güncellenmiş olup; Türkiye Avrupa ve Kuzey Amerika bölgesi içinde yer almaktadır. DMS'ne ilişkin çalışmalar da bu beş bölgesel sistem içinde yürütülmektedir.

DMK Sözleşmesi'nin imzalanmasının ardından geçen 22 yılda Liste'deki varlıkların coğrafi ve kategorik olarak bir denge içinde olmadığını, 1994 yılı itibarıyla DML'nde yer alan 410 varlıktan 304'ünün kültürel olmasına karşın yalnızca 90 varlığın doğal, 16 varlığın ise karma nitelikte olduğunu ve varlıkların çoğunun Avrupa bölgesi içinde kaldığını belirterek, DML'nin dünyanın üstün evrensel değere sahip kültürel ve doğal çeşitliliğini daha iyi ve daha geniş ölçekte yansıtabilmesi amacıyla 1994 yılında "Temsili, Dengeli ve Güvenilir bir Dünya Miras Listesi için Küresel Strateji"yi ("*Global Strategy for a Representative, Balanced and Credible World Heritage List*") kabul etmiştir.

1987 ve 1993 yılları arasında ICOMOS tarafından, 2005 yılında ise IUCN'in de dahil olduğu, DML'ndeki varlıkları bölgesel, coğrafi, kronolojik ve tematik olarak değerlendiren daha güncel bir "Boşluk Analizi" ("*Gap*

⁵ Bu belgenin Türkçe adında, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın duyurularında kullanılan başlık temel alınmıştır. Bkz. <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,110901/uluslararası-uzmanlar-heads-tematik-programi-kapsamında-.html>

Analysis”) çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar; kültürel kategoride arkeolojik alanlar, tarihi şehirler, dini anıtlar, Hristiyanlık, tarihi dönemler ve nitelikli yerel mimari gibi unsurların DML’nde fazlasıyla yer almasına karşın, yaşayan tüm kültürlerin, özellikle de geleneksel olanların yeterince temsil edilmediğini göstermiştir. Doğal kategoride ise mevcut varlıklar görece bir denge içinde olmasına karşın tropikal/ılıman otlaklar, göl sistemleri, tundra ve güneş sistemleri, buzul çölleri gibi kategoriler aleyhine DML’nde bir boşluk mevcuttur.

Taraf Devletler, bu Küresel Strateji’ye bağlı olarak, GL’lerini ve DML adaylık dosyalarını hazırlarken DML’nde yeterince temsil edilmeyen bölge ve kategorileri göz önünde bulundurmaları konusunda teşvik edilmektedir. Bu husus teşvikten de öteye taşınmış, DML’ndeki bölgeler ve kategoriler arasındaki dengesizliğin giderilmesine ilişkin DMK 2007 yılından bugüne çeşitli bağlayıcı kararlar almıştır; bunlar her yıl Komite’ce değerlendirilecek dosya sayısının 45 ile sınırlandırılması, Taraf Devletler’ce her yıl sunulacak dosya sayısının ikiye düşürülmesi ve bu dosyalardan birinin doğal veya kültürel peyzaj kategorisinde olmasıdır.

Strateji’nin kabul edildiği tarihten bugüne, çoğunluğu Pasifik ada devletleri, Doğu Avrupa, Afrika ve Arap Devletleri’nden olmak üzere birçok yeni ülke Sözleşmeye taraf olmuş, GL sunan ülke sayısı 175’e ulaşmıştır. Ne var ki, sunulacak ve değerlendirilecek dosya sayılarının sınırlandırılması çabalarına karşın, DML’nde kültürel varlıklar lehine olan sayıca üstünlükte herhangi bir değişiklik olmamıştır (%77.8). Bölgesel olarak ise halen Avrupa ve Kuzey Amerika bölgesi en fazla varlığa sahip bölge olmakla birlikte Asya ve Pasifik Bölgesi’nin genel içindeki oranı az da olsa artmıştır (2000 yılında %20 olan oran, 2014 yılında %23’e çıkmıştır)⁶. Bölgeler arası coğrafi dengesizliğin ötesinde, her kategori içindeki tematik değerlendirmeye bakıldığında ise kültürel peyzajlar, kültür yolları, endüstri mirası, çölleri, kıyı-sulak alanlar gibi yeni kategorilerde varlıkların DML’ne dahil edildiği görülmektedir. Yine de, DML kültürel varlık kategorisinde halen antik ve tarihi şehirler ile dini anıtsal mimarinin daha fazla temsil edildiği bir listedir.

Gerçekleştirilen boşluk analizi neticesinde ICOMOS farklı temalarda adaylıkların sunulmasını desteklemek için bazı başlıklarda tematik çalışmalar başlatmıştır (kaya resimleri, kültürel peyzajlar, İpek Yolu, insan evrimi,

⁶ <http://whc.unesco.org/archive/2015/whc15-39com-11-Annex3-en.pdf> (Dünya Miras Listesi’ne sunulan adaylıklara ve kaydedilen varlıklara ilişkin istatistik)

astronomi vb.). Bunun dışında, uluslararası seri adaylıklar, bilim ve teknoloji, tarih öncesi yerleşmeleri vb. temalardaki adaylıklar da desteklenmektedir. Bu amaçla çeşitli konferanslar ve uzman toplantıları gerçekleştirerek olası seri adaylıklar için uluslararası işbirlikleri desteklenmekte ve bu temalarda dosya sunmaya niyetli Taraf Devletler'le daha detaylı teknik çalışmalar yürütülmektedir.

DMM'nin Sözleşmenin daha iyi uygulanması için giriştiği bir başka önemli çalışma kolu, 2008 yılından bu yana geliştirmekte olduğu "Dünya Miras Sözleşmesi'nin Geleceğine ilişkin Değerlendirme" ("*Reflection on the Future of the World Heritage Convention*") kapsamındaki "Kaynağa Yakın Süreç" ("*Upstream Process*")⁷ çalışmalarıdır. Bu kapsamda, adaylığın olabildiğince erken safhalarından başlayarak, DMM ve Danışma Organlarınca Taraf Devletlerle destek ve danışmanlık amaçlı yakın iletişim içinde olunması ve adaylığın değerlendirilmesinde yaşanan sorunların azaltılması amaçlanmaktadır. 'Irmağın kaynağına en yakın yer' kavramı ile ifade edilen nokta, adaylık sürecinin 'kaynak noktası' sayılabilecek olan Geçici Liste aşamasıdır.

Türkiye'nin Dünya Mirası Adaylarının Gözden Geçirilmesi

Bu bölümde Türkiye'nin güncel GL'sinde yer alan 60 varlığının tipolojik özellikleri ve Küresel Strateji ve DML'ne hazırlık durumu bakımından genel bir analizi yapılmaktadır (bkz. Tablo 1). Analiz gerçekleştirilirken alanın ÜED beyanının kriterler, bütünlük ve özgünlük başlıklarında GL başvuru dosyaları esas alınmış, koruma ve yönetim başlığında ise güncel durumları değerlendirilmiştir. Bu analiz, mutlak bir yargı içermeyip, konuyu incelemek için bir yöntem sunma ve bazı temel göstergeler üzerinde düşünce geliştirme amaçlı bir 'ön çalışma' niteliğindedir. Makalenin amacına uygun

---

⁷ "At its 32nd session (Quebec City, 2008), the World Heritage Committee decided to initiate a process of reflection on the future of the World Heritage Convention. In this framework, the Committee, recognising the challenges that exist in the process for nominating a property to the World Heritage List, proposed an in-depth reflection on the Upstream Process. The aim of this reflection was to find options for improving and strengthening the current nomination process. In 2011, the Committee, through Decision **35 COM 12C**, took note of the selection of 10 pilot projects to explore creative approaches and new forms of guidance that might be provided to States Parties in considering nominations before their preparation."

olarak araştırma için temel alınan yöntem, puanlama olmuştur⁸. GL'de yer alan 60 adet varlığın her biri kategori, coğrafi bölge, üstün evrensel değeri yansıtan ağırlıklı tarihi dönem, Küresel Strateji kapsamında denk düştüğü tematik kategori, tanınırlık, üstün evrensel değerini ifade edilme biçimi ve Türkiye 2023 Turizm Stratejisi ile ilişkisi olmak üzere detaylı olarak analiz edilmiştir. Her bir başlık için uygun görülen puanlama sistemi aşağıda açıklanmaktadır:

(a) GL'ye Giriş Yılı: Alanlar, giriş yılı 2000 yılı ve öncesi olanlar ile 2009-15 arasında olanlar olarak iki gruba ayrılabilir. İlk gruptakiler, kronolojik önceliğe sahip sayılabilirler, ancak ikinci gruptakiler, Sözleşme'nin gereklerini daha iyi kavramış ve buna daha uygun ve daha ayrıntılı hazırlanmış formatta GL dosyalarına sahip alanlardır. Bu nedenle öncelikleri dengelenmiş görünmektedir. Yine de, ilk gruptakilere öncelik tanınması adil bulunmuştur ve bu nedenle 0.5 puan (Tablo'da '(0.5p)') verilmiştir.

(b) Kategoriler: Dünya Miras Sözleşmesi'nin Uygulanmasına Dair Rehber'in 61. maddesi gereğince Taraf Devletler biri doğal veya kültürel peyzaj kategorisinde olmak üzere yılda en fazla iki dosya sunabilmektedir. Bu nedenle, alanın doğal veya karma kategorisinde olması, kültürel kategoride ise kültürel peyzaj (KP) niteliği bulunması varlığa az temsil edilen bir kategoride yer alması ve adaylık dosyasının daha erken sunulması avantajı getirmesi bakımından 2 puan getirmektedir.

(c) Coğrafi Bölge: Bölgelerden az temsil edilen birinde (Karadeniz, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu) yer almak 1 puan getirmektedir.

(d) Ağırlıklı Tarihi Dönem: Tarihi dönemler, kaba bir grupta ile bu makalenin amaçlarına yönelik olarak az sayıda başlık kullanılacak şekilde oluşturulmuştur (Akurgal 1997'da belirtilen, uygarlıkların ait olduğu dönemlerin tarihleri ile tarih öncesi dönemlerin Ön Asya bölgesinde genel kabul gören tarihleri kullanılmıştır): Tarih öncesi (MÖ 3000 öncesi), Tunç-Demir Çağı (MÖ 3000-MÖ 6. yy; Hitit, Urartu, Frig uygarlıkları dahil), Antik (MÖ 6.yy- MS 11. yy; Lidya, Karya, Likya, Helenistik, Roma, Bizans uygarlıkları dahil), Ortaçağ (MS 11.-13.yy; Bizans, Ermeni, Beylikler, Selçuk uygarlıkları dahil), Osmanlı (13.-20.yy), Modern (20.yy; Cumhuriyet). Ağırlıklı tarihi dönemlerden az temsil edilen (Tarih Öncesi, Tunç-Demir Çağı, Modern) dönemlerden birinde yer almak 1 puan getirmektedir.

⁸ 'Scoring' veya 'Weighted Criteria Model' olarak anılan yöntemin açıklaması için bkz. Ehui et al 1994, s.31; Scoring Methods for Identifying and Evaluating Options; US Department of State 2013.

(e) Tematik Özellikler: UNESCO'nun son yıllarda gündeminde olan temalar ile ICOMOS'un tematik çalışma alanları göz önüne alınmıştır. Buna göre: antik tiyatrolar (AT), astronomi (Ast), endüstri mirası (maden ocakları, işçi yerleşimleri, demiryolları, kanallar) (EM), insan buluntuları (fosilleşmiş) (İB), İpek Yolu (İY), İslam mirası (İs), kaya sanatı (KaS), köprüler (Köp), kıyı-sulak alanlar (KSu), kültürel rotalar (KR), paylaşılan miras (dünyadaki farklı dini ve kültürel topluluklar için ortak önemi veya Türkiye'deki yaşayan bir azınlık topluluğu için önemi olan) (PM), seri adaylıklar (SA), somut olmayan kültürel miras (SOKÜM), su kültürü (Su), tarih öncesi (TÖ) ve yöresel (*vernacular*) kültür-geleneklerin (VG) oluşturduğu, desteklenen temalardan her birine uygunluk 1'er puan getirmektedir. (Burada sadece Türkiye GL'sindeki varlıklarda bulunan temalar anılmıştır.)

(f) Çeşitlilik temsili, bu sütunun öncesinde yer alan dört sütundaki (b-e) puanların toplamından oluşmaktadır.

(g) Tanınırlık, öznel bir kavram olmakla birlikte, popüler kültürde ve kamuoyunda adı ve anlamı bilinen, turizm sektöründe 'yüksek cazibe merkezi' olarak nitelenebilecek yerler saptanmaya çalışılmış; ulusal düzeyde iyi bilinen yerler 0.5 puan, uluslararası düzeyde iyi bilinen yerler 1 puan ile işaretlenmiştir.

(h) Bu bölümü oluşturan üç unsur, DM Sözleşmesine göre ÜED'yi meydana getiren bileşenlerdir. 'Kriterlere Uygunluk' bileşeni kapsamında, alanın genel tanımında tarihi-kültürel ve doğal öneminin yeterince anlaşılır kılınması (2 puan), kriterlere uygun savlar sunulması (2 puan) ve karşılaştırmalı analiz yeterince yapılması (2 puan) unsurları dikkate alınmıştır (maksimum puan: 6). 'Özgünlük (1 puan) / Bütünlük (1 puan)' bileşeni kapsamında, dosyada bu başlığa yeterli açıklama yazılması dikkate alınmıştır (maksimum puan: 2). 'Koruma ve Yönetim' bileşeni kapsamında, yasal koruma statüsünün (1 puan), onaylanmış koruma planı veya projesinin (1 puan), sınırları onaylı yönetim alanının (1 puan), alan yönetimi teşkilatının (1 puan) ve yönetim planının (1 puan) olması dikkate alınmıştır (maksimum puan: 5). Taslak bir yönetim planının mevcut olması hususu, planın adaylık başvurusu sırasında onaylı olması zorunluluğundan dolayı puanlamaya yansıtılmamıştır. (Tablo boyutunu yayın amaçlı sınırlamak gereği nedeniyle bu kategorilerin açıklamaları tabloda gösterilmemiştir.)

(i) Turizm Stratejisi 2023'e uyum: Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca 2007 yılında kabul edilen Türkiye Turizm Stratejisi 2023, ülkemizin doğal ve kültürel zenginliklerinin tanıtılmasına ve buna bağlı olarak yaşatılmasına yöne-

lik önemli bir politika belgesidir. Özellikle, 3.10. Kentsel Ölçekte Markalaşma Stratejisi: "Zengin kültürel ve doğal değerlere sahip kentlerimizin markalaştırılarak, turistler için bir çekim noktası haline getirilmesi" kapsamında, 2023 yılı hedefleri olarak "Ankara, İstanbul, İzmir ve Antalya'da şehir turizmini geliştirmeye yönelik plan ve projeleri yaşama geçirilmesi" ve "Adıyaman, Amasya, Bursa, Edirne, Gaziantep, Hatay, Konya, Kütahya, Manisa, Nevşehir, Kars, Mardin, Sivas, Şanlıurfa ve Trabzon illerinde kültür turizmi canlandırılarak marka kültür kentleri oluşturulması" belirtilmektedir. Bu nedenle, UNESCO Dünya Mirası sektöründeki alan seçimlerinin de bu strateji ile uyumlu olması, ulusal mekan politikasının iç tutarlılığı ve kaynak kullanımının verimliliği açısından yararlı olacaktır. Yukarıda adı geçen şehirlerde ve illerde yer alan varlıklara 1'er puan verilmiştir. (Strateji 3.10'un yanısıra ülke çapında 'gelişim odakları/alanları' ve 'bağlantı tipleri/gelişim aksları' da tanımlanmıştır. Bu odak ve akslara göre GL varlıklarının örtüşmesi de sınanmalıdır, ancak makale kapsamında bu ayrıntıda ele alınmamıştır.)

Tablo 1. Türkiye'nin Dünya Mirası Adaylarının Tipolojik Özellikleri

No	Alanın Adı (Alfabetik sırayla sunulmaktadır.)	GL'ye Giriş Yılı *(a)	Kategori *(b)	Coğrafi Bölge *(c)	Ağır- lıklı Tarihi Dönem *(d)	Tema- tik Özel- likler *(e)	Çeşit- lilik temsi- li *(f)	Görü- rü- nür- lük/ Tanı- nır- lık *(g)	GL Dosyasında ve Bilinen Fiili Durumda ÜED İfade Edilme Durumu *(h)			ÜED İfade Du- rumu (top- lam)	Turi- zmi Stra- tejisi 2023' e uyum *(i)	DML'ne Uygun/ Hazırlık Durumu
									Kriter- lere Uygun- luk	Özgün- lük/ Bütün- lük	Ko- ruma ve Yöne- tim			
1	Afrodiasias Antik Kenti (Aydm)	2009	Kül- türel	Ege	Antik	-	-	1	5	1	5	11	-	12
2	Ahi Evran Türbesi (Kırşehir)	2014	Kül- türel	İç Anado- lu	Orta- çağ	İs, SO- KÜM, VG (3p)	3	-	5	2	1	8	-	11
3	Ahlat Eski Yerleşimi ve Mezar Taşları (Bitlis)	2000 (0.5 p)	Kül- türel	Doğu Anado- lu (1p)	Tunç - Demir Çağı (1p), Orta- çağ	İs (1p)	2	-	1	0	2	3	-	5.5
4	Aizanoi Antik Kenti (Kütahya)	2012	Kül- türel	Ege	Antik	-	-	-	5	1	2	8	1	9
5	Akdamar Anıt	2015	Kül- türel	Doğu Anado-	Orta- çağ	PM (1p)	2	1	5	2	2	9	-	12

No	Alanın Adı (Alfabetik sırayla sunulmaktadır.)	GL/y e Giriş Yılı *(a)	Kategori *(b)	Coğrafi Bölge *(c)	Ağır- lıklı Tarihi Dönem *(d)	Tema- tik Özel- likler *(e)	Çeşit- lilik temsi- li *(f)	Görü- rü- nülük/ Tanı- nırlık *(g)	GL Dosyasında ve Bilinen Fiili Durumda ÜED İfade Edilme Durumu *(h)			ÜED İfade Du- rumu (top- lam)	Tu- rizm Stra- tejisi 2023' e uyum *(i)	DML/ne Uygun/ Hazırlık Durumu
									Kriter- lere Uygun- luk	Özgün- lük/ Bütün- lük	Ko- ruma ve Yöne- tim			
	Müzesi (Kilisesi) (Van)			lu (1p)										
6	Alahan Manastır (Mersin)	2000 (0,5 p)	Kül- türel	Akde- niz	Antik		-	1	0	1	2	-	2,5	
7	Alanya (Antalya)	2000 (0,5 p)	Kül- türel	Akde- niz	Orta- çağ	-	-	1	1	0	4	5	-	6,5
8	Anadolu Selçuklu Medrese- leri (Erzu- rum, Sivas, Kayseri, Konya ve Kırşehir)	2014	Kül- türel	Doğu Anado- lu (1p), İç Anado- lu	Orta- çağ	SA, İS, İY, KR (4p)	5	0,5	6	2	2	10	1	16,5
9	Anavarza Antik Kenti (Adana)	2014	Kül- türel	Akde- niz	Antik	-	-	-	4	1	1	6	-	6
10	Anı Tarihi Kenti (Kars)	2012	Kül- türel	Doğu Anado- lu (1p)	Orta- çağ	PM, İY (2p)	3	1	5	2	5	12	1	17
11	Antik Aspen- dos Kenti Tiyatrosu ve Su Kemerle- ri (Antalya)	2015	Kül- türel	Akde- niz	Antik	AT (1p)	1	1	6	1	2	9	-	11
12	Arslan- tepe Arkeolo- jik Alanı (Malatya)	2014	Kül- türel	Doğu Anado- lu (1p)	Tunç - Demir Çağı (1p)	-	2	-	5	2	1	8	-	10
13	Beçin Ortaçağ Kenti (Muğla)	2012	Kül- türel	Ege	Orta- çağ	-	-	-	3	1	1	5	-	5
14	Beyşehir, Eşrefoğlu Camii (Konya)	2011	Kül- türel	İç Anado- lu	Orta- çağ	İs (1p)	1	-	3	1	2	6	1	8
15	Birgi Tarihi Kenti (İzmir)	2012	Kül- türel	Ege	Orta- çağ, Os- manlı	-	-	0,5	4	2	2	8	-	8,5
16	Ceneviz Ticaret	2013	Kül- türel	Mar- mara,	Orta- çağ	SA, KR,	4	-	6	2	2	10	1	15

No	Alanın Adı (Alfabetik sırayla sunulmaktadır.)	GL/y e Giriş Yılı *(a)	Kategori *(b)	Coğrafi Bölge *(c)	Ağırlıklı Tarihi Dönem *(d)	Tema-tik Özel-lilikler *(e)	Çeşit-lilik temsi-li *(f)	Görü-rü-nür-lük/ Tanı-rılık *(g)	GL Dosyasında ve Bilinen Fiili Durumda ÜED İfade Edilme Durumu *(h)			ÜED İfade Du-rumu (top-lam)	Tu-rizm Stra-tejisi 2023' e uyum *(i)	DML/ne Uygun-lık Durumu	
									Kriter-lere Uygun-luk	Özgün-lük/ Bütün-lük	Ko-ruma ve Yöne-tim				
	Yolu'nda Akde-niz'den Karade-niz'e Kadar Kale ve Surlu Yerleşim-leri (İstanbul, İzmir, Düzce, Bartın, Sinop)			Ege, Kara-deniz (1p)		PM (3p)									
17	Çanakka-le ve Gelibolu 1. Dünya Savaşı Alanları (Çanak-kale)	2014	Kül-türel (KP) (2p)	Marma-ra	Os-manlı	SO-KÜM (1p)	3	1	6	2	3	11	-	15	
18	Dağlık Frigya Vadisi (Kütah-ya, Afyon ve Eskişe-hir)	2015	Kül-türel	Ege, İç Anado-lu	Tunç - Demir Çağı (1p)	KaS (1p)	2	0,5	5	2	3	10	1	13,5	
19	Eflatun-pınar: Hitit Su Anıtı (Konya)	2014	Kül-türel	İç Anado-lu	Tunç - Demir Çağı (1p)	Su (1p)	2	-	5	1	1	7	1	10	
20	Eshab-ı Kehf (Kahra-manmara-ş)	2015	Kül-türel	Akde-niz	An-tik, Orta-çağ	PM, SO-KÜM (2p)	2	-	4	2	2	8	-	10	
21	Gordion (Ankara)	2012	Kül-türel	İç Anado-lu	Tunç - Demir Çağı (1p)	SO-KÜM (1p)	1	1	6	1	2	9	-	11	
22	Göbekli-tepe Arkeolo-jik Alanı (Şanlıur-fa)	2011	Kül-türel	Gü-neydo-ğu Anado-lu (1p)	Tarih önce-si (1p)	TÖ (1p)	3	1	6	2	3	11	1	16	
23	Güllük	200	Kar	Akde-	Antik	-	-	-	1	0	1	2	-	2,5	

No	Alanın Adı (Alfabetik sırayla sunulmaktadır.)	GL'ye Giriş Yılı *(a)	Kategori *(b)	Coğrafi Bölge *(c)	Ağır- lıklı Tarihi Dönem *(d)	Tema- tik Özel- likler *(e)	Çeşit- lilik temsi- li *(f)	Görü- rü- nülük/ Tanı- nırlık *(g)	GL Dosyasında ve Bilinen Fiili Durumda ÜED İfade Edilme Durumu *(h)			ÜED İfade Du- rumu (top- lam)	Tu- rizm Stra- tejisi 2023' e uyum *(i)	DML'ne Uygun/ Hazırlık Durumu
									Kriter- lere Uygun- luk	Özgün- lük/ Bütün- lük	Ko- ruma ve Yöne- tim			
	Dağ- Termes- sos Milli Parkı (Antalya)	0 (0.5 p)	ma	niz										
24	Hacı Bektaş Veli Külliyesi (Nevşehir)	2012	Kül- türel	İç Anado- lu	Orta- çağ	İs, SO- KÜM, VG (3p)	3	0.5	5	1	1	7	1	11,5
25	Harran ve Şanlıurfa Yerleşim- leri (Şanlıurfa)	2000 (0.5 p)	Kül- türel (KP) (2p)	Gü- neydo- ğu Anado- lu (1p)	Tunç - Demir Çağı (1p), An- tik, Orta- çağ	VG (1p)	5	0.5	2	0	4	6	1	13
26	Harşena Dağı ve Pontus Kral Kaya Mezarları (Amas- ya)	2015	Kar- ma (2p)	Karadeniz (1p)	Tunç - Demir Çağı (1p), An- tik, Os- manlı	KaS (1p)	5	0,5	5	2	2	9	1	15,5
27	Hekato- mos Anıt Mezarı ve Kutsal Alanı (Muğla)	2012	Kül- türel	Ege	Antik	-	-	-	3	2	1	6	-	6
28	İshakpa- şa Sarayı (Ağrı)	2000 (0.5 p)	Kül- türel	Doğu Anado- lu (1p)	Os- manlı	İY (1p)	2	0.5	1	0	0	1	-	4
29	İsmail Fakırlah Türbesi (Siirt)	2015	Kül- türel	Gü- neydo- ğu Anado- lu (1p)	Os- manlı	Ast, SO- KÜM (2p)	3	-	3	1	2	6	-	9
30	İznik (Bursa)	2014	Kül- türel	Mar- mara	An- tik, Orta- çağ, Os- manlı	PM, SO- KÜM (2p)	2	0.5	6	2	2	10	1	11.5
31	Karain Mağarası	1994	Kül- türel	Akde- niz	Tarih önce-	TÖ, İB (2p)	3	-	1	0	0	1	-	4.5

No	Alanın Adı (Alfabetik sırayla sunulmaktadır.)	GL'ye Giriş Yılı *(a)	Kategori *(b)	Coğrafi Bölge *(c)	Ağırlıklı Tarihi Dönem *(d)	Tema-tik Özel-likler *(e)	Çeşitlilik temsili *(f)	Görür-nür-lük/ Tanı-nurluk *(g)	GL Dosyasında ve Bilinen Fiili Durumda ÜED İfade Edilme Durumu *(h)			ÜED İfade Du-rumu (top-lam)	Tu-rizm Stra-tejisi 2023'e uyum *(i)	DML'ne Uygun/ Hazırlık Durumu
									Kriterlere Uygun-luk	Özgün-lük/ Bütün-lük	Ko-ruma ve Yöne-tim			
	(Antalya)	(05 p)			si (1p)									
32	Kaunos Antik Kenti (Muğla)	2014	Kültürel	Ege	Antik	KaS (1p)	1	0,5	5	1	2	8	-	9,5
33	Kekova (Antalya)	2000 (0,5 p)	Karma (2p)	Akdeniz	Antik	KSu (1p)	3	1	2	0	2	4	-	8,5
34	Konya Selçuklu Başkenti (Konya)	2000 (0,5 p)	Kültürel	İç Anadolu	Ortaçağ	-	-	0,5	2	0	2	4	1	6
35	Korykos Antik Kenti (Mersin)	2014	Kültürel	Akdeniz	Antik, Ortaçağ	-	-	-	5	1	1	7	-	7
36	Kültepe Arkeolojik Alanı (Kayseri)	2014	Kültürel	İç Anadolu	Tunç - Demir Çağı (1p)	-	1	0,5	6	2	1	9	-	10,5
37	Laodikeia Antik Kenti (Denizli)	2013	Kültürel	Ege	Antik	-	-	-	4	1	2	7	-	7
38	Likya Uygurğu Antik Kentleri (Antalya ve Muğla)	2009	Kültürel	Akdeniz, Ege	Antik	AT, SA (2p)	2	0,5	4	1	2	7	-	9,5
39	Mahmutbey Camii (Kastamonu)	2014	Kültürel	Karadeniz (1p)	Osmanlı	İs (1p)	2	-	4	2	2	8	-	10
40	Mamure Kalesi (Mersin)	2012	Kültürel	Akdeniz	Ortaçağ	-	-	-	3	1	1	5	-	5
41	Mardin Kültürel Peyzaj Alanı (Mardin)	2000 (0,5 p)	Kültürel (KP) (2p)	Güneydoğu Anadolu (1p)	Ortaçağ	PM, VG (2p)	4	0,5	1	0	1	2	1	8
42	Mudurnu Tarihi Ahi Kenti (Bolu)	2015	Kültürel	Karadeniz (1p)	Osmanlı	İY, SO, KÜM, VG (3p)	4	-	6	2	5	13	-	17
43	Niğ-	201	Kül-	İç	Orta-	-	-	-	3	1	2	6	-	6

No	Alanın Adı (Alfabetik sırayla sunulmak- tadır.)	GL/y e Giriş Yılı *(a)	Kate- gori *(b)	Coğrafi Bölge *(c)	Ağır- lıklı Tarihi Dönem *(d)	Tema- tik Özel- likler *(e)	Çeşit- lilik temsi- li *(f)	Görü- rü- nür- lük/ Tani- rılık *(g)	GL Dosyasında ve Bilinen Fiili Durumda ÜED İfade Edilme Durumu *(h)			ÜED İfade Du- rumu (top- lam)	Tu- rizm Stra- tejisi 2023' e uyum *(i)	DML/ne Uygun/ Hazırlık Durumu	
									Kriter- lere Uygun- luk	Özgün- lük/ Bütün- lük	Ko- ruma ve Yöne- tim				
	de'nin Tarihi Anıtları (Niğde)	2	türel	Anado- lu	çağ										
44	Oduñpa- zarı Tarihi Kent Merkezi (Eskişehir)	201 2	Kül- türel	İç Anado- lu	Os- manlı	-	-	0,5	5	2	3	10	-	10,5	
45	Perge Antik Kenti (Antalya)	200 9	Kül- türel	Akde- niz	Antik	-	-	0,5	3	0	1	4	-	4,5	
46	Sağalas- sos Antik Kenti (Burdur)	200 9	Kül- türel	Akde- niz	Antik	-	-	-	4	2	2	8	-	8	
47	Sardes Antik Kenti ve Bintepe- ler Lidya Tümü- lüsleri (Manisa)	201 3	Kül- türel	Ege	Antik	-	-	-	6	2	2	10	1	11	
48	Sełçuklu Kervan- sarayları Denizli- Doğubay- yazıt Gü- zergâhu (y. 20 il)	200 0 (0,5 p)	Kül- türel	Ege, İÇ Anado- lu, Doğru Anado- lu (1p)	Orta- çağ	İY, KR, SA (3p)	4	-	2	0	1	3	1	8,5	
49	St. Nicholas Kilisesi (Antalya)	200 0 (0,5 p)	Kül- türel	Akde- niz	Antik	PM (1p)	1	1	1	0	2	3	-	5	
50	St. Paul Kilisesi, St. Paul Kuyusu ve Çevresi (Mersin)	200 0 (0,5 p)	Kül- türel	Akde- niz	Anti- k, Os- manlı	KR, PM (2p)	2	1	1	0	2	3	-	6,5	
51	St. Pierre Kilisesi (Hatay)	201 1	Kül- türel	Akde- niz	Antik	PM (1p)	1	-	4	0	1	5	1	7	
52	Stratori- keia Antik Kenti (Muğla)	201 5	Kül- türel	Ege	Antik	-	-	-	3	1	1	5	-	5	

No	Alanın Adı (Alfabetik sırayla sunulmaktadır.)	GL'ye Giriş Yılı *(a)	Kategori *(b)	Coğrafi Bölge *(c)	Ağır- lıklı Tarihi Dönem *(d)	Tema- tik Özel- likler *(e)	Çeşit- lilik temsili *(f)	Görü- rülük/ Tanı- rılılık *(g)	GL Dosyasında ve Bilinen Fiili Durumda ÜED İfade Edilme Durumu *(h)			ÜED İfade Durumu (toplam)	Turizm Stratejisi 2023'e uyum *(i)	DML'ne Uygun/ Hazırlık Durumu
									Kriterlere Uygunluk	Özgünlük/ Bütünlük	Koruma ve Yönetim			
53	Sümela Manastır (Trabzon)	2000 (0.5 p)	Kültürel (KP)	Karadeniz (1p)	Antik	KaS, PM (2p)	5	0.5	1	0	1	2	1	9
54	Tuz Gölü Özel Çevre Koruma Alanı (Konya, Ankara, Aksaray)	2013	Doğal (2p)	İç Anadolu	-	KSu (1p)	3	0.5	6	2	2	10	1	13,5
55	Uzunköprü (Edirne)	2015	Kültürel	Marmara	Osmanlı	Köp (1p)	1	-	5	2	1	8	1	10
56	Vespasianus-Titus Tüneli (Hatay)	2014	Kültürel	Akdeniz	Antik	-	-	-	5	1	1	7	1	8
57	Yesemek Taş Ocağı ve Heykel Atölyesi (Gaziantep)	2012	Kültürel	Güneydoğu Anadolu (1p)	Tunç - Demir Çağı (1p)	EM (1p)	3	-	5	2	1	8	1	12
58	Yıldız Saray Kompleksi (İstanbul)	2015	Kültürel (KP)	Marmara	Osmanlı	-	2	0.5	6	2	2	10	1	13,5
59	Zeugma Arkeolojik Siti (Gaziantep)	2012	Kültürel	Güneydoğu Anadolu (1p)	Antik	-	1	1	6	2	2	10	1	13
60	Zeynel Abidin Camii ve Mor Yakup Kilisesi (Mardin)	2014	Kültürel	Güneydoğu Anadolu (1p)	Antik, Ortaçağ	İs, PM (2p)	3	-	5	1	2	8	1	12

Değerlendirme ve Öneriler

Bu bölümde, yukarıda sunulan analiz ışığında Türkiye'nin GL'sinin Küresel Strateji'ye uyumlu olarak güncellenmesi için yapılması gerekenler "Kaynağa Yakın Süreç" anlayışıyla değerlendirilmiş, ayrıca GL'de yer alan var-

lıklardan sorumlu kurumların DML adaylık sürecinde yapmaları gereken başlıca çalışmaları sıralanmıştır.

Türkiye Taraf Devletler içinde GL'sinde en fazla varlığa sahip ülke konumundadır. Her yıl yalnızca iki dosyanın aday olarak sunulabildiği düşünüldüğünde, önümüzdeki 30 yılın çalışma planının yapıldığı gibi bir sonuç çıkarmak doğru değildir. Sözleşme'nin imzalandığı yılları takip eden ilk yıllarda sahip olduğumuz kültürel ve doğal miras zenginliğinin DML'de yeterince temsil edilebilmesine dönük bir çaba içinde bulunulmadığından, GL'nin kapsamlı olarak güncellenmeye başlandığı 2009 yılından bugüne yürütülen çalışmaları bir 'yetişme' meselesi olarak değerlendirmek ve son yıllardaki yoğun artışı yadırgamamak gerekir. Ayrıca, Türkiye'nin farklı kültürel coğrafyaların örtüştüğü stratejik bir noktada yer alması ve Avrupa ve Kuzey Amerika bölgesine dahil olmasına karşın Ortadoğu, Asya ve İslam kültürlerine ait unsurları da barındırması açısından, Avrupa ve Kuzey Amerika bölgesinin Liste'deki baskınlığından ayrı değerlendirilmesi adil olacaktır. Başka deyişle, bu baskınlığın oluşturduğu dengesizliği gidermekte Türkiye'nin varlık sayısının kısıtlanması beklenmemelidir. Ancak burada üzerinde durulacak sorun, GL'de kaç tane varlık olduğu değil, bu listenin kompozisyonudur.

Türkiye'nin GL'sinde yer alan 60 adet varlığının 56'sı (%93.3) kültürel, 3'ü (%5) karma ve yalnızca 1'i (%1.7) doğal kategorideki varlıklardan oluşmaktadır. Listede kültürel kategorideki varlıkların sayıca çokluğu dikkat çekicidir. Listedeki 4 varlık (%6.8) ise kültürel peyzaj olarak tanımlanmıştır.

Kültürel ve karma kategorideki varlıklar içerdikleri temalar açısından detaylı olarak değerlendirildiğinde, İpek Yolu, somut olmayan kültürel miras, seri adaylıklar, su kültürü, farklı din ve kültürlerce paylaşılan miras, köprüler, tarih öncesi gibi Küresel Strateji kapsamında desteklenen temalarda adayların yer aldığı görülmekle birlikte genel kategorilere bakıldığında 59 adet varlığın 24'ünü (%40.7) arkeolojik alanların, 22'sini (%37.3) mimari yapıların, 7'sini (%11.8) tarihi kentlerin, 2'sini ise (%3.4) tarihi kentlerin ve arkeolojik alanların bir arada bulunduğu varlıkların oluşturduğu görülmektedir.⁹

Bu varlıklar evrensel değeri açısından öne çıkan tarihi dönemler dikkate alınarak sınıflandırıldığında ise; 3'ünün (%5.1) Tarih Öncesi, 5'inin (%8.5)

⁹ Bu bölümde Jokilehto, J., Cleere H., Denyer S. & Petzet M. tarafından 2005 yılında yayınlanan "The World Heritage List, Filling the Gaps – an Action Plan for Future" başlıklı raporda yer verilen kategoriler esas alınmıştır.

Tunç-Demir Çağı, 20'sinin (%33.9) Antik Dönem, 14'ünün (%23.7) Ortaçağ, 8'inin (%13.5) Osmanlı dönemi varlıkları olduğu, 9 (%15.3) varlığın ise farklı dönemlerin izlerini birlikte yansıttığı görülmektedir. Halihazırda DML'nde çok az örneği bulunan modern dönem kültürel mirasına ilişkin ise Türkiye'den herhangi bir varlık DML'ne aday gösterilmemektedir.

Ülke genelindeki coğrafi dağılıma bakıldığında, her ne kadar ülke genelinde bir seçki oluşturulduğu görülse de, GL'deki varlıklar Akdeniz (16 varlık), İç Anadolu (10 varlık) ve Ege (9 varlık) bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. Bunun yanı sıra, farklı coğrafi bölgelerdeki varlıkların bir araya geldiği 5 adet seri adaylık da mevcuttur.

GL'de yer alan varlıkların DML'ne hazır olma durumları Küresel Strateji ve GL adaylık başvurusunda yer verildiği düzeyde alanın üstün evrensel değer tanımı (uygunluk kriterleri, bütünlük ve özgünlük beyanları ile alanın güncel koruma ve yönetim yapısı) ile birlikte değerlendirilerek yapılan analiz sonucu aşağıdaki sonuç ve değerlendirmelere varılmıştır:

- 2009 yılındaki güncel format öncesi GL'ye dahil edilen alanlara ilişkin başvuru dosyalarından yeterli bilgiye ulaşılamadığından bu varlıklar düşük puan almışlardır. Tutarlı bir değerlendirme yapabilmek amacıyla aynı bilgi kaynağının (GL dosyası) kullanılması ilkesi benimsenmiş olup, bu eksiklik, en azından bazı alanların DML'ne adaylık başvurusu için hazır olmadıkları anlamına gelmemektedir.
- Bazı varlıklar sahip oldukları üstün evrensel değerlerinin açık ve güçlü olarak tanımlanmalarına karşın ya DML'nde çok fazla temsil edilen kategorilerde yer almaları (antik dönem, ortaçağ dönemi, arkeolojik alan, mimari yapı vb.) ya da koruma ve yönetim yapılarının güçlendirilmemiş olması nedeniyle düşük puan almışlardır.
- Bir varlığın girdiği kategorinin kültürel peyzaj, karma veya doğal olması veya varlığın Küresel Strateji kapsamında desteklenen bir temaya sahip olması varlığa 2-3 puanlık bir avantaj sağlarken, yönetim ve koruma yapısı güçlendirilmiş kültürel alanlar 5 puan alarak bu farkı kapatabilmektedir. Bu puanlama yaklaşımı sonucunda en fazla puan alan dosyaların adaylıklarının önceliklendirilmesiyle temsili ve dengeli bir DML'sine ulaşılmayacağı sonucuna varılabilir, ancak burada vurgulanmak istenen, DML adaylık sürecinin bir bütün olarak değerlendirilmesinin önemli olduğudur. Burada, üretilen koruma plan ve projeleri ile oluşturulan yönetim yapılarının nitelik açısından iyi olduğu varsayılmaktadır.

- Bu analiz sonucunda görece düşük puan alan varlıkların adaylık dosyalarının burada tespit edilen hususlarda eksiklerinin giderilmesi koşuluyla daha önce sunulmasının önünde bir engel yoktur, ancak puanı yüksek olan adaylıkların adaylık süreçlerinin daha kolay ve çabuk neticeleneceği öngörülmektedir.
- GL'deki bazı varlıkların halihazırda ön plana çıkmış olması veya tespit edilen açıkları kapatma kapasitesine sahip olması, örgütlenme düzeyi ve alandaki sosyal, siyasi, yönetsel ve bilimsel sahiplilik ile de ilgilidir. Özellikle bir alandaki sorumlu yerel yönetimlerin Dünya Mirası konusuna ilgisi ve girişimciliği, ayrıca alanlarda çalışan bilimsel araştırma ekiplerinin alan yönetimi anlayışıyla bağdaşan koruma yaklaşımlarının olması, bu alanların Dünya Mirası ufkuna olumlu etki etmektedir.
- Her ne kadar coğrafi bölgelerden az temsil edilen alanlarda yer alan adaylara 1 puan verilmiş olsa da, benimsenen bu yaklaşımın, doğrudan Küresel Strateji'nin dünya üzerindeki coğrafi dağılımların dengesinin sağlanması kaygısıyla değil, ülke içinde dengeli bir coğrafi dağılımın sağlanması kaygımızla ilişkisi vardır. Ancak bu kaygımız da, Türkiye'nin Dünya Mirası'na katkıda bulunma potansiyelinin tümüyle gerçekleşebilmesi açısından önemlidir.
- Varlığın adaylık dosyasının hazırlanması aşamasında elde edilecek yeni bilgiler veya ICOMOS tarafından getirilecek yeni öneriler neticesinde kategorilerinde değişiklik olması ihtimali bulunmakla birlikte, burada GL başvuru dosyalarında beyan edilen bilgiler esas alınmıştır.

Küresel Strateji'ye Uyum için Yapılması Gerekenler

Son yıllarda yürütülen güncelleme çalışmaları sürecinde, Küresel Strateji'yle uyumlu temalarda dosyalar çalışılsa da Türkiye'nin GL'sinde halen hem kategori hem de tema bakımından bir dengesizlik söz konusudur. Ancak burada önemli olan, denge oluşturma çabasının "sayıları eşitlemeye" gidecek kısıtlamalar değil, daha az yer verilen kategorilerin daha çok dikkate alınması yönünde olmasıdır.

2013 yılında GL'ye eklenen Tuz Gölü Özel Çevre Koruma Bölgesi dışında doğal miras kategorisinde herhangi bir çalışma yürütülmediğinden kültürel ve doğal miras kategorileri arasında derin bir uçurumun ortaya çıktığı açıktır. Öncelikle, bu dengenin sağlanması gerekmektedir. Doğal miras alanlarına ilişkin yetkiler Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na devredildiğinden,

bu kategorideki dosyaları hazırlama ve sunma yetkisi de bu bakanlıktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı yetkililerinin ortak toplantılar ve programlarla işbirliği ve eşgüdümünün geliştirilmesi bu açıdan olumlu bir adım olacaktır.

Diğer yandan, GL'de arkeolojik alanlar ve mimari yapılar lehine olan sayıca üstünlüğün dengelenmesi bakımından, DML'nde de en az temsil edilen kategorilerden biri olan kültürel peyzaj kategorisindeki adaylıkların Liste'ye daha fazla dahil edilmesi ülke içinde dengeli bir liste oluşturulmasını sağlayacaktır. Türkiye'nin GL'sinde tarihi kentler kategorisinde çok fazla sayıda aday varlık bulunmasa da, DML'nde çok fazla varlığın yer aldığı bu kategorideki varlıkların GL'ye dahil edilmesi DML'ndeki temsiliyetin sağlanmasına bir katkı sağlamayacaktır. Bu noktada, ulusal ve küresel düzeylerdeki temsiliyetler arasında da bir denge gözetilmesi, ilginç bir tartışma konusu olarak belirmektedir.

Bunun dışında; Küresel Strateji bakımından desteklenen astronomi, endüstri mirası (maden ocakları, işçi yerleşimleri, demiryolları, kanallar), teknoloji, insan buluntuları, kaya sanatı, kıyı-sulak alanlar, kültürel rotalar, şarap peyzajları, yöresel kültürel gelenekler gibi temalarda daha fazla dosyanın GL'ye dahil edilmesiyle bu temalarda da zengin olan Türkiye coğrafyasının bu liste aracılığıyla uluslararası kamuoyuna sunulması mümkün olabilecektir.

Tespit edilen eksiklerin ve önerilerin hayata geçirilmesi için, Kültür ve Turizm Bakanlığı öncülüğünde ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığının katkısıyla, tescilli kültür ve tabiat varlıkları ile sit alanlarına ilişkin ulusal envanterin Dünya Mirası kriterleri gözetilerek sistematik olarak taranması önerilmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığınca çalışmaları devam eden Tescilli Taşınmaz Ulusal Envanter Sistemi'nden (TUES) bu amaçla faydalanılabilir. Türkiye Turizm Stratejisi'nde belirlenen bölge ve koridorlara, Anadolu kültür tarihinin uygarlıklarına ve dönemlerine göre seri adaylık gruplamaları oluşturulabilir. Bu çalışmalar için etkin çalışabilecek bir araştırma ekibi kurularak, İl Kültür ve Turizm Müdürlüklerinin eşgüdümü altında, her ildeki Çevre ve Şehircilik Müdürlüklerinin, ilgili üniversitelerin, sivil toplum kuruluşlarının, kültür ve tabiat varlıklarını koruma kurul ve komisyonlarının işbirliği ile oluşturulacak bir veritabanı aracılığıyla GL'deki varlıkların DM Listesi'ne aday gösterilme çalışmaları programlanabilir.

Yukarıda sıralanan öneriler, GL'deki 60 varlık için belirli bir sıralama veya ayıklama yapılmasını, bir yandan da Küresel Strateji'ye uyum dikkatle

gözetilerek yeni varlıkların eklenmesini gerektirecektir. Ancak böyle bir çalışma bu makalenin kapsamını aşmakta, burada ileride yapılacak çalışmalara altlık olacak bir yaklaşım sunmakla yetinilmektedir.

DML'ne Adaylık için Yapılması Gerekenler

DML adaylık süreci, GL başvuru sürecinden format ve süreç olarak daha zor olup, daha uzun ve kapsamlı çalışmalar yapılmasını gerektirmektedir. Bir varlığın GL'ye dahil edilmesi onun üstün evrensel değerinin ispat edildiği anlamına gelmemektedir. DML adaylık sürecine geçildiği aşamada bu ispatın yapılabilmesi için yoğun bir teknik ve bilimsel çalışma içine girilmesi gerekmektedir. Bu sürecin tümünü kapsayacak şekilde, Danışma Organları ICOMOS ve IUCN'in "Kaynağa Yakın Süreç" kapsamındaki işbirliği sürecinin olanaklarından faydalanılmalıdır. Bu çalışmalar öncelik sırasına göre aşağıdaki gibi listelenebilir.

a) Üstün evrensel değerın tanımlanması için araştırma: kriterlerin saptanması

GL başvuru dosyasında esas alınan kategori veya kriterler DML adaylık dosyasının hazırlanması aşamasında, aradan geçen zamanda elde edilen ilave bilgi ve belgeler ICOMOS'un tavsiyeleri doğrultusunda değişebilmektedir. Bu nedenle, varlığın tarihiyle ilgili mevcut bilgi düzeyine ve alanın tarihi öneminin etkili anlatımına dayanarak ortaya çıkan evrensel değer açıklamasının yapılması, varlığın dünyadaki biricikliğinin beyan edileceği değerlerin DMK kriterleri göz önünde bulundurularak iyi tespit edilmesi gerekmektedir. Bunun için kapsamlı literatür taraması yapılmalı, gerekli görülen konularda güncel akademik/bilimsel araştırmalar yürütülmeli, alanda çalışma yürüten uzmanların bir araya geleceği sempozyumlar düzenlenmelidir.

b) Adaylık temasının / kategorisinin belirlenmesi / netleştirilmesi

Üstün evrensel değerın tespitine yönelik araştırmaların ardından belirlenecek adaylık teması / kategorisi ve bununla ilişkili olarak adaylık bileşenleri ile aday alan sınırları, ÜED tanımına dayanmakla birlikte, ulusal kültür politikaları ve GL'deki varlıkların kendi aralarındaki işbirliği niyetleri gibi siyasi-idari etkenlere de bağlı olarak farklı temaların öne çıkarılma kararları ve yine ICOMOS'un tavsiyeleri doğrultusunda değişebilmektedir. Örneğin, mevcut bir Dünya Miras Alanı'nın sınır ve kapsamının yeni alanlar eklene-

rek ve seri adaylığa dönüşerek genişletilmesi veya benzer şekilde GL'de ayrı ayrı sıralanmış varlıkların tematik benzerlikleri dolayısıyla seri adaylık oluşturacak şekilde gruplanmasına yönelik potansiyeller ve olası stratejiler irdelenebilir. Varlıkları tekil ve ayrı adaylıklar yerine uygun temalar altında olabildiğince az sayıda fakat her biri çok bileşen içeren seri adaylıklar halinde gruplama yönteminin önemli bir avantajı, bugün itibarıyla 60 adet ve her yıl artmakta olan varlığımızın DML'ne girmesine yönelik 'bekleme listesinin' kısılması olacaktır. Danışma Organları'nın Kaynağa Yakın Sürecinden bu kritik aşamada da faydalanılabilir. Daha önce ICOMOS alt komite toplantılarından birine ev sahipliği yapılan iki örnekte ("Selimiye Camii ve Külliyesi" ile "Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı") ICOMOS'un bilimsel desteği alınmış, bu toplantılarda adaylık temasının belirlenmesi için yönlendirici tartışmalar gerçekleştirilmiştir.

c) Koruma plan ve projelerinin üretilmesi ve uygulanması

Varlığın üstün evrensel değerinin bilimsel olarak açıklanabilmesinin ve doğru temanın tespit edilebilmesinin ardından alanın korunma ve yönetim yapısının güçlendirilmesi, mevcut değilse gereken plan ve projelerin üretilmesi, mevcut olanların ise uygulamalarının tamamlanması gerekmektedir. Evrensel değeri kabul edildiği halde, korunma durumu yeterince iyi olmayan adaylık başvurularının DML'ne kaydolma koşulları sağlanıncaya kadar gereken çalışmaların yapılması amacıyla Taraf Devlet'e iade ('defer') edildiği unutulmamalıdır.

d) Yönetim planının hazırlanması ve alan yönetim sisteminin kurulması

Koruma çalışmalarıyla eş zamanlı olarak, adaylık başvuru koşullarından biri olan yönetim planının elde edilmesi amacıyla gerekli süreç başlatılmalıdır. Bir yönetim planının nasıl hazırlanması ve içeriğinde nelerin yer alması gerektiğini açıklayan ulusal mevzuatımız ve çeşitli ulusal ve uluslararası rehber belgeler mevcuttur (Jokilehto & Feilden, 1998; UNESCO, ICCROM, ICOMOS & IUCN, 2013; English Heritage Towns Forum, 1998; ICAHM, 1990; Ringbeck, 2008; Pederson, 2002; Çevre ve Orman Bakanlığı, 2007; Alanyalı, 2013). Alan yönetim sistemlerinin nasıl kurulabileceğine ilişkin uluslararası kuram ve uygulamada çeşitli alternatif yaklaşımlar bulunsa da, Türkiye'nin DML sürecini yürüten Kültür ve Turizm Bakanlığı'nun adaylık dosyalarını DMM'ne sunarken kabul ettiği yöntem, ulusal mevzuatımıza uygun alan yönetim planları ve teşkilatıdır.

e) Tanıtım, bilinçlendirme ve kapasite geliştirme

Alan yönetim planlamasının resmi olarak yapılması kadar önemli olan, bu sistemin işlevsellik kazanması için gerekli sosyal ve iletişime yönelik çalışmalardır. Adaylık sürecinde kullanılmak üzere, adaylık temasıyla ilişkili görsel ve yazılı tanıtıcı malzeme üretilmeli, yerel halk başta olmak üzere kamuoyunun söz konusu varlığın Dünya Miras Listesi adaylığı konusunda bilgilendirilmesi ve desteklerinin kazanılması için gerekli tanıtım ve bilinçlendirme çalışmaları düzenli ve kapsayıcı olarak sürdürülmelidir. Yerel yönetimlerin ve diğer ilgili yerel kadroların Dünya Mirası'nın getireceği sorumlulukları üstlenebilecek düzeyde teknik ve idari kapasiteyi edinmesi, bu yönde atılması gereken bir diğer adımdır. Burada dikkate değer bir başka nokta, GL'deki çoğu varlık için mevcut olan yerleşmiş koruma ve bilimsel araştırma (ör. arkeolojik kazı ve yüzey araştırması) proje, ekip ve kurumlarının, UNESCO Dünya Mirası statüsü ve alan yönetimi yaklaşımı ile birlikte gelen, yeni çalışma ve işbirliği yöntemlerine uyum sağlayabilmeleri gereğidir.

Sonuç

Üstün evrensel değer kriterlerine sahip varlıklar içinden özgünlük ve bütünlüğünü koruyan, iyi korunan ve yönetilenlerin 'seçildiği', bir tür 'ülkelerin prestij listesi' olarak değerlendirilen DML'ne varlık kaydetme yarışındaki ülkeler arasında zaman içinde ortaya çıkan dengesizliğin getirdiği kısıtlamaların ceremesini de, ne yazık ki, sahip oldukları varlıkları yeterli düzeyde korumaya ve yönetmeye yetkin olmamaları dolayısıyla güçlü teknik dosyalar sunmakta zorlanan, ancak DML'sinin gelecekte sağlayacağı ekonomik ve bilimsel faydalardan yararlanabilmek için bir an evvel bu listeye dahil olmak isteyen ülkeler çekmektedir¹⁰. Sözleşme'nin uygulamaya konduğu ilk otuz yıl içinde uluslararası bu fırsatı iyi değerlendiren öngörülü ülkelerin yarattığı dengesizliği gidermeye dönük politikaların bugün yeterli teknik, finansal ve insan kaynağı altyapısı olmayan ülkeler aleyhine olduğu açıktır. Türkiye gibi, yeterli kapasiteye sahip ancak Sözleşme'ye ilişkin çalışmalarını önceki yıllarda yeterince yoğun yürütememiş ülkeler ise yarışı göğüslemeye hevesli ve niyetli bir şekilde karar mekanizmalarında yer alarak bu politikaları yönlendirmeyi amaçlamakta ve Sözleşme'nin getirdiği tüm fırsatlardan mümkün olduğunca yoğun bir şekilde faydalanmaya ça-

¹⁰ Özellikle küçük ada devletleri, Afrika devletleri ve Arap devletleri.

lımaktadır. GL çalışmaları da bunun bir yansımasıdır. DML'ne Türkiye'nin genel yaklaşımı ve konu ile ilgili söz konusu süreçlere ilişkin politikalar, GL odak alınarak etkili yönde geliştirilebilir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, DML'ne adaylık formatı ve sürecinden görece daha basit ve kolay olan GL adaylık formatı ve süreci, bu listeye kültürel ve doğal varlıklarımızı daha kolayca eklememize imkan tanımaktadır. GL, aynı zamanda, listedeki varlıklara karşı sorumlu ve yetkili kurumların Sözleşme'ye ilişkin farkındalığını ve koruma ve yönetime ilişkin kurumsal ve teknik kapasitelerini artırmalarına katkı sağlamakta, bu kurumlara uluslararası fonlardan daha fazla kaynak elde etme olanağı sunmaktadır. DML'ne dahil olmak için gereken koşulları sağlamak üzere çalışmaları halinde bu prestij listesinde yer alabileceklerinin farkında olan kurumların, koruma plan ve projelerini hayata geçirmeleri, yönetim planlarını hazırlamaları ve alan yönetim sistemlerini oluşturmaları, bu amaçla diğer ulusal veya uluslararası kurumlarla işbirliğine gitmeleri ve kendilerini daha iyi koruma ve yönetme konusunda eğitime olasılıkları artmaktadır.

Gerek halihazırda GL'de yer alan alanların kapasitelerinin gelişmesi, gerek henüz GL'de yer almayıp bu konuda potansiyelleri bulunan alanların saptanarak bu yönde desteklenmeleri Türkiye'nin DMS'nin, özellikle kültürel ve doğal mirası koruma bilincinin oluşturulması ve kurumsal teknik kapasitelerin artırımı konularındaki imkanlarından azami ölçüde faydalanabilmesi için önemlidir. GL'nin DMK'nin Küresel Stratejisi'ne uyumlu olarak güncellenmesi halinde, hem Türkiye'nin kültürel ve doğal zenginlik ve çeşitliliği DML'ne daha fazla yansıtılmış, hem hazırlanan adaylık dosyalarımıza daha fazla uluslararası sahiplilik kazandırılmış, hem de bu konudaki uluslararası işbirliklerimizin artırılması yoluyla kurumsal ve teknik kapasitelerimiz güçlendirilmiş olacaktır.

Extended Abstract

For a 'Balanced, Representative and Credible List': an Evaluation of Turkey's World Heritage Candidates

*

Evrım Uluşan

Middle East Technical University

A. Ege Yıldırım

Middle East Technical University

In a rapidly changing world, the threats that the natural and cultural heritage are facing have led to the necessity for international cooperation for the protection of the heritage that possesses outstanding universal value and belongs to all humankind. UNESCO's "Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage" was thus adopted on 16 November 1972, with the aim of identifying, protecting and promoting the world's common cultural and natural heritage having Outstanding Universal Value for all humankind; to create the awareness needed in society to safeguard this heritage and to enable the necessary cooperation for sustaining the cultural and natural values that are being damaged or lost due to various factors. Thus, the natural features, monuments and sites found worthy of recognition and protection due to their international significance are bestowed the status of "World Heritage".

As per the Convention, the States Parties are first responsible for communicating the "Tentative Lists" (TL) of sites they intend to nominate for the "World Heritage List" (WHL). This list, which represents the first stage of the nomination process and is a kind of "statement of intent" for the actual WHL nominations to be prepared in forthcoming years, provides both a hint of the future appearance of the WHL and a basis for possible collaborations between different countries.

Turkey became a State Party to the World Heritage Convention in 1983, with 15 sites inscribed on the WHL and 60 sites on the TL as of May 2016.

This paper examines the sites on Turkey's TL in the context of the Convention's aims and the "Global Strategy for a Representative, Balanced and Credible World Heritage List" launched by the World Heritage Committee in 1994. It thus seeks to provide guidance and recommendations for future work to be undertaken for sites that are or expect to be on the TL. Furthermore, the process of forming the TL is examined with a view to achieving the above-mentioned goals, and to create and manage a sound 'candidate selection' aligned with the State Parties' expectations for promoting their heritage values at World Heritage level.

The most essential part of the paper is a tabulated and scored analysis of Turkey's TL sites, laying out their date of entry on the list, geographic region, historical period where Outstanding Universal Value (OUV) is predominantly observed, thematic category encouraged as per the Global Strategy, representativeness of diversity, expression of OUV (criteria, authenticity and integrity as stated in the TL file; protection and management as observed in practice) and relevance for the Turkish 2023 Tourism Strategy. This analysis does not present any absolute judgment, but is rather a preliminary attempt at developing a methodology to address the topic.

Since no substantial effort was made in the first years following the ratification of the Convention to ensure Turkey's cultural and natural heritage was adequately reflected in the WH List, one can consider the more recent efforts, since 2009, made toward a comprehensive revision of the TL as a natural period of 'catching up'. It would also be fair to consider Turkey in a separate light from the over-represented Europe and North America region to which it technically belongs, due to its strategic position where different cultural geographies of the Middle East, Asia and Islam overlap with that of Europe. The crucial point with the TL is not the size as much as its composition. Looking at the figures, some key trends are that cultural sites predominate, with cultural landscapes making up a small portion. Many of the themes encouraged by the Global Strategy find representatives on the TL, while the archeological sites and architectural monuments still predominate for physical types, the Antique and Medieval for periods, and the Mediterranean, Central Anatolia and the Aegean for regions; there are also several trans-Anatolian serial properties.

As lessons to take away from such a scoring exercise, one can note that the WH nomination process should be evaluated in its entirety, with

its various components needing to be addressed together. While some low-scoring sites can very well fix their shortcomings in the coming years, the high-scoring sites set an example as they have done so through good organizing skills and taking local ownership of their sites in social, political, administrative and scientific terms.

The countries suffering the disadvantage of the imbalances in the WHL that accrued over the years are those unfortunately lacking adequate technical, financial and human resources to protect and manage their cultural and natural assets – and thus offer nominations of strong technical caliber – although they wish to be included in the List for the economic and scientific benefits it brings.

As a country with sufficient capacity to inscribe properties on the WHL but which did not focus sufficiently on this work in earlier years, Turkey is now endeavouring to make full use of the possibilities provided by the Convention. The TL efforts are a reflection of this. Turkey's general approach to the WHL and its related policies can be developed effectively by focusing on the TL. If the TL can be updated in line with the Global Strategy, Turkey's cultural and natural wealth can be better reflected in the WHL, its nomination files can garner more international support and ownership and its institutional and technical capacities can be strengthened through international collaborations.

The TL nomination format and process, being simpler than that of the WHL, provides an opportunity for Turkey to launch a WH process for more properties relatively rapidly. The TL also helps to build the institutional and technical capacity of responsible parties in terms of awareness of the Convention and protection and management of the properties on the List, as well as providing the sites with new channels of accessing international funding sources. Stakeholders, who realize their sites can gain this prestigious status if they do the work needed to fulfill its requirements, have an increased chance of implementing their conservation plans and projects, preparing their site management plans and systems, forming partnerships with other national and international organizations and training themselves to better protect and manage their heritage.

Kaynakça/References

- Akurgal, E. (1997). *Anadolu kültür tarihi*, TÜBİTAK, Ankara.
- Alanyalı, F. (2013). *Arkeolojik alan yönetimi*, Anadolu Üniversitesi Yayını 3006.
- Çevre ve Orman Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü (2007). *Korunan alan planlaması ve yönetimi*. Ankara. 18 Mart 2016 tarihinde <http://www.milliparklar.gov.tr/kitap/66/mobile/index.html> adresinden erişildi.
- Ehui, S., Lynam, J.K. & Okike, I. (1994). Adapting social science to the changing focus of international agricultural research. *Proceedings of the Workshop Held at ILCA, Addis Ababa, Ethiopia, 14-18 November 1994*. ILRI.1
- English Heritage Towns Forum (1998). *Conservation area management: A practical guide*. Report no: 38. 4 Mayıs 2016 tarihinde http://www.historictownsforum.org/files/documents/free_download_publications/Conservation_area_management/Conservation%20Area%20Management.pdf adresinden erişildi.
- Feilden B. M. & Jokilehto J. (1998). *Management guidelines for world cultural heritage sites*. Rome: ICCROM.
- ICAHM (1990). *Charter for the protection and management of the archaeological heritage*. Lausanne: ICOMOS. 4 Mayıs 2016 tarihinde http://www.icomos.org/charters/arch_e.pdf adresinden erişildi.
- ICOMOS (n.d.). *Thematic studies for the world heritage convention*. 27 Mart 2016 tarihinde <http://www.icomos.org/en/what-we-do/disseminating-knowledge/publicationall/monographic-series/198-thematic-studies-for-the-world-heritage-convention> adresinden erişildi.
- Jokilehto, J., Cleere H., Denyer S. & Petzet M. (2005). *The world heritage list, filling the gaps – an action plan for the future*. 27 Mart 2016 tarihinde Paris: ICOMOS. http://www.icomos.org/world_heritage/gaps.pdf adresinden erişildi.
- MITRE (n.d.). *Scoring methods for identifying and evaluating options*. 13 Mayıs 2016 tarihinde <http://www2.mitre.org/work/sepo/toolkits/STEP/files/ScoringMethodsContent.pdf> adresinden erişildi.
- Parenti, B. & De Simone, E. (2015). *Explaining determinants of national UNESCO Tentative Lists: an empirical study*. London: Routledge [özet], 16 Nisan 2016 tarihinde <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13504851.2015.1019029> tarihinde adresinden erişildi.
- Pederson, A. (2002). *Managing tourism at world heritage sites, a practical guide for world heritage site managers*. Paris: UNESCO World Heritage Center. 4 Mayıs 2016 tarihinde <http://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-113-2.pdf> adresinden erişildi.
- Ringbeck, B. (2008). *Management plans for world heritage sites, a practical Guide*. Bonn: German Commission for UNESCO. 4 Mayıs 2016 tarihinde

https://www.unesco.de/fileadmin/medien/Dokumente/Bibliothek/Management_Plan_for_Wold_Heritage_Sites.pdf adresinden erişildi.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2007). *Türkiye turizm stratejisi 2023 Eylem Planı*. Ankara

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Web Sitesi. (2016). *Dünya mirası geçici listesi*. 25 Mart 2016 tarihinde <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44395/dunya-miras-gecici-listesi.html> adresinden erişildi.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Web Sitesi. (2016). *Dünya miras listesi*. 25 Mart 2016 tarihinde <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44423/dunya-miras-listesi.html> adresinden erişildi.

Türkiye İller ve Bölgeler Haritası. (2016). 1 Nisan 2016 tarihinde <http://www.lafsozluk.com/2011/04/turkiye-iller-ve-bolgeler-haritasi.html> adresinden erişildi.

UNESCO (2016). *Basic texts*. Paris: UNESCO. 23 Mart 2016 tarihinde http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=34702&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html adresinden erişildi.

UNESCO, ICCROM, ICOMOS & IUCN. (2013). *Managing cultural world heritage*. Paris: UNESCO.

UNESCO World Heritage Centre (n.d.). *Global strategy for a representative, balanced and credible world heritage list*. 23 Mart 2016 tarihinde <http://whc.unesco.org/en/globalstrategy> adresinden erişildi.

UNESCO World Heritage Centre (n.d.). The world heritage list. 23 Mart 2016 tarihinde <http://whc.unesco.org/en/list/> adresinden erişildi.

UNESCO World Heritage Centre (n.d.). Tentative lists. 23 Mart 2016 tarihinde <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/> adresinden erişildi.

US Department of State (2013). Evaluation: Some tools, methods & approaches. Washington, D.C. 13 Mayıs 2016 tarihinde <http://www.socialimpact.com/resource-center/downloads/evaluation-toolkit.pdf> adresinden erişildi.

Evrım Ullsan,

1982 yılında Giresun'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Giresun ve Ordu'da tamamlamasının ardından 2003 yılında ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümünden lisans, 2006 yılında ise Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Ana Bilim Dalı'ndan yüksek lisans derecesini aldı. ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Ana Bilim Dalı'nda doktora çalışmalarına devam etmektedir. 2004 yılında uzman yardımcısı olarak göreve başladığı Kültür ve Turizm Bakanlığı'nda alan yönetimi ve UNESCO Dünya Miras Sözleşmesi konularında yoğun olarak çalıştı. Bu konuda çeşitli uluslararası çalıştaylara ve toplantılara katıldı. Bakanlıkça hazırlanan yönetim planlarının planlama ekibinde yer aldı. Dünya Miras Listesi adaylık dosyalarını ve Liste'ye kaydedilmiş varlıkların korunma durumu raporlarını hazırladı. Bu konularda

elde edilen deneyimi çeşitli sempozyumlar ve eğitim programlarında ilgililerle paylaştı. Halen, Bakanlığın ilgili biriminde kariyer uzmanı olarak çalışmaktadır.

E-posta: ulusan.evrin@gmail.com

Dr. A. Ege Yıldırım,

Dr. Ayşe Ege Yıldırım, tarihi çevre koruma ve kültürel miras alanlarının yönetimi konularında uzmanlaşan, yurtiçinde ve yurtdışında toplam 20 yıllık mesleki deneyime sahip bir şehir plancısıdır. Daha önce KA.BA Mimarlık Ltd'de (Ankara) Koruma Plancısı ve Abu Dabi Emirliği Kültür ve Kültürel Miras Başkanlığı'nda (BAE) Koruma Koordinatörü/ Koruma Plancısı olarak çalışmıştır. Koruma ve Restorasyon Uzmanları Derneği (KORDER) Genel Sekreteri (2003-05) ve Pratt Institute- New York City'de Fulbright Burslusu (2006-07) pozisyonlarında bulunmuştur. 2013 Güz Döneminde Koç Üniversitesi- Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi'nde J.M. Kaplan Alan Yönetimi Burslusu olmuştur. Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS), Uluslararası Şehir ve Bölge Plancıları Birliği (ISoCaRP) ve Europa Nostra (Bizim Avrupa Derneği) üyesidir. UNESCO Dünya Miras Komitesi'nde hem Birleşik Arap Emirlikleri hem de Türkiye delegasyonlarında görev yapmıştır. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde yarı-zamanlı öğretim üyesi olarak ve fakültenin dergisinde hakemlik görevinde bulunmaktadır. 2013'ten bu yana belediye ve üniversiteler başta olmak üzere çeşitli kurumlara miras alanı yönetimi konusunda danışmanlık yapmaktadır. Kasım 2015'te Mudurnu Kültürel Miras Alan Yönetimi Başkanlığı'na atanmıştır. Aynı zamanda Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde yarı-zamanlı öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır.

E-posta: ege@aegeyildirim.com

Learning From the Ruhr: The Case of the World Heritage Site Zollverein as a Model of Conserving Industrial Culture in Turkey

*

Ayşe Duygu Kaçar
Eskişehir Osmangazi University

Abstract

The coal mining and steel industries became determinants of European countries' economic development in the early twentieth century. In fact, these sectors came to represent economic progress and urbanization with the Industrial Revolution. However, beginning in the late 1960s, new energy sources as well as developing information technologies altered the world economy, and heavy industry lost its importance for industrial countries. Nevertheless, these countries, which had led in industry, decided to conserve their industrial buildings and their sites as cultural assets. Germany, one of the leading countries, was the first to conserve an entire industrial region as evidence of a period. The Ruhr region, which was highly urbanized and industrialized in the twentieth century, became the subject of the IBA Emscher Park Project, in a search for solutions for the obsolete forms of modernity. The IBA project was founded in 1988 after hundreds of thousands of workers left the region. Soon after its establishment, in 1989, the project addressed reconstructing the landscape. However, the topography had been largely destroyed with the excavations and in-fills, and there was no way of returning to the original landscape. Accordingly, proposing a new model for this region for the new century became a tool of highlighting the industrial culture and the cultural identity of the region. This paper discusses the Ruhr region, which was pronounced "the Cultural Capital of Europe" in 2010 for its industrial culture, as a model for conserving post-industrial sites in Turkey. The work performed in the Ruhr region between the years 1989 and 1999 and its repercussions today inspired many countries. Therefore, the philosophy of the Internationale Bauausstellung (International Building Exhibition-IBA) Emscher Park Project and its current impacts in the Ruhr is elaborated through the case of Zeche Zollverein in order to shed light on possible transformations in Turkey.

Keywords: *Conservation, IBA Emscher Park, Industrial Culture, Industrial Heritage, Industrial Archaeology, Ruhr, Urban Identity, Urban Memory, Urban Conservation.*

Ruhr'un Öğrettikleri: Türkiye'nin Endüstriyel Kültürünün Korunması İçin Bir Model Olarak Dünya Mirası Zollverein

*

Ayşe Duygu Kaçar
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Öz

Madencilik ve çelik endüstrileri yirminci yüzyılın başlarında Avrupa ülkelerinin ekonomik kalkınmalarının belirleyicileri olmuştur. Aslında, bu sektörler Endüstri Devrimi ile birlikte ekonomik kalkınma ve kentleşmeyi temsil etmeye başlamıştır. Ancak, 1960ların sonlarından itibaren yeni enerji kaynakları ve gelişen bilişim teknolojileri dünya ekonomisini değiştirmiş ve ağır sanayi endüstri ülkeleri için önemini kaybetmiştir. Yine de, endüstri lideri bu ülkeler, endüstri yapılarını ve onların alanlarını kültürel varlıklar olarak korumaya karar vermişlerdir. Bu lider ülkelerden biri olan Almanya, bütünüyle bir bölgeyi o dönemin tanığı olarak koruma altına alan ilk ülke olmuştur. Yirminci yüzyılda kentleşen ve endüstrileşen Ruhr bölgesi, yüz binlerce işçinin bölgeyi terk etmesinden sonra, 1988 yılında IBA Emscher Park Projesinin konusunu oluşturmuştur. 1989'dan itibaren proje, bu bölgedeki bozulmuş olan peyzajın yeniden yapılandırılmasına odaklanmıştır. Ne yazık ki, yapılan kazılar ve dolgular nedeniyle topografya büyük ölçüde zarar görmüştür ve orijinal haline geri dönüş mümkün olmamıştır. Dolayısıyla, bu bölge için içinde bulunduğumuz yüzyıla yönelik yeni bir model önerisi geliştirmek, endüstriyel kültürün ve bölgenin kültürel kimliğinin altını çizmenin bir aracı olmuştur. Bu makale, 2010 yılında "Avrupa Kültür Başkenti" ilan edilen Ruhr bölgesini, Türkiye'nin endüstriyel alanlarının korunmasında bir model oluşturmasını sorgulamak amacıyla endüstriyel kültürü ile tartışmaktadır. 1989 ve 1999 yılları arasında Ruhr bölgesinde yapılanlar ve sonrasındaki yankıları pek çok ülkeye ilham vermiştir. Bu nedenle, Ruhr modelinin diğer yerler ve politik ortamlar için uygulanabilirliği bu makalenin konusunu oluşturmaktadır ve Internationale Bauausstellung (International Building Exhibition - IBA) Emscher Park Projesi'nin felekesi ve Ruhr'daki etkileri Türkiye'deki muhtemel dönüşümlere ışık tutması amacıyla Zeche Zollverein örneği üzerinden detaylandırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Koruma, IBA Emscher Park, Endüstriyel Kültür, Endüstriyel Miras, Endüstriyel Arkeoloji, Ruhr, Kent Kimliği, Kent Hafızası, Kentsel Koruma.

Introduction

Industrial culture that reflects the production and lifestyles of a specific period is one of the urban artefacts that link tangible and intangible dimensions to the present. Accordingly, the Ruhr experience is an effective example of how cities (or regions in this case) serve as the collective memory for their societies, such that the collective memory affects the transformation of the urban space. Consequently, this paper discusses the transformation of formerly industrial sites into cultural spaces and new living environments in the Ruhr region, to shed light on the possible future uses for industrial sites in Turkey from the perspective of industrial culture. Therefore, how the Ruhr model can be adapted for other places and political settings is the subject for this paper and the philosophy of the Internationale Bauausstellung (International Building Exhibition - IBA) Emscher Park Project and its current impacts in the Ruhr will be elaborated through the case of Zeche Zollverein to shed light on possible transformations in Turkey.

Conserving Industrial Culture in Germany and the World

In his book *La Mémoire Collective* (1950), Halbwachs declared that space is an important part of collective memory for receiving and reflecting the imprint of groups and for group interactions. He observed that physical environments retain groups' imprints and that collective memory is a socially constructed notion rather than a given concern (1980, pp. 128-130). To him, "Each aspect, each detail, of this place has a meaning intelligent only to members of the group, for each portion of its space corresponds to various and different aspects of the structure and life of their society, at least of what is most stable in it" (Halbwachs, 1980, p. 130). Therefore, inhabitants as the urban group are in continuous contact with the material aspect of the city and thus, "the collective memory of these groups is based on spatial images" (Halbwachs, 1980, p. 133). These arguments of Halbwachs found response in international media and, in parallel to his statements, industrial culture was first considered a part of collective memory in European countries in the 1970s. In 1973, the Association for Industrial Archaeology (AIA) was founded in Great Britain, although the term "Industrial Archaeology" was defined in 1955 (Bu-

chanan, 2014, p. 2).¹ While the first international meeting on conserving the industrial heritage was held in Ironbridge, Britain, in 1973, it was followed by the Bochum, Germany meeting in 1975.² Therefore, Germany was one of the first countries in the world to concentrate on conserving industrial culture. Scholars from academia, volunteers and nongovernmental organizations from Germany as well as other countries founded the International Committee for the Conservation of Industrial Heritage (TICCIH) in 1974. In accordance with that, the International Council on Monuments and Sites (ICOMOS), which was established in 1965 after the Charter of Venice in 1964, and the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) considered industrial heritage following the work of TICCIH and published international documents on the subject; it is mentioned in the Council of Europe and Cultural Heritage 1954–2000 that the technical, cultural and social values of industrial heritage are important parts of collective memory and European identity (Ballester, 2001, p. 205). In 2003, industrial heritage was defined by the Nizhy Tagil Charter as “the remains of industrial culture which are of historical, technological, social, architectural or scientific value. These remains consist of buildings and machinery, workshops, mills and factories, mines and sites for processing and refining, warehouses and stores, places where energy is generated, transmitted and used, transport and all its infrastructure, as well as places used for social activities related to industry such as housing, religious worship or education.”³ Consequently, in 2008, ICOMOS declared seven principles:⁴

1. Public awareness should be increased for physical and intellectual access and understanding of the conservation sites;
2. The significance of the sites should be documented through scientific and scholarly works;
3. The history and social, cultural, and political aspects of the site should be evaluated within its own context and setting. This should include all groups that contributed in all periods with intangible elements such as

---

¹ Please see *The Amateur Historian* by Michael Rix and *World Industrial Archaeology* by Kenneth Hudson.

² <http://ticcih.org/activities/congresses/> (Retrieved on 18 April 2016).

³ TICCIH (2003), *The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage*, Moscow. <http://ticcih.org/about/charter/> (Retrieved on 18th April 2016).

⁴ The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites (2008), Quebec, Canada.

“cultural and spiritual traditions, stories, music, dance, theater, literature, visual arts, local customs and culinary heritage”; 4. The authenticity of the communities and materials should be conserved along with cultural values; 5. Social, financial and environmental sustainability should be strengthened through long-term maintenance and regular reviews; 6. Site planning should be open to the public, including specialized multi-disciplinary collaboration between community members, government authorities, conservation experts, site managers, and scholars; and 7. Consistent supervision should be ensured with continuing research, training, and evaluation. Similarly, in 2011, the Dublin Principles of Joint ICOMOS-TICCIH Principles for the Conservation of Industrial Heritage Sites, Structures, Areas and Landscapes outlined the following points:

I. Document and understand industrial heritage structures, sites, areas and landscapes and their value;

II. Ensure effective protection and conservation of the industrial heritage structures, sites, areas and landscapes;

III. Conserve and maintain the industrial heritage structures, sites, areas and landscapes;

IV. Present and communicate the heritage dimensions and value of industrial structures, sites, areas and landscapes to raise public and corporate awareness and support training and research.

Based on these principles, cultural sites as the witnesses to past activities and technologies link both tangible (industrial technology and processes, engineering, architecture and town planning) and intangible (the skills, memories and social lives of workers and their communities) dimensions to our day. The Ruhr region in Germany is one of the witnesses of the production and lifestyle of a specific period, and the conservation of the industrial culture in this region reveals it as an important part of the collective memory of its society. Accordingly, the European Route of Industrial Heritage (ERIH), which is the network of the most important industrial heritage sites in Europe, has several anchor points in Germany, one of the leaders of industry. On the contrary, not among the leading countries, only two sites from Turkey, Rahmi Koc Industrial Museum and Santral Istanbul Industrial Museum are included in ERIH's

network and are both in Istanbul.⁵ However, several industrial buildings and their sites are critical for the urban memory in Turkish cities and the urban conservation process in the Ruhr region will be elaborated through the case of Zeche Zollverein to shed a light on the future of industrial heritage in Turkey.

The World Heritage Site Zollverein as a Model of Conserving Industrial Culture

The Ruhr has been the core of industry in North Rhine-Westphalia (one of the 16 states of the Federal Republic of Germany), for one and a half centuries, but the history of German mining well precedes the 19th century. In the 1750s, the initial German mines were in the region of *Rhineland* (today the state of North Rhine-Westphalia) along the valleys of the River Ruhr. These oldest mining areas in the region were added to the sources of income even before the Industrial Revolution, before which the population earned its livelihoods mainly from agriculture, handicrafts and commerce. The surface mining that took place around the rivers as well as the Ruhr transformed the topography through the removal of surface vegetation and earth. After the Industrial Revolution, both the mining areas and the towns expanded. Specifically, the use of coal in the steel industry in the 19th century required new living environments and infrastructures, and new settlements for the workers were built close to the industrial sites, according to the planning ideas of the period. Moreover, coal mines and coking plants were the defining aspects of urban configuration in most countries. Accordingly, while new neighborhoods were being built to accommodate the workers, new roads, railways, and canals were constructed for transporting products. However, in order to avoid the problems of the rapid urbanization processes of the Industrial Revolution (such as the epidemics in the UK, specifically in London), the rivers that passed through these coal mines and plants were used as open sewers for both industrial and human waste in Germany. This helped to remove the dirty water rapidly rather than allowing it to mix with the domestic water as happened in London. However, it was not

---

⁵[http://www.erih.net/index.php?id=9&user_erihobjects_pi1\[mode\]=1&L=0&user_erihobjects_pi1\[country\]=38](http://www.erih.net/index.php?id=9&user_erihobjects_pi1[mode]=1&L=0&user_erihobjects_pi1[country]=38) (Accessed 18th May 2016).

possible to address the infrastructures in closed canals owing to the differences in earth levels caused by the mining activity. This led to environmental pollution of the rivers around the industrial areas. Moreover, the power of the coal and steel industry was affected by the wide use of new energy sources such as gas oil in the 1960s and the worldwide economic crisis of the 1970s. At the same time that thousands of miners were losing their jobs, the steel industry was accused of damaging the environment. Although these industries were increasing their economic wealth from the earth, they were heavily damaging their surroundings. After the massive departures, this region was declared a *brown field* in the 1970s. Therefore, the industrial sites and the cities they were located in came to represent the environmental pollution in the Ruhr, as was happening worldwide.

Because the coal mines in Germany gradually faced the fate of closing down, the worker settlements were no longer in use by the 1960s. Conservation of churches and historical settlements was a common tendency in Germany and in Europe throughout the twentieth century, but industrial production sites and their environs were never considered prospects for conservation. The initial subjects for industrial site conservation were the worker dwellings that had been built around the mines and that faced the threat of demolition in the late 1960s. One of the earliest cases, the *Siedlung Am Sommerberg/Am Winterberg* in Dortmund triggered reaction from the students and faculty of the Planning Department at TU, Dortmund. The residents, the media and the local Social Democratic Party collaborated with the university project group, and the city of Dortmund identified the settlement as “a remarkable part of city history” and “a historical document” that was worth conserving. Consequently, in 1971, the demolition of this settlement was forbidden (Raines, 2011, pp. 186-187). *Siedlung Eisenheim*, “the earliest privately built workers’ housing in Germany,” which had served the workers of Krupp’s *Gutehoffnungshütte* in Oberhausen, experienced a similar process in the early 1970s. This time, Professor Roland Günter and his students from *Fachhochschule Bielefeld* changed the future of the settlement with a student research project (Raines, 2011, pp. 187-188). The collective action that saved these settlements led to the conservation of other *Siedlungen* in the *Ruhrgebiet* as well. According to the first monument protection law of NRW in 1980, “objects, majorities of objects and parts of objects that are

in the public interest to retain and use” were defined as monuments. These “objects” included those that were “significant (...) for the development of working and production relationships...,” with no reference to aesthetic values (Durchholz & Pfeiffer, 2008, pp. 113-114). In that same year, an article by the architect Wilhelm Busch on the history of one of the main industrial sites was in line with the views of the state minister for urban development, Christoph Zöpel (Durchholz & Pfeiffer, 2008, p. 116).

In fact, these actions between the mid-1960s and late 1980s prepared the ground for broader developments in the Ruhr region. These local movements spread throughout this characteristic region, introducing a new *perspective in order to conserve* the industrial buildings and their sites. The process can be said to have taken place in two main phases:

1. 1989–1999, which stemmed directly from the IBA Emscher Park Project
2. 2000s–today, including new ways of doing

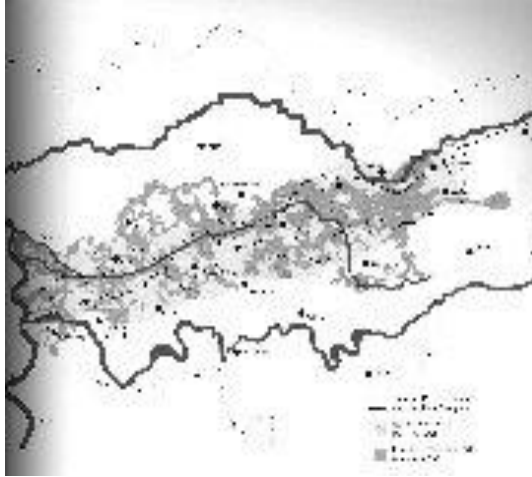
1st Stage: Internationale Bauausstellung (International Building Exhibition – IBA) Emscher Park Project (1989-99)

North Rhine Westphalia was the first to bring forward the issue of conserving industrial buildings and their sites in Germany. In the mid-1980s, Dr. Christoph Zöpel, the Minister of Urban Development, Traffic and Housing, put forward the idea of conserving the urban quality with the monumental industrial buildings. Revitalizing the polluted environment and the River Emscher was also significant for him and for the small group of intellectuals around him as well. The mines and the coking plants, as well as their sites, had been the engines of Germany for many years, and it was determined that they were important aspects of the country’s identity and collective memory. Additionally, the cultural landscapes in this region reflect a way of life peculiar to one period. Not only coal, steel and iron but also industrial and military machines were manufactured in this region during World Wars I and II. Accordingly, in order to provide a communications network, the first regional planning was enacted in the Ruhr in the 1920s with the help of roads, railways and canals. These industrial sites in the Ruhr helped this region to become the locomotive of German economic growth after World War II. As a result, the state and the local authority initiated public opinion efforts

that led to German society's awareness and formed the background of a new project.

Although this process, which was begun by democratically elected officials, can be considered a top-down movement, it garnered respect from a wide variety of people in Germany. The public was involved in the planning process, and participation became an important issue. In response, in addition to politicians (in Germany, the federal government, regional state governments, and local mayors), the public (local residents), NGOs (environmental concerns), universities (for scientific advice and expertise) and the market (private sector) were and still are the main actors. Consequently, both criticism and support from different parts of society, at both the national and international levels, were welcomed and the movement developed, gaining velocity between 1989 and 1999. In relation to these, *Stiftung Industriedenkmalpflege und Geschichtskultur* / Foundation for Industrial Preservation and Historical Culture was founded in 1995 by the state of North-Rhine Westphalia, in Germany, as the first and only national foundation for industrial history [*Industriedenkmal-Stiftung*, http://www.industriedenkmal-stiftung.de/docs/41272833752_de.php (Accessed 8th April 2016); Raines, 2011, p. 193]. Researching the history of the former coal, iron and steel production sites and sharing it with the public was among the aims of this foundation. However, the foundation's most significant aim was its determination to work on these sites as a whole in this major industrial region of Germany. To prevent demolition of the formerly industrial sites, the foundation developed a creative project that was supported on a national scale; the International Building Exhibition (IBA) Emscher Park project is the critical component of this work.

Consequently, the Ruhr region, which was highly urbanized and industrialized in the twentieth century, became the subject of the IBA Emscher Park Project, in a search for solutions for the obsolete forms of modernity. The IBA project was founded in 1988 after hundreds of thousands of workers left the region. Soon after its establishment, in 1989, the project addressed *reconstructing the landscape*. However, the topography had been largely destroyed with the excavations and in-fills, and there was no way of returning to the original landscape. Accordingly, proposing a new model for this region for the new century became a tool of highlighting the *industrial culture* and the cultural identity of the region.

Figure 1. Emscher Landscape Park 2010 Master Plan. River Emscher covers an area of around 800 km square on the Ruhr. (Source: Copyright by Stadtplanwerk Ruhrgebiet, Regionalverband Ruhr.)

The River Emscher, which gave its name to this project, is the principal connector of the cities, settlements and industrial sites in the Ruhr region (Ruhrgebiet) and its geographic character. Starting from Holzwickede, it flows into the Rhine through Dortmund, Castrop-Rauxel, Herne, Recklinghausen, Gelsenkirchen, Essen, Bottrop, Oberhausen and Dinslaken.

The river and its branches cover an area of approximately 800 square km, from Dinslaken and Duisburg in the west to Bergkamen in the east of the Ruhr (Figure 1). The site is 70 km from west to east and 15 km north to south [Department of Urban Design and Land Use Planning, Faculty of Spatial Planning, TU Dortmund (Eds.), 2008, p. 8]. Therefore the project unites formerly industrial sites in the Ruhr that have various features along the River Emscher.

From the ecological perspective, restoring the Emscher River to its natural formation has been the main concern throughout the process. Consequently, the river plays a crucial role for the IBA. Although the river once represented environmental pollution before the project's implementation, it developed into an accessible landscape element after its rehabilitation. The 84 km river was converted into a part of the public park, with designed platforms and boardwalks to account for the level differences.

Figure 2. The renovation of the industrial sites improved these structures to architectural monuments and became the focus of attraction. (D. Kaçar Archive)

In contrast, from the economic perspective, with the renovation of the industrial buildings and their leftover spaces, these sites as a whole were elevated to architectural monuments and became the focus of attraction (Figure 2). Many industrial sites in Bergkamen, Herne, Bottrop, Dortmund, Duisburg, Essen, Gelsenkirchen, Hamm, Gladbeck, Herten, Kamen, Lunen, Oberhausen, Recklinghausen and Unna were transformed to new landscapes with a variety of facilities. The success of all of these outstanding projects transformed the region's character from an abandoned brownfield to an inspiring territory.

With its unusual industrial structures, Zeche Zollern in Dortmund was the first colliery to be conserved in the Ruhr (Figures 3 - 4).⁶

---

⁶ The majority of the buildings were designed in Jugendstil by the architect Paul Knobbe and constructed between 1898 and 1904. Both the buildings designed by Knobbe and the central engine house designed by Bruno Möhring in the Art Nouveau style are atypical examples of industrial architecture and were recognized as monuments in 1969 after the colliery was closed down in 1966.

Figure 3 (left). The building designed in Jugendstil by Paul Knobbe. (D. Kaçar Archive)

Figure 4 (right). The central engine house was designed by Bruno Möhring in the Art Nouveau style. (D. Kaçar Archive)

Another critical case of the earliest projects is the Duisburg-Nord Landscape Park (Landschafts Park). The idea for a post-industrial park right on the site of a former steel plant was added to the agenda in 1989 as one of the first IBA projects (Figures 5 - 6).⁷

Figures 5-6. Duisburg - North serves for 100.000 inhabitants per year. (D. Kaçar Archive)

---

⁷ This landscape park is one of the most visited projects in the region and receives broad recognition from the international media. To Peter Latz, who designed the park with his partners in 1991, all of the infrastructure and industrial relics at the site were “an aesthetic of gigantic objects that could potentially function as landmarks and nourish the *genius loci* of the site. The abandoned colossuses of steel production also spoke a language of the sublime. ‘A blast furnace is not only an old furnace. It is a menacing ‘dragon’ frightening men and rising above its surroundings’” (Stilgenbauer, 2005, p. 7). As a result, this vast land of 200 hectares was transformed into a recreation area that serves 100.000 inhabitants of North Duisburg.

The Zeche Zollverein in Essen, which has been undergoing transformation since the 1980s is one of the main IBA Emscher Park projects and nominated as UNESCO World Heritage sites.

Zeche Zollverein, Essen: A Model for Industrial Management

The first shaft, Shaft 1/2/8, of what would become the Zollverein mining complex began operations in May 1847 west of the village of Katernberg, Essen. This privileged location, purchased by Franz Haniel, was ideal for transportation because it was only 300 meters from the Minden railway line to the south of Cologne. In 1880, the work began on opening a new site, Shaft 3/7/10, to reach more coal in the southeast of the former mines. In 1891, the work began for Shaft 4/5/11 to mine the coal deposits in the northeast, and a railway link was constructed in 1895. Another shaft area for the coal streaks in the southwest of the former mines was Shaft 6/9, construction of which began the same year (Seifert, in Durchholz & Pfeiffer, 2008, pp. 17-25). As a result, the Zeche Zollverein⁸ site is formed of multiple campuses in the Katernberg neighborhood of Essen, including the workers' housing. As with many others, the *Siedlung Ottekampshof* of Zeche Zollverein, Essen, which was built as a "garden city" of workers' housing between 1896 and 1898 in Katernberg, was added to the agenda as a subject of "modernization" in the 1970s, although, fortunately, in its existing condition. In fact, the Zollverein Shaft XII Coal Mine (Zeche Zollverein), together with the Zollverein Coking Plant (Kokerei Zollverein) and the Zollverein Colliery 3/7/10 Public & Commercial Park in Essen, is unique, with its distinguishing character as the world's largest and most productive in the early twentieth century. In 1928, two young architects, Fritz Schupp (1896–1974) and Martin Kremmer (1894–1945), designed Shaft XII on a 24-hectare area, near Schacht 1/2/8 [Department of Urban Design and Land

---

⁸ The word *Zeche* has two meanings in German related to mining: "1. n. excavation of the earth from which ores and minerals are extracted and 2. n. a workplace consisting of a coal mine plus all of the buildings and equipment connected with it" (<http://www.lexipedia.com/german/Zeche>). In contrast, *Zollverein* is the name of the German Customs Union. Beginning in 1820, most of the German states came together to sign economic agreements against commercial barriers. From 1871 onwards, the newly founded German Empire controlled the union, andfore, the largest coal mine in the Ruhr Region, Zeche Zollverein, takes its name from this union.

Use Planning, Faculty of Spatial Planning, TU Dortmund (Eds.), 2008, p. 277]. The design of Shaft XII was the most important work of these architects, who became students of Paul Bonatz and Theodor Fischer, who was one of the founders of the German Werkbund (Stiens, 2008, pp. 47-48). The two architects developed the concepts for the buildings in the Bauhaus style of the 1920s. Although it was affected by the worldwide Great Depression, their work, based on a steel skeleton with flexible facades, is still a remarkable contribution to modern mining architecture (Stiens, 2008, p. 58). Unfortunately, after participating in competitions and working on a number of designs, Kramer died in 1945, and Schupp designed the coking plant (Kokerei) himself. The plant began operation in 1961 and was still in operation when Shaft XII was closed in 1986.

In the first monument protection law of NRW in 1980, "objects, majorities of objects and parts of objects that are in the public interest to retain and use" were defined as monuments. These "objects" included those that were "significant (...) for the development of working and production relationships..." with no reference to "aesthetic" values (Durchholz & Pfeiffer, 2008, pp. 113-114). That same year, an article by the architect Wilhelm Busch on the works of Fritz Schupp and Martin Kremmer was published by the Rhineland Office for Monument Preservation as the first academic study on Zollverein (Durchholz & Pfeiffer, 2008, p. 116). Mining companies are actually responsible for removing all equipment and buildings when mining operations end, according to mining law. However, the Rhineland Office for Monument Preservation and a number of local politicians who shared the opinions of Günther Borchers and the NRW Minister of Urban Development, Christoph Zöpel, had the idea of protecting the Zollverein as a monument, although the city of Essen and the owner of the colliery (the Ruhrkohle AG - RAG) were reluctant to preserve the site (Durchholz & Pfeiffer, 2008, p. 111). As a result, however, despite the hard discussions on maintenance, only one week before its closing in 1986, Shaft XII was declared a historical monument by the Rhineland Office for Monument Preservation and the city's monument protection authority for coming generations, in line with the views of Minister Zöpel.

However, the site was difficult to manage, and the building was left as it had been for monument protection. Therefore, *Landesentwicklungsgesellschaft Nordrhein-Westfalen* (LEG), which had been responsible

for redeveloping and marketing disused areas since 1980, purchased Shaft XII from RAG in 1986. This North Rhine-Westphalia Development Company commissioned experts to develop a concept for the future use of the site in 1987, and the report, *Forum Kultur*, was ready in 1988. In 1989, when the IBA Emscher Park Project was announced, the reconstruction and regeneration of Shaft XII began. The Bauhütte Zeche Zollverein Company was established the same year, by the city of Essen and LEG, with the aim of reconstructing and repairing the site (Durchholz & Pfeiffer, 2008, pp. 119-120). Beginning in 1990, the architects Heinrich Böll and Hans Krabel from Essen worked for *Bauhütte* and succeeded in cleaning up the site while proposing new uses for the buildings, including many art events. In 1992, Foster and Partners were commissioned to redesign the interior of Shaft XII, and this London architectural firm created a simple, transparent and ordered space for exhibitions that respected the original architecture. In 1993, Ruhrkohle AG (RAG), the owner of the Zollverein coking plant, announced that Shaft 1/2/8 was to be closed down. In 1994, the administration building, which had been built in 1906 in neo-baroque style, was transformed into the Asia Foundation, which brought together organizations related to Asia. The rest of the shaft was used for the art events such as dance and choreography. In 1998, the Zollverein Foundation was established by the city of Essen and the state of North Rhine-Westphalia as a non-profit organization with the aims of preserving World Heritage status, promoting culture and developing Zollverein as an international culture and business location. "The Foundation was able to rescue the most important parts of the Zollverein coking plant from demolition when it took the site into its ownership" (Durchholz & Pfeiffer, 2008, p. 115). Its exceptional industrial, historical and architectural characteristics made Zollverein one of the most important elements of the IBA Emscher Park Project. Consequently, these buildings, which had symbolized the rise and fall of the industry, came to be visited by large numbers of domestic and foreign visitors (**Figure 7**).

Figure 7. Domestic and foreign visitors come to see these symbols of the industry. (D. Kaçar Archive)

2nd Stage: Project Ruhr and Economic Promotion Metropol Ruhr GmbH (2000-)

Conserving the sites that had significant places in Germans' collective memory was vital, but the economical sustainability of the system was a critical problem. Maintaining the transformed sites was not easy, and it required creative solutions. However, cultural and social centers were not the only ways of transforming these formerly industrial buildings and their sites anymore. Because efficiency is crucial, some buildings were converted into educational institutions, arts centers, and ateliers as well as public- and private-sector business centers after the year 2000. As a result, the Zollverein Coal Mine and Kokerei, along with all of its branches in the north of Essen, is a prime example of multiuse development.

On 20th June 2000, both the Zollverein Coking Plant and Shaft 1/2/8 were declared monuments by the city of Essen (Durchholz & Pfeiffer, 2008, pp. 130-131). The site of the coal mine and the coking plant was 100 hectares in total, as large as the old city of Essen. Beginning in the year 2000, experts from the University of Essen prepared the ground for a master plan that would form a vision for the future of the site, and after the initial coordination of the Bauhütte Zeche company for the Zollverein Schacht XII GmbH from 1989 to 1999, 2001 was the milestone for the Zollverein. Shaft XII and Shaft 1/2/8 were nominated as UNESCO World Heritage sites as a result of their unique character, after the development company Entwicklungsgesellschaft Zollverein GmbH (EGZ) was founded to implement the project with funding from the EU, the state of North

Rhine-Westphalia, the city of Essen and private sponsors. In fact, the site was among the 21 new projects to be proposed to the UNESCO World Heritage Committee in 1998, but the proposal was postponed by the International Council on Monuments and Sites (ICOMOS) until 2001 because of the planned extensions as a part of an IBA exhibition and the reconsideration of the borders. After a comprehensive management plan and a catalogue of measures were presented to the World Heritage committee in June 2001, the coal mine and coking plant were announced as cultural monuments to be conserved for their historical and cultural value (Durchholz & Pfeiffer, 2008, p. 154). Accordingly, OMA Rem Koolhaas began work on a 'Walled City' master plan for the site in 2002. In this master plan, Zollverein was not only a museum but also a "location for the future" (Borgelt & Jost, 2009, p. 20). It would be developed into a space for business, design, culture, education and tourism. Four years after its master plan, Zollverein Park was opened up for a Europe-wide competition as an industrial heritage. The announcement of the competition attracted more attention to this unique site, and after the transformation process, its industrial character became one of the most popular cultural landscapes in Germany.⁹

Following its transformation, Zeche Zollverein also represents the cultural transformation of the Ruhr region through innovation. Along with its Bauhaus architectural character, the site began to demonstrate contemporary examples of architecture beginning in 2006. Now, new buildings such as the Zollverein School for Design and Management¹⁰ (*Folkwang Universität der Künste* - the SANAA-Building) are allowed only in specific places because the site and the historical buildings are conserved under the *Denkmalschutzgesetz* law (historic preservation law).¹¹

---

⁹ Since becoming the central contact point of Ruhr as the European Culture Capital in 2010, this site hosts 500.000 visitors annually.

¹⁰ This first contemporary building, which was designed by the Japan architects Kazuyo Sejima and Ryue Nishizawa, was intended to be an entrance to the historical site. In addition to serving for the faculty department programs, this building can be hired out for conferences, exhibitions and other events, in line with the spirit of the site. For uniting the historical with the modern, the architects received the Pritzker Prize in 2010, when the Ruhr Region was declared *the Capital of Culture*.

¹¹ Not only the building and landscape characteristics but also the art objects to be displayed at the site of IBA Emscher Park were determined precisely. All of the art works were selected through international competitions and came to serve as reference points in

However, to maintain these structures and their sites, new solutions are needed and, as such; the Zollverein planning process has been developing since the 1980s. New buildings are allowed to be constructed as long as they comply and are consistent with the *Denkmalschutz* law. In relation to that, a competition for the new buildings to be constructed at Zollverein site was announced in 2012, and regional architects designed the new business zone. In that same year, the headquarters for RAG, MI moved to its new building at this historical site in Essen. Today, Schacht XII and Schacht 1/2/8 are used for cultural and creative industries, Schacht 4/5/11 is used for a business endeavor known as Triple Z, and Schacht 3/7/10 is used for elderly residences and social purposes. Meanwhile, the Kokerei includes both creative industries and the business sector at its site (Figure 8).

A new building for the design faculty is being built, and an interdisciplinary institute for the University of Duisburg-Essen, the Erwin L. Hahn Institute for Magnetic Resonance, is located at the site, too. This tomography research center, which is managed by the medical school, is in the former control station of the Zollverein coking plant yet is a modern research facility.

Figure 8. Zollverein historical site and the new development area. (Source: RAG, MI. Copyright by Hans Blosssey, Hamm.)

However, in not only Zollverein but also most of the formerly industrial sites, energy production is currently one of the main concerns of the

---

time. These reference points became significant program elements for both domestic and foreign visitors for experiencing the site through the landmarks.

transformation process.¹² Although commercial and technology parks, logistic parks and industrial estates are the most common reuses for these vast cultural and historical sites, energy parks have been introduced into the sector in the last decade. Consequently, the state, municipality, university, and private sectors and the EU have roles in the transformation process [politics (federal government, federal land and local mayors), market (private sector), NGOs (environmental concerns), public (local residents) and universities (for scientific advice and expertise)]. Among many other players that own these sites, such as the army and the railway company, a number of private-sector companies, such as RAG, MI and the energy company RWE, are included in the processes of transformation.¹³ In this process, the project managers from the municipality and the owner company are working very closely, and actors from the outside are included in the process as well. Competitions are seen as the best way to develop projects for the sites, which concern multiple actors such as NGOs, universities, politicians and citizens.

In brief, the Ruhr region unites various methods of managing industrial culture. Karabaic (2013) summarizes these industrial heritage activities in this region as preservation of historical monuments, urban regeneration, landscape management, cultural development and tourism design and development. By seeing industrial sites as incentives for urban development, Karabaic underlines the importance of involving companies,

---

¹² Local Public Energy and RAG are sponsors of research in the field of energy and possible uses.

¹³ One energy project by the city and the owner company, RAG, MI, is *Kreativ Quartier Lohberg* in Dinslaken and it lies on 40 hectares. The project is an interdisciplinary collaboration for gathering social, political, environmental and investment groups on a common ground; managing environmental issues such as preparing the formerly industrial land for future uses and caring for the ecosystem and the habitats of the animals that live at the site; documenting the historic buildings in accordance with the *Denkmalschutz*; planning the future of the site; and so on. Although the land development plan is being prepared by the owner company for ministry approval, the entire project has been entered in an architectural competition in Lohberg as well. This ecofriendly residential, commercial and business district with renewable energy is used for creative industries, handiwork, technology, service, gastronomy, leisure, health, and industry as well as forest and green areas. Another ongoing multiuse project in Ruhr is *Zukunftsstandort Ewald* in Herten, on land of 52 hectares. This site was also entered in a competition and is mostly used by high-tech companies for technology services, logistics, gastronomic industries, trade, commerce, leisure, etc.

handling industrial monuments appropriately, preserving authentic locations, sharing knowledge, complying with quality standards, strengthening voluntary commitment, promoting tourism and developing an umbrella organization (2013, pp. 286-88). Accordingly, over the last decades, interdisciplinary specialists as well as NGOs and governments have become involved many conservation projects and invested their energies into recovering the region's industrial sites. However, the critical factor is the will to conserve the sites in their authenticity while making them accessible to the public with multiple uses.

Concluding Remarks

Industrial sites, as the artefacts and images of collective memory, are significant because the memory can help us to understand a territory's complex structure and physical conformation. Not only the IBA Emscher Park Project (1989-99), which offered a new way of changing the culture of formerly industrial buildings and their sites, but also the contemporary works performed with distinguished industrial monuments and their cultural landscapes after the year 2000 elevated the Ruhr region to the status of a "Capital of Culture" in 2010. In the process, both the vast mining industry lands and many other types of smaller-scale industrial buildings, along with their sites, were subjects for conservation. After the initial attempts in the Ruhr region, including former textile factories and various industrial production environs that were transformed into new living environments, this movement spread throughout Europe and other countries worldwide. The UK, the Netherlands, and Taiwan managed similar projects simultaneously in their own countries, although at different scales.

While industrial culture has been a subject of international organizations such as ICOMOS and UNESCO, it is a recent field of study for Turkey. Therefore, other than the published international documents and contemporary examples, the conservation criteria for industrial sites are unclear in Turkey. On the other hand, the case of Ruhr is a concrete way of presenting the critical Dublin Principles of Joint ICOMOS-TICCIH for documenting and understanding industrial heritage structures, sites, areas and landscapes and their value; ensuring effective protection and conservation of the industrial heritage structures, sites, areas and landscapes;

conserving and maintaining the industrial heritage structures, sites, areas and landscapes; and presenting and communicating the heritage dimensions and value of industrial structures, sites, areas and landscapes to raise public and corporate awareness and supporting training and research. With this character, both the region as a whole as well as its post-industrial components in smaller scale can be a model for Turkey for linking tangible and intangible dimensions of a specific period to the present.

Turkey's limited industrial conservation examples include the Silahtarğa Electric Power Station, now used as *Santralistanbul*; the Cibali Tobacco Factory, now *Kadir Has University*; Lengerhane, now the *Rahmi Koç Industrial Museum*; the Terkos Pumping Station, now the *Water Civilization Museum*; the Railway Repair Ateliers, now the *Cer Modern Art Centre*, the Seka Paper Factory, now the *SekaPark* and others, all of which are located mostly in Istanbul or Ankara. However, as can be observed from the Ruhr case, the regions (or the cities) can be planned as a whole for the unity and the continuity of conservation of industrial heritage structures, sites, areas and landscapes instead of local interventions. In that sense, the idea of having the River Emscher as a constructive element for connecting industrial culture in different cities and the "Route of Industrial Heritage" can be an inspiration for uniting many industrial heritage structures, sites, areas and landscapes in this country.

Moreover, the case of Zeche Zollverein in Essen, as well as many others in the region can be the models for integrating business, design, culture, education and tourism to former industrial sites for multiuse development. This will help conserving the sites that has significant places in collective memory, while providing economical sustainability with creative solutions. But, for economical sustainability, not only the variety of facilities, energy production is another significant concern of the transformation process.

While restructuring economy, the Emscher Park project to Labelle (2001), altered a heavily degraded region in a new way that helped residents to be aware of their culture and hopeful for the future. By creating new landmarks like Zeche Zollverein, by revaluating the industrial heritage, the image of the region improved and the self-confidence of the inhabitants strengthened. The symbols of decline and hopelessness were transformed into new spaces with creative designs (Slach, O., Rumpel, P., Boruta, T.). In that sense, another important point to underline is that the success of the Ruhr region stems from very basic concerns such as democ-

racy and participation without excluding interdisciplinary work and architecture through competition. To Seltmann (2007, p. 5), IBA involved not only architects, planners, engineers and artists, but also local people and volunteers for high level quality in the projects. Therefore, to achieve successful conservation, public awareness is one of the main things to be enhanced with continuing research, training, and evaluation, through specialized multidisciplinary collaboration between community members, government authorities, conservation experts, site managers and scholars.

Acknowledgement:

This paper is an outcome of the post-doctoral research conducted in Essen, RAG, MI in 2016. The research is supported by the Scientific and Technological Research Council of Turkey (TUBITAK). The author is grateful to TUBITAK for the support; Prof. Dr. Hans Peter Noll and Gerhard Seltmann for their guidance.

References

- Ballester, J. M. (ed.) (2001). *The council of Europe and cultural heritage 1954 – 2000*. Germany: Council of Europe Publishing.
- Borgelt, C. & Jost, R. (2009). *Zollverein world heritage site essen*. Berlin: Stadtwandel Verlag.
- Buchanan, A. (2014). The origins and the early days of the AIA *Industrial Archaeology News*, 169, 2-4.
- Department of Urban Design and Land Use Planning, Faculty of Spatial Planning, TU Dortmund (Eds.), (2008). *International building exhibition Emscher Park*. Essen Klartext: Verlag.
- Durchholz, U. & Pfeiffer, M. (2008). Auf dem weg in die zukunft: Zollverein nach der stilllegung, Stiftung Zollverein (Hrsg.), *Welterbe Zollverein*. Essen: Klartext.
- ERIH. (2016). *About Erih*. <http://www.erih.net/service/topmenu/about-erih.html> (Retrieved on 18th April 2016)
- Halbwachs, M. (1980). *The collective memory*, Ditter, F. J. and Ditter, V. Y. (translator). New York: Harper and Row Colophon Books.
- Hudson, K. (1979). *World industrial archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ICOMOS & TICCIH. (2011). *Joint ICOMOS – TICCIH Principles for the Conservation of Industrial. Heritage Sites, Structures, Areas and Landscapes*. http://www.icomos.org/Paris2011/GA2011_ICOMOS_TICCIH_joint_principles_EN_FR_final_20120110.pdf (accessed on April 15, 2016)

- Karabaic, M. (2013). Organizing industrial heritage in north Rhine-westphalia (nrw), Germany, *TICCIH Congress 2012: The International Conservation for the Industrial Heritage Series 2*, Chung Yuan Christian University, 285-88.
- Labelle, J. M. (2001). Emscher Park, Germany – expanding the definition of a park, *Crossing Boundaries in Park Management: Proceedings of the 11th Conference on Research and Resource Management in Parks and on Public Lands*, edited by David Harmon, Hancock, Michigan, The George Wright Society, 222-27.
- Raines, A. B. (2011). Wandeldurch (industrie) kultur [change through (industrial) culture]: conservation and renewal in the Ruhrgebiet, *Planning Perspectives*, 26:2, 183-207.
- Rix, M. (195) Industrial archaeology, *The Amateur Historian*, 2(8), 225-229.
- Rossi, A. (1989). *The architecture of the city*. Cambridge, Massachusetts, London, England: The MIT Press.
- Seltmann, G. (2007). *Renaissance of an industrial region: "internationale bauausstellung Emscher park" achievements and future model for others*, RISS – Research Institute for Sustainability Studies, University of Osaka. <http://www.riss.osaka-u.ac.jp/jp/events/point/P.Seltmann.pdf> (Retrieved on 26th April 2016).
- Slach, O., Rumpel, P., Boruta, T. (2011). Transferable impulses of IBA Emscher Park - *Czech Perspective*, 200-210. <https://www.researchgate.net/publication/259822260> (Retrieved on 28th April, 2016).
- Stiftung. (2016). Die stiftung industriedenkmalpflege und geschichtskultur. 'Industriedenkmal-Stiftung', http://www.industriedenkmal-stiftung.de/docs/41272833752_de.php (Retrieved on 18th April 2016)
- Stilgenbauer, J. (2005). Landschaftspark Duisburg Nord – Duisburg, Germany, *Places: A Forum of Environmental Design* 17, No. 3: 7.

Assist. Prof. Dr. Ayşe Duygu Kaçar,

Studied architecture at Gazi University (B.Arch., 1999). Received her M. Arch (2002) and Ph.D. (2010) degrees from the Department of Architecture at METU. Worked as a research assistant in the same department between 2004 and 2011. Visiting scholar at George Washington University (2008) and at TU, Dortmund (2010) for her doctoral research. Conducted post-doctoral research on industrial culture at RAG, MI, Germany in 2014 and 2016, which was sponsored by The Scientific and Technological Research Council of Turkey (TUBİTAK). Currently teaching on architectural and urban design at Eskisehir Osmangazi University, Department of Architecture. Specialties: Architectural design and theory, urban and environmental history, urban social space, industrial heritage, culture.

E-mail: duygukacar@hotmail.com

Zeche Zollverein Maden Ocağı
Kaynak: upload.wikimedia.org

Kentsel Koruma ve Rekonstrüksiyon: Münster Prinzipalmarkt Örneği

*

Pınar Öktem Erkartal
Beykent Üniversitesi

Öz

Kent, oluştukları dönemin kültürünü, sosyal yapısını, estetik kaygularını ve yapım teknolojilerini yansıtan mimari katmanlardan oluşmaktadır. Kültürel mirası tanımlayan mimari katmanların tarihsel süreklilik içinde zamana yayılarak kendiliğinden geliştiği veya önemli kırılmalar esnasında dış dinamiklere bağlı olarak aniden başkalaştığı her evre, kente ve sosyo-kültürel yaşama ilişkin çok değerli bir tarihi belge niteliği taşımaktadır. Koruma kavramı, kent belleğini oluşturan taşınmaz kültür varlıklarının nesilden nesile doğru aktarımı açısından son derece önemlidir. Yeni yaklaşım, uygulama ve akademik araştırmalarla gelişen ve değişen koruma disiplini bünyesindeki tartışmalardan birisi de yurtiçi ve yurtdışında farklı uygulamalarına rastlanan rekonstrüksiyon projeleridir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'nın en çok zarar gören bölgelerinden birisi olan Münster, doğal afetler veya dünya savaşları gibi dinamiklerin kentin mimari katmanlarında yarattığı ani değişim ve bu değişim sonrasında kentsel koruma kapsamında uygulanan yeniden yapım süreci için değerli bir örnek teşkil etmektedir. Münster'in tarihi kent merkezi, toplumsal kötü anıların silinmesi, kent tarihinin kaybolmaması, kentin dünya mirası içindeki yerini kazanması ve halkın aidiyet duygusu hissettiği kent mekânının yeniden üretilmesi amacıyla kentin mevcut Orta Çağ kent planına sadık kalınarak yeniden inşa edilmiş ve yeni yapılarla genişletilmiştir. Bu çalışmanın amacı, kentsel koruma disiplini içerisinde rekonstrüksiyona bakışı özetlemek, konuyla ilişkili olarak savaş sonrası süreçte yeni yapım x yeniden yapım sorunsalını tartışmak ve kentsel sürekliliği rekonstrüksiyon projeleriyle sağlamış Münster kenti örneğini inceleyerek; konuyla ilgili hassas noktaların altını çizmektir. Çalışma kapsamında ele alınan Münster Prinzipalmarkt yeniden yapım projesi halkın tamamının katılımıyla gerçekleştirilmiş ve savaş sonrasında büyük hasar görmüş bir kentin yeniden güvenle yaşanabilir bir yerleşim bölgesine dönüşmesinde önemli bir tezleştirici (katalizör) olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Rekonstrüksiyon, Kentsel Koruma, Kentsel Bellek, Savaş Sonrası İyileştirme, Münster.*

Urban Conservation and Reconstruction: The Case of Münster Prinzpalmarkt

*

Pınar Öktem Erkartal
Beykent University

Abstract

The city is composed of architectural layers which reflect the culture, social structure, architectural aesthetics and construction technology of the period in which they emanated. Each stage, occurred spontaneously by development of the architectural layers in the historical continuity or by sudden metamorphoses depending on the external dynamics, has the characteristic of a historical document. The concept of preservation is extremely important for the transfer of the immovable cultural property constituting the urban memory from generation to generation. One of the controversies in this discipline is the reconstruction notion within which different applications can be seen inside and outside of the country. As one of the most damaged cities in Germany after the Second World War, Münster constitutes a valuable example for the sudden change of architectural layers and the reconstruction process after this transition. The historic city center has been rebuilt by several reconstruction projects in keeping with the city's existing medieval urban plan and has been expanded with new buildings with intent to remove the social bad memories, to preserve the lost history of the city, to win a place in the world heritage and to make citizens feel attached to the place. This study aims to summarize the approach to reconstruction in the urban conservation discipline, to discuss the new-/ re-construction problematic in the post-war process and to underline the sensitive points on the subject by examining the case of Münster where the urban continuity is provided by reconstruction projects, which were realized with the participation of the entire population and have been important catalysts for transforming the badly damaged urban pattern into a habitable zone.

Keywords: Reconstruction, Urban Preservation, Urban Memory, Post-War Rehabilitation, Münster

Giriş

Kent, tıpkı bir palimpsest tableti gibi, tarihi süreklilik içinde birbiri üzerine eklenen mimari katmanlardan oluşmaktadır. Oluştukları dönemin kültürünü, sosyal yapısını, estetik kaygılarını ve yapım teknolojilerini yansıtan bu katmanların her biri kimi zaman diğerini dönüştürerek; kimi zaman da onunla birleşip kendisi dönüşerek yeni ve devingen bir bütün ortaya koymaktadır (Durmuş ve Öktem Erkartal, 2015). Büyük savaşlar ya da büyük felaketler gibi, bu katmanların gelişim sürecini bir anda ve normalden daha saldırgan bir biçimde etkileyen kırılmalar, kentsel bütünlüğü, kent tarihinin sürekliliğini ve kent belleğini ciddi şekilde tehdit eden olağan dışı durumlardır. Bu hassas dönemlerde kente ve sosyo-kültürel yaşama ilişkin çok değerli birer tarihi belge niteliği taşıyan taşınmaz kültür varlıklarının nesilden nesile aktarılabilmesi, bozulan kent dokusunun iyileştirilmesi ve toplumun kente dair hafızasında yer etmiş sembolik değerlerin yeniden kazanımı amacıyla, rekonstrüksiyon (yeniden yapım) oldukça sık başvurulan bir uygulama yöntemi olmuştur.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan bombardımanlar sonucunda Avrupa'da pek çok kent merkezi yerle bir olmuş ve tarihi eserlerin büyük çoğunluğu harabelere dönüşmüştür. Savaşı kaybeden Almanya, bu yıkımın en fazla yaşandığı ülkelerden birisidir. Özellikle Dresden, Köln, Essen, Dortmund, Hannover, Nürnberg, Chemnitz, Hagen, Münster, Solingen, Darmstadt ve Bremerhaven gibi büyük kentlerin, Heilbronn, Pforzheim, Hanau, Gießen, Hildesheim, Paderborn, Rathenow, Emden, Neubrandenburg, Offenbach, Nordhausen, Ulm, Koblenz ve Halberstadt gibi orta büyüklükteki kentlerin neredeyse tamamı zarar görmüştür (Bode, 2002, s.88).

1945 yılından itibaren Almanya, savaş yaralarını sarmak, toplumsal travmayı yenmek, kentsel yaşamın normale dönmesini sağlamak ve dünya kültür mirası içinde yeniden yer edinebilmek amacıyla büyük ölçüde yıkılan tarihi kentleri yeniden inşa etme ideolojisini benimsemiştir. Savaştan yenik çıkan ve dolayısıyla ekonomik ve sosyal çerçevede çöküntü yaşayan Almanya, Marshall Yardımı gibi maddi destekler ve Trümmerfrauen¹ gibi halkın gönüllü katılımı sayesinde pek çok kenti kısa zamanda

¹ İngilizce'ye "rubble women" olarak çevrilen terim, Almanya ve Avusturya'da savaş sonrasında bombalanan kentlerde harabelerin temizlenmesine ve yeniden yapım sürecine gönüllü yardım eden kadınlara verilen isimdir.

diriltmeyi başarmıştır. Bu süreçte Freudenstadt, Münster ve Nürnberg gibi ağırlıklı olarak tarihi dokuya referans verecek şekilde yeniden veya tam tersine Kassel gibi kentin büyük ölçüde yeni inşa edildiği farklı uygulamalar benimsenmiştir.

Bu çalışmanın amacı, bir koruma yöntemi olup olmadığı tartışılmakta olan rekonstrüksiyonu kent tarihinin ve kent belleğinin sürdürülmesi amacıyla savaş sonrası kentsel iyileştirme sürecinde uygulanmış bir örnek üzerinden irdelemektir. Bu kapsamda öncelikle yazın taraması yapılarak kentsel koruma disiplininin tarihsel gelişimi içerisinde rekonstrüksiyona bakış açıları özetlenmiş ve şemalaştırılmıştır. Daha sonra, yeniden yapım projelerinin en meşru kabul edildiği çerçeve olarak savaş sonrası iyileştirme süreçlerinde yeni yapım x yeniden yapım sorunsalı tartışılmış ve her iki yaklaşımın olumlu ve olumsuz yönleri saptanmıştır. Çalışmada, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kentsel sürekliliği rekonstrüksiyon projeleriyle sağlamış Münster kenti incelenmiş ve konuyla ilgili hassas noktalar vurgulanmıştır.

Çalışma kapsamında ele alınan Münster Prinzipalmarkt yeniden yapım projesi halkın tamamının katılımıyla gerçekleştirilmiş ve savaş sonrasında büyük hasar görmüş bir kentin yeniden güvenle yaşanabilir bir yerleşim bölgesine dönüşmesinde önemli bir tezleştirici olmuştur. Bu makalede Münster örneğinin seçilmesinin en büyük nedeni, kentte tarihi dokuya büyük ölçüde referans vererek uygulanan bir rekonstrüksiyon projesinin orjinal dokunun birebir kopyası olmadan yorumlanmasına ve tarihi dokuyla yeni dokunun bütünleşmesine iyi bir örnek oluşturmasıdır. Kentin yeniden inşa edilen tarihi dokusu sayesinde Kuzey Ren-Vestfalya Eyaleti için önemli bir turistik çekim noktası haline gelmesi ve ZDF² tarafından 2006 yılında "Almanların en sevdiği" dördüncü yer ünvanını kazanacak kadar benimsenmiş olması da seçimde ayırt edici olmuştur. Çalışma sonucunda bir koruma yöntemi olarak kabul görebilecek yeniden yapım projelerine örnek teşkil edebilecek olan Münster yeniden yapım projesinin yaklaşık yetmiş yıla yayılan süreci şemalaştırılarak özetlenmiş ve projelerin diğer uygulamalar açısından yönlendirici olabilecek amaç, süreç, yöntem ve etkileri tablolandırılmıştır.

² Zweites Deutsches Fernsehen, Almanya'nın kamu yayıncılığı yapan televizyon kanalıdır.

Koruma Kuramında Tartışmalı Bir Yöntem: Rekonstrüksiyon

Koruma kuramının tarihsel gelişimi ve disiplinin temellendiği paradigmlar incelendiğinde rekonstrüksiyonun 19. yüzyılda Viollet le Duc'ün *üslup birliği* ve *stilistik rekompozisyon* yaklaşımlarıyla gerçekleştirdiği uygulamalar üzerinden dolaylı olarak koruma kavramı içine girdiğini ve bu yaklaşıma ilk karşı duruşun "restorasyon yerine koruma" düşüncesini savunan John Ruskin ve William Morris tarafından sergilendiğini söylemek mümkündür (Ahunbay, 1996, ss.8-20; Alioğlu, 2013, s.2; Erder, 1975; Mazlum, 2014, s.72). Her ne kadar 19.yüzyıl sonu ve 20.yüzyılda da rekonstrüksiyon konusunda birbirine karşıt görüşler ve yaklaşımlar (anti-restorasyonun dışında Luca Beltrami'nin yeniden yapım projeleri gibi) benimsenmiş olsa da, rekonstrüksiyonun 1980'lere kadar koruma disiplini içerisinde meşrulaştırılmayan bir uygulama olarak kabul edildiği görülmektedir (Şekil 1). Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan yıkımlar sonrasında yayınlanan ve koruma çerçevesinde bağlayıcı kabul edilen uluslararası belgelerde yeniden yapımın bir koruma yöntemi olarak meşrulaştırılmamış olması, bu kabulü destekler niteliktedir.

Nitekim 1931 Atina Kartası'nda rekonstrüksiyon terimi hiç yer almamakla birlikte, restorasyonun mümkün olmadığı durumlarda sadece *anasilosise* (mimari yapı elemanlarının toplanarak yeniden biraraya getirilmesi) başvurulabileceğinden bahsedilmiştir. Terim, ilk defa 1964 Venedik Tüzüğü'nde gizli bir söylem olarak *yalnızca çok olağandışı durumlarda* başvurulabilecek bir yöntem olarak ortaya çıkmıştır. Bunu izleyen süreçte yeniden yapım, kuramsal düzlemde şiddetle reddedilen ancak özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda kentlerin yerle bir olması nedeniyle uygulamada (kaçınılmaz olarak) başvurulmuş bir yöntem olmuştur. Savaş sonrası pek çok kentte rekonstrüksiyon projeleri hız kazanırken, 1972 yılında UNESCO tarafından hazırlanan Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi'nde ve 1977 yılında hazırlanan Uygulama Rehberi'nde, anıtların özgünlüğüne zarar verdiği gerekçesiyle rekonstrüksiyon uygulamalarının minimum düzeyde tutulması esasının altı çizilmiştir (Dushkina, 2009, s.90).

Şekil 1. Koruma Disiplini İçinde Rekonstrüksiyona Bakış (Dushkina, 2009, ss.90-91, Stanley-Price, 2009, ss.33-34 ve Mazlum, 2014'ten derlenerek oluşturulmuştur)

Ne var ki UNESCO'nun özgünlüğün korunması çerçevesinde çizdiği katı sınırların 1980'li yıllarda güncellenen Uygulama Rehberi'nde esneyerek, rekonstrüksiyon için özel bir madde konduğu ve Varşova'da yeniden

yapılan tarihi merkezin Dünya Mirası Listesi'ne alındığı görülmektedir. Bu esnemenin ardından, savaşta yıkılan önemli anıtların yeniden inşası 1982 Dresden Deklerasyonu'nda kuramsal açıdan da meşrulaşmıştır. 2000'deki Özgünlük ve Tarihi Rekonstrüksiyon Hakkında Riga Kartası'nın başlığında birbirine karşıtlık oluşturan *özgünlük ve rekonstrüksiyon* terimleri ilk kez birlikte kullanılmış ve içeriğinde yeniden yapımın da kültürel mirası korumak amacıyla kullanılan bir müdahale yöntemi olduğu uluslararası bir belgeyle ilan edilmiştir. 2005'te UNESCO Uygulama Rehberi'ndeki özgünlük terimi de *bütünlük ve/veya özgünlük* olarak değiştirilmiş ve çok özel durumlarda eksiksiz ve detaylı belgelemeyle yapılan rekonstrüksiyonun da özgünlük çerçevesinde kabul edilebilir olduğu belirtilmiştir (Dushkina, 2009, s.91).

Savaş Sonrası Diriliş: Yeniden Yapım x Yeni Yapım Sorunsalı

Koruma kuramının tarihsel gelişimi içinde rekonstrüksiyon uygulamalarına karşı gösterilen katı duruşun özellikle savaş sonrası dönemde kırıldığı görülmektedir. Bu durumun bir ülke veya kent için tarihi belge niteliğindeki taşınmaz kültür varlığının savaş sırasında aşırı zarar görmesi ya da tamamen yok olması sonucu toplumların yaşadığı travmatik deneyimin bir an evvel sonlandırılması isteğiyle ilişkili olduğu açıktır. Stanley-Price (2005, s.1) savaş sonrasında yeniden yapılanma sürecinde barınak, yemek ve sağlık hizmeti gibi birincil ihtiyaçların karşılanmasının ardından yıkımın belki de en görünür etki bıraktığı yapı çevrenin bir an evvel iyileştirilmesinin de toplum psikolojisi açısından büyük önem taşıdığından bahsetmektedir.

Bu iyileştirme sürecinde karşılaşılan en büyük ikilemlerden birisi yeniden yapım x yeni yapım sorunsalıdır. Bu konuda *savaş sonrasında kent için önemli kabul edilen ve toplumsal bellekte yeretmiş yapı veya dokunun mümkün olduğunca savaş öncesi dönemdeki gibi yeniden yapılması ve her şeye yeniden başlamak için bir fırsat gözüyle bakılarak zarar görmüş dokunun yerine yeni bir dokunun inşası* iki karşıt görüşü oluşturmaktadır. Sadece sembolik açıdan önemli kabul edilen yapıların yeniden yapımı, savaşın da toplum tarihinde önemli bir yeri olması sebebiyle kalıntıların aynen korunumu ve yeni yerleşime eklenmesi, tarihi cepheler korunurken kütle ve/veya iç mekânın yenilenmesi gibi uygulamalar da yeniden yapım ve yeni yapım arasında sıralanmış diğer seçeneklerden birkaçıdır (Barakat, 2005, s.34) (Şekil 2).

Şekil 2. Savaş Sonrası Süreçte Yapılı Çevreye İlişkin Uygulamalar (Barakat, 2005, s.34'ten oluşturulmuştur)

Bu noktada rekonstrüksiyonun kentsel çerçevede bir koruma yöntemi olarak olumlu ve olumsuz etkilerinin gözönünde bulundurulması önemlidir. Stanley-Price (2009, s.35-40) rekonstrüksiyon projelerini olumlayan gerekçeler arasında ulusal sembolik değerlerin korunması, eski işlevin sürdürülmesi ya da dönüştürülmesi, turizm açısından ilgi çekici olması, büyük bir araştırma ve belgeleme süreci gerektirdiğinden bilimsel değerinin bulunması, bölgedeki diğer tarihi değerlerin korunmasına aracı olmasını sayarken; bunların karşısına zarar görmüş kalıntının yeniden yapılan anıttan daha fazla tarihi değerde olabilmesi, özgünlüğün kaybı, resmi kanıt değerindeki kalıntıların kaybı, peyzaj bütünlüğünün bozulması, çeşitli tarihi dönemlerde oluşturulmuş bir yapının tek bir döneme indirgenerek yeniden yapılması tehlikesi ve yüksek maliyet gibi noktaları koymuştur (Tablo 1). Bunlara *genius loci*³ ve *zeitgeistin* nasıl telafi edileceği, hangi yapıların yeniden yapılması gerektiğinin kararının kim tarafından hangi kıstaslar gözönünde bulundurularak verileceği, yeniden yapılacak yapının hangi stilde yapılacağı, eserin aslından ne kadar ve nasıl farklılaşacağı, işlevine devam edip etmeyeceği gibi hassas değerlendirilmesi gereken soruları da eklemek mümkündür.

³ Antik Roman Mitolojisinde insanları, tapınakları ve hatta bütün şehri koruyan ruhu tanımlayan terim güncel terminolojide mimari disiplin içinde zamanın izlerinin yapının materyalist özellikleriyle birleşimiyle ortaya çıkan aura- atmosfer , "yerin ruhu" olarak açıklanmaktadır (Norberg-Schulz, 1980, s.18; Petzet, 2009, s.64).

Tablo 1. Savaş Sonrası Yeniden ve Yeni Yapım Projelerinin Olumlu ve Olumsuz Yönleri

YENİDEN YAPIM	
OLUMLU	OLUMSUZ
Ulusal sembolik değerlerin korunması	Tarihselci yaklaşım tehlikesi
Kentsel belleğin korunması	Özgünlüğün kaybolması
Kent tarihinin sürekliliğinin sağlanması	Zamanın ruhuna aykırı bir tasarım oluşturması
Kentlinin aidiyet duygusunu hissetmesi	Tarihi değeri olan özgün kalıntıların kaybı
Toplumsal sarsıntı sonrasında kötü anıların silinmesi	Seçmeci üslup tehlikesi
Turizm açısından ilgi çekici olması	Kötü kopyaların oluşma tehlikesi
Mevcut işlevin sürdürülebilmesi	Peyzaj bütünlüğünün bozulması
Bölgedeki diğer tarihi eserlerin korunması	Yüksek maliyet
Konuyla ilgili ayrıntılı belgelemenin bilimsel değerinin bulunması	Olumsuz fiziksel koşulların sürekliliği ve çöküntü bölgelerinin oluşma ihtimali
YENİ YAPIM	
OLUMLU	OLUMSUZ
Dönemin ruhunu ve estetik anlayışını yansıtan özgün tasarımların oluşturulması	Soylulaştırma tehlikesi
Yeni ihtiyaçlara uygun- güncel işlevlere göre yapıların tasarlanması	Kent belleğinin korunamaması
Fiziksel koşulların iyileştirilmesi imkânı	Kente ait tarihi karakterin tamamen ya da bir parçasının silinmesi
Zarar görmüş kentsel dokunun yeni bir mimari karakter kazanması	Kentlilerin yeni bir dokuya adapte olmama ve aidiyet duygusunun zedelenmesi sorunu

Kent tarihinin korunması kapsamında seçilecek olan rekonstrüksiyon yönteminin de kendi içinde çeşitlendiğini söylemek mümkündür. Altrock (2008, ss.10-12)'a göre, yeniden yapım projeleri özgün yapıya ilişkin parçaların büyük bölümünün korunarak tamamlandığı/ tamir edildiği rekonstrüksiyonlar, yeniden yapılan anıtın ilk yapıldığı döneme ilişkin yapım teknikleri kullanılarak yeniden inşa edildiği rekonstrüksiyonlar, cephe rekonstrüksiyonları, yorumlanarak/sadeleştirilerek yapılan rekonstrüksiyonlar ve son olarak tarihi gerçeklikten bağımsız şekilde uygulanan rekonstrüksiyonlar olmak üzere farklılaşmaktadır (Şekil 3). Tarihi gerçeklikten bağımsız yapılan yeniden yapım projeleri kent tarihinin sürekliliğini devam ettirmek yerine tarihi yanıltığından koruma kuramı için asla tercih edilmemesi gereken bir yaklaşım özelliği taşımaktadır. Bunun yanında tarihi belgelere dayanarak, mümkün olduğunca özgün malzeme ve yapım teknikleri kullanılarak yapılan rekonstrüksiyon projeleri en kabul edilebi-

lir yeniden yapım yöntemi olmakla birlikte; özgün yapıdan farklılaşan projelerin tarihsel anlamda daha dürüst olduğu iddia edilebilir.

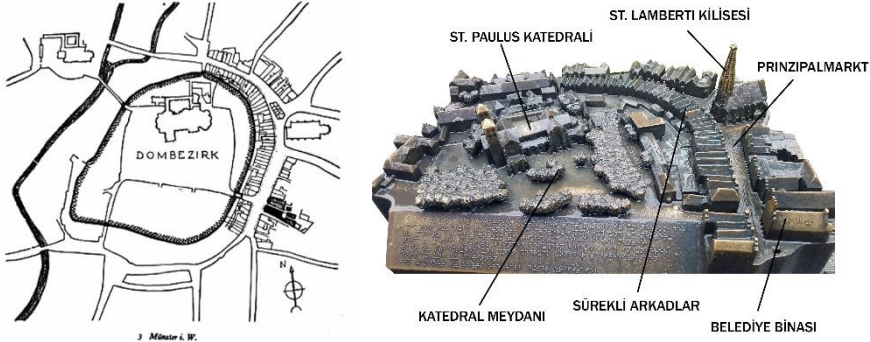
Şekil 3. Savaş Sonrası Süreçte Yapılı Çevreye İlişkin Uygulamalar (Altrock, 2008, ss. 10-12’den oluşturulmuştur)

Yeni-Eski Sentezi: Münster Tarihi Kent Merkezinin Yeniden İnşası

1945-1960 yılları arasında Almanya savaş sonrası iyileşme stratejisi içinde özellikle zarar görmüş tarihi kentleri kısa zamanda yeniden inşa etme tavrını benimsemiştir. Bu süreçte kimi kentlerde rekonstrüksiyon uygulamaları tercih edilirken, bazı kentlerde yıkım yeni bir başlangıç fırsatı olarak görülmüş ve doku tamamen yenilenmiştir. Almanya’nın Kuzey Ren-Vestfalya Eyaleti’nde bulunan Münster kenti tarihi dokuya mümkün olduğunca referans vererek yeniden yapım projelerine verilebilecek en önemli örnekler arasındadır.

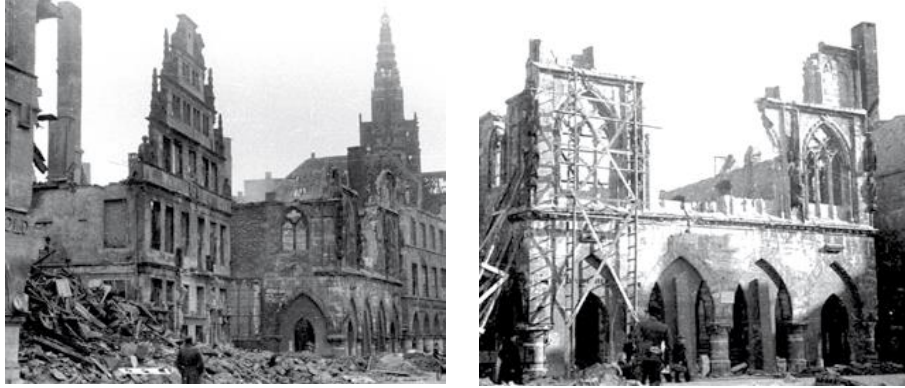
Münster’in kuruluşu 6.yüzyıla kadar uzanmaktadır. Kent, 14. ve 15. yüzyılda Avrupa’nın en işlek ticaret aksları üzerinde yer alması sebebiyle Orta Çağ’da Vestfalya Bölgesi’nde Hamburg ve Köln arasındaki tek büyük kent durumuna gelmiştir. Yapımı çok uzun sürdüğü (9.yüzyıl ve 16.yüzyıl) için Romanesk, Gotik ve Barok etkilerinin hissedildiği St. Paulus Katedrali, tarihi belediye binası ve 1350 yılında tamamlanan Prinzipalmarkt, Münster’in bu başarısının ve ekonomik gücünün simgesi olmuştur (URL-1). Kentin Orta Çağ’a ait planı incelendiğinde, ıınsal yerleşimin merkezinde tarihi St. Paulus Katedrali’nin yer aldığı; bu yapıyı saran Prinzipalmarkt ve St. Lamberti Kilisesi’nin kentin ilk yerleşim dokusunu oluşturduğu görülmektedir (Şekil 4). Yüksek tavanlı zemin kat üzerine dört kat devam eden, beşik çatılı sıralı taş yapılardan oluşan Prinzipalmarkt’ın, sürekli arkadları altında yarı açık alışveriş caddesi tanımlanırken; Gotik üslûpla inşa edilmiş belediye binası ise Avrupa’nın otuz yıl

savaşlarının sonlandırıldığı barış görüşmelerinin yapıldığı bir mekân olması sebebiyle Münster için oldukça büyük tarihi değere sahiptir.

Şekil 4. Münster'in Orta Çağ'a ait Kent Planı (URL-2) ve Tarihi Kent Merkezi Maketi (P. Erkartal Arşivi, 2016)

Münster'in tarihi kent merkezi İkinci Dünya Savaşı sırasındaki bombalamalar nedeniyle neredeyse tamamen zarar görmüştür (Şekil 5). Bombalamanın hemen ardından 1943 yılında, Münster kenti için yeniden yapım projesi planları başlatılmış ve bu süreç çalışmanın başında değinilen tartışmalı noktaların diyalektiğinde devam etmiştir.

Şekil 5. 1945 Yılında Bombalanan Belediye Binası (URL-3)

1945'te yeniden yapım projesinin danışmanlığına getirilen Heinrich Bartmann eski dokunun tamamen kopyalandığı rekonstrüksiyon tavrına karşı çıkarak; geçmiş ve geleceğin bir sentez içinde birleştirilmesini ve bu sayede tarihselci bir yaklaşımla "hortlatılan mumyalardan" ziyade tarihin "ölümsüz ruhundan" beslenen yeni formların oluşması gerekliliğini savunmuş, tarihi yerleşim planının korunarak yeni bir Münster'in kurulması

yönünde öneride bulunmuştur. Konuyla ilgili görüş bildiren bir diğer mimar Hans Ostermann da benzer bir şekilde kent tarihinde simgesel değeri olan katedral ve kilise gibi yapıların geçmişte olduğu şekilde merkezi bir konumda tutulmasını ve sadece fiziki koşulları yetersiz olan konut birimleri ya da bahçelerin iyileştirilerek yeniden tasarlanmasını dile getirmiştir. Ancak 1946'da planlamanın başında bulunan Edmund Scharf tarafından hazırlanan kent planında geçmiş ve gelecek yapı sentezi gözardı edilerek; iki katlı ve üç katlı yapılardan oluşturulan yeni bir Orta Çağ kenti oluşturulmuştur (Voss, 2013).

Ne var ki, savaşı yeni kaybetmiş ülkenin ekonomik anlamda sıkıntıda olması, uygulamayı Scharf'ın planlamasından ziyade Ostermann'ın tarihi zemin yerleşiminin korunması yönündeki fikrine doğru çevirmiş ve mevcut teknik donatıların kullanılabilmesi amacıyla eski kent planına sadık kalınmasına gayret edilmiştir. Her ne kadar zemin katlarda yapısal çerçevede ve kentin taşıt trafiğini düzenlemek için kentsel çerçevede birtakım değişiklikler yapılmış olsa da, sonuçta tarihi kent merkezine fazlasıyla gönderme yapan bir rekonstrüksiyon projesi uygulanmıştır. 1952 yılında tamamlanan süreç sonunda, tarihi Prinzpalmarkt, kentin tarihi sürekliliğini sağlayacak biçimde simgesel değerini yansıtacak bir imaj kazanmıştır (Şekil 6). Bununla birlikte yeniden yapım ve savaş öncesi özgün doku arasında farklılıklar bulunmaktadır. Silüetler incelendiğinde, yapıların beşik çatılarının ana kontürlerinin daha sadeleştirildiği, saçakların hemen hemen aynı kaldığı ancak pencere açıklıklarının genişletildiği görülmektedir (Pick, 2000).

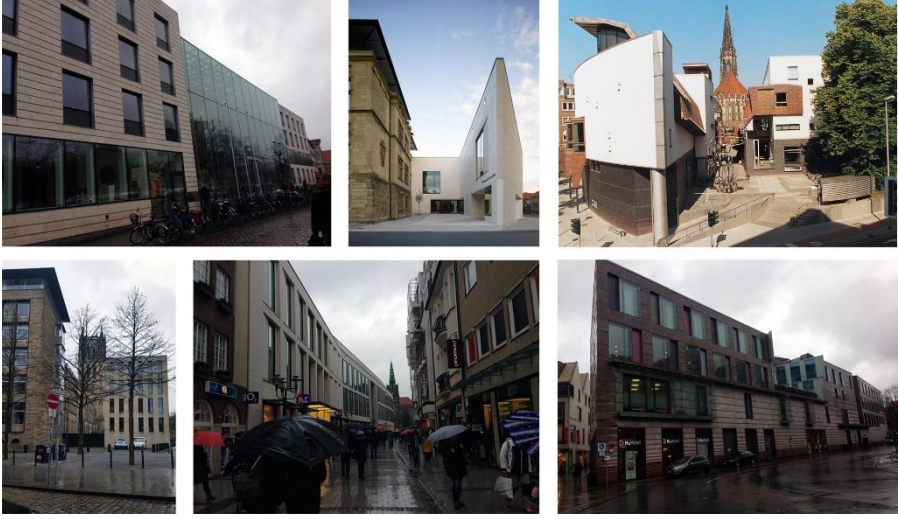
Tarihi belediye binasının yeniden yapımı sırasında da pek çok zorluk yaşanmıştır. Yaşanan ekonomik sıkıntılar ve önceliğin konut dokusuna verilmesi nedeniyle 1945 yılında belediyenin yeniden yapımı söz konusu olmamıştır. 1950 yılında Tüccarlar Birliği'nin mali desteği sayesinde binanın yeniden yapımı için girişimlere başlanmıştır. Bu süreçte alınacak kararlarda, mimar, sanat tarihçileri ve şehir temsilcileri ve çeşitli mesleklerden halk temsilcilerinden oluşan bir komite görevlendirilmiştir. Kent için son derece önemli sembolik değeri olan yapının rekonstrüksiyonu halk tarafından destek görmüş ve 1950'de yapılan temel atma töreni tüm kentin ve hatta çevre kent sakinlerinin katılımıyla savaştan sonraki ilk büyük festivale dönüşmüştür. İnşaat 1958 yılında tamamlanmıştır (URL-3: 9).

Şekil 6. Solda: Prinzpalmarkt üstte 1910 yılı (URL-4) altta 2016 yılı (P. Erkartal Arşivi, 2016) Ortada: St. Lambarti Kilisesi üstte 1900 yılı (URL-5) altta 2016 yılı (P. Erkartal Arşivi, 2016) Sağda: Belediye Binası üstte 1912 yılı (URL-6) altta 2016 yılı (P. Erkartal Arşivi, 2016)

Bugün Münster kentinde sadece tarihi dokuyu değil; ona eklenen çağdaş mimariyi de aynı anda okumak mümkündür. Tarihi dokuda gerçekleştirilen yeni yapı tasarımlarında çoğunlukla “uyumlu”, diğer bir deyişle yeni yapının gabari, pencere açıklığı, malzeme, renk gibi görsel öğelerinin eski dokuya referans verecek şekilde ya da nadiren “nötr”, yani tamamen şeffaf ya da sağır bir cepheyle tasarlandığı (Öktem Erkartal ve Özüer, 2016) görülmektedir. Schoeps & Schlüter Mimarlık imzalı Hükümet Binası (Tadilat ve Yenileme), Staab Mimarlık tasarımı LWL Müzesi, tasarımı Max Dudler’e ait olan Diözesan Kütüphanesi, Kleihues + Kleihues tarafından tasarlanmış Münster Arkadları Alışveriş Merkezi, Bolles-Wilson + Partner imzalı kent kütüphanesi ve Fritzen + Müller-Giebeler Mimarlık BDA tasarımı Stubengasse AVM tarihi doku içine eklenmiş çağdaş yapılardan bazılarıdır (Şekil 7).

Şekil 7. Sol üst: Hükümet Binası, Schoeps & Schlüter Mimarlık (P. Erkartal Arşivi, 2016) Orta üst: LWL Müzesi, Staab Mimarlık (URL-7) Sağ üst: Kent Kütüphanesi, Bolles + Wilson (URL-8) Sol alt: Diözesan Kütüphanesi, Max Dudler (P. Erkartal Arşivi, 2016) Orta alt: Münster Arkadları Alışveriş Merkezi, Kleihues + Kleihues (P. Erkartal Arşivi, 2016) Sağ alt: Stubengasse AVM, Fritzen + Müller-Giebeler Mimarlık BDA (P. Erkartal Arşivi, 2016)

Sonuç

Kentin kendi iç dinamikleri üzerinden gerçekleşen başkalaşım süreçleriyle evrilerek devamlı devingen bir yapıda kalmasını sağlayan mimari katmanlar, doğal afetler ya da büyük savaşlar gibi kentin başkalaşım sürecini bir anda durduran ve zaman-mekân sürekliliği içinde geçmişten o ana kadar gelen kalıcı izleri büyük ölçüde silen eylemlerle bozulabilmektedir. Kentsel dokunun bütünlüğünü zedeleyen bu kırılmalar sonrasında yapılacak müdahaleler, kent tarihi, özgünlük, kimlik, kent belleği ve koruma etiği çerçevesinde ele alınan hassas bir konudur.

Savaş sonrası yapılı çevrenin iyileştirilmesi sürecinde zarar gören kentsel ya da mimari dokunun aslına uygun olarak yeniden yapıldığı veya tam aksine dokunun tarihi gelişiminden bağımsız olarak tamamen yeni inşa edildiği farklı uygulamalara rastlanmaktadır. Her iki uç müdahalenin olumlu ve olumsuz tarafları bulunmakla birlikte, koruma disiplini içerisinde yeniden yapım projelerinin uluslararası düzleme taşındığı ilk zamandan bu

yana tartışıldığı görülmektedir. Bu tartışmaların odak noktalarını rekonstrüksiyon projelerinin amaç, kapsam ve yöntemi oluşturmaktadır.

2004 yılında UNEP (United Nations Environment Programme) ve IFPRA (International Awards for Liveable Communities) tarafından “en yaşanabilir şehir” ünvanını kazanan Münster, kültürel kimliğin sürekliliğine müdahale eden ani dinamiklerin kentin mimari katmanlarında yarattığı değişim ve bu değişim sonrasında kentsel koruma kapsamında uygulanan yeniden yapım süreci için değerli bir örnek teşkil etmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya’nın en çok zarar gören bölgelerinden birisi olan Münster’in eski kent merkezi (Prinzpalmarkt, katedral, belediye binası ve kilise), kentin mevcut Orta Çağ kent planına sadık kalınarak yeniden inşa edilmiş ve yeni yapılarla genişletilmiştir.

1945’ten günümüze uzanan yetmiş yıllık süreç içinde Münster kentsel dokusunun yenilenme projesi farklı eşiklerden geçmiştir (Şekil 8). Kentsel yenileme projesinin başında konunun uzmanları tarafından ele alınan projenin “geçmiş” ve “gelecek” arasında bir sentez oluşturacak biçimde; tarihe dayanan, ancak geçmişin birebir kopyası olmayacak şekilde yeni yorumlama ve iyileştirmelerle gerçekleştirilmesi önerilmiş; fakat ilk planlamalarda tarihten bağımsız, yeni bir Orta Çağ kentinin tasarlandığı görülmüştür. Buna rağmen, ekonomik sorunların da etkisiyle, tarihselci bir düşüncenin sonucu olan “yeni-eski” kent dokusu yerine tarihi kent dokusunun sürdürülmesine karar verilmiştir.

1946’dan 1952’ye kadar devam eden süreçte kent, zemin kat izleri, parsel boyutları ve cephe karakteri korunarak yeniden inşa edilmiştir. Cephe süslemelerinin sadeleştirildiği ve pencere boyutlarının genişletilerek gün ışığının iç mekâna daha fazla alındığı yapılar, bu sayede tarihe referans verirken aynı zamanda orjinal hallerinden kısmen farklılaştırılmıştır. Ekonomik olanaksızlıklar yüzünden ilk planlamada yeniden yapımı söz konusu olmayan tarihi belediye binası ise 1950 yılında özel bir ticari birliğin desteğiyle iyileştirme projesine dahil edilmiştir. Bu süreçteki en önemli nokta, yapının yeniden yapım kararında konunun uzmanları, yerel yönetim ve halk temsilcilerinden oluşan bir komitenin söz sahibi olmasıdır.

1954 yılından itibaren çağdaş yapılar da tarihi dokuya eklenmeye başlamıştır. 2010 yılında Almanya Kentsel Yapım Ödülü (Deutschen Städtebaupreis) kazanan kentte kent merkezinde yer alan yeni yapıların mevcut yapı karakterine uyumlu ancak günümüz mimari karakterini yansıtacak biçimde farklı tasarlandığı görülmektedir

Şekil 8. Münster Rekonstrüksiyon Projesi Sürecinde Yaşanan Eşikler

Bugün Münster, bölgenin en çok turist çeken kentlerinden birisidir ve bu ilginin büyük bir yüzdesi yeniden inşa edilen tarihi kent merkezi kaynaklıdır. Prinzpalmarkt 2006 yılında ZDF tarafından "Almanların en sevdiği dördüncü yer" olarak belirlenmiştir. Bu sürecin göreceli başarısını rekonstrüksiyon projesinin amaç, kapsam, yöntem ve süreç yönetimi bulmak olasıdır (Tablo 2).

Öncelikle proje, zarar görmüş milli ve kültürel değerlerin yeniden kazanımı ve kent kimliğinin sürdürülebilmesi hedefini taşımaktadır. Rekonstrüksiyon projesinin büyük bir travma yaşamış halkın iyileşmesi sürecine doğrudan katkıda bulunması ve kent tarihini yansıtan anıtların yeniden üretimi üzerinden kentlinin yerle kurduğu ilişkinin kopmasının engellenmesi amaçlanmıştır. Bunun yanında proje, kent tarihi açısından önemli yere sahip, sembolik değeri yüksek tarihi eserlerle sınırlandırılmış, fırsatçılığa ya da popüler tarihselci yaklaşımlara dönüştürülmemiştir. Yöntem ve işleyişte de aynı hassasiyet sürdürülmüş ve aslının birebir kopyası olmayan; ancak tarihi karaktere fazlasıyla referans veren bir rekonstrüksiyon uygulanmıştır. Özellikle halkın ve konunun uzmanlarının karar aşamasında söz sahibi olması, sürecin şeffaflığı, eski dokuya çağdaş yapıların başarıyla eklenmesi ve her aşamada kamu yararının gözetilmesi uygulamanın olumlu ve güçlü yanlarıdır.

Avrupa'da savaştan zarar görmüş pek çok yerde Münster Rekonstrüksiyon Projesine benzer uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Almanya'nın Berlin, Dresden gibi diğer kentlerinde ya da Avrupa'nın Polonya, Varşova, Bosna Hersek gibi farklı bölgelerde uygulanan yeniden yapım projelerinde, savaş sonrasında bölge halkı ve kent için önemli sembolik değeri olan tarihi eserlerin yeniden kazanımı hedeflenmiştir. Tüm bu müdahaleler bireylerin yer, kültür ve kent tarihiyle kurduğu ilişkilerin sürdürülmesi

amacını taşımaktadır ve 1982 Dresden Deklarasyonu'ndan beri de bu amaca hizmet etmek kaydıyla meşru bir koruma yöntemidir.

Tablo 2. Münster Rekonstrüksiyon Projesinin Amaç- Kapsam-Yöntem ve Etki Tablosu

MÜNSTER REKONSTRÜKSİYON PROJESİ	
Amaç	Ulusal sembolik değerlerin yeniden kazanımı Kentsel belleğin korunması Kent kimliğinin sürdürülmesi Kent tarihinin sürekliliğinin sağlanması Kentlinin yere karşı oluşturduğu aidiyet duygusunu kaybetmemesi Toplumsal sarsıntı sonrasında kötü anıların silinmesi
Kapsam	Sadece kent için sembolik değeri olan kent merkezinin yeniden yapılması Kentsel dokunun bütünlüğünün sağlanması Fiziksel koşulların kısmen iyileştirilmesi
Yöntem ve Süreç	Yeniden inşa edilen yapıların özgün hallerine uygun, ancak sadeleştirilmiş (aslından kısmen ayrışması) olması Dönemin ruhunu ve estetik anlayışını yansıtan özgün tasarımların eski dokuya eklenmesi (yeniden yapım yeni yapım sentezi) Şeffaf bir süreç yönetimi Halk, yerel yönetim ve uzmanlardan (mimar, sanat tarihçisi) oluşan bir komisyonun denetimi
Etki	Kentlinin aidiyet duygusunu kazanması Kent tarihinin sürekliliğinin sağlanması Kentin turistik açıdan ilgi çekmesi

Bununla birlikte ne yazık ki, toplumsal travmanın atlatılması ve kentsel bütünlüğün yeniden üretimine yönelik olmayan; tam tersine, koruma kuramının temellendiği ilkelerle ciddi şekilde çelişen rekonstrüksiyon uygulamalarına da rastlanmaktadır. Shakespeare Glob Tiyatrosu'nun dünyanın çeşitli yerlerinde ortaya çıkan kopyaları buna verilebilecek örneklerden birisidir. Türkiye'de de geçmişe duyulan özlem ya da kültürel mirasın yeniden kazanımı gibi gerekçelerle olumlanan; ancak temelinde ticari beklentiler ve popülist tarihselci yaklaşımların yattığı uygulamalar mevcuttur. İstanbul'da Topçu Kışlası, Karaköy Mescidi, Fatih Kuşadalı İbrahim Efendi Tekkesi, Haliç Süleyman Subaşı Camii, Yeniköy Molla Çelebi Camii Rekonstrüksiyonu gibi kamu yararı yeterince irdelenmeden planlanan, kimlik olgusunu zayıflatan, tarihi yanılıcı uygulama ve/veya

proje önerilerine rastlanmaktadır. Bu projeler, kentsel bellek ve özgünlüğe ilişkin ciddi problemler oluşturma potansiyellerinin yanında, kentin her dönem farklılık göstermesi olası tarihselci mimari modalara göre rastgele seçilip yeniden inşa edilen yapılarla dolarak, daha çok zarar görmesine yol açacaktır.

Sonuç olarak günümüzde halen bir koruma yöntemi olup olmadığı tartışılan rekonstrüksiyon projelerinin tümünü aynı şekilde değerlendirmek yanlıştır. Amacı belirsiz ya da kamu yararı gütmeyen, kapsamı iyi belirlenmemiş, yönteminde koruma etiğine aykırı unsurlar olan uygulamalar ne kadar yanlış ve kabul edilemezse; büyük felaket, savaş ve yıkım gibi özel durumlarda Münster kentindeki gibi hassas ve şeffaf uygulamaların görmezden gelinmesi de doğru değildir. Rekonstrüksiyon projelerinin amaç, hedef, kapsam, yöntem ve süreç yönetimi projelerin koruma kurumu ve mimari disiplin içinde kabul edilebilirliği açısından ayırt edicidir.

Extended Abstract

Urban Conservation and Reconstruction: The Case of Münster Prinzipalmarkt

*

Pınar Öktem Erkartal
Beykent University

The concept of conservation dating back to hundred years is extremely important for the transmission of the immovable cultural property constituting the urban memory to next generations. The discipline, which is ranging in itself with new approaches, new applications and new academic researches, consists of delicate, long standing and still current controversies. One of these controversies is the reconstruction notion as can be seen inside and outside of the country. On one hand, there are positive approaches to reconstruction so as to conserve urban memory and to provide the continuity of the urban history. On the other hand, there are academic researches against reconstruction projects which are accused of misleading the history and causing the loss of authenticity. Therefore, it can be said that reconstruction projects are to be evaluated depending on the authenticity, historicism, social trauma, identity and preservation issues.

The city, like a palimpsest tablet, is composed of architectural layers which reflect the culture, social structure, architectural aesthetics and construction technology of the period in which they occur. These layers, articulated to each other or convert and reproduce each other, constitute the dynamic urban pattern and the history of the city. Each stage occurred by development of the architectural layers spontaneously in the historical continuity or by sudden metamorphoses of these layers depending on the external dynamics during major breaking points in history, has the characteristic of a historical document.

Refractions affecting the development process of urban layers suddenly and dramatically, such as World-wars or big disasters, are cases which threaten urban integrity, continuity of urban history and urban memory. One of the biggest dilemmas faced in urban rehabilitation process after

these refractions is the conservation-replacement problem. At one edge of the spectrum stands the vision for rebuilding important structures placed in the collective memory by referring to the pre-war conditions. At the other edge of the spectrum stands the vision for replacing the damaged urban pattern with a new one as an opportunity of recreation. Between these two approaches, there are several applications which can be seen in post-war period in different districts. Although both of the opposite methods of recovery have positive and negative effects, in this sensitive period reconstruction (rebuilding) has been a quite often preferred method in order to legate the immovable cultural property as a valuable historical document about urban and socio-cultural life from generation to generation, to recover disturbed urban pattern and to sustain symbolic values embedded in the memory of citizens.

Especially as a result of the bombardment that took place during the Second World War, many city centers in Europe were shattered and the majority of the historical buildings were demolished. Germany was one of the countries where most of the destruction occurred. Since 1945, Germany has adopted the ideology of urban reconstruction in order to heal the wounds of war, to fight with social trauma, to ensure the normalization of urban life and to keep a place in the world's cultural heritage with its historical cities. As a defeated country, Germany was collapsed in the economic and social framework. But, with financial support such as Marshall Plan and thanks to the voluntary participation of the civilians such as Trümmerfrauen, it has managed to resurrect many cities in a short period. In this process, different strategies such as building the city with a highly big scale of historical reference (like in Freudenstadt, Münster and Nürnberg) or, in contrary, building a majorly new city (like Kassel) were adopted.

Münster, examined as a case study in this paper, won the “most livable city” award given by UNEP (United Nations Environment Program) and IFPRA (International Awards for Livable Communities) in 2004. The city constitutes a valuable example for the sudden change of architectural layers due to World War and the reconstruction process after this transition. Although Münster was one of most damaged cities in Germany after the Second World War, the historic city center had been rebuilt by several reconstruction projects keeping to the city's existing medieval urban plan and had been expanded with new buildings. The urban rehabilitation aimed to remove the bad memories, to preserve the lost history of the city, to win a place in the world heritage and most importantly to make citizens feel the sense of belonging.

From 1945 till today, the urban reconstruction of Münster has passed through different thresholds. At the beginning, the urban reconstruction was planned like a synthesis of the "past" and "future". It was recommended by the experts to make an "improved" interpretation of the historical Münster. Nonetheless, the first plans, seemingly, ignored the city's history and it is understood that a different new medieval city was designed. However, with the impact of the economic problems, instead of the "new-old" city, the improved interpretation of the historical urban pattern was decided to be rebuilt.

During the ongoing process between 1946 and 1952, the city was rebuilt by maintaining the ground floor lines, parcel sizes and facade characteristics. In virtue of simplification the decorative elements on facades and expanding the size of the windows in order to get more daylight, new buildings, though referring the history, turned into different structures from their original ones. The historic Town Hall, which was impossible to be rebuilt because of the economic hardship in the first planning, was included in the reconstruction project in 1950 with the support of a private trade association. The most important point in the process of reconstruction was that the decisions were taken by a committee consisting of experts, representatives of local governments and representatives of citizens.

Since 1954, contemporary structures have begun to be articulated to the historical urban pattern. In 2010, the city won The Germany Urban Construction Award (*Deutsche Städtebaupreis*). The new articulated buildings located in the city center are coherent to historical buildings, but reflect the characteristics of contemporary architecture. Nowadays, Münster is one of the top tourist attractions of the region and this interest is highly related with the reconstructed historical city-center. The relative success of this reconstruction project can be found in the scope, the context and the methodology of the project.

As a contradictive method of conservation, it would be a mistake to evaluate all the reconstruction projects in the same way. Reconstructions with an unclear purpose, failing to generate a public benefit and which are contrary to the ethical element in the protection method cannot be accepted. On the other hand, ignoring delicate and transparent implementations for the recovery of historical heritage in post-war period or after big disasters is also a big mistake. At the era of Conversation Theory, the scope, objectives, context, method and process management are distinctive.

Kaynakça/ References

- Ahunbay, Z. (1996). *Tarihi çevre koruma ve restorasyon*, YEM Yayınları.
- Alioğlu, E., F. (2013). Rekonstrüksiyon ya da yeniden yapma, hangi yapı için? Taksim topçu kışlası için bir değerlendirme. *Megaron 2013*; 8(1), 1-7. Doi: 10.5505/MEGARON.2013.18189.
- Altrock, U. (2008). Projecte zum "Wieder-Aufbau" und gesellschaftlicher hintergrund. *Identität durch rekonstruktion? Positionen zum wiederaufbau verlorener bauten und räume*, Dokumentation der Baukulturwerkstatt vom 16.Oktober 2008 im Bärensaal des Alten Stadthauses in Berlin. URL: http://www.bbsr.bund.de/BBSR/DE/Veroeffentlichungen/BMVBS/Sonderveroeffentlichungen/2009/DL_IdentitaetRekonstruktion.pdf?__blob=publicationFile&v=2, 26.03.2016.
- Barakat, S. (2005). Postwar reconstruction and the recovery of cultural heritage: critical lessons from the last fifteen years. N. Stanley-Price (Ed.), *Cultural Heritage in Postwar Recovery* içinde (ss.26-39). Roma: ICCROM Conservation Studies 6.
- Bode, V. (2002). Kriegszerstörung und wiederaufbau deutscher städte nach 1945. *Institut für Länderkunde (ed.) Nationalatlas Bundesrepublik Deutschland*, 5, 88-91.
- Durmuş, S. ve Öktem Erkartal, P. (2015). A method in urban reading: perception of observer and observed in the architectural layers of Edirne/Turkey, *Conference Proceedings Book 4* içinde (ss.239-247). SGEM 2015, 26.08-01.09.2015, Bulgaria: SGEM 2015.
- Dushkina, N. (2009). Historic reconstruction: prospects for heritage preservation or metamorphoses of theory?. N. Stanley-Price ve J. King (Ed.), *Conserving the Authentic. Essays in Honor of Jukka Jokilehto* içinde (ss.83-94). Roma: ICCROM Conservation Studies 10.
- Erder, C. (1975). *Tarihi çevre bilinci*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, No: 24.
- Norberg-Schulz, C. (1980). *Genius loci: towards a phenomenology of architecture*. Rizzoli.
- Mazlum, D. (2014). Koruma kuramının mimari rekonstrüksiyona bakışı. *Mimarlık Dergisi*, 380, 72-77. ISSN: 1300-4212.
- Öktem Erkartal, P. ve Özüer, M. (2016). Tarihi dokuyu taklit etme/ yok sayma. Ş. Öymen Gür, A. N. Evcil, P. Öktem Erkartal (Ed), *Fill in the Blanks* içinde (ss.121-129). İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayın No: 111.
- Petzet, M. (2009). Genius loci- the spirit of monuments and sites. N. Stanley-Price ve J. King (Ed.), *Conserving the Authentic. Essays in Honor of Jukka Jokilehto* içinde (s.63-68). Roma: ICCROM Conservation Studies 10.
- Pick, G. (2000). Kontinuität oder neubeginn? Der wiederaufbau in Münster, URL: http://alt.westfaelischer-kunstverein.de/uploads/pdf/2000_realplaces/pick.pdf, 26.03.2016.
- Stanley-Price, N. (2005). The thread of continuity: cultural heritage in post-war recovery, N. Stanley-Price (Ed.), *Cultural Heritage in Postwar Recovery* içinde (ss.1-16). Roma: ICCROM Conservation Studies 6.

- Stanley-Price, N. (2009). The reconstruction of ruins: principles and practice. Alison Richmond ve Alison Bracker (Ed.), *Conservation: Principles, Dilemmas and Uncomfortable Truths* içinde (ss.32-46). Oxford: Elsevier.
- Voss, M. (2013). Weiterbauen 1945, der wiederaufbau des Prinzipalmarktes. URL: https://www.muenster.de/stadt/stadtplanung/pdf/Voss_Weiterbauen_1945_-_Der_Wiederaufbau_des Prinzipalmarktes.pdf, 31.03.2016.
- URL-1: Welcome to Münster, introductory information and tips: living, working, studying, education, transport, authorities, leisir. Erişim adresi: http://www.muenster.de/stadt/pdf/welcome_to_ms_2013.pdf, 24.03.2016.
- URL-2: <http://www.bildindex.de/obj20668730.html#|home>, 27.03.2016.
- URL-3: Münster Historisch, Rathaus des Westfälischen Friedens, p.8, Erişim adresi: https://www.muenster.de/stadt/tourismus/pdf/muenster-historisch_d_2015.pdf, 27.03.2016.
- URL-4: <http://www.stadtbild-deutschland.org/forum/index.php?thread/773-m%C3%BCnster/&pageNo=3>, 27.03.2016.
- URL-5: http://www.bilderbuch-muenster.de/Fotos/centrum_stra%C3%9Fenszene_um_1900_historisch_400324, 27.03.2016.
- URL-6: <http://www.akpool.de/ansichtskarten/25486103-ansichtskarte-postkarte-muenster-in-westfalen-blick-auf-das-rathaus>, 30.03.2016.
- URL-7: https://www.lwl.org/LWL/Kultur/museumkunstkultur/das_museum/architektur/neubau, 28.03.2016.
- URL-8: http://www.muenster.de/stadt/tourismus/en/old-town-area_library.html, 31.03.2016.

Yrd. Doç. Dr. Pınar Öktem Erkartal,

2004 yılında İstanbul Alman Lisesi'nden mezun olduktan sonra 2008 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümünü, 2010 yılında YTÜ Mimarlık Bölümü, Bina Araştırma ve Planlama Yüksek Lisans Programını tamamlamıştır. 2014 yılında YTÜ Mimarlık-Bina Araştırma ve Planlama Doktora Programı'nda "Modern Mimari'de Biçimsel Kurguların Sorgulanması ve Dokunsal Mimarlık" adlı doktora tezini yazarak "doktor" unvanını almıştır. Tüm lisansüstü öğrenimi TÜBİTAK BİDEB başarı bursu ile desteklenmiştir. 2011 yılında araştırma görevlisi olarak başladığı Beykent Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi'nde 2014 yılında Yardımcı Doçent olarak atanmıştır. Halen bu kurumda akademik personel olarak görev almaktadır. Mimari Tasarım Stüdyosu, İç Mimarlık Tasarım Stüdyosu ve Grafik İletişim derslerini yürütmektedir.

E-posta: pinaroktem@beykent.edu.tr

Prinzipalmarkt in central Münster
Kaynak: <https://en.wikipedia.org>

Geleneksel Türk Kentinden Sürdürülebilirlik Çıkarımları

*

Özge Yalçın Ercoşkun
Gazi Üniversitesi

Öz

Türk kentlerinde son yıllarda yaşanmakta olan hızlı kentsel dönüşüm, yerel değerlerin unutulmasına ve tahribatına yol açmış ve açmaya devam etmektedir. Geleneksel kent ve kentsel çevrelerin sürdürülebilirlik ilkeleri açısından incelenip olumlu özelliklerinin belirlenmesi, bu özelliklerin geliştirilerek bugünün çağdaş planlama ve tasarım anlayışına ipuçları vermesi önemlidir. Bu çerçevede bu makale, sürdürülebilir planlama ve tasarım ilkelerine göre, eko-kültürel mantık çerçevesinde farklı biyo-bölgelerdeki geleneksel Türk kentlerini, arazi kullanım, ulaşım, açık-yeşil alan, üretim, su yönetimi, sosyal bütünlük, geleneksel mimari gibi yönlerden araştırmıştır. Sonuç olarak geleneksel Türk kentinin özelliklerini sürdürülebilirlik çerçevesinde çözümleyip çıkarımlar yapmakta dır. Sürdürülebilir kentsel planlama ve tasarım ilkeleri şöyle sıralanabilir: derişik kentsel doku, karma arazi kullanımı, yaya öncelikli yol sistemi, iklim dengeli tasarım, su ve yağmur suyu yönetimi, açık-yeşil sistem ve kentsel tarım. Gıdada ve üretimde kendine yeterlilik, toplum ruhu, sokak hayatı ve dayanışma konuları da sosyal sürdürülebilirlik için önemlidir. Bu makale geleneksel Türk kentinde topoğrafyaya ve iklime saygılı organik dokuyu; karma kullanımda mahalle, çarşı, pazar, atölye ve konutların birlikteliğini, sosyal sürdürülebilirlik kapsamında toplum ruhu ve dayanışmayı vurgulamaktadır. Eko-kültürel mantık, kültürün korunması çerçevesinde sürdürülebilir tasarım odaklanır. Bu makalede değişik biyo-bölgelerde ve iklim bölgelerindeki geleneksel Türk konutlarından örnekler verilmektedir. Konut tipolojisinde alternatif yapı malzemeleri ve enerji etkin kullanım konusunda durulmaktadır. Makale sonuçta eko-kültürel koruma ilkelerini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Türk Kentleri, Sürdürülebilirlik, İklimle Dengeli Tasarım, Eko-kültürel Mantık, Kültürel Sermaye

Inferences of Sustainability in Traditional Turkish City

*

Özge Yalçiner Ercoşkun
Gazi University

Abstract

Rapid urban transformation in Turkish cities in recent years has neglected and devastated the local values. Traditional cities and urban environments can be evaluated under the sustainability principles and the positive qualities can be improved by providing some clues for contemporary planning and design. In this framework, this paper explores traditional Turkish cities in different bio-regions, under the sustainable planning and design principles within the framework of eco-cultural logic. Land-use, accessibility, open and green spaces, production, water management, social cohesion and traditional architecture are the key themes for this frame. Consequently, this paper analyzes the sustainable features of traditional Turkish cities. Sustainable urban planning and design principles can be listed as: compact urban layout, mixed land use, pedestrian prioritized street pattern, climate friendly design, water and storm water management, open-green space system and urban agriculture. Self-sufficiency in food and production, sense of community, street life and social cohesion principles are also important for social sustainability. This paper emphasizes organic layout in respect to topography and climate in traditional Turkish settlements, the concept of neighborhood, bazaar, studio and residence in the mixed use pattern, sense of community and solidarity in the social sustainability. Eco-cultural logic emphasizes sustainable design as preservation of culture. This paper gives many examples of traditional Turkish houses in different bio-regions and climate zones. Alternative construction materials and energy efficient use in housing typologies are also considered. The paper delivers the eco-cultural conservation principles in the conclusion.

Keywords: *Traditional Turkish Settlements, Sustainability, Climate Friendly Design, Eco-cultural Logic, Cultural Capital*

1. Giriş

Sürdürülebilir kentsel planlama ve tasarım ilkeleri denildiğinde ilk akla gelenler derişik (*kompakt*) kent örüntüsü, karma kullanım, yaya öncelikli yol dokusu, iklimle dengeli tasarım, su ve yağmursuyu yönetimi, açık ve yeşil alanların sürekliliği, kentsel üretim gibi konulardır. Ayrıca sosyal sürdürülebilirlik açısından gıda ve üretimde kendi kendine yeterlilik, mahalleli ruhu, sokak hayatı, imece vb. konular önem kazanmaktadır. Bu kapsamda bu makalede, geleneksel Türk kentinde topoğrafya ve iklime uygun organik doku, mahalle kavramı, çarşı, atölye ve konut birlikteliği ile karma kullanım, bağ-bahçe, avlu ile açık-yeşil alan sürekliliği, sarnıçlar ile yağmur suyu kullanımı, sokak hayatı, mahalleli ruhu ve imece ile sosyal sürdürülebilirlik üzerinde durulmaktadır. Sürdürülebilir tasarımda eko-kültürel mantık kavramı ise, çevresel ve kültürel kaygıları birlikte göz önüne alarak temel değerlerin yeniden yönlendirilmesini vurgulamaktadır. Burada, yeni evrensel kültürün geliştirilmesinden çok mevcut kültürlerin çeşitliliğinin korunması desteklenmektedir. Yerellik, mekân duygusu, özgünlük, sürdürülebilir binalar için önemli kavramlardır. Kimlik, mekan duygusu vurgulanarak geleneklerin devamlılığı ile ekolojik bilincin yükseltilmesi gerekmektedir. Bu makalede, eko-kültürel mantıkla, ayrı biyo-bölgelerde bulunan geleneksel Türk konutlarında iklimle dengeli tasarıma örnekler verilmektedir. Burada alternatif yapı malzemeleri, konut tipolojilerinde enerji etkin kullanım gibi konular üzerinde durulmaktadır.

2. Sürdürülebilir Kentsel Planlama ve Tasarım İlkeleri

Wheeler, kentleri, yeşil, güvenli, insan ölçeğinde, kimlikli, çekici ve toplumun tüm bireyleri için, kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve diğer gruplar için rahat kılmanın yolunu aramış (Wheeler, 2003); sürdürülebilir kentin imkânsız olduğunu belirtmiş, ancak kentlerin tasarımında sürdürülebilirlik yolunda neler yapılması gerektiğini 9 maddede özetlemiştir:

- Derişik, etkili arazi kullanımı,
- Daha az araba kullanımı, daha çok erişebilirlik,
- Etkin kaynak kullanımı, daha az kirlilik ve atık,
- Doğal sistemlerin restorasyonu,
- İyi barınma ve yaşam çevreleri oluşturmak,
- Sağlıklı sosyal ekoloji,

- Sürdürülebilir ekonomi,
- Halkın katılımı,
- Yerel kültürü korumak.

Sürdürülebilir planlama ve tasarım konusunda yazında yer alan benzer ilkeler şu şekilde sıralanabilir (Newman ve Jennings, 2008, Holmgren, 2007, Kazıme, 2002, EU, 2004, Resilientcity website, Vergunst, 2002, Coaffee, 2008, Saavendra ve Budd, 2009, Raven, 2010, Godschalk, 2003, Hopkins, 2008, UNISDR, 2010, Newman, Beatley ve Boyer, 2009, Hodson ve Marvin, 2009):

- Yoğunluğu, çeşitliliği, karma kullanımı desteklemek, yürüme mesafelerini planlamak,
- Yürümeyi, bisikleti, toplu taşımayı ön plana çıkarmak, elektrikli taşıtlarla sera gazı salımlarını azaltmak,
- Trafiği sakinleştirme programlarıyla küçük ve yavaş çözümler sunmak,
- Güçlü kimliğe sahip mekân duygusu gelişmiş kentler tasarlamak,
- Havayı, suyu, toprağı ve biyo-çeşitliliği koruyup zenginleştirmek,
- Yenilenebilir kaynakları ve hizmetleri kullanmak,
- Kentsel metabolizmada eko-verimlilik için girdi-çıkı dengesiyle bir döngü oluşturmak,
- Gıdada kendi kendine yeterlilik sağlamak, yakında yetiştirip üretmek, yerel gıda alıp yerel gıda yemek.

Bu kapsamda bu makalede söz konusu ilkeler geçmişe dönük olarak değerlendirilmektedir.

3. Biyo-Bölge, Eko-Kültürel Mantık ve Kültürel Sermaye

Bu bölümde makaleye temel teşkil eden bir takım kavramlar üzerinde durulmaktadır. İlk olarak biyo-bölge kavramı açıklanacak olursa;

Biyo-bölge yapay sınırlardan çok doğal sınırlar içinde; flora, fauna ve çevre koşulları bakımından ortak bir özellik gösteren doğal, ekolojik alandır. Biyo-bölge bazı yerlerde eko-bölge olarak adlandırılabilir. Biyo-çeşitlilik idari sınırlardan etkilenmekte ancak gerçek sınır idari sınırla örtüşmemektedir. Biyo-bölgeler içinde alt-bölgeler jeoloji, iklim, hidroloji, toprak, fauna, bitki örtüsü ve diğer biyo-fiziksel özelliklere göre ayrışabilir. WWF, eko-bölgeleri şöyle tanımlar: aynı çevresel koşullarda, uzun zamandır ekolojik etkileşimde bulunan, çoğunlukta bulunan türler içeren toprak veya su par-

çalarıdır. Dünyada 867 karasal, 450 su eko-bölgesi bulunmaktadır (WWF websitesi). Türkiye’de 305 önemli doğa alanı bulunmaktadır, bunların 292’si küresel ölçekte (*global eco-regions*), diğerleri bölgesel ölçektir. Türkiye yüzölçümünün %26’sını kaplamaktadır (Eken vd., 2006).

Biyo-bölgelerde korumacı bir anlayışla sürdürülebilir tasarım yapmak için Guy ve Farmer’ın ortaya koyduğu mantık türlerini çözümlemek gerekir. Guy ve Farmer (2001) ekolojik tasarımın değişik vizyonlarını altı seçenek olarak ortaya koymaktadır (Tablo 1). Burada mantık denilince; üretilen, yeniden üretilen ve dönüştürülen fikirlerin, kavramların ve sınıflamaların özel olarak bir araya getirilmesi, sosyal ve fiziksel gerçeklere göre anlam verilen uygulamaların bir kümesi anlaşılmalıdır.

Tablo 1. Sürdürülebilir Tasarımda Altı Mantık

Mantık	Mekân	Çevresel Bilgi Kaynağı	Yapı	Teknolojiler	İdeal Yer Kavramı
Eko-teknik	Küresel bağlam, makro-fiziksel	Tekno-akılcı, bilimsel	Ticari, modern, gelecek odaklı	Enerji etkin, yüksek teknoloji, akıllı	Küresel çevreci fikirlerin klasik yapı tasarımları stratejileriyle bütünleşmesi, derişik ve yoğun şehir vizyonu
Eko-merkezci	Kırlıgan, mikrobiyotik	Sistemsel ekoloji, metafiziksel bütünlük	Kirletici, parazit, tüketici	Yenilenebilir, dönüştürülebilir	Eko-ayak izi az olan binalarla doğaya uyum, yerel ve küresel biyo-çeşitliliğe destek
Eko-estetik	Antropo-merkezci, yabancılaşmış	Duyuşsal, postmodern bilim	Sembolik mimari, Yeni Çağ	Doğmacı, yeni, düz olmayan, organik	Yeni ekolojik bilgi ışığında yeniden inşa edilen ve doğa bilincimizi dönüştüren bir yer
Eko-kültürel	Kültürel bağlam, bölgesel	Doğal olayları inceleme, kültürel ekoloji	Özgün, uyumlu, tipolojik	Yerel, düşük teknoloji, geleneksel	Yerel, biyo-bölgesel, fiziksel ve kültürel özelliklere uygun yapıları inşa etmeyi öğrenmek
Eko-medikal	Kirletici, tehlikeli	Medikal, klinik ekoloji	Sağlıklı yaşam, bakım	Pasif, zehirsiz, doğal, dokunulabilir	Sağlıklı yaşamı, bireyler için yaşam kalitesini arttıran doğal ve dokunulabilir bir çevre
Eko-sosyal	Sosyal bağlam, hiyerarşik	Sosyoloji, sosyal ekoloji	Demokratik yaşam ortamı, bireysel	Esnek, katılımcı, yerel	Organik, hiyerarşik olmayan ve katılımcı yolla bireyleri ve toplulukları sosyal olarak bağlama, uzlaştırma

Kaynak: Guy ve Farmer, 2001.

Eko-kültürel mantık, çevresel ve kültürel kaygıları birlikte göz önüne alarak temel değerlerin yeniden yönlendirilmesini vurgulamaktadır. Burada, yeni evrensel kültürün geliştirilmesinden çok mevcut kültürlerin çeşitliliğinin korunması desteklenmektedir. Yerellik, mekan duygusu, özgünlük, sürdürülebilir binalar için önemli kavramlardır. Naess'in de belirttiği üzere (1988) dünya üzerindeki yaşam zenginliğini, çeşitliliğini ve beşeri kültürel çeşitliliği korumak amacımız olmalıdır. Kimlik, mekan duygusu, geleneklerin devamlılığı ile ekolojik bilincin yükseltilmesi gerekmektedir. Ekosistemi ve peyzajı koruma sorumluluğu bunun içindedir. Küçük ölçekli ekolojik toplulukların yaşadığı biyo-bölgelerin özellikleri burada önem kazanmaktadır (Guy ve Farmer, 2001). Fiziksel bir arazi parçasının içinde doğal, biyolojik ve ekolojik özelliklerin yanısıra kültürel bağlam ve bilinç bölgeleri biyo-bölge içinde tanımlanmaktadır. Sürdürülebilirlik, bu özelliklere bağlı olarak olanaklar ve kısıtlarla yaşamaktır. Tasarım stratejisi olarak biyo-bölgecilik o yere özgü geleneksel yapı yaklaşımlarından ilham almaktadır. Tasarımda fiziksel çevreye uyumlu, doğal olarak evrilmiş yaşam tarzları ve kültürlerin ürettiği geleneksel yapı formları belirleyici rol oynamaktadır.

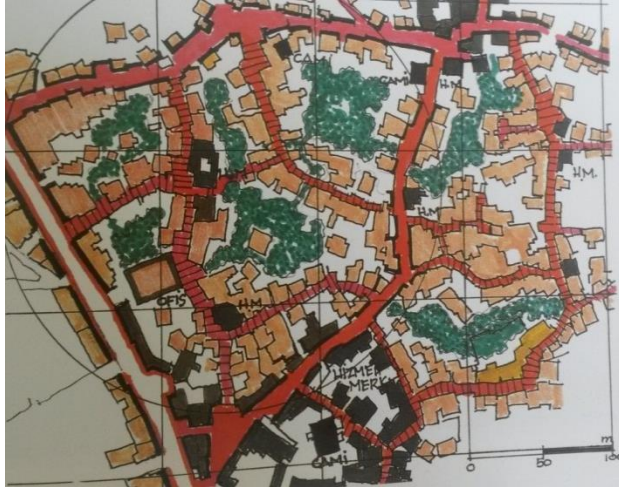
Eko-kültürel mantığın dayandığı çevresel bilgi kaynağından biri de kültürel ekolojidir (Tablo 1). Kültürel ekoloji, toplumla yaşadığı doğal ortam, yaşam biçimleri ve ekosistemler arasındaki ilişkiyi araştırır. Fiziksel ve biyolojik çevre kültürü etkilemektedir. Ekolojik mahal, bir bölgenin kültürünü şekillendirmede önemli rol oynamaktadır. Bu kavramı ortaya koyan Stewart'ın bir biyo-bölgede kültürel ekolojiyi araştırma yöntemi şöyledir (1955): önce çevreye müdahale eden teknoloji ve yöntemleri araştırmak, o çevreyi kullanan insan davranışları ve kültürlerin dokusuna bakmak, bu dokuların ne kadarı diğer kültürlerden etkilenmiş, bunları tahmin etmektir.

Kültürel sermaye (*cultural capital*) ise, toplumdaki pek çok gruptan birinde bireylerin sosyalleşmesi sonucu görülen değerlerdir. Kültürel sermayenin değeri hiyerarşik sosyal yapılarla, daha itibar taşıyan sosyal gruplarla ilgilidir. Somut anlamda akıl ve vücudun yaradılışı biçiminde, nesnel anlamda kültürel izler taşıyan binalar, resimler, kitaplar, çalgılar, makineler vb., kurumsal olarak ise eğitim nitelikleri gibi türlere ayrılabilir. Tasarımda kültürel sermaye, o biyo-bölge içinde yaşayanlar, o bölgenin bilge kişileri, yöneticileri, kamuda ve özel sektörde çalışanlar, işyeri sahipleri, günlük ziyaret edenler arasındaki kültürel sermaye potansiyelini insan, mekan ve zaman boyutu kapsamında incelemekle anlam kazanır (Skaates vd., 2002).

4. Geleneksel Türk Kentlerinin Sürdürülebilirlikle ve Eko-Kültürel Mantıkla İlişkisi

Bu bölümde yukarıda açıklanan Wheeler'in sürdürülebilirlik ilkeleri temel alınarak geleneksel Türk kentlerinin özellikleri ve temel olarak bize öğrettikleri çözümlenmeye çalışılmaktadır. Bu kapsamda ayrı biyo-bölgelerde eko-kültürel mantık çerçevesinde yapılmış enerji etkin geleneksel konutlar da irdelenmektedir.

- *Derişik, etkili arazi kullanımı:* Geleneksel Türk kentinde topoğrafya ve iklime uygun organik doku; ayrıca küçük konut birimlerinden ve dar sokaklardan oluşan mahalleler bulunmaktaydı. Bu mahallelerdeki konutların bahçelerinde bostan vardı. Bağ-bahçeyi, açık alanları ve tarım alanlarını koruyan ve destekleyen yapıda kompakt bir yerleşim örüntüsü görülmektedir (Şekil 1).

Şekil 1. Antalya Eski Kent Dokusundan Geleneksel Mahalleye Örnek (Aru,1998)

Geleneksel Türk kentinde, yerel topoğrafyaya uygunluk, doğaya saygılı yapıların bulunması, yerel alışkanlık ve geleneklerin devam ettirilmesi nedeniyle, yaşam çevresi bugüne kadar pek çok değer açısından zenginliğini koruyabilmiştir (Oktay, 2001). Planlanmış meydanlar olmamakla birlikte toplumda dış mekânlarda zaman geçirmeye yönelik bir eğilim bulunmaktaydı. Sokak dokusu içinde birçok küçük kamusal meydancığın- toplanma alanının bulunması, bu mekânların günlük yaşam içindeki rolünü ortaya koymakta ve kentsel çevreyi bütünsel olarak zenginleştirmekteydi (Şekil 1). Kamusal mekânlar genelde kent merkezinde, ticaretin, dini tesislerin, eği-

tim, yönetim ve diğer sosyal donatıların arasında karma kullanım karakterini yansıtan dokuda bulunmaktaydı. Nirengi noktası genelde Kaleiçi, çarşı ve cami bölgesiydi. Çarşı-pazar ve arastayı oluşturan sokaklar toplumsal iletişim kanallarıydı, daha sonra hamam ve eğitim merkezleri canlı toplumsal yaşamın mekânsal yansımalarını oluştururdu. Bu toplanma mekânları yerel halkın birbiriyle buluştuğu, siyasi, dini ve ekonomik dizgeyi oluşturan ve dış dünyayla ilişki kuran yerlerdi (Oktay, 2012).

Türk çarşılarında yapı adaları küçüktü. Altı metreden küçük cepheli dükkânlar bitişik sıralanmaktaydı. Genelde tek katlıydı. Güneşten korunurdu. Asma, sarmaşık cinsi bitkilerle gölgelik sağlanırdı (Şekil 2). Sabit saçaklar ve kepenkler güneşten sakınma ve güvenlik açısından önemliydi. Üretim ve satış aynı hacimdeydi. Yapı malzemesi kâgir ya da kesme taşı (Öndeş, 1998). Genelde çarşıda ana yapı olarak dükkânlar ve bedestenler, destek yapılar olarak ise han, cami, hamam vb. yapılar bulunmaktaydı (Mortan ve Küçükerman, 2007).

Şekil 2. Gölgeleklilikli Çarşılar Örnek- Yenifoça-İzmir (Ö. Ercoskun Arşivi)

Geleneksel doku, geçmişten beri taşıdığı çevreye duyarlı, az enerji tüketen, pratik çözümleri başarabilmiştir. Bu anlamda geleneksel Türk konutları da çevresel kaynakları koruma noktasında sorumluluk taşıyan, arazi ile uyumlu çözümler öneren, çatı ve cephe sistemlerinde mevcut olan ekolojik duyarlılık sayesinde konforlu iç hacimler oluşturabilen bir anlayışla tasarlanmışlardır. Çevreye ve doğal kaynaklara duyarlı, konfor şartlarını en üst düzeyde karşılayan, modern teknolojilerin kullanıldığı günümüz mimari ve inşaat yapım süreçlerinde de;

- Güneş enerjisinden en üst düzeyde yarar sağlanmasını mümkün kılan bir yönelme anlayışının benimsenmesi,
- Mevcut topoğrafya ile uyumlu bir tasarım anlayışının tercih edilmesi,
- Malzeme kullanımında çevresel faktörleri göz önünde bulunduracak ve geri dönüşümü mümkün olacak şekilde tercihlerin yapılması,
- Geleneksel konutta var olan doluluk/boşluk oranları ve bunların iç mekândaki doğal aydınlatma ve havalandırmaya sağladıkları olumlu katkıdan yararlanılması çok önemlidir (Çetin, 2010).

Örneğin Antalya Kaleiçi geleneksel yerleşiminde düz arazilerde bulunan evlerde, odalar genellikle doğu ya da güneye yönlendirilmektedir. Eğimli arazilerde ise manzaraya hâkim olmak önemlidir. Bu tip arazilerde evler birbirinin manzarasını etkilemeyecek şekilde topoğrafyaya uygun konumlandırılırlar. Soğuk ve rüzgârdan korunmak için yapıda bazı önlemler alınır. Kaleiçi geleneksel dokusunun deniz seviyesinden yüksekte olması, sokakların topoğrafyaya uygun konumlandırılması meltem rüzgârından mümkün olduğunca çok faydalanmayı mümkün kılmıştır (Bektaş, 2005). Rüzgârın serinletici etkisi özellikle ayrı biyo-bölgelerde ve sıcak nemli iklimlerde evlerde iç mekân konforun sağlanması için gereklidir (Aktuna, 2007).

Geleneksel Türk kentinin en önemli örneklerinden olan Safranbolu'da evlerin cephe çizgileriyle oluşmuş kıvrımlı sokakların dönüşlerinde evlerin dışarıya açılan cumbaları sokaktan geçene doğru yüzünü sokağa döndürmüştür. İnsan-sokak- konut ilişkisinin uyumlu olduğu bu konumlandırma, üst kat çıkmaları ile yer kazanma ihtiyacından öte, oturanlara manzara ve sokağı seyretme olanağı verme düşüncesiyle yapılmıştır (Gezer, 2013).

• *Daha az araba kullanımı, daha çok erişebilirlik:* Geleneksel Türk kentinde derişik bir örüntü ve karma kullanım görülmektedir. Buna göre ev-işyeri ilişkisi çok yakındı, bazen altta dükkân veya atölye üstte konut bulunurdu. Ulaşım formu anlamında organik sokak dokusu görülmektedir. Topoğrafyaya ve iklim koşullarına uyan organik sokak dokusu, bir hiyerarşi içinde geniş sokaklardan daha dar sokaklara ve konutların bulunduğu çıkmaz sokaklara geçişlerle örülmüştü ve yayalara ayrılmıştı. Konut arası çıkmaz sokaklar, yarı-kamusal mekânları oluşturuyordu ve orada oturan ailelerin sosyalleşme yeri idi. Konut ve avlu duvarları tarafından, güçlü bir şekilde sınırlanan organik sokak dokusu kentsel karakteri oluşturan bir kimlik öge-siydi (Oktay, 2001).

Örneğin sıcak-kuru iklim bölgesinde olan Urfa'da bazı sokaklarda konutların saçakları birleşerek gölgelik oluşturmaktadır. Güneş ışınlarının dik

olarak geldiği öğle saatlerinde bile sokakların darlığı ve yapıların bitişik düzende konumlandırılmış olması yapıların birbiri üzerine gölge yapmasını dolayısıyla güneş kontrolünü sağlamaktadır (Aktuna, 2007). Sokakta yer alan elemanlar; sokağa taşan çıkmalar, kabaltılar, çıkmaz sokaklar, meydanlar ve bazalt taş döşemeli yollardır. Sıcaklığa engel olan dar sokaklar sıcağın yaşandığı yörede gün boyu serin kalabilmektedir.

Safranbolu'da Sokak, ev ve insan oranı arasında uyum sağlamak amacıyla evlerin köşeleri pahlandırılmıştır. Duvar köşelerindeki pahlar tamamıyla yayaya yönelik saygıdan ileri gelmektedir. Daha alçakta kalan Çarşı bölümüne inen sokaklar yayaları merkeze toplar. Eğimden kaynaklanan farklı düzeyler, eğimli alanlarda aşağı-yukarı hareketlenme önemli ölçüde vista ve görsel algıların yakalanmasına neden olur. Tüm sokakların kaplaması taş olup, iri taşların karşılıklı gelmesiyle oluşturulan orta eksen su akışına olanak vermektedir (Şekil 3). Sokağın taş kaplamasıyla evlerin bahçe duvarlarının taş dokusu sokağın daha geniş algılanmasını sağlarken doğanın dokusu yerleşimin fonunu oluşturmuş, böylece zemin-arka plan ilişkisinde uyum yakalanmıştır (Gezer, 2013).

Şekil 3. Safranbolu Sokakları (Ö.Ercoskun Arşivi)

- *Etkin kaynak kullanımı, daha az kirlilik ve atık:* Bu kapsamda geleneksel Türk kentinde enerji etkin çözümlerden yel değirmenleri, su değirmenleri, su kültürünü oluşturan sarnıçlar, yunak ve kanallar, doğal depolar ve ambarlar örneklenmektedir.

Anadolu'nun özellikle Ege'nin yüksek tepelerine kurulmuş tarihi yel değirmenlerinin geçmişi 18. ve 19. yüzyıla dayanmaktadır. Hâkim rüzgârlar poyraz, yıldız ve karayeli olacak şekilde kuzeye yerleştirilmiş bu un ve tahul

öğüten değirmenler bugünkü rüzgâr türbinlerinin de atasıdır. Moloz tuf taşı ve kireç harcıyla yığma inşa edilmiş bu yapılarda kapılar alçak ve kemerlidir. Bunun nedeni, hava akımını en aza indirerek tahılın uçmasını engellemektir. Ancak pek çoğu yıkılmış halde olup onarımı beklemektedir (Omaç, 2010). Bir de Anadolu'da az sayıda kalmış su değirmenleri bulunmaktadır. Kırsal alanda üretilen ve kır insanının temel besin kaynaklarından olan mısır ve buğdayın öğütülmesi yanı sıra; beslediği hayvanlarının yiyeceği olan tahıl türlerinin öğütülmesinde de su değirmenlerinden yararlanır. Hem konumları ve hem de yapı gereci kullanımı ve inşa tarzıyla buldukları yörelerin coğrafi koşullarıyla sıkı sıkıya ilişkilidirler (Ceylan, 2014). Eskişehir'in Mihaliççık ilçesine bağlı Gürleyik köyündeki 300 yıllık su değirmeni, hem gelişen teknolojiye hem de zamana karşı ayakta kalma mücadelesi vermektedir. Değirmenin, Gürleyik Deresi'nden gelen suyla çalıştığını anlatan Coşkun, "Değirmenin oluşuna, kanallarla su geliyor. Yukarıdaki oluktan akan tazyikli su, çarkı çeviriyor. Çark da bağlı bulunduğu mil sayesinde üzerinde bulunan kocaman taşı döndürerek buğdayı öğütüp, una dönüştürüyor. Su ne kadar tazyikli akarsa çark o derece hızlı döner ama biz dönme-yi savak denilen koldan ayarlarız. Bu çarkın hareketiyle, çarka bağlı olan değirmenin içindeki üst üste konulmuş iki yassı yuvarlak taştan, üstteki dönmeye başlar" şeklinde bilgi vermiştir (Hürriyet, 2016).

Şekil 4. Gürleyik'teki Su Değirmeni (Ö.Ercoşkun Arşivi)

Enerji etkin bir başka çözüm ise tahıl ambarlarıdır. Karaman ilinin Taşka-le beldesinde killi kireç taşından, yüksek bir kaya üzerine tamamen insan eliyle yapılan tahıl ambarları, 250'den fazla mağaradan oluşmaktadır. 150-200 yıl önce yapılmış, 50 metre yüksekliğinde, 300 metre uzunluğunda bir kayanın yüzeyinde böyle bir yerleşim yeri örneği başka yoktur. Tek ya da iki odalı ambarlara, makara sistemiyle taşınan tahıllar, killi kireç taşının nemi ve ısıyı sabit tutması sayesinde uzun süre bozulmadan muhafaza edi-

lebilmektedir. Tüf kaya olduğu için ambarların içinde sıcaklık değişimi yoktur ve bugün hala bakliyat saklanmaktadır. Burada buğday özelliğini kaybetmeden en az 50 yıl dayanabilir; bir kısmı yakın zamana kadar konut olarak kullanılmıştır (Akpınar, 2013).

Türklerdeki su kültürüne gelince; Türkler 'kariz' ya da 'kehriz' denen yer altı su kanalları yapmıştır. Bu yer altı su kanallarının uzunluğu 5000 km'yi bulmaktadır. Yatay yer altı kanalı olan karizler ile binlerce yıldır çöl ortasında oluşturulan tarım alanları sızıntı ve buharlaşma olmadan yer çekimi gücü ile çalışan bir sistemle sulanmıştır. Anadolu'da bilinen kariz yapılarına Gaziantep, Şanlıurfa, Van ve İskilip kentlerinde rastlanılmıştır ve bunlar da günümüzde halen kullanılmaktadırlar (ASKİ, 2013).

Şekil 5. Karaman-Taşkale'deki Tahıl Ambarları (URL-1)

Aynı zamanda Anadolu'da konutlarda saçaktan inen yağmur suyu borusuyla aşağı alınan yağmur suyu temizlik işlerinde yeniden kullanılmıştır (Aktuna, 2007). Ortak ve toplu kullanım sürdürülebilirlik kriterleri içindedir. Bu kapsamda Türk hamamları, yunaklar, şadırvan ve çeşmeler, su dağıtım yerleri önemli yapılardır. Yörelere göre değişen; halk dilinde hamam, çamaşır yıkanan yer, çamaşır evi ve akarsuların az derin bir yerinde, buğday ya da arpa yıkamak amacıyla, iri taşları yan yana sıralamak yöntemiyle oluşturulan havuzcuk anlamındaki yunak, bugün toplu çamaşırhanelere örnektir. Ayrıca konutların avlularında bulunan havuz ve kuyulardaki su ise avlunun serinletilmesi amacıyla da kullanılmaktadır. Kuyu ve havuzlardaki su gün boyunca ısının etkisiyle buharlaşır. Buharlaşma sırasında çevredeki ısının bir bölümünü buharlaşma ısısı olarak kullanır böylece mekân serinletilir. Avluda biriken serin hava iç mekâna doğru ilerler, böylece iç mekân da serinletilmiş olur. Bir de çakıl döşemeler vardır, bunlar

Antalya Kaleiçi konutlarında görülmektedir. Zemin katta yapının oturduğu taşlık bölümünün zemini bazı evlerde beyaz, gri ve siyah renkte küçük çakıl taşlarıyla kaplanmıştır. Taşlık gün içerisinde sık sık ıslatılır. Taşların arasını dolduran su buharlaşarak ortamın ısınısını düşürür ve mekânı serinletir. Yaz aylarında bu çakıl döşemelerin ıslatılması sonucu çakıl taşlarının arasında kalan ıslaklık nedeniyle elde edilen serinlik, Antalya'nın yakıcı sıcaklarında bu evlerde yaşayan Antalyalılar için uzun süren bir klima etkisi yaratmıştır (Aktuna, 2007).

Ayrıca sokakta sokak kenarına yapılan su toplama kanalları Safranbolu'da görülmekte, bugün Avrupa Eko-kentlerinde, Freiburg'ta ve Bo01'de uygulanmaktadır (Gezer, 2013).

Şekil 6. Su Toplama Kanalları Safranbolu, Freiburg, Bo01 (Gezer, 2013 ve Ö. Ercoşkun Arşivi)

Yağmur suyu biriktirmeye yarayan yer altı su deposu olan sarnıçlardan günümüze en çok Bodrum'da örneği kalmıştır. Bazıları kireçle beyaza boyanmış, yarım küre şeklindeki bu taş yapıtlar en az 500 yıllık sanat eserleridir (Uras, 2013) (Şekil 7). Bu kümbet sarnıçları Kanuni'nin Mimar Sinan'a yol boyunca yaptırdığı söylenir. Günümüzde yapılan hesaplara göre bu sarnıçlar yaklaşık 75 m³ su depolama kapasitesine sahiptir. Su kanallarından gelen su, taşlarla süzülükten sonra, toprak seviyesinde açılan oluktan sarnıca akar. Kümbet sarnıçlar 7-10 metre çapında daire şeklinde örülen bir duvar üzerine inşa edilen bir küre şeklindeki kubbeden oluşur. Kubbe, yerel taşların ters gerilim tekniğiyle örülmesinden yapılmıştır ve tam tepeye oturtulan kilit taşı ile 500 yıl ayakta kalacak sağlamlıkta olması sağlanmıştır. Kubbeden süzülen yağmur suları oluklarda toplandıktan sonra, olukların

belli yerlerinde açılan deliklerle, sarnıcın ana bölümünde toplanır. Ana bölüm 2-2,5 metre derinliktedir. Kümbetler, çevrenin eğimine göre, toprak üstü yağmur sularını toplayacak yerdedir (Uras, 2013).

Şekil 7. Kümbet tipi sarnıçlar-Bodrum (Uras, 2013)

• *Doğal sistemlerin restorasyonu:* Geleneksel Türk kenti doğal çevre ile bütünleşmenin iyi bir örneğini teşkil etmekteydi. Ağaçlıklar, sebze bahçeleri ve bostanlarla birimler ayrılmıyordu. Bu da, insanın doğanın bir parçası olarak algılanmasından kaynaklanıyordu ve katı bir iç mekân- dış mekân ayrımı oluşmasını önliyordu. Çoğu avlulu ya da açık sofalı olan konutlarda, daima bir avlu etrafında biçimlenen camilerde, kervansaraylarda, hanlarda ve külliyelerde, iç ve dış mekânlar arasında var olan yarı açık mekânlar aracılığıyla aşamalı geçiş, doğa ile yakın ilişkinin sonucuydu (Oktay, 2001). Bostan ve meyvelikler mahalleler arasında bir yeşil kuşak çalışmasıydı, bazılarında bir dere de eşlik ederdi ve gıdada kendi kendine yeterliliğin kanıtıydı (Oktay, 2012).

Evlerde avluya dikilen ağaçlar yaz günlerinde avlunun gölgeli ve serin kalmasını sağlamaktaydı. Evlerin güney cephelerinin önüne dikilen ağaçlar ise güneş ışınlarını kırarak bina yüzeylerinin ısınmasını engellemekteydi (Aktuna, 2007). Büyük gölge yaratan ağaçlar sokaklarda ve avlularda bulunurdu. Örneğin Şanlıurfa'da avlularda süs havuzu ve bitkiler yer almakta olup insanın nefes almasını sağlamaktadır. Avlularda doğu çınarı, mazı, ardıç, asma, ceviz, Acemborusu, gül ve şimşir yetiştirilmektedir (Tel ve Erdoğan, 2014).

Bağcılığın ön plana çıktığı yerleşimlerde ise, örneğin Kapadokya bölgesinde ortak alanlarda ve avlularda haft denilen üzüm yalıkları, sıra haneler bulunmaktaydı (Karakul, 2011). Limonluklarda narenciye uzun süre sakla-

nabiliyor, avlulardaki havuzlar da sıcak-kuru iklimde serinlik veriyordu. Ortak alanlardaki fırınlarda ya da tandırlarda ekmek ve yufka pişirilip kimi zaman dağıtılmaktaydı.

Flora-fauna bağlamında son örnek ise kuşevleridir. İnsanoğlu mekânları tasarlarken çevre faktörleri ve diğer canlıların barınma ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmıştır. Bu canlılardan biri olan kuşlarla insanoğlu arasındaki dostluk insanlık tarihi kadar eskiye dayanmaktadır. 15.yy'da Osmanlı mimarisinde sıklıkla kullanılmaya başlanan bu gelenek, 19.yy'da Türkler tarafından devam ettirilmiştir. İnsanların kuşlara verdiği değer ve kuşlara yönelik insancıl davranışları da düşünülerek yapılmıştır. Bir kuş evinde, aynen dönemin evleri gibi koridorlar, cumba biçimli çıkıntılar, sütun kabartmalarla yükselen balkonlar ön yüzünde pencereler, çatılar ve kubbeler bulunmaktaydı. İstanbul, Doğubayazıt, Tokat, Amasya, Kayseri, Ankara, Kastamonu, Niğde, Nevşehir, Antakya, İzmir, Bolu, Bursa, Tekirdağ, Kırklareli ve Edirne'deki kuş evlerinin varlığını geride kalan örnekleri sayesinde bilmektedir (Bektaş, 2003). Kuş ev ve saraylarına genellikle camii, medrese, han, ev, köprü, kütüphane, türbe gibi taş ve tuğla kullanılarak yapılmış büyük eserlerde rastlanmaktadır. Yapıların genellikle taş, ahşap ya da yağma malzemeden yapılması nedeniyle, kuş evlerinin de bu malzemeye uygun olarak yapıldığı görülmüştür. Kuş evleri, her yapıda farklı şekillerde yapılmış olup, bazen yapının üstüne eklenerek, bazen de yapıda oyuklar açılarak yapıya zenginlik katmıştır. Diyarbakır- Tilalo'daki kuş evleri diğer adıyla boranhaneler önemli örnektir (Şekil 8). Boranhaneler tek ya da üç bölümden oluşur. Her bölümde sıra sıra, ufak, ancak güvercinlerin rahatlıkla girip çıkabilecekleri büyüklükte delikler-pencereler vardır. Boranhanelerde duvarlar ve döşeme kerpiçten yapılmıştır. Yöreden alınan kilin samanla karıştırılarak elde edilen kerpiç hamurunun kalıplanarak, kurutulduktan sonra, yapılan bu mekânların üstü ahşap tomruklarla döşenerek, üstüne teneke ya da saç konulur. Güneydoğu Anadolu'da baraj inşaatlarının yapılması ve tarlalara baraj sularının düzenli verilmemesi nedeniyle yeterince sulanmaması ve bunun yanında tarlalarda önceleri hep kullanılan güvercin gübresi yerine suni gübre verilmesi ile güvercin gübresine ihtiyaç duyulmaması, bu amaçla kurulmuş boranhanelerin yok olmasına neden olmuştur (Daşdağ ve Işık, 2010).

Şekil 8. Diyarbakır-Tilalo'daki Boranhaneler (Daşdağ ve Işık, 2010)

• *İyi barınma ve yaşam çevreleri oluşturmak:* Yerel mimari üslubun devam ettirilmesi, farklı taş yapım gelenekleri ve farklı iklimsel koşullar çeşitli kentsel görünümler yaratmıştır (Oktay, 2001). Her yörenin kendince iklimsel karakteristikleri bulunmaktadır; Türkiye'de ise beş farklı iklim bölgesi bulunur (Akşit, 2005), bunlar:

İklim bölgesi	Örnek kentler
<i>Sıcak- nemli</i>	Adana, Antalya, Aydın, Denizli, İçel, İskenderun, İzmir, Manisa, Muğla
<i>Sıcak- kuru</i>	Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Kahramanmaraş, Mardin, Urfa, Siirt
<i>Ilımlı- nemli</i>	Amasya, Artvin, Balıkesir, Bilecik, Bursa, Çanakkale, Edirne, Giresun, İstanbul, Kırklareli, Kocaeli, Ordu, Rize, Sakarya, Samsun, Sinop, Tekirdağ, Tokat, Trabzon, Zonguldak
<i>Ilımlı- kuru</i>	Afyon, Ankara, Burdur, Çankırı, Çorum, Elazığ, Erzincan, Eskişehir, Isparta, Kayseri, Kırşehir, Konya, Kütahya, Malatya, Nevşehir, Niğde, Uşak
<i>Soğuk</i>	Ağrı, Bingöl, Bitlis, Bolu, Erzurum, Gümüşhane, Hakkâri, Kastamonu, Kars, Muş, Sivas, Tunceli, Van, Yozgat

Ilımlı kuru bölgelerde orta avlulu, kareye yakın derişik kitleler, soğuk bölgelerde ısı kaybını azaltacak dış yüzeyi azaltan kare biçim kullanılmıştır. Sıcak kuru bölgeler kare planlı ancak gölgeli bir avluya sahiptir. Açık renkli kalın duvarlar, avluya bakan geniş pencereler ve teras çatılar kullanılmıştır. Sıcak nemli iklim bölgesinde, rüzgâra açık yüzeyli, uzun dikdörtgene yakın, hacimler arası boşluklu binalar tercih edilir. Ilımlı nemli bölgelerde dikdörtgen, serbest biçimli yapılar görülmektedir (Akşit, 2005) (Şekil 9).

Bu iklim bölgelerindeki kentlerde yapılan Türk evi kavramı Anadolu'nun dışına taşmıştır. Irak, Suriye, Mısır'da, Balkanlar'da da Türk evleri bulunmaktadır. Değişik iklim, malzeme ve biyo-bölge farklarına

rağmen Türk evinin kendisine has mimarisi bulunmaktadır. Bu evlerin de en önemli özelliği bulunduğu yerin malzemesi ve iklimi ile uyum sağlamış olmasıydı. Örneğin, Karadeniz evi ormanlık ve bol yağışlı bir biyo-bölgenin ürünüdür. Bu bölgede evlerin planları, iç ve orta sofalı yönünde gelişmiştir. Doğu Anadolu Bölgesi karasal iklimdedir ve yağışı az, ağaçları seyrekler. Bu nedenle, Bölgenin yapı malzemesi yığma, kerpiç tuğla, damlar kavak atkılar üzerinde kerpiç topraktır. Güneydoğu konut mimarlığına taş malzeme hâkimdir. Yazın çok sıcak olduğundan kaldırım döşeli dar sokaklar etrafında, yüksek avlu duvarları içerisinde kalın taş duvarlı ve düz toprak damlı evler inşa edilmişti. Genellikle sofasız planda inşa edilen bu evlerin odaları hayat etrafında dizilmiştir ve odalar arasında eyvanlar yer almıştır. Türk evi çevrede bulunan yapı malzemesinin bir devamıydı. Doğudan batıya Türk evi, iklime uygunluk göstermekteydi (Kadıoğlu, 2013).

Eko-kültürel mantıkta yerin özgünlüğü, yerel malzemelerin kullanımı vurgusu, iklimsel ve mikro-iklimsel koşullara uygun tasarım, biyo-bölgesel yaklaşımlar ve geleneksel mimarlık yer almaktadır. Geleneksel mimarlık, bir kişinin kendi evini, yöresel işçilik yardımıyla, yöresel ve organik bir şekilde inşa etmesidir (Aktuna, 2007). Anadolu'nun coğrafi ve kültürel olarak çeşitliliği, konut mimarisinde de bölgesel çeşitlenmelere yol açmıştır. Anadolu'nun merkezinde kökleri, birçok Orta Doğu bölgesinde olduğu gibi Neolitik çağa dayanan kerpiç ev geleneği vardır. Güneydoğu bölgesi coğrafi olarak Mezopotamya ve Kuzey Suriye ile birleşmiştir. Bu bölgenin kendine özgü yapı formları ve geç Roma ve erken İslam mimarisini hatırlatan taş yapı geleneği, Kapadokya'nın volkanik alanlarına kadar uzanmaktadır. Karadeniz kıyıları dışında, Türkiye'nin kuzey doğusunda, Azerbaycan ve Güney Kafkasya ile ortak bir taş yapı geleneği vardır. Son olarak, Akdeniz ve Ege kıyılarında bulunan, düz ya da kiremit çatılı, kübik formda, açık renk boyalı evler, Akdeniz'in mimari gelenekleriyle ilişkilidir (Kuban, 1995). Örnekleri günümüze ulaşan geleneksel Türk Evi de, Anadolu'ya göç ettikten sonra yerleşik yaşama geçen Türklerin, mevcut mimari birikimden etkilenerek, kendi kültürlerini, geleneklerini, yaşam biçimlerini, doğa ve iklim özellikleriyle sentezlemesiyle oluşmuştur (Şekil 9). Taş, ahşap ve kerpiç Türk Evi'nin gelişimi süresince kullanılan yapı malzemeleridir. Zemin kat duvarlarında moloz taş kullanımı yaygındır. Üst katlarda yatay ve düşey elemanlarının yapımında kullanılan ana malzeme ağaçtır. Dolgu malzemesi yaygın olarak kerpiçtir. Mevcut olan bütün ağaç türleri kullanılmıştır. (Kuban,1995).

Geleneksel Türk Evi'nde günlük yaşamın büyük bir bölümü avluda geçmektedir. Depo, kiler ve hizmet mekânlarıyla yapının ısınmasına neden olan işlevlerin gerçekleştiği mekânlar avluda bulunmaktadır. Özellikle yaz aylarında iç mekânın daha fazla ısınmasını engellemek amacıyla avluda bulunan ocak, mutfak olarak kullanılmaktadır. Avlularda mekâna serinlik vermek amacıyla kuyu, havuz ve çakıl döşemeler gibi serinletme elemanları bulunmaktadır.

Ilımlı-nemli: Büyükkada,
İstanbul

Ilımlı-kuru: Beypazarı,
Ankara

Sıcak-nemli: Antalya

Sıcak-kuru: Gaziantep

Soğuk: Kars

Şekil 9. İklim Bölgelerine Göre Farklılaşan Geleneksel Binalar (Ö.Ercoskun Arşivi)

• *Sağlıklı sosyal ekoloji:* Bu kapsamda yukarıda anlatılan mahalle kavramına değinmek gerekmektedir. Sosyal sürdürülebilirlik çerçevesinde geleneksel kentin en belirleyici özelliği, etnik özelliklerin ve dini farklılıkların bir sonucu olan 'mahalleler'den oluşmasıydı. Mahalle hem algılanabilir bir coğrafi bütünü, hem de toplumun temel taşıını oluşturan, birbirine yakın ilişkilerle bağlı homojen bir gruptu. Mahalle halkı arasındaki dayanışmada aile, ticari ilişkiler, ortak köy geçmişi, etnik ya da dinsel kimlik, bazı durumlarda da ortak mesleki uğraşlar rol oynamaktaydı. Mahalleliler arasında zengin ve fakir birlikteliği bulunmaktaydı. Her mahalle kendi özellikleri ile belirgin bir kimliğe sahipti (Oktay, 2001). Mahalledeki sosyal kontrol sıkıydı. Mahalleyi ve mahalleliyi sıkıntıya sokacak her eylem mahallelinin ortak tepkisine neden olmaktaydı. Mahalle sosyolojik anlamda kapalı bir toplum-

du ve bu toplumda birine yapılan yanlış bir eylem bütün mahalleye yapılmış muamelesi görürdü. Bu çerçevede, 'mahallenin namusu', 'mahalle kabadayısı' gibi deyimlerin geleneksel mahalle kültüründen geldiği düşünülebilir. Mahallelerdeki duyarlılıklar ve dayanışma ruhu önemliydi. Mahallenin sevinci de üzüntüsü de ortaktı. Bayramlar, düğünler, ölüm ve hastalıklar ortak katılımlarla gerçekleşmekteydi (Doğan, 2002).

Sokak mekânı aynı zamanda önemli bir sosyal potansiyele sahipti; çocukların oynadığı, çeşmesinde kadınların bulunduğu bir yerdi. Geleneksel Türk kentinin mekânsal tanımlılık ve toplumsal anlam içeren organik sokak dokusu, mahremiyet nedeniyle bazı kısıtlara karşın, geçmişte hem kent merkezinde (örneğin kahvehanelerde ve ana caddedeki dükkânların önünde oturma gibi) hem de konut bölgesinde (örneğin çocukların sokakta oynaması, vb.), kamusal mekânların yaşamın önemli bir parçası olduğunu göstermektedir (Oktay, 2001).

- *Sürdürülebilir ekonomi*: Bu kapsamda geleneksel Türk kenti merkezinde yerel esnaf, kaynak ve kullanım, kapalı ekonomi-kendi kendine yeterlilik, üretim ve kirlilik konularını ele almak gereklidir. Mahallenin bir önemli özelliği de dinsel ve sosyal merkez olması nedeniyle kapsadığı küçük yerel çarşı, çeşmeler, imaret ve atölyelerin varlığıyla kendi kendine yeterli olma-sıydı (Oktay, 2001). Türk kentinin toplumsal ve kültürel dinamiklerine bağlı olarak geliştirdiği mahalle ve imaretler meydan olgusunun hem toplumsal hem de fiziksel olarak biçimlenişini etkilemiştir. Vakıf esasına dayanan imaret siteleri, yani kamusal yapıların açık ve yarı açık mekânları aynı zamanda sosyal birleşmenin olduğu yerlerdir; aynı zamanda kent bütününde konut alanlarının çevresinde gelişimin odak noktasıdır (Eren, 2014). Kuban'a (1998) göre sosyal yaşamın daha çok çarşı ve cami etrafında şekillenmesi nedeniyle, külliye, kentin forumu gibi yorumlanabilir.

Geleneksel Türk çarşıları, tüketicinin ulaşım olanaklarını gözeterek merkezilik ve karlılık ilkelerine göre yer seçmiştir. Yer seçiminde iklim ve güvenlik belirleyicidir (Ceylan, 1989). Bir de lonca düzeni bulunmaktaydı. Bu bir üretim birliği ve tüm meslek gruplarını kapsayan bir örgütlenmeydi. Sipariş esasıyla pazara dönük bu sistem mutlak eşitlikçiydi ve hammadde toplu temin edilirdi. Seri üretimin beklediği kar ve sermaye birikiminden yoksundu ancak esnafın ortak odası, meclisi ve örgütüydü. 18. yüzyılda iyice kurumlaşmıştı ve belli iç ve dış kuralları yerleşmişti. Örneğin zanaatkarlık dallarında yarattığı çevre kirliliği derecesine göre konumlanma anlayışı vardı. Cami yakınında kitapçılar, ciltçiler, deri eşya satıcıları yer almaktaydı.

Dışarıya doğru dokumacılar, marangozlar, çilingirler, bakırcılar ve demirciler dizilmekteydi. Kent sur kapısına yakın yerlerde alıcının tarımla uğraşan kesim olduğu saraçlar ve eyerciler yer almaktaydı. En dış halkada ise, tabakhane, boyahane ve çömllekçiler bulunmaktaydı (Mortan ve Küçükerman, 2007). Ayrıca yapılan işe göre kötü koku, görüntü ve ses kirliliğine neden olan debbağhaneler, boyahaneler, demirciler, neccarlar, kazancılar gibi imalata yönelik çarşılar daha dış çemberde yer almışlardır. Yine koyun, at, buğday pazarı vb. pazarlar, çarşı sisteminin dış kuşağı içinde yer almışlardır (Şahinalp ve Günal, 2012).

• *Halkın katılımı*: Bu noktada kültürel sermaye önemlidir. Kırsal dokuda kültürel sermayeyi oluşturan muhtarlık, ihtiyar heyetine danışmak, kentte, kentin ileri gelenleri, akil insanlar, öğretmen vb. aydın kimselere önemli konuların danışılması ve bunların tartışılması geleneğinin bugün neden tamamen tepeden inmece zihniyete kendisini bırakmış olduğu sorgulanmalıdır.

• *Yerel kültürü korumak*: Geleneksel el sanatları, dil, adet, kültürel pratikler ve yapı teknikleri, yerli malı kullanımını desteklemek, geleneksel mimariyi ve malzemeyi koruyarak devam ettirmektir. Kültürel izler taşıyan binalar, resimler, kitaplar, çalgılar, makineler ya da gelenek-görenek, el sanatları, geleneksel mutfak, araç-gereç, kıyafet, etnoğrafik değerler bugünün geleneksel sürdürülebilirlik izlerini taşıyan önemli somut ve somut olmayan kültür miraslarıdır. Bu değerlerin her yerleşimde kent müzesi yapılarak sergilenmesi gerekmektedir.

Sonuç

Zamanının doğayla uyumuna örnek olan geleneksel kentler, yerel kaynakların uygun kullanımına, yerel becerilerin gelişmesine ve insan ölçeğinde insan ihtiyaçlarını karşılayan kentsel çevreye örnek olmuştur. Doğal değerleri üst düzeyde olan biyo-bölgeler içinde geleneksel kentler ve mahalleler birbirine bağlı homojen topluluklardı. Yerel değerler, gelenekler korunur, yardımlaşma görülür, birlikte düşün-dernek kurulumu, pazaryeri, bahçe, avlu, meydancık, çıkmaz sokak, kapı önü bu tür sosyal bağların kuvvetlendiği mekânlar olarak görev görürdü. Biyo-bölgesel mimari tarzlar, değişik yapı inşa teknikleri ve iklim koşulları pekçok değişik kentsel çevre yaratmıştır. Bundan sonra geleneksel kentlerde yapılacak tasarımların sürdürülebilirliği için eko-kültürel mantıkla ilerlemek, o yerleşimin doğal ve kültürel değerlerine sahip çıkmak gerekmektedir. Kültürel ekoloji kapsamında araştırma yapılacak biyo-bölgelerde yaşam biçimlerini, doğal ortamla uyumu-

nu, her yönden kültürünü anlamak önemlidir. Kentsel mekânlarda koruma-yenileme çalışmaları kültürel sermayeyi önemseyen bakış açısıyla yapıldığında o mekânlar anlam ve zenginlik kazanacak, aksi takdirde cansız, uyumsuz ve monoton beyaz dekorlar olarak kalacaktır. Bugün kentlerin gelişme alanlarında ve dönüşüm alanlarında geçmişe dönük bir çözümleme yaptıktan sonra yerel değerleri göz önüne alan korumacı ve sürdürülebilir bir vizyonla tasarım yapmak gereklidir. Maalesef Türk kentlerindeki gelişme alanlarının planlamasında, tasarımında ve dönüşüm bölgelerinde yerele hiç bakılmamış, dikey yapılaşmayla kimliksiz, ucuz üretim konusunda hızlı davranılmıştır. Günümüzde bu yanlışın farkına varılarak yatay yapılaşma, yöresel mimari konuları gündeme gelmeye başlamıştır, bu bağlamda ekolojik farkındalık ve bilinç artırma konularında aşağıdaki ilkeler geçmişten bugüne ışık tutacaktır.

Bu kapsamda bu makaleden çıkarılabilecek eko-kültürel koruma ilkeleri şu şekilde sayılabilir: Özgün kent kimliği olan anıtsal yapılarla dolu yerleşmeler yaratmak, yaygın olmayan derişik bir gelişme benimsemek, topoğrafyaya uyumlu yapılaşmak, güneşe ve vadilere yönelim sağlamak, yerel iklime önem veren, doğayla iç içe tasarım yapmak, bölgelemeyi bırakıp karma kullanım kararı vermek, yerel ekonomiyi gözetmek önemlidir. Ayrıca karma kullanımı öne çıkaran, kamusal, yarı-kamusal alanlar içeren kent merkezi tasarlamak ön plana çıkmaktadır. Yüksek katlı yerine alçak katlı yapılaşma öngörmek, küçük ve yavaş çözümler sunmak, ayrıca araba yerine yaya öncelikli mekânlar yaratmak, fiziksel ve sosyal bütünlük kurmak, dar sokaklarla organik doku tasarlarırken su ögesini, kuş evlerini, meydan-cıkları, yeşil avluları unutmamak, yaya öncelikli erişilebilirlik sağlamak, canlı bir sosyal yaşam kurgularırken makyaj yerine gerçek restorasyonu yaptırarak okunabilir ve çekici, tanımlı mekânlar yaratmak önemlidir. Bugünkü yaşama uyum ve esnekliği göz önüne almak, kimlikli, sosyalleşmeye olanak veren toplanma buluşma mekânları yaratmak, alışveriş merkezleri yerine gölgelikli alışveriş sokaklarını, ithal mal yerine yerli malı, zanaatleri ve tatarı önemsemek gerekmektedir. Son olarak, ekolojik teknikleri uygulamak, yenilenebilir enerjiyi kullanmak, yağmur suyunu toplamak, yerel malzemeye uygun yapılaşmak, ahşap, taş, kerpiç gibi yerel malzemeleri kullanmak ve bununla birlikte yerel işgücünü ve yerel atölyeleri kuvvetlendirmek ön plana çıkmalıdır.

Extended Abstract

Inferences of Sustainability in Traditional Turkish City

*

Özge Yalçiner Ercoşkun
Gazi University

Rapid urban transformation in Turkish cities in recent years has neglected and devastated the local values. Traditional cities and urban environments can be evaluated under the sustainability principles and the positive qualities can be improved by providing some clues for contemporary planning and design. In this framework, this paper explores traditional Turkish cities in different bio-regions, under the sustainable planning and design principles within the framework of eco-cultural logic. Land-use, accessibility, open and green spaces, production, water management, social cohesion and traditional architecture are the key themes for this frame. The paper analyzes the sustainable features of traditional Turkish cities and delivers the eco-cultural conservation principles in the conclusion.

Sustainable urban planning and design principles can be listed as: compact urban layout, mixed land use, pedestrian prioritized street pattern, climate friendly design, water and storm water management, open green space system and urban agriculture. Self-sufficiency in food and production, sense of community, street life and solidarity principles are also important for social sustainability. This paper emphasizes organic layout in respect to topography and climate in traditional Turkish settlements, the concept of neighborhood, bazaar, studio and residence in the mixed use pattern, sense of community and solidarity in the social sustainability. Eco-cultural logic emphasizes sustainable design as preservation of culture. The eco-cultural logic contains both the preservation and conservation of the variety of built cultural types that already exist, combined with a concern for cultural sustainability expressed through the

transformation and re-use of traditional construction techniques, building typologies, and settlement patterns, each with a history of local evolution and use. This paper gives many examples of traditional Turkish houses in different bio-regions and climate zones. Alternative construction materials and energy efficient use in housing typologies are also considered.

According to Wheeler's sustainable planning and design principles (2004), some inferences can be drawn as follows:

Compact and efficient land use: The organic layout in respect to topography and climate could be found in traditional Turkish settlement. Small housing units and narrow streets identified neighborhoods in these settlements. There were small vegetable plots in the gardens of the houses. Compact urban pattern encouraged the presence and development of the vineyards, gardens, open spaces and agricultural lands.

Less automobile use, more accessibility: The compact and mixed use layout existed in traditional Turkish settlements. The home-office relationship was so close that sometimes shop or studio was on the ground floor and home was on the first floor of the building. The organic street pattern was designed in respect to topography and climate. Wider streets were led to narrower ones and cul-de-sacs in a hierarchy where pedestrian flow was prioritized. The cul-de-sacs between houses were semi-public spaces and places of sociality between residents. The walls of houses and courtyards were a strong border element of identity in the urban character.

Efficient resource use, less pollution and waste: This paper explains windmills, watermills, cisterns, channels and natural warehouses as energy efficient solutions in traditional Turkish settlements.

Natural system restoration: Traditional Turkish settlements were an example of adaptation to the nature. Woods, vegetable gardens and orchards were in between the houses. This prevented rigid exterior-interior space and the human was perceived as a part of the nature. Courtyards in the houses, mosques and khans were part of the open and semi-open spaces which were a result of natural relationship. Green belt was woven between neighborhoods with vegetable gardens, creek and orchards, these were the solutions of self-sufficiency in food and production.

Better living environments: The continuity of local architectural style, different stone construction traditions and different climatic conditions created various townscapes. Each bio-region has unique climatic charac-

teristics and local architecture adapted itself to these conditions in style, material and shape.

Healthy social ecology: Varied ethnic features and religious diversity created various neighborhoods in the sense of social sustainability. Neighborhood was a perceived geographical entity and, there, homogeneous people closely tightened to each other and became keystone of the society. The solidarity in the community, commercial relationships, common rural history, ethnic or religious identity, mixed income and common occupations played important roles in a healthy social ecology.

Sustainable economy: Local craftsman, resource and use, closed economy – self-sufficiency, production and waste management were the keywords in traditional center of Turkish settlements. Small local bazaars, fountains, imaret and studios prove the self-sufficiency in the sustainable economy.

Public participation: Cultural capital plays a role in the public participation. Muhtars and council of elders in the rural areas could be identified as cultural capital whereas intellectuals, teachers, tradesmen and other elites could discuss settlement problems in the city level.

Protection of local culture: Traditional crafts, language, rituals, cultural practices and construction techniques, use of local food and items play an important role in the protection of local culture.

Traditional settlements well adapted to nature were the examples of the urban environment where better use of local resources, improved local skills and fulfilled needs could be defined in the human scale. Traditional settlements and neighborhoods in bio-regions were closely tightened communities. Local values and traditions were preserved, solidarity was held, sociality was raised in the spaces such as marketplace, garden, courtyard, cul-de-sac and so forth. Architectural types in the bio-regions, different construction techniques and climatic conditions shaped various urban environments. The sustainability in the design of traditional settlement is related to eco-cultural logic, which we must respect the natural and cultural values of the settlements.

Kaynakça/References

- Akpınar (2013), 26/02/2016, <http://blog.radikal.com.tr/seyahat/taskalenin-dogaltahil-ambarlari-43905>.
- Akşit, F.Ş., (2005). Türkiye'nin farklı iklim bölgelerinde enerji etkin bina ve yerleşme birimi tasarımı, *Tasarım*, 157, 124-125.
- Aktuna, M. (2007). *Geleneksel mimaride binaların sürdürülebilir tasarım kriterleri bağlamında değerlendirilmesi: Antalya Kaleiçi evleri örneği*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Aru, K. A. (1998). *Türk kenti*. Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.
- ASKİ (2013). *Anadolu'da suyun izi*. ASKİ Yayınları, Ankara Büyükşehir Bld., Ankara.
- Bektaş, C. (2005). Antalya evleri. Anadolu Evleri Dizisi 2. Bileşim Yayınevi, İstanbul.
- Bektaş, C. (2003). Kuş evleri. Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- Ceylan, O. (1989). *Geleneksel Türk Osmanlı çarşı yapılarının oluşumu, gelişimi ve yakın doğu kültürleri ile olan etkileşimleri*, yayımlanmamış doktora tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Ceylan, S. (2014). Kaybolmakta olan bir kırsal maddi kültür örneği: su değirmenleri (Ağlasun örneği). *Eastern Geographical Review*, 19(31).
- Coaffee, J. (2008). Risk, resilience, and environmentally sustainable cities. *Energy Policy*, 36, 4633-4638
- Çetin, S. (2010). Geleneksel konut mimarisinin ekolojik yansımaları: Burdur örneği, 5. *Ulusal Çatı & Cephe Sempozyumu*, Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Buca, İzmir.
- Daşdağ F.E., Işık,N. (2010). Geleneksel konut mimarisinde kuş evleri: Diyarbakır'daki kuş evleri (boranhane) örneği. *Diyarbakır'da Tarım, Doğa ve Çevre Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Diyarbakır, s:60-68.
- Doğan,İ. (2002). Korumacılığın geleneksel kent kültüründen çıkarması gereken dersler. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 35, 1-2.
- Eken, G., Bozdoğan, M., İsfendiyaroğlu, S., Kılıç, D.T., Lise, Y. (2006), *Türkiye'nin önemli doğa alanları*, Doğa Derneği, Ankara.
- Eren İ. Ö. (2014). Kentsel sürdürülebilirlik bağlamında bir irdeleme: Üsküdar Meydanı. *Tasarım+ Kuram Dergisi*, 10(18), 94-116.
- EU. (2004). *Urban design for sustainability*, Final Report of the Working Group on Urban Design for Sustainability to the European Union Expert Group on the Urban Environment, Austria.
- Gezer, H. (2013). Geleneksel Safranbolu evlerinin sürdürülebilirlik açısından değerlendirilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 12(23), 13-31.
- Godschalk, D.R. (2003). Urban hazard mitigation: creating resilient cities. *Natural Hazards Review ASCE*, 4(3): 136-143.

- Guy, S., Farmer, G. (2001), Reinterpreting sustainable architecture: the place of technology, *Journal of Architectural Education*, 54(3),140-148.
- Hodson, M., & Marvin, S. (2009). Urban ecological security: a new urban paradigm?. *Int. Journal of Urban and Regional Research*, 33(1): 193-215.
- Holmgren, D. (2007). *Permaculture: principles & pathways beyond sustainability*, Australia: Holmgren Design Services.
- Hopkins, R. (2008). *The transition handbook*, Devon, UK: Green Books
- Hürriyet (2016). Tarihi değirmen teknolojiye direniyor, Yerel Haberler, Eskişehir, 26/02/2016, http://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/eskisehir-haberleri/tarihi-degirmen-teknolojiye-direniyor_250192/
- Kadioğlu, M. (2013). Geleneksel Türk evleri bugünün “yeşil bina”ları, 26/02/2016, Milliyet.com.tr
- Karakul, Ö. (2011). *A holistic approach to historic environments integrating tangible and intangible values, case study: İbrahim Paşa Village in Ürgüp*, yayımlanmamış doktora tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kazimee, B.A. (2002). Sustainable urban design paradigm: twenty five simple things to do to make an urban neighborhood sustainable. In: C.A. Brebbia, C. Martin-Duque, L.C. Wasdhw (Eds.), *The Sustainable City II*, (pp. 31-41). London: Witpress.
- Kuban, D. (1995). *The Turkish hayat house*. Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Kuban, D. (1998). *Kent ve mimarlık üzerine İstanbul yazıları*. YEM, İstanbul.
- Mortan, K., Küçükerman, Ö. (2007). *Çarşı, pazar, ticaret ve kapalıçarşı*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Naess, A. (1988), Deep ecology and ultimate premises. *The Ecologist*, 18(4-5), 128-131.
- Newman, P., & Jennings, I. (2008). *Cities as sustainable ecosystems principles and practices*. Washington DC: Island Press.
- Newman, P., Beatley, T., Boyer, H. (2009). *Resilient cities responding to peak oil and climate change*. Washington DC: Island Press.
- Oktay, D. (2001). Kentsel tasarımın kuramsal çerçevesine güncel bir bakış: kentlerimiz, yaşam kalitesi ve sürdürülebilirlik. *Mimarlık Dergisi*, 302, 45-49.
- Oktay, D. (2012). Sustainable urbanism revisited: a holistic framework based on tradition and contemporary orientations. *Green and Ecological Technologies For Urban Planning: Creating Smart Cities* (Ed: Ö.Y. Ercöşkun), Hershey, PA: Information Science Publishing.
- Omaç, F. (2010). Emektar yel değirmenleri yine rüzgarla dans edecek. *İzmir Kültür Turizm Dergisi*, 1(5), 114-117.
- Öndeş, G. (1998). *Türk çarşıları*, Tepe Yayınları, Ankara.
- Raven, J. (2010). *Cooling the public realm climate-resilient urban design*. Paper presented at the meeting of 1st World Congress on Cities and Adaptation to Climate Change Resilient Cities 2010, Bonn, Germany.

- Resilientcity websitesi, 8 Ağustos, 2010 <http://www.resilientcity.org/index.cfm?pagePath=RESILIENCE&id=11449>.
- Climate change and environmental planning: working to build community resilience and adaptive capacity in Washington State, USA. *Habitat International*, 33, 246-252.
- Skaates, M.A., Tikkanen, H.A.lajoutsijärvi, K. (2002). Social and cultural capital in project marketing service firms: Danish architectural firms on the German market. *Scandinavian Journal of Management*, 18(4), 589-609.
- Steward, J. (1955), *Theory of culture change*, University of Illinois Press.
- Şahinalp, M. S., Günal, V. (2012). Osmanlı şehircilik kültüründe çarşı sisteminin lokasyon ve çarşı içi kademelenme yönünden mekânsal analizi. *Milli Folklor*, 24(93), 149-168.
- Tel, H.Ö., Erdoğan, E. (2014). Ekolojik yerleşmeler ve ekolojik yıpranma: Şanlıurfa örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam University Journal of Natural Sciences*, 17(1), 21-31.
- UNISDR, United Nations international strategy for disaster reduction. (2010). Making cities resilient: my city is getting ready. *2010-2011 World Disaster Reduction Campaign Report*. Geneva: UN.
- Uras, G. (2013). Bodrum'un kümbet sarnıçları, 20/03/2016, <http://www.milliyet.com.tr/bodrum-un-kumbet-sarniclari/ekonomi/ydetay/1739539/default.htm>
URL-1: 21/03/2016, <http://www.tatilana.com/2016/01/karaman-taskale-tahil-ambarlari.html>
- Vergunst, P. J. B. (2002). The potentials and limitations of self-reliance and self-sufficiency at the local level: views from Southern Sweden. *Local Environment*, 7(2), 149-161.
- Wheeler, S., (2003). "Planning sustainable and livable cities", The City Reader, 3rd Edition, (Eds.) LeGates, R.T. ve Stout, F., *Routledge Urban Reader Series*, New York, 487-496.
- WWF websitesi, 28/06/2010, <http://www.worldwildlife.org/science/ecoregions/item1847.html>.

Doç. Dr. Özge Yalçiner Ercoşkun,

İstanbul Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü mezunudur. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde Coğrafi Bilgi Sistemleri üzerine yüksek lisans yapmış, Gazi Üniversitesi'nde Şehir ve Bölge Planlama doktorasını tamamlamıştır. Halen Gazi Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde doçent olarak çalışmaktadır. İlgili alanları, sürdürülebilir kent planlama, sürdürülebilirlik politikaları, ekolojik ve teknolojik kentsel tasarım, coğrafi bilgi sistemleri, afet ve ulaşım bilgi sistemleridir. Pek çok panel, sergi, konferans vb. organizasyonda görev almış, ekolojik kent planlaması ve coğrafi bilgi sistemleri üzeri-

ne ulusal ve uluslararası kongrelere katılmış, araştırma projelerinde çalışmıştır. Sürdürülebilir kentsel tasarım, ekolojik ve akıllı kent planlaması, bilgi teknolojileri üzerine üç kitabı ve elliye yakın yayını bulunmaktadır. Sürdürülebilirlik ve kentsel gelişme, sürdürülebilir turizm üzerine ödüller kazanmıştır.

E-posta: ozgeyal@gmail.com

Korumada Turizmin "Kurtarıcı" Rolü Üzerine

*

Özlem Sağıroğlu
Gazi Üniversitesi

Öz

'Bütünleşik – bütüncül - koruma' tarihi doku ve çevrenin bütün öge ve boyutları ile korunmasını içerirken, sürdürülebilirliği sağlamak adına bölge halkının sosyal ve ekonomik yapılarını iyileştiren, istihdam ve katma değer yaratan stratejileri kapsayan yasal ve yönetsel önlemlerin alınmasını da gerektirmektedir. Bu önlemler disiplinler arası çalışma ile çok boyutlu stratejileri içeren çözüm yollarının belirlenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda ekonomik refah ve istihdam olanaklarını beslemesi açısından önemli stratejilerden birini turizm oluşturmaktadır. Fakat turizm gelişim planları ve/veya koruma imar planlaması yapılmadan hızlı ve kontrolsüz bir biçimde gelişen turizm, koruma altında olan veya olmayan; arkeolojik, kentsel ve doğal sit alanlarına, kültür ve tabiat varlıklarına ve geleneksel yerleşimlerin karakterini oluşturan özgün sosyal ve kültürel değerlere olumsuz etki etmekte, zarar vermektedir. Bu zararlar arasında, hızlı yapılaşma ile tetiklenen betonlaşma, çevre veya yapı bazında istenmeyen işlev değişiklikleri ve uygun olmayan müdahaleler, olumsuz sosyal ve kültürel etki ile yerel halkın anlayış ve yaşam kültüründe değişimler yaratma, adil olmayan ekonomik kazanç, yerel halkın üretim ve yaşam biçiminin olumsuz etkilenmesi vs. sayılabilir. Bu çalışma kapsamında, Türkiye'nin farklı kıyı bölgelerinde plansız bir şekilde turizme 'arz' olunmuş kentsel ve kırsal alanlardan örnekler seçilmiş; karşılaşılan sorunlar yapı, alan, çevre ve kullanıcı bazında incelenmiş; yapılan tespitler, alan çalışmaları, anket ve bilimsel istatistikler ile desteklenerek tartışılmış ve sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Koruma, Bütünleşik Koruma, Sürdürülebilir Turizm, Turizm, Antalya, Kuşadası, Bodrum

Upon the Rescuer Role of Tourism in Conservation

*

Özlem Sağıroğlu
Gazi University

Abstract

'Integrated conservation' involves the protection of the historical fabric and environment with its entire elements and dimensions, while, for the purpose of maintaining the sustainability, it also requires the implementation of legal and administrative measures involving strategies that improve the public's social and economic structures and create employment and added value. These measures necessitate solutions involving multi-dimensional strategies with interdisciplinary studies. Within this context, tourism constitutes one of the important strategies in terms of feeding economic welfare and employment opportunities. However, tourism; when developed rapidly and in an uncontrolled manner without the preparation of tourism development plans and / or conservation plans, affect adversely and harm the archaeological, urban and natural conservation areas, cultural and natural properties as well as unique social and cultural values which comprise the character of traditional settlements, whether they are subject to conservation or not. Concretion induced by rapid housing, unintended functional changes and inappropriate interventions thereof, changes in public's life culture due to negative social and cultural impacts, unfair economic revenue, adverse impacts over local people's production and life style may be referred as damages in this respect. Within the context of this study, samples were selected from urban and rural areas from Turkey's different coastal regions which were introduced to tourism without any plan; and the problems encountered thereof were examined in the basis of construction, area and the user, then the determinations made in this respect were discussed and introduced by the support of various area surveys, questionnaire and scientific statistics.

Keywords: *Urban Conservation, Integrated Conservation, Sustainable Tourism, Tourism, Antalya, Kuşadası, Bodrum*

"Değişiyor, değişiyor... Her bir şey değişiyor... Her bir şeyin değişmesine razıyım, yeter ki insanın özü değişmesin. İnsanın insana bakışı değişmesin... Bak senin evler oldukları gibi duruyor. Dıştan bakıldığında eskisi gibi, biraz eskimiş ama değişmeden duruyor. Bir de evlerin içini sor. Onlar hepten değişti, çünkü insan değişti." (Bektaş,2004,s.139)

Giriş

19. yüzyıla kadar olan süreçte, koruma düşüncesi ve uygulamaları, kentlerin güzelliğinin kaybolmaması, kent yönetiminden habersiz değişikliklerin yapılmaması amacıyla konan kurallar ile yapıyı ayakta tutmak ve çeşitli ek-değişikliklerle yapının işlerliğini sağlamak bağlamında yapılan onarımlar bazında mevcuttur. Miras ve koruma kavramlarının altının çizilmesi ile koruma uygulamalarının bilimsel bir uğraş haline gelmesi ise 19. yüzyılda mümkün olmuştur. Bu bilincin sebebini Can (2014), sanayi devriminin yol açtığı Fransız İhtilali, II. Dünya Savaşı'nın neden olduğu kentsel yıkımlar ve post modern çağda 1980'lere tarihlenen sanayinin desantralizasyonu olarak belirlemektedir (Can,2014). Düşünsel kökeni Avrupa'da olan bu gelişmenin ilk aşamasında Fransa, İngiltere ve İtalya'da 'üslup birliğine varış' kaygısı ile yapılan gelişigüzel onarımlar tartışmalara yol açmış, tepki olarak hiç restorasyon yapılmamasını öneren 'romantik görüş' öne sürülmüştür. 1880-90 yılları arasında üslup birliği ilkesi ve romantik görüşe karşı 'tarihi restorasyon' ve 'çağdaş restorasyon' kuramları ortaya çıkmıştır (Ahunbay,2007). Çağdaş restorasyon kuramının tartışılarak uluslararası düzeyde kabulü ve yayılması 1931 yılında Atina Konferansında alınan kararların 1932 yılında 'Restorasyon Tüzüğü' (Carta del Restauro) olarak yasal bir kimlik kazanması ile gerçekleşmiştir. Bu maddelerin özellikle 2. Dünya Savaşı sırasında yok olan tarihi çevre bazında yapılan uygulamalarda yetersiz kalması sebebi ile 1964 yılında Venedik'te "II. Uluslararası Tarihi Anıtlar Mimar ve Teknisyenleri Kongresi" toplanarak 'Venedik Tüzüğü' adı ile anılan kararları almıştır. Bu tüzük özellikle tarihi anıt kavramını yeniden tanımlayarak "yalnız büyük sanat eserlerini değil, zamanın geçmesi ile birlikte kültürel anlam kazanmış daha basit eserleri" içerecek ve "belli bir uygarlığın, önemli bir gelişmenin, tarihi bir olayın tanıklığını yapan kentsel ya da kırsal yerleşme" boyutuna ulaştıracak şekilde genişletmesi ile önem taşımaktadır. Venedik Tüzüğü, her ne kadar anıt kavramını genişletmiş olsa da, yapı ve çevre bağ-

lamını vurgulamakta, kültürel ve özgün kimliği oluşturan öğeleri, ruhu (*genius-loci*) ve yerleşim karakterini tanımlamakta eksik kalmıştır.

Norberg-Schulz (1980)'a göre, yerleşimler sosyal ve kültürel varlıklardan -yaşayanların aidiyet duygusu, deneyim ve uygulamalarından- oluşmaktadır. Bu sebeple her yerin bir ruhu ve bu ruhla tanımlanan bir anlamı mevcuttur (Norberg-Schulz,1980). Benzer biçimde Lowenthal (1979), geçmişin hem tekil yapılar, hem de yapı grupları için paylaşılan değerler ve tecrübeler bazında mevcut olduğunu, bu aidiyet duygusunun yerin tarihi ve dokusu ile yakın ilişkili olduğunu ve bu ilişkinin yerin hissi veya yerin ruhunu yarattığını belirtir (Lowenthal,1979). Jivén ve Larkham (2003) ise bu ruhu, toplumların yerle olan kültürel etkileşiminin ifadesi olarak tanımlar. Yerler; insanların ortak deneyimlerinin, isteklerinin ve pratiklerinin sonucu bir karakter ve sembolik bir anlam kazanır. Yerleşimlerin geleneksel örüntüsü, yerlerin ayırt edici sembolik anlamını oluşturur ve kültürel süreçlerin fiziksel çevre ile olan ilişkisini ortaya koyar (Jivén ve Larkham,2003 akt: Koca,2015). Toplumun ortak değeri olan yaşam biçimi, kültürü- gelenekleri-, estetik anlayışı ve tarihi, bir yerin karakterini oluşturan öğelerdir. Oliver (1989), 'halkın ortak kimliği ile oluşturulmuş değerler ve anlamlar, bilgi, gelenek ve görenekler, bir nesilden diğerine aktarılarak kültür mirası oluşturur ve yerleşim örüntüsünü meydana getirir' şeklinde yerleşim karakterine vurgu yapmaktadır (Oliver,1989,s.49). Günay (2009) ise, toplum ve fiziksel çevre arasındaki etkileşimin korunmasının, yerleşimlerin devamının sağlanması yanında sosyo-kültürel ve sosyo-mekânsal yapısını tanımlayan varlık nedeninin korunması ile mümkün olacağını belirtmiştir (Günay, 2009).

Yerleşimlerin karakterini oluşturan ve sürekliliğini sağlayan en önemli bileşenlerden biri de kullanıcılarıdır. Yerleşimler ortak bir kültürü ve sosyal bir yapıyı paylaşan toplumların karakterize ettiği coğrafi alanlardır. Bu coğrafi alan içinde toplumlar fiziksel çevrenin kompozisyonuna ve sosyo-kültürel yapısına bir anlam atfederler. Bu anlam yerleşmelerin karakterini oluşturur (Koca, 2015).

Yerleşimlerin, yerleşimi meydana getiren kültürel ve özgün kimlik değerleri ile karakterini (ruhunu) içerecek şekilde anlamlı bir bütün halinde korunması ile ilgili ilk gelişme 1975 yılında yayınlanan Amsterdam Bildirgesi kapsamında "bütüncül koruma" anlayışı ile ortaya çıkmıştır. Bütüncül koruma, tarihi doku ve doğal/fiziki çevrenin bütün öge ve boyutları ile korunmasını içerirken, sürdürülebilirliği sağlamak adına bölge halkının sosyal

ve ekonomik yapılarını koruyan ve iyileştiren, istihdam ve katma değer yaratan stratejileri kapsayan yasal ve yönetsel önlemleri almayı öngörmektedir. Bütünleşik koruma anlayışı ülkemizde de uluslararası düzeyde olduğu gibi kabul edilmiş ve planlama çalışmaları bazında uygulanmaya çalışılıyor olmasına rağmen, yeterli ve gerekli öneme kavuşamamıştır. Oliver (2006), bu durumun sebeplerinden biri olarak turizmi göstermektedir. Oliver (2006)'a göre, kültür varlıklarını korumaya yönelik yasalar, yaşam tarzının devamlılığını sağlamaktan ziyade geleneksel bir yapıyı, yerleşimi ya da örüntüyü zaman içinde dondurma eğilimindedir. Bu yaklaşım, mimari mirasın ele alınmamış bir yönünü ya da eşsiz bir özelliğini genellikle turizme teşvik amaçlı korumaktadır. Çekici olan değerler modern teknoloji, ticaret, iletişim ve kentleşme ile ilişkilendirilerek sermaye haline getirilmeye çalışılmaktadır (Oliver, 2006).

Turizmin koruma için finansman sağlamasının yanı sıra, toplumsal ve fiziki açıdan olumlu pek çok etkisi sayılabilmektedir. Fakat turizmin yoğun baskı yaratması ve yönlendirilememesi, zaman zaman kültürel ve doğal mirasın korunması açısından olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına da neden olmaktadır. Özellikle 1960'lı yıllardan başlamak üzere ülkemize giren kitle turizminin, henüz turizm gelişme veya koruma planlaması yapılmayan bölgelere verdiği zarar oldukça yoğun bir biçimde günümüzde de gözlemlenebilmektedir. Bu zarar, turistler tarafından yoğunlukla tercih edilen kıyı bölgelerimizde daha ciddi sonuçlara sebep olmuştur. Tekeli (2011), 1980 sonrası için, Türkiye'de yaşanan bu olumsuz durumu 'kıyılaşma' olarak nitelendirerek, turizm yatırımlarının teşvik edilmesi, dinlence faaliyetlerinin gelişmesi ve seracılığın yaygınlaşmasını, kıyılaşmanın sebepleri arasında göstermektedir. Dağistan Özdemir (2005) ise kıyılaşmanın önemli sebepleri arasında sanayileşme ve ikinci konut yatırımlarını da gösterir (Dağistan Özdemir, 2005).

Turistlerin kıyı turizminin yanı sıra, geleneksel yerleşmelerin sosyal, fiziki ve kültürel özelliklerine ilgi duyduğunun fark edilmesi, bu yerleşim örüntülerinin sahip olduğu somut kültürel miras örneklerinin, turizm gelişimi yoluyla pazarlanmaya başlamasına sebep olmuştur. Kıyı bölgelerdeki geleneksel yerleşimler önce turizm tesislerinin sonra ikincil konutların işgali altında kalmıştır (Dağistan Özdemir, 2005). Koca (2015), bu durumun önemli sebeplerinden birisinin yerel idarelerin turizmi, sosyo-ekonomik gelişmenin, yenilenmenin ve gelir elde etmenin yolu olarak görmesiyle ilişkilendirmektedir. Yerel idareler, yerel kültürü sermaye birikim aracı olarak kul-

lanmış, değerlerini ve imajını satarak bütün kaynaklarını tktmeye çalışmıştır (Koca, 2015). Bu ticarileşme, yerleşimlerin fiziki ve dokusal özellikleri yanı sıra, sosyo-kültürel varlığını da kaybetmesine yol açmıştır.

Yerleşimler, kimlik değerleri, karakterleri ve anlamları korunduğu sürece değerli olabilirler. Arntzen (2001), yerleşimlerin anlamını, belirli bir düzen ve çeşitlilik içerisinde, birbiri ile ilişkili bulunan nesne ve olguların bütünü olarak ifade ederek, kullanıcıların bu bağlam içinde kendi varlık sebeplerini bulabildiklerinden bahseder (Arntzen, 2001). Bu bağlam aynı zamanda aidiyet duygusunu da yaratmakta; kullanıcıların kendilerini yere ait hissetmesi, yerleşimlerin korunmasını da sağlamaktadır. Turizm ile tetiklenen ticarileşmenin, alanda ve yapılarda yarattığı fiziki ve işlevsel dönüşüm, geçim yollarının değişmesi - dönüşmesi, farklı inanç, milli değer ve gelişmişliğe sahip geçici kullanıcıların yoğun ziyareti ise halkın mevcut yaşam şeklini devam ettirememesine sebep olmuştur. Bu bağlamda özellikle tarımla geçinen halkın, imara açılan tarım arazileri sebebi ile geçim kaynaklarının yok olması, gündelik giyim ve konuşma şekli sebebi ile horlanması, mevcut yaşam kültürü ve bu kültürün araçları olan yapı, donanım veya taşıtların turizm açısından zararlı görülerek yasaklanması ile alkol, uyuşturucu, gürültü ve diğer suç unsurları bazında 'güvende' hissetmemesi, turizm-eksenli gelişimin önemli sonuçlarını oluşturmuştur. Geleneksel yerleşim örüntülerini ayakta tutan ilişkiler ve yaşam biçiminin ortadan kalkması, yerel halkın aidiyet duygusunu yitirmesine ve alandan uzaklaşmasına, bu durum ise kendini 'yer'e ait hissetmeyen yeni kullanıcı gruplarının alanda yerlerini almasına sebep olmaktadır. Yerel halkın dönüşüme ayak uydurarak alanda kalması ise daha farklı problemlere sebep olmuştur. Tekeli (2009) bu durumu "Alanın turizmin sağlayacağı gelirlerden yararlanmak isteyen yerel halkı, gelen turistlerin otantiklik beklentilerini karşılamak için gelenekleri bu beklentiler doğrultusunda yeniden retiler. Bu yerellik artık bir gösteri meknuna dönüşmüştür" şeklinde ifade etmekte; yerin karakterinin, aldatıcı yzeyssel imajlara dönüştüğünü belirtmektedir (Tekeli, 2009, s.134).

Yeni, sürekli veya süreli yoğun kullanıcıların alana gelişi, teknoloji ürünü standartlaşmış bir teknikle hızla üretilen yeni ve niteliksiz yapılara da sebebiyet vermiştir. Bu durumun tetikleyicileri arasında, koruma ve turizm planlama çalışmalarının geciktirilmesi veya yapılmaması, yanlış öngörülü planlama çalışmaları yanı sıra yerel yönetimlerin kaynak yaratma isteği sonucunda yanlış politikalar gütmesi sayılabilir.

Yoğun kullanıcının bir diğer etkisi de mimari mirasa olmuştur. Gittikçe tanınır ve talep edilir hale gelen yapı ve yapı grupları, daha fazla turist gelişine sebep olurken, bu turistlerin tanıtımı ile daha fazla tanınır ve görülmek istenir hale gelmiştir. Bu durum, korumaya yönelik finansmanı sağlarken, inşa edildikleri döneme kıyasla çok daha fazla ziyaretçiyi barındırır hale gelen bu yerleşmelerde fiziksel yapıya, kültürel yapıya ve çevreye yönelik tehditlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Jimura, 2011; Yang, Lin ve Han, 2010). Bu noktada alan yönetim planları önem kazanmaktadır. Alan yönetim planı olmadan yoğun ziyaretçi akınına altyapı bazında direneme-yen mimari mirasın bozulma süreci istenmeden hızlandırılmıştır. Bu bağlamda vandalizm de önemli sonuçlardan birini oluşturmaktadır. Teo ve Huang (1995), kültürel mirasın korunabilmesinin, koruma ile turizm amaçlı pazarlanması arasındaki dengeye bağlı olduğunu, bunun ise ancak doğru planlama ve yönetimle mümkün olabileceğini kaydeder (Teo ve Huang, 1995).

Kültür ve turizm arasındaki ilişki, aralarındaki denge durumuna bağlı olarak "paradoks, çelişki ve çatışma, dinamik, karmaşa, çatışma / işbirliği ikilemi" gibi kavramlarla tanımlanmaktadır (Ecemiş Kılıç ve Türkoğlu, 2015, s.42). Dengenin doğru kurulması, daha önce bahsedilmiş olan bütünleşik koruma ilkelerinin sağlanması ile gerçekleştirilmektedir. Bu durum ise sürdürülebilir turizm kavramını ön plana çıkarmaktadır.

Sürdürülebilir turizm; Dünya Turizm Örgütü (1998) tarafından, "Turistlerin ve yerel halkın ihtiyaçlarını gelecek için olanakları koruyarak ve geliştirerek karşılayan, kültür bütünlüğünü, zorunlu ekolojik süreçleri, biyolojik çeşitliliği ve yaşam destek sistemini korurken, ekonomik, sosyal ve estetik ihtiyaçları karşılayan turizm" olarak tanımlanmaktadır (WTO, 1998, s.21). Sürdürülebilir turizm ve bütünleşik koruma kavramları her ne kadar birbirleri ile örtüşüyor gibi görünseler de, uygulamada çeşitli problemlerin yaşanması söz konusu olabilmektedir. Doğru dengenin sağlanmasının önemi Elbert (2003), şu şekilde açıklamaktadır: "*Turizm evdeki ateşe benzer. Yemek de pişirebilirsiniz, evi de yakabilirsiniz!*" (Elbert, 2003 akt: Aygün, 2011, s.203).

Bu makale ile amaçlanan, kıyı bölgelerindeki kentsel ve kırsal alanlarda plansız ve hızlı bir biçimde ortaya çıkan turizm olgusunun, koruma ve turizm dengesinin kurulmadığı durumlarda, özgün yapı ve yerleşimlere etkisini araştırmaktır. Kıyı bölgeleri, kara ve su ekosistemlerinin birleştiği, önemli doğal ve ekolojik alanlar olmaları yanı sıra, geçmişte ve günümüzde sürekli yerleşime konu olmuş olmaları dolayısı ile köklü sosyal, kültürel ve

fiziki çevreyi de barındırmaları sebebi ile bu makalenin konusu olarak belirlenmiştir. Ayrıca iç kesimlere nazaran daha yoğun insan aktivitesi ile bu bağlamdaki dinamik ve değişken yapıları, daha hızlı ve kapsamlı değişimlerine, buna bağlı olarak problemlerin doğru tespitine sebep olmaktadır.

Araştırma kapsamında, Ege ve Akdeniz'e kıyısı olan Antalya, Aydın ve Muğla kentleri seçilmiştir. Seçim ölçütü, turizm ve turist olgusu ile en erken karşılaşan kentler olmaları sebebiyle koruma ve imar planlama çalışmaları yapılmadan dönüşüme başlamış olmaları yanı sıra, turizm teşvikleri aracılığı ile politik ve yasal olarak her türlü desteği almış olmalarıdır. Bu bağlamda Antalya ilk olması bağlamında ön plana çıkarken, Aydın'ın Kuşadası ilçesi 'Ege'nin Antalya'sı' olması ve Muğla'nın Bodrum ilçesi "sınırsız eğlencenin başkenti" olması için bu politik ve yasal desteklerden yararlanmışır. Dönüşümün hızlı ve plansız olmasının sonucu olarak ise en yoğun problem de yine bu kent ve ilçelerde görölmektedir.

Makale kapsamında, seçilen il ve ilçelerde meydana gelen değişim ve dönüşümler, araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda elde edilen veriler ve kullanıcı görüşleri bazında tartışılmışır. "Yapılmak istenen" ile "meydana gelen" arasındaki fark, yerin ruhunu oluşturan, fiziki, sosyal ve kültürel açılardan değerlendirilmiş; yerel halkın bakış açısını ifade edebilmek için, sözlü tarih metinleri ile desteklenmiştir.

Plansız Turizmin Mevcut Yaşam Kültürü, Geleneksel Yerleşim ve Kültür Varlıkları Üzerindeki Etkileri

Geleneksel yerleşimlerin turizme yönelik olarak dönüşümünün en önemli sonuçlarından biri, yerleşimdeki ağırlıklı işlev olan konut kullanımının farklı işlevlere dönüşümü, yerleşmenin ticarileşmesi durumudur. Ticarileşme, alanda yaşayan özgün halkın, alan dışına kaçmasına veya ekonomik kaygularla işkolu değiştirmesine sebep olmaktadır. Alandan uzaklaşmanın sebebi, yeni işlevlerle dönüşüm sonucunda yerleşmede gürültü, kalabalık ve güvensizlik gibi durumların baş göstermesi olabileceği gibi, ticarileşme öncesinde alışılan düzenin, -komşuluk ilişkileri gibi- yeni bir yerde tekrar bulunması isteği de olabilmektedir. Bu durumun en çarpıcı yaşandığı örneklerden biri Antalya Kaleiçi bölgesidir.

1979 yılında hazırlanan ve 1983 yılında uygulanmaya başlanan Antalya Kaleiçi Koruma Geliştirme Amaçlı İmar Planında ana amaçlar; "Tarihsel çevre sunusu ile güncel yaşam gereksinimleri arasındaki çelişkiyi en aza

indirmek; Kaleiçi mahallelerindeki sosyal adaleti onarmak; ekonomik çökeltiyi aşmak; fiziki çevreyi sağlıklılaştırmak; tarih, kültür ve yöresel çevre değerlerini korumak; Kaleiçi'ni, gerekli turistik işlevlerle donatarak, Antalya'nın turistik varlığına açık olarak eklemek" olarak bizzat plan müellifi tarafından belirlenmiş, turizmin ancak ikincil bir amaç olduğu vurgulanmıştır (Tankut, 1979, s.47). Fakat 1980 yılında alanda çalışma yapan Bektaş (2004a)'ın kullanıcılarla yaptığı röportajlarda elde ettiği veriler, durumun tersini göstermekte, ev sahiplerinin alandan uzaklaştırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

"Burayı turistik yer edeceklermiş diye elimizden almak istiyorlar. Burayı turistik yer edeceklermiş diye bir çivi çaktırmıyorlar. Nah şu yarıkları, nah şu çatlakları, nah şu tavadaki delikleri görüyorsun ya. İşte yağmur yağdı mı teknede gibi oluyoruz ama ne yapalım, turistik olacak diye elletmiyorlar. Soğuktan gebersem, sular içinde boğulsam da evimi bırakmayacağım onlara... Para karşılığında burayı elimizden alıyorlar. Oysa biz de biliriz burayı turistik yapmayı. Turist gelirse biz de biliriz evlerimizi göstermeyi. Bugüne kadar her gelene kapımızı açmadık mı? Taa içlerimize kadar girmediler mi....." (Bektaş,2004a,s.161-162) "Canımı alsalar yine vermem evimi. Bunların ettiği eziyeti gâvur etmez. Bankaya para yatırmışlar, gidip alacakmışım da o paraya karşılık evimi verecekmışim. Almadım, almam dedim. Bir buzdolabı, bir televizyon parası verip, karşılığında evlerimizi istiyorlar. Alır mıyım ben hiç o parayı! Almayacağım..... Dedemden ninemden kalma bu ev bana. Bunlar dedemin, ninemin, anamın, babamın hatıralarını yıkacaklar evi alıp da!"(Bektaş, 2004a, s.163)

Bu bağlamda yerel yöneticilerin, alanı turizme pazarlamak amacı ile işlev dönüşümünü destekledikleri anlaşılmaktadır. Yerel kullanıcılar üzerinde bu baskıyı kuran ikinci unsur da, ekonomik gelişmeden pay almak isteyen kişi ve işletmeler olmalıdır. Yerel yöneticilerin kar sağlama isteği ile birlikte politik süreçlerin, politik süreçlerde ön plana çıkan/çıkarılan kişi ve işletmeciler ile bu bağlamda verilen ödümlerin, alanın dönüşümünü olumsuz anlamda ne derece etkilediğini belirten çeşitli çalışmalar da bulunmaktadır¹.

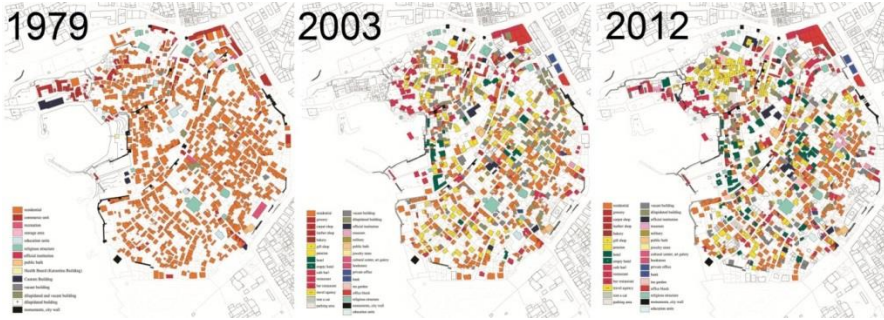
Plan müellifi olan Tankut, yerel yöneticilerin koruma amaçlı planlama çalışmalarına bakış açısına dayanarak Kaleiçi bağlamında korkusunu, planlama çalışmalarını özetlediği makalesinde şu şekilde ifade etmiştir: "Koruma olgu-

¹ Bu çalışmalarda elde edilen veriler, ders alınmasını gerektirir nitelikte (Alpan, 2013; Antalya Mimarlar Odası, 2011; Orbaşlı, 2012;) olmasına rağmen, geniş bir perspektiften çok yönlü olarak tartışılması gerektiği için, bu makale kapsamında tartışma dışı bırakılmıştır.

sunun gözlemcileri: (Yerel yöneticiler) Sorunun kriz niteliğine rağmen, politikacı gibi davranmaktan kendilerini alamamışlardır". Ayrıca plan müellifi, Antalya Kaleiçi Sit planlamasının başarısının Kaleiçi'nde oturanlarda, insanlık onuruna yakışır çevre değerleri sağlayabilmeye bağlı olduğunu belirtmekte, başarılı olacağına inancının güvencesini "Kaleiçi'nde yaşayanlar, başından beri konuyu benimseyip katılımlarını esirgememiştir" şeklinde vermektedir (Tankut, 1979, s.48). Oysa ki uygulama, yerel halkı yaşam alanından çıkarmış ve yerine 'başkaları'nu getirmiştir.

Bu bağlamda, alan kullanımındaki değişim yıllar içerisinde aşağıdaki gibi olmuştur(Şekil 1).

Şekil 1. 1979-2012 yılları arasında Antalya Kaleiçi işlev analizi (turuncu renk konut kullanımını ifade etmektedir) (Argın, 2012, s.131,136,138)

Kaleiçi'nde oluşan bu durum sebebi ile 1992 yılında koruma amaçlı revizyon planlama çalışmaları yapılmış, bu planda alandaki konut kullanımının azalmaması için önlemler alınmış, turistik fonksiyonlar belli bölgelerde yoğunlaştırılarak alanın geneli için sınırlanmış ve "pansiyon" kullanımı detaylandırılmıştır. Fakat revizyon plana kadar olan dönüşüm kontrolsüz turizmin olumsuz etkilerini göz önüne sermektedir.

Orbaşlı (2000), 2000'li yıllardaki durumu şu şekilde özetlemektedir: "*Kaleiçi Bölgesi, pansiyonlar, barlar, restoranlar ve halı mağazaları ile hızlı ve kontrolsüz bir biçimde dönüşerek, tanınmayacak hale geldi. Duyarsız ve kalitesiz başkalaşma sonucunda, huzur ortamı turistleri çekmek için sürekli bağıran satıcılarla bozuldu, pastane ve kahvehaneler gibi yerel kuruluşlar tamamen yok oldu. Bölgenin turistik algısı zayıflarken, kültürel algısı daha da zayıfladı*" (Orbaşlı, 2000 akt: Alpan, 2013, s.4). Kayır ve Salim (2005) ise alanın dönüşüm öncesi ile günümüzdeki durumunu kıyaslarken, 1960'lı yıllarda alanda yaşamının bir asalet göstergesi olduğundan bahsederek, dönüşüm sonrası evsiz ve fakir insanlar ile

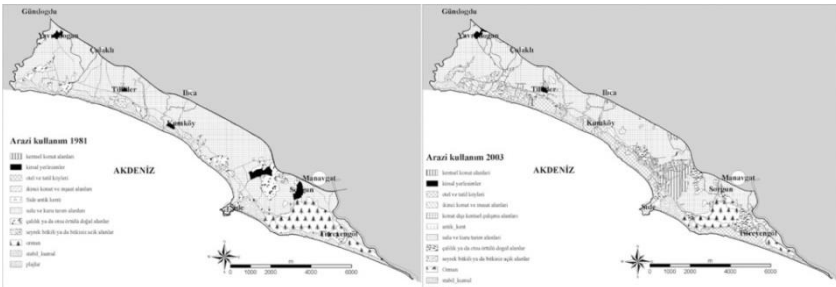
suçluların barındığı bir bölge hale geldiğini belirlerler (Kayır ve Salim 2005 akt: Alpan, 2013, s.4). Bu durum ise, plansız işlevsel dönüşümün, yerel halkın alandan uzaklaşmasına sebep olarak, suç unsurunun artmasına, kültürel algının ve sosyal ilişkilerin zayıflamasına sebep olduğunu gözler önüne sermektedir. Zira Çimrin (2012)'in yaptığı bir araştırmaya göre, günümüzde Antalya Kaleiçi'nde oturanların %2'si Antalyalı olup, %98'i başka illerden göç etmiştir (Çimrin, 2012).

Yerel kullanıcıların alandan uzaklaşmasının bir diğer sebebi de, mevcut yaşam kültürünün ve geçim kaynaklarının kullanılmaması durumudur. Örneğin, 1976 yılında tasarlanan ve uygulamaya alınan Kaleiçi bölgesinin denizle sınırını oluşturan Antalya Yat Limanı projesi, o güne kadar balıkçılar tarafından kullanılmakta olan tarihi limanın, yat limanına dönüştürülmesini önermiştir. Bu planda "turizm", alanı canlı tutmanın ve gelişimini sağlamanın yolu ve ana fonksiyonlarından biri olarak tasarıma katılmıştır (Argın, 2012). Fakat günümüzde Antalya'da balıkçılık sektörü, mevcut balıkçı limanı olmaması, kıyı bölgelerin turizme ayrılması sebebi ile balıkçılık yapılamaması, bazı bölgelerin dalış turizmi, bazı bölgelerin ise su üstü turizmi amaçlı balıkçılığa yasaklanması gibi sebeplerden olumsuz etkilenmektedir (Beğburs ve Kebapçıoğlu, 2006). Kent içinden çevre ilçe ve köylere kayan, sınırlanan ve azalan balıkçılık, turistlerin talebine de yetişememektedir. Bu durum, balıkçı teknelerinin bir kısmının eğlence teknesine dönüşmesine, tekne sahiplerinin işkolu değiştirmesine de sebep olmuştur.

Geçim kaynaklarının, turizm ile tetiklenen sürdürülemezlik durumunun en önemli sonuçlarından biri de tarım sektöründe görülmektedir. Bu bağlamda iki farklı olumsuz durumdan söz etmek mümkündür. Bunlardan birincisi, yerel halkın, tarımın gerektirdiği işlemleri yerleşim içinde yapmasına, tarım araç ve gereçlerini kullanmasına veya depolamayı yapmasına izin verilmemesi durumudur. Turiste olumsuz yansıtacağı savı ile gerçekleşen bu durumun örneklerinden birisi de Antalya'nın Manavgat ilçesine bağlı olan Side beldesinde gerçekleşmiştir. Yıldırım (2011), çiftçilikle uğraşan babasının, günümüzde Side Tarihi Kent Merkezi içinde bulunan evine götürmek istediği saman ve zahire ile dolu traktörüne zabıtarlar tarafından izin verilmemesi üzerine; *"İşte turizm bir taraftan köylülerin yaşamlarını kolaylaştırırken, diğer taraftan yaşanan bu örnekte olduğu gibi bazıları için de sıkıntılara yol açıyordu..... Zaten babamın neslinden sonra bu durum kendiliğinden ortadan kalktı"* yorumunu yapmaktadır (Yıldırım, 2011, s.288). Sıkıntının ortadan kalkması ise, bu ve bunun gibi uygulamalar sebebi ile köyde tarım ve hay-

vancılıkla geçinen kimsenin kalmaması sebebiyledir. Yıldırım (2011), tarım ve hayvancılıkla geçinmekte direnenlerin kıyı ile bağlantısı olmayan iç köylere göçtüğünü; kalanların ise, turizme yönelik yeni iş kolları ile (pansiyon, otel, restoran, gezi tekneçiliği vs) meşgul olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra, tarım sektöründe gerekli olan at, eşek ve manda gibi hayvanlar ile et ve sütü için beslenen besi hayvanlarına da turistik gerekçelerle izin verilmiştir. Traktör ve biçer-döver gibi tarım makinelerinin kente girişleri yanı sıra, kent içinde depolama yapılması da yasaklanmıştır.

Tarımın turizme bağlantılı olarak sürdürülememesinin ikinci olumsuz sebebini ise, artan talebe bağlı olarak yakın çevredeki tarım arazilerinin imara açılması oluşturmaktadır. Bu durumun önemli örneklerinden birini de Antalya ili Manavgat ilçesi kıyı bölgesi oluşturmaktadır. Alpaslan ve Ortaçesme (2009) tarafından, Manavgat ilçesi kıyı bölgesinde, 22 yılı kapsayacak şekilde yapılan karşılaştırma, tarım arazilerinin dönüşümünü gözler önüne sermektedir. Yapılan çalışmada elde edilen bulgular, mevcut yerleşmelerin yoğunlaştığını, ikinci konut talebi ile birlikte, özellikle Manavgat'ın güneyinde ve Side'de yeni yerleşim alanlarının açıldığını göstermektedir. Oteller ve tatil köylerinin kapladığı alan 39 hektardan 534 hektara, ikinci konut yerleşimlerinin kapladığı alan 1 hektardan 124 hektara çıkmış, kırsal yerleşimler 90 hektardan 20 hektara düşerek gerilemiştir. Tarım alanlarının % 21'i, orman alanlarının % 38,7'si, kumul alanlarının da 25'i turizm tesis ve ikinci konut alanlarına dönüşmüştür (Alpaslan ve Ortaçesme, 2009) (Şekil 2).

Şekil 2. Manavgat kıyı bölgesinin 1981 ve 2003 yıllarına ait arazi kullanımı (Alpaslan ve Ortaçesme, 2009, s.173-174).

Turizmin geçim kaynaklarının sürdürülememesine, değişmesine veya dönüşmesine sebep olma durumu dışında, mevcut yaşam kültürüne ve yaşam kültürünün bir parçası olan yapılara da olumsuz etkileri olabilmek-

tedir. Bu olumsuz etkiler arasında en önemlilerinden biri, Antalya'nun Manavgat ilçesinde bulunan çardakların, güzel görünmedikleri savı ile yok edilmeleri ile kendini göstermiştir. Bu bağlamda turizmin bir yapı türünün ortadan kalkmasına sebep olduğu söylenebilmektedir.

Çardaklar, Manavgat ilçesi ve yakın kıyı kesimi halkı için, yaşam kültürlerinin bir parçasını oluşturmuştur. Yaz mevsiminde çok sıcak olan havadan kaçmak isteyen halkın sahilde kurduğu bu yapılar ahşap ayaklar üzerinde, açık, yarı açık veya kapalı bölümleri bulunacak şekilde, tamamı ile ahşaptan imal edilmişlerdir. Birbirlerine çok yakın mesafelerde bir mahalle oluşturacak şekilde düzenlenen bu yapılar, havanın ısınmasından soğumasına kadar olan dönemde kullanılmakta olup, birer "yazlık" vazifesini görmekteydiler (Şekil 3). Fakat bu yapılara sadece fiziki açıdan bir 'yapı türü' olarak yaklaşmak doğru değildir. Çardaklar, yerel halk için sosyalleşme, dayanışma ve yardımlaşma, komşuluk ilişkileri gibi sosyal anlamda da oldukça önemli olanakları sağlamıştır. Çardaklarda yaşanan hayatı Cengiz şu şekilde anlatmaktadır (Cengiz,2014):

".....Bir çardakta pişen yemek yakın komşulara verilir ve komşulardan da gelirdi. Böylece sofrada çeşit çeşit yemek olurdu. Elektrik yoktu ama doyumsuz sohbetler vardı. Özellikle komşular akşamları birbirine gider gelirler ve hoşça vakit geçirirlerdi... Orada kimsenin kimseden üstünlüğü yoktu. Şehrin zengininin de fakirinin de boğazda çardak yaparak yazları göçmeleri mümkündü. Yaşlılar, köyden gelenler, elbiseli, çarşafı, donlu, mayolu, bikinili, Konyalı, Karamanlı, Aksekili, dağlı, şehirli, Mercedes'li, Anadolpikaplı burada, hiç biri diğerini rahatsız etmeden ve hep birlikte mutluluk içinde denize girerlerdi..."

Çardaklarda yaşanan hayatın - çardak kültürünün- yerel halk için ciddi bir anlam ifade etmesine rağmen, bölgenin turizmi için olumsuz etkileri olduğunun düşünülmesi, yıktırılmaları için sebep oluşturmuştur. 2001 yılında yaklaşık 450 tanesi bu bağlamda yıkılarak tamamen yok edilmişlerdir. Yıkım kararı ile ilgili, Manavgat ilçesini ziyaret eden, dönemin Turizm Bakanı Erkan Mumcu'nun "Burası Kamboçya mı?" sözünün etkili olduğu haber sitelerinde belirtilmektedir (Hürriyet Gazetesi,2001; NTV Haber Arşivi,2001; Zaman Gazetesi,2001). Yıkım kararının sebebinin "bakımsız görünmeleri" olduğu belirtilse de, Manavgat ilçe halkı için yaşamlarında önemli bir parçayı oluşturan çardak kültürünün yok olması, arkadaşlık, komşuluk, ortak değerlerin yaşanmaması anlamına gelmiştir.

Günümüzde, eskiden halkın çardak kurabildiği sahillerin bir kısmı 5 yıldızlı oteller tarafından kapatılmış; bir kısmı ise, anlaşmazlıklar sebebi ile bakımsız durumda olup kullanılmamaktadır. Çardak kültüründen ise gü-

nümüze kalan 4 adet yapı olup², Örenşehir köyü sahilinde bulunmaktadır. Bu yapılar ve sahil ise tekne çekek yeri olmak üzere 49 yıllığına geçtiğimiz günlerde kiralanmış ve çardakların yıkılması kararı verilmiştir (Güney Otomotiv İşletmecisi, sözlü görüşme, Eylül 2015). Çardak kültürünün son izleri olan bu 4 yapının da yıkılması ile bir yaşam biçimi sonsuza kadar ortadan kaybolmuş olacaktır (Şekil 4).

Şekil 3. Çardakların eski fotoğrafı

Şekil 4.Örenşehir köyü sahilindeki mevcut çardaklar (Sağıroğlu Arşivi, 2015)

Yok edilen çardaklarda olduğu gibi, turizm, geleneksel çevreyi oluşturan yapılarda da olumsuz değişim ve dönüşümlere sebep olabilmektedir. Turistlerin ihtiyaçlarına - talebine- göre yerleşimin ağırlıklı işlevinin değişmesi yanı sıra, ticarileşme, tekil yapılarda da istenmeyen dönüşümlere sebep olan bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapının orijinal işlevine göre şekillenmiş olan mekânsal kurgusu ve cephe düzeni, yeni önerilen işleve uygun olarak dönüşü olmayacak derecede bozulabilmektedir.

Tescilli yapıların turizmin etkisi ile istenmeyen şekilde dönüşmesinin önemli örneklerinden birini Antalya'nın Side beldesinde görmek mümkündür. Side, hem geç Osmanlı döneminden kalan konutları, hem de antik dö-

²Fotoğrafların çekiminden bir kaç ay sonra, kalan son dört çardaktan biri de çıkan bir fırtınada yıkılmıştır, günümüzde harap durumdadır.

nemlerden kalan kalıntıları ile taşınmaz kültür varlığı bazında çok önemli beldelerimizden birisidir³.

Günümüzde Side, turizmin etkisi ile neredeyse tamamen ticari işlevin bulunduğu, bu ticari işlevin kentsel ve arkeolojik sit alanları ile iç içe geçtiği bir durumdadır. Özellikle liman bölgesi (eski Selimiye Köyü merkezi) bu durumdan olumsuz anlamda fazlasıyla etkilenmektedir. Tescilli olan konutların tümü restoran, kafe, dükkân gibi işlevlerle dönüştürülmüştür. Yapıların mimari özgünlükleri, işlev değişimi ile yapılan değişiklik ve eklentiler sebebi ile kaybolmuş olup, reklam tabelaları gibi eklentiler sebebi ile yapıları algılamak da mümkün olmaktan çıkmıştır (Şekil 5).

Şekil 5. Side'nin geçmiş (a)(Aydın,2016) ve günümüzdeki (b,c) fotoğrafları

Bu durumun yanı sıra, kentsel sit alanı olarak tescillenmiş olan yerleşimlerde koruma amaçlı imar plan notlarına uygun olmak ve koruma kurullarından onay almak kaydı ile yeni yapılaşma izni verilmektedir. Bu bağlamda ortaya çıkan yeni yapı, tarihi çevreyi oluşturan fiziksel bütünden çeşitli esintiler taşımakta, plan notlarında belirtilen renk, gabari, açıklık oranları ve çıkma boyutu gibi kurallara uygun olmakla birlikte sahtedir. Tekeli (2009), bu tür yapıları 'aldatıcı yüzeysel imajlar' olarak nitelendirmektedir (Tekeli, 2009). Yapılaşma ile ilgili kuralların konması elbette doğru ve gereklidir, fakat uygulamalarda karşılaşılan örnekler Tekeli'nin savını haklı çıkarır

³Yıldırım (2011), Side (eski adı Selimiye Köyü) müzesini soyan hırsızlardan bahsederken, taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarının bolluğunu şu sözlerle ifade etmektedir:"Hâlbuki ne gerek vardı müzeyi soymaya? Köyde herkesin bahçesinde taş döküntüleri, molozlar, süslü taşlar, testi ve camdan kırık eşyalar, deyim yerindeyse, ağzına kadar doluydu. Topraktan adeta fişkınyordu bu tarihi eserler. Hatta bu süslü taşlar bahçelerimizi ekip biçerken bize bin bir zorluklar yaşatıyorlardı. Bu süslü taşları bahçe duvarlarına toplayıp yığıyorduk. Bu kaleleri gâvur evleri diye ahır yapıyorduk."(Yıldırım, 2011, s.98)

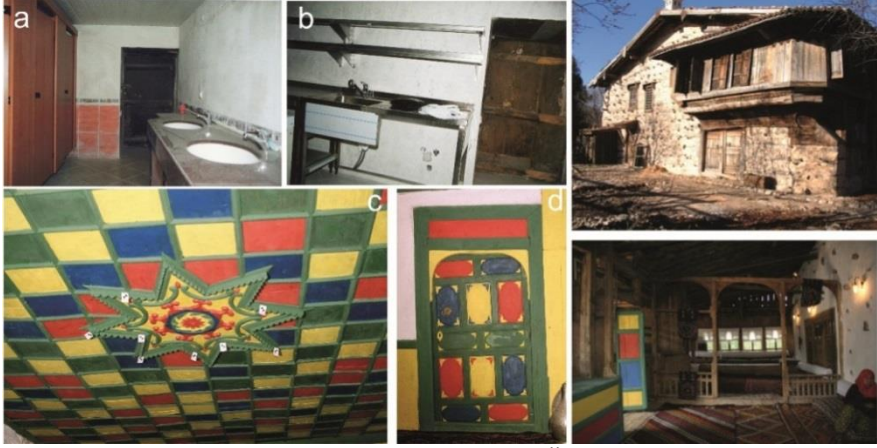
nitelikte olabilmekte, yerleşimin ruhuna aykırı bir yapılaşma oluşabilmektedir (Şekil 6).

Şekil 6. Side tarihi kent merkezi içerisinde bulunan apart otellerden örnekler (Sağıroğlu Arşivi, 2015)

Turizm ile birlikte, koruma altında olmayan alanlardaki yapı ve dokularda, istenmeyen yanlış düzenleme ve dönüşümler de meydana gelmektedir. Antalya'nın Akseki ilçesine bağlı Bucakalan Köyünde bulunan 250 yıllık Ömer Duruk konutuna yapılan müdahale de bu duruma örnek oluşturmaktadır. Bucakalan Köyü, Akseki - İbradı havzasına özgü, yerel olarak "düğmeli ev" adı verilen ahşap hatıllı kuru duvar tekniğinde yapılmış özgün yapıları ve bozulmamış dokusu ile önem arz etmektedir⁴. Köy içerisinde konak niteliğinde bulunan Ömer Duruk konutu da, bu yapılar içerisinde ayrıcalıklı bir konumdadır. Yapı, merhum Ömer Duruk tarafından 2000'li yıllarda satın alınarak, eko-turizm bağlamında bölgeye gelen turistlere restoran ve konaklama bağlamında hizmet vermesi için tamir ettirilmiştir. Bu aşamada zemin katta hayvan yaşamı ve depolama için mevcut olan ahır ve samanlıklar plastik esaslı malzeme ve seramik ile kaplanarak mutfak ve tuvalet gibi işlevler için dönüştürülmüştür (Şekil 7a,b). Yaşam katı olan birinci katta ise, nitelikli işçilik barındıran tüm ahşap elemanlar renkli yağlıboya ile boyanmıştır (Şekil 7c,d). 2002-2003 yılında yapılan bu uygulamanın sebebi ise, uygulamayı yapan usta tarafından "*turistler için ilgi çekici olsun istedik*" şeklinde belirtilmiştir (Sağıroğlu, 2004). Özellikle zemin katta yapılan kaplama sırasında, sadece Akseki-İbradı havzasına özgü olan düğmeler kesilmiş, evin özgün ve nitelikli ahşap elemanları yok edilmiştir.

⁴Düğmeli duvar tekniğinde duvar harçsız moloz taşlar ile oluşturulur. Harç kullanılmadığı için taşlarda oluşabilecek dağılma ise her 40-60 cm'de bir duvar içine uygulanan hatlı düğme (piştuvan) sistemi ile elimine edilir. Bu sistemde duvar boyunca uzatılan ahşap hatıllar, alttan ve / veya üstten kertme sureti ile hatıllara geçirilen ince ahşap kütükler (düğme- piştuvan) yardımı ile duvar içine sabitlenirler. Düğme adı verilen bu ince kütükler, içte ve dışta duvarın dışına doğru uzatıldığından, özgün bir görüntü elde edilmiş olur.

Şekil 7. Akseki ilçesi Bucakalan Köyünde bulunan Ömer Duruk evi 2002 yılı fotoğrafları (Sağiroğlu Arşivi, 2002)

Turizmin fiziki çevrede yarattığı olumsuz durumlar gibi, yerel halk üzerinde de aile yaşam şeklini ve sosyal yapıyı değiştirmesi gibi olumsuz etkileri olabilmektedir. Bu etki kentsel ve kırsal alanlarda da görülebilmektedir. Turizmin kırsal bölgelerde aile yaşam şekline etkisine yönelik yapılan çeşitli çalışmalar mevcuttur. Bunlardan birisi de Bal (1995) tarafından Antalya'nın üç köyü üzerinden yapılan bir araştırmadır. Yapılan araştırma, Akdeniz kıyısında bulunan, doğal ve tarihi özellikleri sebebi ile turizm ile 1970'li ve 1980'li yıllarda erken tanışan Adrasan ve Ulupınar köyleri ile denizden uzak olması sebebi ile turizmin bulunmadığı Yeşilköy üzerinden sosyal durum ve değişim bazında gerçekleştirilmiştir.

Araştırmacı tarafından yapılan karşılaştırma, turizmin özellikle kadın ve çocuklar bazında önemli olumlu sonuçları olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar arasında kadın ve çocukların daha fazla saygı görmesi, eğitimlerine verilen desteğin artması, akraba ve/veya küçük yaşta evliliklerin azalması, aile içinde daha demokratik ve huzurlu ortamların sağlanabilmesi sayılabilir (Bal, 1995). Fakat bu olumlu etkilere karşın, turizmin kırsal hayatın en önemli özelliklerinden biri olan 'dayanışma ve yardımlaşma'yı azalttığı tespit edilmiştir. Oysa tarımsal üretim yapılan köylerde, dayanışma zorunludur. Elde edilen verilere göre, turizmciler ailelerin aile büyüklükleri azalmış, akrabaları ile ilişkileri zayıflamış, bağlılık ve bağımlılıkları azalmıştır. Ayrıca turizmciler komşu ya da akraba olmalarına rağmen, yöreye gelen sınırlı sayıda turist kendi pansiyonuna veya işletmesine çekilme isteği sebebi ile birbirlerine rakiptirler (Bal, 1995). Bu durum geleneksel ilişkileri değiştirmeye

zorlamaktadır. Diğer bir deyişle, kırsal alanlar 'kent'leşmekte, ailelerin evrimi kentsel aile ideal tipine göre dönüşmektedir.

Kırsal alanlardan bağımsız olarak, turizmin, Türk geleneksel aile yapısına nasıl etki ettiğine dair yapılan çalışmalarda (Civelek, 2010; Doğan, 2004; Eralp, 1974; Gürkan, 1996) ise farklı durum tespitleri de yapılabilmektedir. Bunlar arasında, gençlerin turistlere ve onların yaşam şekline hayranlık duyması sonucunda davranış ve yaşayış biçimlerini taklit etmeleri; cinsiyet, değer ve ahlak konusunda geleneksel değerlerden farklı değerler benimsemeleri; turizmin geleneklerde yaptığı tahribat sonucunda, yerel halkın farklı bir imaja entegre olması ve kültürel kirlenme yaşanması; yasadışı faaliyetler, alkol ve uyuşturucu eğilimleri; etnik kültürlerde dil ve kültürel dönüşüm; değer ve inanç yapısının değişimi -zayıflaması ve toplumda ayıplanan davranışların olağan hale gelmesi sayılabilmektedir. Yıldırım (2011)'in Side beldesindeki kültürel kirlenmeye dair verdiği örnek durumu özetler niteliktedir:

".....Halbuki doğup büyüdüğümüz köyümüzde yabancılaştık ve neredeyse kaybolduk. Hatta kardeş kardeşe düşman olduk... Ben yarım asrı aşmış yaşla, tespihim,bastonum, boynumda fularım,başımdaya fotr şapkamla doğup büyüdüğüm köyüm Selimiye'de Selimiye'li arıyorum. Aramak için dolaşırken anlamadığım değişik lisanlar ile "bitte schön"lerle karşılaşılıyor, kendimi Selimiye köyümde kaybettiğimi görüyorum" (Yıldırım, 2011, s.290).

Yerleşimlerin ticarileşmesi, turizme göre tekrar şekillenmesinin yarattığı olumsuz bir diğer durum da, ürün fiyatlarının artması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu artışın tetiklediği durumlar arasında, alanın yerel kullanıcılarının alandan uzaklaşmaları, mevcut yerleşim örüntüsünün ve yapı stokunun alım gücüne sahip turistin beklentilerini - konfor koşullarını- karşılamaması sonucu dönüşmesi, talebin çoğalmasına bağlı olarak yeni yapılaşmanın artışı ve alandaki suç unsurunun artması şeklinde sayılabilir.

Bu bağlamda Antalya Ticaret ve Sanayi Odası (2014)'nin yaptığı bir araştırma dikkate değer sonuçlar içermektedir. Antalya'nın kırsal turizm potansiyelinin belirlenmesi için yapılan çalışmada, Kemer, Elmalı, Korkuteli, Döşemealtı, Serik, Aksu, Kepez, İbradı, Akseki, Gündoğmuş ve Gazipaşa ilçelerinin köylerine gidilmiş, 1148 kişiyle anket yapılmıştır. Anket verileri, il genelindeki kırsal alanda yaşayanların %43 oranında turizmin hayatı pahalılaştıracağı düşüncesinde olduğunu göstermektedir (ATSO, 2014). Yıldırım (2011), Side'de hayat pahalılığının artması ile ilgili şu yorumu yapmaktadır: *"Kuyularımızdan bakraçlarla çekip kullandığımız, derelerden akan, kaya diplerinden fişkıran kaynaklardaki pınarların, ırmaklaşıp göller oluşturup denize akan sula-*

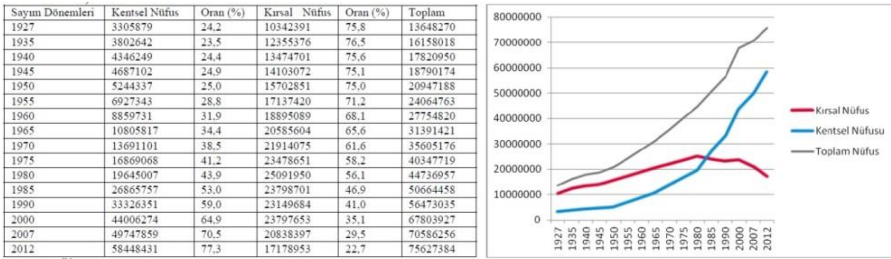
rımızın parayla satılacağını duymuştuk.... Söyledikleri oldu, zira parayla içiyoruz suyumuzu. Helâya bile parayla gidecekmışiz! Peki, paramız yoksa ne yapacaktık? İşte, insanın aklından 'ben köyümü istiyorum' diye geçirdiği anlardan sadece biri"(Yıldırım, 2011, s.115).

Geleneksel yerleşimler, sahip oldukları sosyal kültürel ve fiziki özgün değerleri sebebi ile turistler tarafından tercih edilmektedir. Bu bağlamda hem kıyı ile ilişkili, hem de özgünlüğünü koruyan yerleşimlerin tercih edilme oranı daha yüksek olup, bu tercih sonucunda alanın ticarileşmesi gerçekleşmektedir. Yerleşimin yoğun reklam ve pazarlama olanaklarını bulması ise, bu özgünlüğün hem geleneksel yapılı çevre, hem de yakın çevresi için bozulma durumunu hızlandırıcı nitelikte olmaktadır. Bu noktada karşılaşılan ikilem, turistin beklentisinin özgün sosyal, kültürel ve fiziki çevre olmasına rağmen, yoğun turistik faaliyet neticesinde bu çevrenin bozulması durumudur. Özellikle kıyı yerleşimlerinde yoğun yapılaşma sonucunda meydana gelen bu bozulmanın en iyi örneklerinden ikisi Kuşadası ve Bodrum ilçeleridir.

Kuşadası kurulduğu 13. yy.dan günümüze kadar önemli bir liman kenti olarak varlığını sürdürmüştür. Kent surlarının içinde bulunan Kaleiçi mevki ve çevresindeki birkaç mahalleyi kapsayan eski kent dokusu kentsel sit alanı olarak tescil edilerek, özgün yapısını büyük oranda günümüze ulaştırmayı başarmıştır. Fakat kentsel sit alanı dışında kalan, nitelikli fiziki çevre, tarım arazileri ve kıyı bandı, yanlış alan kullanım stratejileri ve yanlış öngörülü planlama kararları ile yoğun yapılaşma -betonlaşma- problemi ile karşı karşıya kalmıştır. Alp (2012), günümüzdeki durumun sebepleri arasında, 1980'li yıllardan itibaren ikinci konut ve turizm tesisi yapılaşma talebinin artması neticesinde kentin iç kesimlerinin imara açılması ile geleneksel dokunun bozulması, imtiyazlı imar hakları şeklinde teşviklerin verilmesi, parsel bazında yapılaşma uyumsuzluğu, yerel yönetimin duyarsızlığı, yapılan imar planlarının aşırı yapılaşmayı emsal alması ile 1995'li yıllardan sonra imar planının parsel temelli revizyonlarla delinmesini göstermektedir(Alp,2012). Kuşadası'nın günümüzdeki durumunun ana tetikleyicileri arasında, "Ege'nin turizme açılan kapısı" olarak Antalya'nın karşısına alternatif oluşturması için lanse edilmesini de aramak gerekir. Ege bölgesindeki turizm merkezi olması istenen ilçe için, bu vizyon ile yüksek yoğunluklu ve "kentsel" nitelikli alanlar yaratılmak istenmiştir.

Kuşadası'ndaki hızlı kentleşme ve kırsal alanların kentsel alana istem dışı dönüşümü çeşitli çalışmaların konusunu da oluşturmuştur. Çalışkan ve

Tütüncü (2008) tarafından, 340 kişiyi içeren ve %95'lik bir güven aralığında yapılan çalışmada elde edilen bulgular bu durumu doğrular niteliktedir. Yazarlar, anket sonuçlarından, katılımcıların %70,9'unun kentsel alanda ve %27,1'inin toplu konut sitesinde yaşadığını, sadece 7 kişinin (%2.1) kırsal alanda yaşadığını tespit etmişler ve bu sonuçlardan, Kuşadası'nın kentsel bir yerleşim özelliği kazandığını, kırsal özelliklerini yitirdiği çıkarımını yapmışlardır (Çalışkan ve Tütüncü, 2008). Bu durumu Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verileri de desteklemektedir. Bu verilere göre, 1927 yılında tüm nüfusa oranı %75.8 olan kırsal nüfus, sürekli azalarak 2012 yılında %22.7'ye kadar gerilemiştir (Şekil 8).

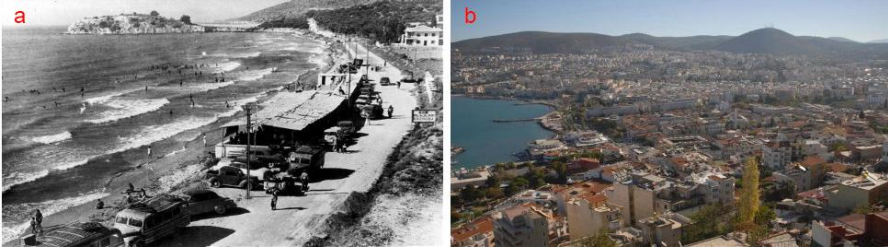

Şekil 8. Kuşadası ilçesindeki Kentsel ve kırsal nüfus arasındaki ilişki (TÜİK verilerinden akt: Yılmaz, 2014, s.165)

Anket verilerinin, kırsal nüfusu daha düşük göstermesinin, örnekleme alanının yanlış seçimi, doğru cevap vermeyen katılımcılar vs gibi pek çok sebebi olabilir. Ancak Çalışkan ve Tütüncü (2008), bu sebepler arasında insanların değişen ve dönüşen yaşam kültürü ile kendilerini kentli hissetmesinin de olabileceği yorumunu yapmaktadır. Aynı anket sonuçlarından hızlı bir süreçte gerçekleşen kentleşmenin, çarpık yapılaşmayla beraber Kuşadası doğasının tahrip olmasına yol açtığı da belirlenmiştir (Çalışkan ve Tütüncü, 2008). Kuşadası'ndaki doğanın tahribatına Yapı Dergisinin haberler bölümünde de "Plajlar yerini marina ve gezinti yollarına, yerel halkın temel geçim kaynağını oluşturan zeytinlikler ve tütün bahçeleri ise yerini apartmanlara bıraktı" (Yapı Haber Portali, 2013) şeklinde değinilmiştir.

Bektaş (2005b) ise, Kuşadası kitabını yazdığı 1987 yılında, bu duruma şu şekilde dikkat çekmiştir. "Kuşadası'na yerleşme açısından özelliğini veren mahallelerin Cami-i kebir ve Dağ mahalleleri olduğunu söylemek pek gerçek dışı olmaz. Bu mahallelerle deniz arasına girmiş olan son yılların yapıları, düzenlemeleri; yabancılarda Kuşadası ile ilgili yanlış izlenimler bırakmaktadır. Bütün yöresel özelliklerini yitirmiş, çarpıklaşmış bir turistik 'restaurant', bir 'cafeteria' görünümü,

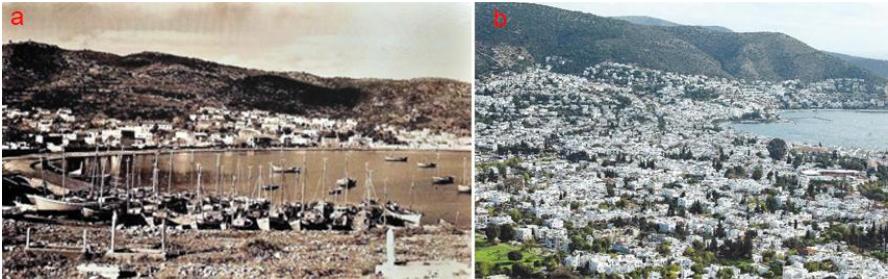
ilçeyi dıştan sarmaktadır." (Bektaş, 2005b, s.26) Bunun yanı sıra, hızlı yapılaşma ile birlikte sahillerin sezon dışı boş ve bakımsız kalma durumunu, ortaklarının meslek ve iş durumunu belirledikten sonra Kuşadası'nda kurulan bir kooperatif için şu şekilde yorumlamaktadır *"Bu kişiler, meslekleri gereği en çok 30 gün bu yazlık (!) evlerini kullanabilirler. Buna göre 335 gün, buraları boş, bakımsız duracak demektir. Bu, gizli işsizlik gibi, GİZLİ YAŞAMASIZLIK demektir. Bu, bitkilerin ölmesi, denge bozulması demektir. İşte asıl çövre kirlenmesi, kültür barbarlığı budur."* (Bektaş, 2005b, s.20) (Şekil 9).

Şekil 9. Kuşadası ilçesinin eski (a) ve günümüzdeki (b) halini gösterir fotoğraflar (Yapı Haber Portalı, 2013)

Benzer bir durum, önemli turistik ilçelerimizden biri olan Bodrum için de geçerlidir (Şekil 10). Hızlı ve yoğun yapılaşma günümüzde turistler tarafından da en yoğun şikâyet konusu olarak belirtilmektedir (Radikal Gazetesi, 2009). Yoğun yapılaşma ile birlikte, kültürel değerlerin kaybedilmesi konusunu 18 yıldır Bodrum'da yaşayan Mimar Tevfik Bilgin, şu şekilde özetlemektedir:

"Planlar koruma amaçlı yapılıyor. Koruma amaçlı dendiğinde, korunması gereken nedir? Yerel yaşam tarzıdır. Bir metrekarelik pencere değil korunması gereken.....Baktığın zaman bir dikdörtgen, köşelere kulak koy, küçük pencereleri aç, oldu, mevzuata uygun yasal, sözüm ona kültüre de uygun. Oysa değil, korunması amaçlanan kültüre çok yabancı bir durum var.....". (Karaöz, 2015).

Şekil 10. Bodrum ilçesinin eski (a) ve günümüzdeki (b)(Radikal Gazetesi, 2009) halini gösterir fotoğraflar

Side ilçesi için de durum farklı değildir. Yıldırım (2011), Side ile ilgili yazdığı kitabında bu durumdan zaman zaman bahsetmiştir. *"Beton ve asfaltla tanıştık, adeta yedi bitirdi çevremizi, otlarımızı, yaban av hayvanlarımızı, dereleri, tepeleri, fundalıkları, kumlukları yuttu. Küçülen köylerimiz büyüyen Side'de güya yeni olanaklar içinde eriyip gitti. Selimiye'liler ot yemeklerinden çoğunlukla yoksun ve mahrum kaldılar. Dereler, tepeler, aklınıza gelebilecek her yer beton binalar ve asfalt yollarla kaplanıp yok oldu. Tüm av hayvanları Kemer ve Selimiye diyarlarını terk etti, o da kurtulup, kaçabilenleri. Selimiye köyümüz ile Kemer köyü birleşince Side oldu, medeniyet geldi; modern dünya gezegeninde zenginleşip yalnızlaş-tık"* (Yıldırım, 2011: s.286).

Koruma amaçlı imar planlarının, yerleşimin turizme yönelik gelişimi süresince veya sonrasında yapılması, yerleşimin karakterini oluşturan özgün değerlerinin istenildiği derecede korunamamasına sebep olmaktadır. Fakat turizm gelişimi öncesinde yapılan koruma amaçlı imar çalışmalarını da turizm gelişme planı veya imar planları ile hem sit alanı, hem de yakın çevre kapsamında desteklenmediği sürece başarılı olamamaktadır. Bu bağlamda planlama çalışmalarında, koruma altına alınan kıyı yerleşimlerinin ard alanlarında ön görülen ve izin verilen yüksek ve yoğun yapılaşmaya değinmek gerekir. Bu durum, dokunun homojenliğinin bozulmasına sebep olan önemli bir problemdir. Bununla birlikte kıyı kanununun ve uygulama yönetmeliğinin izin verdiği kısmi yapılaşma şartının kullanılarak, kamusal olan sahil şeridinin oteller tarafından kapatılması ile de, koruma altına alınmış alanların yüksek yapılar ile sarılması, algılanmasının -yaşamasının- zorlaşması durumu söz konusu olabilmektedir.

Bu durum, ülkemizde olduğu gibi dünyada da, gelişmekte olan ülkeler bağlamında turizmden bağımsız olarak da görülebilmektedir. Sanayileşme ile tetiklenen göç ve beraberinde ortaya çıkan niteliksiz kentleşme, altyapı ve üst yapı hizmetlerinde de aksamalara sebep olmakta, bu durum kültürel bütünleşme ile ilgili sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda ekonomik getirinin sebebinden bağımsız olarak (turizm, sanayi veya diğeleri) çarpık kentleşmenin önüne geçmenin yolunun doğru bakış açılı ve öngörülü planlama çalışmaları olduğunu belirtmekte yarar bulunmaktadır.

Hızlı ve niteliksiz kentleşmenin getirileri arasında suç faktörü de bulunmaktadır. Geleneksel yerleşmelerin turizm ile hızlı kentleşmesi de bu bağlamda güvenliğin azalması, dolayısı ile suç unsurunun artmasına sebep olmaktadır. Turizmin suç oranında artışa sebep olması ile ilgili çeşitli çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Gugulethu (2010), turizmin bir insan

aktivitesi olması dolayısı ile suça duyarlı olduğunu ve hızlı tepki verdiğini belirtmiş, Güney Afrika'da bulunan uMhlathuzeKwaZulu-Natal kentinin gelişen turizm endüstrisi sebebi ile yoğun suça maruz kaldığını belgelemiştir (Gugulethu, 2010). Hooghe, Vanhoutte, Hardyns ve Bircan (2010) ise Belçika'daki suç oranının turizmin yoğun olduğu bölgelerde arttığını tespit etmiştir. Bu bağlamda yoğun turistik aktiviteye sahip olan Fiji adaları, Bali ve Karayiplerle ilgili yapılmış çalışmalar da mevcut olup, suçun artışının turizm ve ticarileşme ile ilişkisi belgelenmiştir (Mansfeld ve Pizam, 2006). Ülkemizde yapılan araştırmalar ise, genellikle halkın düşüncelerini ölçmek üzerine anket çalışmalarını kapsamakta olup, çeşitli sonuçlara sahiptir. Örneğin Çanakkale için yapılan bir çalışmada turizmin adi suçları teşvik etmesine yönelik halk görüşleri %4 tamamen katılıyorum, %15.5 katılıyorum şeklinde belirlenmiş (Gülüm ve Boz, 2014), Dalyan için yapılan başka bir araştırmada ise, halk suç oranının artmadığını belirtmiştir (Türker ve Türker, 2014). Bölgede turizm sektörünün gelişimi sonrası suçun artışını tespit etmeye yönelik çalışmalar ise oldukça azdır. Antalya'nın Kaş ilçesi için Başaklıgil (2007) tarafından yapılan araştırmada, en yoğun suç işlenen bölgelerin turizm merkezi olduğu, işlenen suçların çoğunluğunun (%60.7) turizm sezonunda işlendiği ortaya çıkarılmıştır (Başaklıgil, 2007). Ayazlar ve Işık (2016) ise, Marmaris ilçesinde, Marmaris Cumhuriyet Başsavcılığının izni ile yaptıkları 4 yılı kapsayan doküman incelemesi ile turistin yoğun olduğu nisan ve ekim ayları arasında, gelen turist sayısına paralel olarak işlenen suç sayısında artış olduğunu; turizm sezonunun bitmesiyle suç oranında belirgin bir azalma izlendiğini belirlemiştir. Bu çalışmada suç sıralaması sırasıyla hırsızlık, yaralama, konut dokunulmazlığının ihlali ve cinsel saldırı olarak tespit edilmiştir (Ayazlar ve Işık, 2016).

Bu çalışmalarda araştırmacılar, turizmdeki hızlı artışın, zaten bu artışa paralel bir kentsel düzenleme imkânı bulunmayan turistik yörelerde suç için fırsatların doğmasına neden olabildiği, bölgeye çalışmak için gelenler ve turistlerin yarattığı kalabalığın suçlular için bulunmaz fırsatlar yarattığını ifade etmişlerdir. Ayrıca, nüfusun hızlı artışının karşısında bu artışa paralel olarak emniyet güçlerinin takviye edilmemesi durumunda, bölgenin suç faaliyetleri açısından kontrolünün güçleştiği ve suçluların saklanması kolaylaştığı saptanmıştır (Çakmakçı, 2015) İşlenen suçlar turistlere karşı olabildiği gibi, turistler tarafından kültür varlıklarına yönelikte olabilmektedir. Bu durum, yerel halkın alandan uzaklaşmasının önemli sebeplerinden de birini oluşturmaktadır.

Bu bağlamda mimari mirasa olan etkiden de bahsetmek gerekmektedir. Bu etki, turist ve yerel halk arasında, tatilde olmanın rahatlığı veya alkol-uyuşturucu gibi sebeplerle yaşanan kavgalar sonucunda istem dışı verilen zararlar ile, bilinçli zarar verme anlamında vandalizm olabileceği gibi; yeterli altyapının kurgulanmamış olmasından ya da kapasite üzeri ziyaretçi ile tetiklenen, kirlilik şeklinde de gelişebilmektedir (Şekil 11).

Özellikle arkeolojik sit alanları ve ören yerlerinin karşılaştığı önemli problemlerden birini de, yoğun turist ile birlikte yaşanan olumsuzluklar oluşturmaktadır. Bu olumsuzluklar kapsamında en önemlilerinden birini konfor koşullarını sağlamak adına yapılan, fakat mimari mirasın bozulma sürecini hızlandıran düzenlemeler oluşturmaktadır.

Şekil 11. (a) Milas Labranda antik kentinde bulunan kurban çukuru (Tay Projesi, 2014) (b), Bodrum Göktepe Arkeolojik alanında bulunan kaya mezarları (c) Berberkaya lahdi (Arkeoloji Haber, 2015)

Mimari mirasın yerinde - *in situ* - korunması, günümüzde koruma planlamaları ile Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulları'nın denetiminde hazırlanan projeler ile bilimsel temellere dayanan doğru uygulamaları⁵ kapsayacak şekilde yapılmaktadır. Bu bağlamda mirasa zarar vermemek adına, kentsel veya arkeolojik sit alanlarına araç girişi sınırlandırılmakta, gerekli işlevler, turistik kapasite belirlenerek prefabrik yapı veya yapı grupları ile tasarlanmakta, alanın içindeki yaya sirkülasyonu, gerektiği zaman zemine mümkün olduğunca az basan, hafif strüktürlerle zemin üzerinde çözülmekte ve atmosferik etkiler ile bitki ve hayvanlardan kaynaklı problemlerin kontrol edilebilmesi için hafif strüktürlü üst örtüler planlanmaktadır. Fakat ülkemizde halen daha bu problemlerle yüzleşmek zorunda olan arkeolojik alan, ören yeri veya sitler mevcuttur. Bu olumsuz durumlardan birden faz-

⁵Bu uygulamalar kapsamında çevre ölçeğinde çalışmalar olduğu gibi tekil yapı korunmasını kapsayacak şekilde yapılan bakım ve sağlama, bütünlük, yenileme, yeniden yapım, temizleme gibi restorasyon teknikleri sayılabilir.

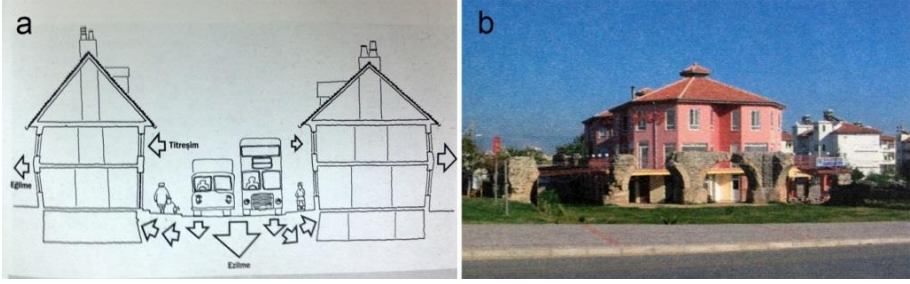
lasının yaşandığı, yoğun turistik faaliyete konu olan arkeolojik sit alanlarımızdan biri de Antalya'da bulunan Side Antik Kentidir.

Side, hem arkeolojik, hem de kentsel sitin iç içe geçtiği bir nitelik sergilemesi sebebi ile bu olumsuz durumlardan fazlasıyla etkilenmektedir. Belde bulunan ve ticarileşmenin etkisi ile tümüyle turiste yönelik işlevlendirilmiş bulunan bütün yapılar, arkeolojik sit içerisinde konumlanmıştır. Bu bağlamda alandaki işlevlerin büyük bir kısmı eğlenceye yönelik olup, yüksek ses kullanmaktadır. Örneğin Türkiye'nin ilk anastilosis örneklerinden biri olan Apollon Tapınağı'na yaklaşık 70 metre mesafede bulunan disko-bar (antik kent kalıntılarının içinde yer almaktadır) bunun bir örneğidir. Ayrıca tapınağın hemen önündeki boş alanda sürekli konserler düzenlenmekte, konseri izlemek isteyen halkın Apollon Tapınağının sütunlarına tırmanmasına izin verilmektedir. Bunun yanı sıra, antik kalıntıların santimetre ile ölçülebilecek kadar yakınından yüksek ve düşük tonajlı araçların geçmesine de izin verilmektedir (Şekil 12). Yüksek ses ve araçlarla oluşan titreşimlerin yapılara verdiği hasarın bilimsel gerçekliliği uzun yıllar önce kanıtlanmıştır. Nawrotzki (2007), titreşimin belli düzeylerinin yapılarda çatlakların oluşmasına neden olduğunu belirtirken, bu çatlakların da yapıların diğer çevresel etkilere karşı dayanıklılığını azalttığını ifade etmiştir. Tomazevicvd (2006) ise iki mm/s.'den daha yüksek hıza sahip trafik kaynaklı titreşimlerin duvarların yapısında gözle görülemeyen değişimler yarattığını belirtmiş; trafik kaynaklı titreşimlerin yapılardaki mevcut çatlaklarda yayılmalarına neden olduğunu ifade etmiştir. (Nawrotzki, 2007 ve Tomazevic ve diğ, 2006 akt: Selçuk, 2013, s.34) (Şekil 13)

Şekil 12. Side liman caddesi, Athena ve Apollo tapınakları ve bazilikayı gösterir (a), Google Earth uydu görüntüsü (b) Apollo Tapınağına çok yakın konumda bulunan disko-bar (c) Kent girişi

Şekil 13. Araç titreşiminin yapılarla verdiği zarar (Ahunbay, 2007, s.55) ve Side Beldesinde bulunan su kemerleri ve apart otel (Madran ve Özgönül, 2005, s.48)

Gürültü ve araçlardan kaynaklı titreşim probleminin yanı sıra, turistik faaliyetler sebebi ile oldukça yoğunlaşan taşıtlardan ve ticari işletmeler ile konut bacalarından çıkan karbon içerikli gazların, yağışlarla karbonik asite dönüşerek özellikle mermer ve traverten gibi doğal taşlara zarar verdiği bilinmektedir (Ahunbay, 2007; Zakar ve Eyüpgiller, 2015). Bu problemlerin ortadan kaldırılabilmesi için, 1976 yılında UNESCO tarafından Tarihi Veya Geleneksel Alanların Korunması ve Çağdaş Yaşamdaki Rollerini Konusunda Tavsiye Kararı yayınlanmıştır. Bu kararın 31. maddesinde "Üye devletler ile ilgili kurumlar, özellikle belirli teknolojik gelişmeler sonucu ortaya çıkan ve giderek artış gösteren çeşitli sanayi kirliliklerinin neden olabileceği hasara ve gürültünün verebileceği zarara karşı bu oluşumların uzak tutulması; araçların ve makinelerin neden olacağı şok ve titreşimlerin etkilerini azaltacak önlemlerin alınması suretiyle, tarihi alanlar ve çevreleri bu türlerdeki ciddi çevre kirliliği tehditlerine karşı korumalıdır. Ayrıca, yoğun turizmin yıpratıcı etkilerini azaltmak için de gerekli önlemlerin alınması önem taşımaktadır" şeklinde durum vurgulanmıştır⁶.

Kent içinde bulunan arkeolojik değerlerin, kentin gelişmesi, imar hareketleri ve kentteki yeni yapımların etkinliklerinden olumsuz etkilendikleri de bilinen bir durumdur. Side beldesinde bu durum, özellikle su kemerlerinin çevresinde ciddi boyutlara ulaşmış durumdadır. Madran ve Özgönül (2005), bu durumun sorumlusunu 1990'lı yıllardan önce hazırlanan ve onaylanan nazım ve uygulama imar planlarının, yerleşme içinde veya dışında yer alan doğal ve kültürel varlıkları sadece birer parsel olarak görmesine dayandırmaktadır. Bu durum kaynaklı olarak getirilen kararlar, sadece o

⁶Arkeolojik ve kentsel sit alanları ile tekil anıtsal ve sivil mimarlık örneklerinin, turizmin etkisi ile yüzleşmek durumunda kaldığı bozulmayı tetikleyici unsurlar dışında, atmosferik, zaman ve insan eliyle oluşan bozulmalar da söz konusudur. Fakat makale kapsamında, konu bütünlüğünün sağlanması açısından tartışma dışı bırakılmıştır.

parselin korunmasını öngörmüş ve çevresinde her türlü imar etkinliğine izin vermiştir (Madran ve Özgönül, 2005).

Turizmin kültür varlıklarına ve geleneksel yerleşmelere yaptığı olumsuz etkilerin yanı sıra, tabiat varlıkları ve doğal çevreye de olumsuz etkileri olabilmektedir. Bu olumsuz etkiler arasında, imara açılmak sureti ile yok edilme önemli bir yüzdeyi oluşturmaktadır. Bu bağlamda Antalya'nın Sorgun ilçesi ve tüm kıyı kesiminde golf alanı yapabilmek için yok edilen ormanlar; yine Antalya koylarında turistik aktiviteye yer açabilmek için kesilen zeytin ağaçları; imara açılmayı hızlandırabilmek için yakılan kızılçam ve karaçam ormanları; kat sayısını artırmak veya ulaşım bağlamında doldurulan kıyı alanları ve yok edilen deniz yaşamı; altyapı eksikliği sebebi ile denize verilen kanalizasyonlar ile deniz dibi yaşamının zayıflatılması / yok edilmesi; yürüyüş alanı veya turistik tesis yapabilmek için çevresinde beton bariyerler kurulan göller ve akarsular gibi onlarca örneği saymak mümkündür. Turizm-çevre ilişkisi Dünya Turizm Örgütü (WTO) ve Birleşmiş Milletler tarafından da ele alınmakta ve üzerinde önemle durulmaktadır. Örneğin, WTO'nun Akdeniz'deki tatil turizmi ile ilgili raporunda deniz kıyılarına dikkat çekilerek "Akdeniz'in artık 'SOS' sinyalleri verdiği" dile getirilmiştir (Issı, 1989).

Değerlendirme ve Sonuç

Yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen veriler, koruma ve imar planlaması çalışmaları ile desteklenemeyen ve plansız gelişimine izin verilen turizmin, kıyı bölgelerdeki olumsuz etkilerini gözler önüne sermektedir. Bu etki, geleneksel yerleşimin ruhunu oluşturan özelliklerin kaybedilmesi bağlamında fiziki, kültürel ve sosyal anlamda olabilmektedir. Yerleşimlerin karakterini oluşturan ortak bir kültür ve sosyal yapıyı paylaşan kullanıcıların dönüşümü, bu etki için öncül sebebi oluşturmaktadır. Geleneksel aile yapısının bozulması, mevcut yaşam kültürünün ve geçim kaynaklarının değişmesi ile başlayan bu süreç, yer'e aidiyet hissetmeyen geçici (turist) veya kalıcı kullanıcının gelmesi ile sosyo-kültürel yapının bozulmasını tetiklemekte; bu durum ise yoğun kullanıcının talebi ve politik kararlarla fiziksel çevrenin kompozisyonunu istenmeyen şekilde dönüştürmektedir. Bu dönüşümün etkileri ise, yanlış veya öngörüsüz planlama çalışmaları, doğru olmayan fiziksel veya işlevsel dönüşümler ve vandalizm ile katlanarak kültü-

rel ve doğal mirasın istenmeyen bir şekilde bozulması ve/ veya korunamaması şeklinde görölmektedir.

Çalışma kapsamında kıyı bölgeleri değerlendirilmiş olmasına karşın, metinde bahsedilen olumsuz etkilerin birçoğu, ölkemiz genelindeki tüm geleneksel yerleşim; arkeolojik, kentsel ve doğal sit alanı ile kùltür ve tabiat varlığı için de söz konusu olabilmektedir. Turizmin bu olumsuz etkilere karşıt olarak, koruma finansmanı bağlamında en önemli girdiyi sağlaması ise, koruma ve imar planlaması çalışmaları ile turizm planlama -gelişim- çalışmalarının ortak yürütölmesi ve bu konuda bir denge kurulmasına önem verilmesini gerektirmektedir. Bu dengenin doğru kurulabilmesi için alınması gereken önlemler, ICOMOS tarafından 1976 yılında kabul edilen "Kùltürel Turizm Tüzüđu", ICOMOS'un Meksika'da yapılan 12. Genel Kurulu'nda Ekim 1999 tarihinde kabul edilen "Uluslararası Kùltürel Turizm Tüzüđu" ve 2003 yılında Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından kabul edilen "Sürdürülebilir Bir Kalkınmanın Bileşenlerinden Biri Olan Kùltürel Mirasın Korunmasında Turizmin Önemi " başlıklı tavsiye kararlarında da belirtilmektedir. Bu kararlar kapsamında yapılan öneriler, bütüncül ve sürdürülebilir koruma anlayışı ile de örtüşmektedir.

Bu bağlamda alınan tavsiye kararlarının en önemlilerinden birini "*Sürdürülebilir koruma ve yönetimin, sosyal, iktisadi, politik, yasama, kùltürel ve turizm geliştirme politikalarının temel unsurlarından biri haline getirilmesi, Yönetim planlarının öncelikle kùltür varlığının doğal ve kùltürel değerinin tespiti ve akabinde fiziki özellikleri, bütünlüğu, ekolojisi, biyolojik çeşitliliği erişim, ulaşım, ev sahibi toplumun sosyal, iktisadi, kùltürel sağlığı açısından kabul edilebilecek uygun değişim sınırlarını belirlemesi, gerektiğinde gelişim teklifinin dönüştürölmesi*" oluşturmaktadır. Bu öneriye uyulması, yerleşim örüntülerinin sosyal, kùltürel ve fiziki özelliklerinden oluşın ruhunu korumak için önemlidir. Yerel halkın yerinde, tüm alışkanlıkları ve aidiyet hissi sağlanarak istihdamı ile sosyal dönüşümünün sağlıklı olması, kùltür varlıklarının korunmasında da önemli bir adımdır. Bunun yanı sıra yerel halk ve turist iletişim ve etkileşimini sınırlandırabilmek veya kontrol altına alabilmek için; gerekli eğitim, bilgilendirme, planlama ve koordinasyonun sağlanması ile yerel halkın adil ve yeterli kazanç elde etmesi öneriler arasındadır. Bütünlüř koruma kapsamında da önemi vurgulanan bu durum, planlama çalışmaları ile de desteklendiği sürece başarılı olabilmektedir.

Koruma amaçlı imar planlama çalışmaları ile imar ve uygulama planlarının ise turizm geliştirme ve altyapı projeleri ile entegre edilmesi önem

taşımaktadır. Bu bağlamda turizm geliştirme ve altyapı planlaması çalışmalarının " *Kültürel mirasın estetiğini, sosyal ve kültürel boyutlarını, doğal ve kültürel manzaralarını, biyolojik çeşitlilik özelliklerini ve genel görsel bağlamını göz önünde bulundurması, etkisinin sürekli değerlendirilmesi*" gerekliliği tavsiye kararlarında da belirtilmektedir. Böylelikle geleneksel yerleşme ve sit alanlarının alan yönetim planlarına entegre, turizm gelişim planlama çalışmaları yürütülebilmesi ve kapasite belirlenmesi mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda sınırlanan turist ve taşıt yoğunluğu ile titreşim ve çevre kirliliğinin önüne geçilip, kültür mirasının hızlı bozulmasının engellenmesi veya bu bozulmaya zamanında müdahale edilebilmesi mümkün hale gelebilmektedir. Sınırlanan yaya ve taşıtın alt ve üst yapı bağlamında daha az problemin çıkmasına sebep olması, geleneksel yerleşmelerde ise yapısal veya işlevsel dönüşümlerin daha kontrollü gelişmesi mümkün olabilmektedir. Bu durum aynı zamanda yakın çevrenin dönüşümünü de kontrol altına alabilecek bir imar planı uygulamasını ve gerekli kontrolün yerel yönetici, girişimci veya halk bazında sağlanmasını getirebilecektir.

Bunlarla birlikte kıyı kanununun da yeniden düzenlenerek, bütüncül koruma ve sürdürülebilir turizm ilkeleri ile uyumlu hale getirilmesi önem taşımaktadır. Koruma amaçlı imar planını öncelikli sağlanacak koşul olarak kabul eden ve koruma- kullanım ilkelerinin dengeli olmasını sağlayan bir kıyı planlaması önem arz etmektedir. Kıyıların sadece fiziki özellikleri ile değil görsel ve estetik özellikleri de göz önüne alınacak şekilde korunması gereklidir. Bu bağlamda yakın çevredeki imar faaliyetlerinin kısıtlanması, görünüm bölgelemesi ile gabarilerin sınırlandırılması, kıyı ard alanlarındaki yapılaşmanın sahil şeridindeki tarihi ve kültürel çevre üzerindeki etkisinin değerlendirilerek, yoğunluk sınırlandırması önemli alt başlıkları oluşturmaktadır.

Tavsiye kararları arasında, "*ziyaretçilerin, bölgenin veya yörenin kültürel ve doğal mirasını daha geniş kapsamlı olarak yaşamasının teşvik edilmesi*" vurgulanmaktadır. Bu bağlamda sürdürülebilir turizme yönelik alternatiflerin artırılması önem taşımaktadır. Gerekli fizibilite çalışmalarının akabinde, koruma, imar ve turizm planlama çalışmaları ile yerel halkın eğitimin sonunda, reklam ve pazarlama çalışmalarının yapılması sıralama anlamında önemlidir. Günümüzde, tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de hâlihazır-

da yapılan pek çok alternatif turizm türü bulunmaktadır⁷. Bu türlerin pek çoğu ise kıyı bölgelerinde yapılmakta olup, gündend güne artan turist sayısı ile dikkat çekmektedir.

Kültürel mirasın sürdürülemez bir kaynak olduğu, özgünlüğünü kaybetmesi veya yok olması durumunda geri getirilemeyeceğinin unutulması da önem taşımaktadır. Kültürel varlıkların mevcudiyetinin, doğru ve zamanında önlemlerin alınarak korunmasına bağlı olduğu bilincinin koruma uzmanları dışında, yerel halk, yerel yönetici ve turizm sektörü çalışanlarına da aşılması, bilinçli ilginin oluşması için önemli bir adım olacaktır.

Unutulmamalıdır ki, kültürel mirasın korunması, salt yapılı çevrenin fiziki korunması ile mümkün değildir. Doğru ve bilinçli koruma için öncelikle yer'in ruhunun; bu yeri oluşturan sosyal ve kültürel özelliklerin korunmasına ihtiyaç vardır. Bu özellikler öncelikle kültürel ve özgün kimliği, diğer bir deyişle yaşam kültürünü oluşturan öğeleri tanımlar. Bu bağlamda yerel kullanıcının ve bu kullanıcılar tarafından tanımlanan ve nesillerce kabul gören yaşam tarzının, kültürel aktivitelerin, tarihi ve estetik özelliklere dair değerlerin ve anlamların korunması önem taşımaktadır. Bunlarla birlikte yer'in karakterinin, topografya ve doğal çevre gibi çevresel koşullar; doğal- kültürel, kentsel - kırsal gibi diyalektik ilişkiler olmadan korunması düşünülemez. Bu özellikler ve ilişkiler bütünüünün oluşturduğu sosyal ve kültürel yapı korunmadığı sürece, kültür varlıklarının veya geleneksel yerleşimlerin mekânsal yapısının korunması ve doğru bir biçimde sürdürülerek gelecek nesillere aktarımı mümkün değildir. Bu bağlamda her türlü koruma çalışması için 'varlık nedenini anlamak' öncelikli amaç olmalıdır.

---

⁷Ülkemizde kıyı bölgelerde halihazırda yapılan alternatif turizm türleri arasında, rüzgar sörfü turizmi, su altı dalış turizmi, yatçılık, balıkçılık, rafting turizmi; doğal alanlarla ilişkili olan, çeşitli araçlarla yapılan safari turizmi, bisiklet turizmi, yamaç paraşüt turizmi, yaban hayatı (Fauna) turizmi, botanik turizmi, kuş gözlemciliği turizmi, doğa yürüyüşü turizmi, yayla turizmi, tarım ve çiftlik turizmi ile mağaracılık turizmi, kültür turizmi, özellikle futbol, voleybol ve golf sporu üzerinde yoğunlaşan spor turizmi; av turizmi; kış aylarında yoğun olmak üzere kongre turizmi; kruvaziyer turizmi; kamp ve karavan turizmi; sayılabilir.

Extended Abstract

Upon the Rescuer Role of Tourism in Conservation

*

Özlem Sağıroğlu
Gazi University

Places gain a character and a symbolic meaning through the common experiences of people, their wishes and practices. One of the important components, which form the character of settlements and provide their sustainability, is the users. Settlements are the geographical areas characterized by the societies sharing a common culture and a social structure. Within this geographical area, societies attribute a meaning to the composition of their physical environment and its socio-cultural structure.

The primary development regarding the protection of settlements in a holistic approach so as to involve its character (spirit) with cultural and genuine identity values, which comprise the settlement itself, appeared with the concept of "integrated conservation" within the scope of "Declaration of Amsterdam" published in 1975. Integrated conservation involves the entire protection of the historical texture and natural/ physical environment with all its factors and dimensions, and it also envisages that legal and administrative measures should be taken that involve strategies protecting and improving the local public's social and economic structure to maintain the sustainability, creating employment and added value in this respect. The concept of integrated conservation has also been accepted in Turkey; however, it wasn't paid enough attention despite being attempted to be applied in the basis of planning studies. Tourism, developed in an unplanned manner is one reason for this.

Tourism provides finance for conservation, besides it has various social and physical positive impacts. However, the intensive pressure it creates may also result in adverse consequences regarding the conservation of cultural and natural heritage. Particularly, beginning from early 1960s, the

damage caused by mass tourism in regions that had not been under conservation or planned yet may intensively be observed today. The coastal regions, preferred by mass tourism were more harshly affected by the situation. Besides, the interest of tourists in the social, physical and cultural features of the traditional settlements triggered the marketing of concrete heritage patterns and caused the commercialization of the area. The commercialization led to the loss of socio-cultural assets besides the physical and textual features.

Settlements keep their intrinsic values as long as their authentic values and characteristics are preserved. This context at the same time creates place attachment and in this way provides the preservation of the settlements. Nevertheless, tourism-led commercialization caused physical and functional transformations; the local life style has changed by the intensive visit of temporary users having different beliefs and values. Within this context, local people, earning their living particularly by agriculture faced problems such as: their sources of income were destroyed since agricultural areas were opened to construction; they were denigrated due to their daily dressing and conversation style; their existing life culture and its means took a major blow in favor of tourism and local people began to feel unsafe due to alcohol, drugs, noise and other crime factors. Loss of traditional relations and life style that maintain the traditional values caused local people to lose their sense of belonging. Upon their abandonment of the region, local people were replaced by new user groups, who do not appropriate the place.

Arrival of new, continuous and transitory intensive users in the area gave way to new structures being produced rapidly with a standardized technique and caused the deterioration of the traditional settlement texture. Among its causes are the postponement and non-accomplishment of protection and tourism planning works, mistaken planning works and local administrations' inadequate policies to create resources.

Another impact caused by the intensive users can be observed over the architectural heritage. Monuments and sites which became well-known attracted more tourists each day. While it provided finance for conservation, it also brought on new threats towards physical and cultural structure and environment. Settlements were faced with visitors' attack without any management plan. It accelerated the deterioration process of the architectural heritage, which could not resist in terms of its infrastructural composition. Besides, vandalism appeared as well.

The purpose of this article is to examine and discuss the impact of tourism- which appeared rapidly and in an unplanned manner in urban and rural areas in the coastal regions. Coastal regions, which are important natural and ecological areas where ground and water eco-systems combine and which at the same time involve rooted social, cultural and physical environment as being continuously resided, are the subject of this article. Besides, the extensive and intensive people-driven activities in these regions compared to internal ones, and their related dynamic structures lead faster and extensive alterations, which can be observed more clearly.

Within the scope of this survey, cities having shores to Aegean and Mediterranean Seas were selected such as Antalya, Aydın and Muğla. The selection criteria is that; these cities have initiated transformation processes without the accomplishment of conservation and tourism development planning works as they are the primary cities facing up the fact of tourism and they have obtained all kinds of political and legal supports through tourism incentives. Within this context, Antalya comes to forefront as the primary city from this point of view. Aydın's Kuşadası District is also affected from the political and legal supports since it was promoted as "Aegean's Antalya"; and Bodrum of Muğla as "the capital of the unlimited pleasure". As a result of the rapid and unplanned transformation, the most intensive problems can be recognized in these cities.

Within the scope of the article, changes and transformations occurred in the selected regions and districts have been discussed in the basis of the data obtained by the researches and user surveys. The difference between " the work intended to be accomplished " and "the work finally accomplished" have been socially and culturally assessed and were supported by verbal historical texts to express the local people's point of view.

Kaynakça/References

- Ahunbay, Z.(2007). *Tarihi çevre koruma ve restorasyon*. İstanbul: Yem Yayın.
- Alp, B.(2012). *Kente karşı suç kavramına kıyı alanlarındaki imar uygulamaları çerçevesinden bir bakış: Kuşadası örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Alpan,A. (2013). *Urban restructuring process of Antalya Walled-town and the roles of Stakeholders*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). ODTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Alparslan,Ö. ve Ortaçeşme, V.(2009). Side-Manavgat kıyı kesimi alan kullanımının kıyı planlaması ve yönetimine yönelik değerlendirilmesi. *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 22(2), 169–178.
- Arkeoloji haber. (2015, Haziran 17). Bodrum’da kaya mezarları temizlenerek koruma altına alındı. 1.04.2016 tarihinde <http://arkeolojihaber.net/2015/06/17/bodrumda-kaya-mezarlari-temizlenerek-koruma-altina-alindi/> adresinden erişildi.
- Arkeoloji Haber. (2015, Aralık 31). İznik’te 2200 yıllık Berberkaya lahdine sprey boya ile isimler yazıldı. 1.04.2016 tarihinde, <http://arkeolojihaber.net/2015/12/31/iznikte-2-bin-200-yillik-berberkaya-lahdine-sprey-boya-ile-isimler-yazildi/> adresinden erişildi.
- Argın, G. (2012). *Changing sense of place in historic city centers: the case of Antalya Kaleiçi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). ODTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Arntzen, S. (2001). Cultural landscape and approaches to nature, ecophilosophical perspectives, in Place and Location vol 2. Sarapik,V. Tüür,K. ve Laanemets, M. (Der.), *Proceedings Of The Estonian Academy Of Arts* içinde (s.27-49). Estonia.
- ATSO.(2014). *Antalya sürdürülebilir kırsal turizmin geliştirilmesi strateji rehberi*.Antalya:ATSO.
- Ayazlar,G. ve Işık,T. (2016).Yabancı turistlere yönelik işlenen suçların incelenmesi: Marmaris örneği. *International Journal Of Human Sciences*. 13(1),1815-1831.
- Aydın, R. (2016). Eski Side fotoğrafı. 01.04.2016 tarihinde <http://ridvanaydin.net/adresinden-erisildi>.
- Aygün, H.M.(2011). Kültürel mirası korumada katılımcılık. *Vakıflar Dergisi*. 35, 191-213.
- Bal, H. (1995).*Turizmin kırsal toplumda aile içi ilişkilere etkisi*.İstanbul: Diyalektik Yayınevi.
- Başaklıgil, H.(2007). *Turizm bölgelerindeki suç profili: Antalya ili Kaş ilçesi örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Beğburs, C. ve Kebapçıoğlu, T. (2006). Antalya ili balıkçılığının turizm ile etkileşimi. *Ege Üniversitesi Su Ürünleri Dergisi*.23,355-357.
- Bektaş, C. (2005a). *Halk yapı sanatından bir örnek Antalya*. İstanbul: Bileşim Yayınevi.
- Bektaş C. (2005b). *Halk yapı sanatından bir örnek Kuşadası*. İstanbul: Bileşim Yayınevi.
- Can, A. (2014). Yerel yönetimler ve kültür politikaları bağlamında İstanbul’da kent sel koruma sorunlarına sürdürülebilir çözüm önerileri. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2),55-81.
- Cengiz, M.A. (2014). *Gözlem - boğaz çardakları*. Side Life Dergisi internet sitesi. 16.12.2014 tarihinde [http:// sidelifedergi.com/gozlem-bogaz-cardaklari](http://sidelifedergi.com/gozlem-bogaz-cardaklari) adresinden erişildi.
- Civelek, A. (2010). Turizmin sosyal yapıya ve sosyal değişmeye etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*. 13 (1-2),331-350.

- Çakmakçı, E. (2015). Turizm ve suç arasındaki ilişki ve suçun önlenmesine yönelik teoriler. *Turizm Akademik Dergisi*, 2 (1),49-59.
- Çalışkan, U. ve Tütüncü, Ö.(2008). Turizmin yerel halk üzerindeki etkileri ve kuşadasi ilçesi uygulaması. *4.Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi*, Antalya.
- Çimrin, H. (2012). *Bir zamanlar Antalya*. Antalya: ATSO Kültür Yayınları.
- Dağıstan Özdemir, M. Z.(2005). Türkiye’de kültürel mirasın korunmasına kısa bir bakış. *Planlama Dergisi*.1, 20-25.
- Dal, N. ve Baysan, S. (2007). Kuşadası’nda kıyı kullanımını ve turizmin mekânsal etkileri konusunda yerel halkın tutumları. *AegeanGeographicalJournal*. 16, 69-85.
- Doğan, H. Z.(2004). *Turizmin sosyo-kültürel temelleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ecemiş Kılıç, S. ve Türkoğlu, G. (2015). Geleneksel yapılarda konaklama amaçlı fonksiyon değişiklikleri.Safranbolu eski çarşı örneği.*Ege Coğrafya Dergisi*. 24(1), 39-56.
- Eralp, Z. (1974). *Turizmin toplumsal değişimi ve sosyo-ekonomik etkisi*. Ankara: A.Ü.Siyasal Bil. Fak. Yayınları.
- Gugulethu, S. N. (2010). The Impact of crime on tourism in the city of UmhlathuzeKwazulu-Natal. *South Asian Journal Of Tourism AndHeritage*. 3(2), 76-81.
- Günay, B. (2009). Conservation of urban space as an ontological problem. *METU Journal of Faculty of Architecture*. (26:1), 123-156.
- Gürkan, İ.(1996). Turizmin sosyal yapı üzerindeki etkileri. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*. 7(1),112-119.
- Gülüm, K. ve Boz, M. (2014). Çanakkale’de turizmin ekonomik, sosyo-kültürel ve eğitimsel etkileri üzerine yerel halkın görüşleri. *Route Educational and Social Science Journal*. 1(2),1-10.
- Hooghe, M.,Vanhoutte, B., Hardyns, W., ve Bircan, T. (2010). Unemployment, Inequality, poverty and crime spatial distribution patterns of criminal acts in Belgium. *British Journal of Criminology*.51(1), 1-20.
- Hürriyet Gazetesi (2001,Şubat 21). *Çardaklar yerle bir*. 15.03 2016 tarihinde, <http://www.hurriyet.com.tr/cardaklar-yerle-bir-39228009> adresinden erişildi.
- Hürriyet Gazetesi (2001, Ocak 27). *Çardak savaşı*. 15.03.2016 tarihinde, <http://www.hurriyet.com.tr/cardak-savasi-39220558> adresinden erişildi.
- İssi, Y. (1989). Türkiye turizminin yapay ve doğal çevre üzerindeki etkileri. *İktisat Fak. Mec*.47(1-4),115-131.
- Jimura, T.(2011). The impact of world heritage site designation on local communities—a case study of Ogimachi, Shirakawa-Mura, Japan. *Tourism Management*. 32(2), 288-296.
- Jivén G. ve Larkham P. J. (2003). Sense of place, authenticity and character: a commentary. *Journal Of Urban Design*. 8(1), 67–81.
- Karaöz, L. (Mülakat yapan) ve Bilgin,T. (Mülakat yapılan).(2015). O taş evleri yapan insanlar bugün yaşasalardı ne yaparlardı?. [Mülakat Transkripsiyonu].

- 01.04.2016 tarihinde <http://www.arkitera.com/soylesi/663/tevfik-bilgin-bodrum-soylesisi> adresinden erişildi.
- Koca, F.(2015). Türkiye’de geleneksel yerleşim örüntülerinin özgün karakter ve kültürel mirasını koruma anlayışına ontolojik bir yaklaşım. *Planlama Dergisi*. 25(1),32–43.
- Lowenthal, D. (1979). Environmental perception: preserving the past. *Progress in Human Geography*.3(4),549–559.
- Mansfeld, Y., ve Pizam, A. (Der.). (2006). *Tourism, security and safety*.Routledge.
- NTV Haber Arşivi (2001, Şubat 20). *Manavgat’ta çardaklar yıkıldı*. 15.03.2016 tarihinde, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/65441.asp> adresinden erişildi.
- NorbergSchulz, C. (1980). *Geniusloci, towards a phenomenology of architecture*. London: Academy Editions.
- Oliver, P. (2006). *Built to meet needs: cultural issues in vernacular architecture*, Routledge.
- Orbaşlı, A. (2002). *Tourists in historic towns: urban conservation and heritage management*. ABD: Taylor & Francis.
- Radikal Gazetesi. (2009, Şubat 09). Bodrum’a gelen turistin aklında beton kalıyor. 15.03.2016 tarihinde, <http://www.radikal.com.tr/turkiye/bodruma-gelen-turistin-aklinda-beton-kaliyor-920828/> adresinden erişildi.
- Tankut, G.(1979). Antalya Kaleiçi sit planlaması. *Mimarlık Dergisi*. 158:47-48.
- TAY Projesi Haber Arşivi. (2014, Nisan 25). Milas’taki Labranda antik kentinde çevre kirliliği iddiası. 1.04.2016 tarihinde <http://www.tayproject.org/haberarsiv20144.html> adresinden erişildi.
- Tekeli, İ. (2011). *Kent, kentli hakları, kentleşme ve kentsel dönüşüm*.İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2009). *Kültür politikaları ve insan hakları bağlamında doğal ve tarihi çevreyi korumak*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Teo, P. ve Huang, S. (1995). Tourism and heritage conservation in Singapore. *Annals Of TourismResearch*. 22(3), 589-615.
- Türker, G. ve Türker, A. (2014). Yerel halkın turizm etkilerini algılama düzeyi turizm desteğini nasıl etkiler: Dalyan destinasyonu örneği. *Electronic Journal of VocationalColleges*. 4(1), 81-98.
- World Tourism Organization (WTO) (1998). *Guide for local authorities on developing sustainable tourism*. World TourismOrganization, Madrid.
- Yang, C. H., Lin, H. L. ve Han, C. C. (2010). Analysis of international tourist arrivals in China: the role of world heritage sites.*Tourism Management*. 31(6), 827-837.
- Yapı Haber Portalı. (2013, Ekim 21). Çarpık kentleşme objektiflere işte böyle yansıdı. 1.04.2016 tarihinde http://www.yapi.com.tr/haberler/carpik-kentlesme-objektiflere-iste-boyle-yansidi_113227.html adresinden erişildi.
- Yıldırım, H. (2011). *Nar tanem SİDE*. Ankara: Kurgu Kültür Merkezi Yayınları.
- Yılmaz, M. (2014). Türkiye’de kırsal nüfusun gelişimi ve illere göre dağılımı, *Doğu Coğrafya Dergisi*.20 (33),161-188.

Zakar, I. ve Eyüpgiller K.K. (2015). *Mimari restorasyon koruma teknik ve yöntemleri*. İstanbul: Ömür Matbaası.

Zaman Gazetesi (2001, Şubat 22). 425 Çardak yerle bir. 16.12.2014 tarihinde, <http://arsiv.zaman.com.tr/2001/02/22/akdeniz/akdenizdevam.htm> adresinden erişildi.

Özlem Sağıroğlu,

1979 yılında Ankara'da doğdu. Lisans eğitimini 2001 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümünde tamamladı. Yüksek lisans ve doktora eğitimlerini 2004 ve 2011 yıllarında Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü'nde, Koruma Yenileme ve Restorasyon bilim dalında tamamladı. 2005 yılında Gazi Üniversitesi Mimarlık bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlamış olup, 2012 yılı itibari ile öğretim görevlisi olarak akademik hayatına aynı kurumda devam etmektedir. Çeşitli akademik yayınları ile yurtiçi ve yurtdışında proje ve uygulamaları bulunmaktadır. Mimari mirasın çağdaş teknolojilerle belgelenmesi, tarihi çevre – turizm etkileşimi ve Kırsal mimari miras ve korunması konularında ağırlıklı olarak çalışmalara devam etmektedir.

E-posta: ozlemsagirolu@gmail.com

Efes Antik Kenti

Kaynak: <http://www.apasastravel.com/>

Kent İçi Arkeolojik Alanlarda Kalıntıların Sunumuna İlişkin Yaklaşımlar: Foça Örneği

*

Burcu Taşcı
İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü

Eti Akyüz Levi
Dokuz Eylül Üniversitesi

Öz

Kent içi arkeolojik alanlar kazı, belgeleme, sürekli bakım ve sunum çalışmaları ile kentsel koruma pratiğinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle tarihsel süreçte farklı uygarlıklar tarafından sürekli yerleşim görmüş kentlerde, arkeolojik alanların çağdaş kent yaşamına entegre edilmesi konusu yaratıcı çözüm ve yaklaşımlara gereksinim duymaktadır. Bu yaklaşımlar tarihsel katmanlaşmayı yansıtmamın yanında, çağdaş yaşamın gerekliliklerini de sağlamalıdır. Son dönemde kültürel mirasın halka sunumuna yönelik çalışmalar artmaktadır. Uluslararası alanda bu çalışmaların arkeolog, sanat tarihçisi, şehir plancısı, mimar, restorasyon uzmanı ve inşaat mühendisi gibi farklı disiplinlerin katılımıyla gerçekleşmesi gerektiği kabul görmektedir. Bu alanda öne çıkan uygulamalara Avrupa ülkelerinde rastlanmaktadır. Türkiye’de ise tarihsel katmanlaşma başta çok disiplinli çalışma eksikliği olmak üzere yasal, yönetsel, sosyal ve ekonomik nedenlerle yok olmaktadır. Pek çok kent tarihsel gelişiminin izlerini kaybetmekle beraber, günümüzde kent merkezinde bu izleri bulunduran yerleşimler halen mevcuttur. Bu yerleşimlerden Foça Prehistorik dönemden başlayarak Arkaik, Klasik, Helenistik, Roma, Bizans, Ceneviz ve Osmanlı-Türk dönemlerinde yerleşim görmüş, çok katmanlı bir kenttir. Günümüzde kültürel mirasın en belirgin fiziksel öğeleri Osmanlı dönemi sivil mimarlık ürünleridir. Bunun yanında kazı çalışmalarında kısmen veya tamamen ortaya çıkarılan, varlığı bilinen ya da kesinleşmemiş dönemlere ait izler vardır. Bu çalışmada Foça’da tarihsel katmanlaşmanın analizi yapılmış, farklı dönem paftalarının çakıştırılmasıyla çok katmanlı kimlik alanları belirlenmiştir. Bu alanlardan megaron alanının sunumuna yönelik üç yaklaşım geliştirilmiştir. Bu yaklaşımlar algı, kalıntılara müdahale, erişilebilirlik ve bilgi aktarımı başlıkları altında belirlenen parametrelerle yazarlar tarafından değerlendirilmiştir. Her yaklaşımın kendine özgü sorunu ve potansiyeli olduğu ortaya çıkmıştır. Ortak amaç bu alanları korumak, atıl alanlar olarak algılanmasının önüne geçerek kentle bütünleştirmek ve kent kimliğine katkı sağlamak olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Koruma, Çok Katmanlı Kentler, Sunum, Tasarım Yaklaşımları, Foça

Presentation Approaches in Urban Archaeological Areas: A Case Study in Foça, İzmir

*

Burcu Taşcı
İzmir Institute of Technology

Eti Akyüz Levi
Dokuz Eylül University

Abstract

Urban archaeological sites with excavation, documentation, maintenance and presentation works have great importance in urban conservation. Especially in cities which have been settled by different civilizations constantly, integration of archaeological areas to the modern life needs creative solutions and approaches. Reflecting the stratification and providing modern cities' development together should be the main aim of these approaches. Recently, works have focused on presentation of stratification of cultural heritage to the public. It is accepted internationally that these works should be carried out with the participation of different disciplines. There are lots of outstanding projects in European countries. However in Turkey, historical stratification are under threat because of many reasons but mainly lack of dialogue among the different disciplines. Even though there are cities that lost the traces of historical stratification, there are still some settlements with different historical layers. Foça is one of the multi-layered cities with several historical periods; Prehistoric, Archaic, Classical, Hellenistic, Roman, Byzantine, Genoese and Ottoman-Turkish period respectively. City have archaeological data from both underground and aboveground. In this study, historical stratification of Foça was analyzed and multi-layered identity areas were determined with the help of superposing different layer maps. Megaron area have distinguished among these multi-layered identity areas and three different presentation approaches were proposed. These approaches were evaluated by authors according to perception, intervention, information and accessibility. Evaluation results have revealed that each approach has the unique problems and potential. Integration of multilayered areas should be the main purpose for all approaches and this integration also gives city an identity.

Keywords: Conservation, Multi-layered Cities, Presentation, Design Approaches, Foça

Giriş

Kentsel koruma çalışmalarında kent içi arkeolojik alanların sunumu ve gündelik yaşamla bütünleşmesi önem verilmesi gereken bir konudur. Kent- sel mekânda günlük yaşamda karşılaşılan kalıntı ve izler, kamusal mekân kalitesini arttırmakta, farklı dönemlerde yaşamış toplumların yaşam şekille- ri hakkında bilgi sahibi olmayı ve onlarla bağ kurulmasını sağlamaktadır. Tarihsel katmanlaşmanın doğru sunum yaklaşımı ile ortaya konulması, katmanlar arası ilişkileri çözümlemeyi ve kültürel geçmişe ilişkin toplumsal farkındalığın oluşmasını kolaylaştırmaktadır.

Günümüzde kent içi arkeolojik alanlar kentli tarafından kent kimliğine ve gelişimine katkıda bulunan alanlar olarak görülmemektedir. Aksine kentsel gelişimi engelleyen, yeterli donatıya sahip olmayan, terk edilmiş alanlar şeklinde algılanmaktadır. Bu algının önüne geçmek amacıyla kazı, koruma ve belgeleme çalışmaları sunuma yönelik çalışmalarla desteklenme- lidir. Arkeolojik eserlerin korunması ve sürdürülmesi öncelikli konu olmak- la birlikte, söz konusu alanların kent yaşamına entegre olması için sunum yaklaşımları oluşturulmalıdır. Sunum çalışmalarında tarihi katmanlaşma- nın doğru bir şekilde ortaya çıkarılması ve korunması başlıca amaç olmalı- dır. Bu amaç doğrultusunda çok disiplinli bir çalışma ortamı içerisinde, kent içi arkeolojik alanlara yönelik projeler üretilmelidir. Avrupa ülkelerinde kentsel arkeolojinin bilimsel bir çalışma alanı olarak ortaya çıkması İkinci Dünya Savaşı sonrasında tarihlenmektedir. Bu durum günümüze kadar olan süreçte farklı sunum yaklaşımlarının uygulanmasına olanak sağlamıştır.

Türkiye’de ise kentsel arkeoloji alanında bilimsel çalışmalar ve uygula- malar daha geç döneme tarihlenmektedir. Boylu (1994), Bilgin (1996), Bilgin (2002), Belge (2005), Karabağ (2008), Çırak (2010) ve Doyduk (2010) kentsel arkeoloji alanında yasal çerçeve, tarihsel katmanlaşma, envanterleme ve verilerin analizine yönelik çalışmalar yapmışlardır. Son yıllarda kentsel arkeolojik alanların kent yaşamına katılımı ve çok katmanlı alanların sunu- muna yönelik çalışmalar da yapılmaktadır. Bu kapsamda Alpan (2005) Tar- ragona, Verona ve Tarsus; Aykaç (2008) Tarsus; Umar (2010) ve Yıldırım (2010) Adana ve Etyemez (2011) Amasya gibi çok katmanlı yerleşimlere odaklanmışlardır. Ancak bilimsel çalışmaların uygulama alanına yansımaları zaman almaktadır. Bu süreçte kent içi arkeolojik alanlar detaylı koruma mevzuatının bulunmaması, yapım faaliyetleri, alt yapı çalışmaları, envanter çalışmaları eksikliği, yanlış planlama ve sit kararları, hızlı kentleşme ve fi- nansal yetersizlikler gibi çeşitli nedenlerle yok olmaktadır.

Çalışma alanı olarak seçilen Foça söz konusu nedenlerle tarihi katmanlaşmanın zarar gördüğü önemli yerleşimlerdenidir. Kentin çalışma alanı olarak seçilmesinde yer altı ve yer üstünde sahip olduğu katmanlarla çok katmanlılık özelliği taşıması, bu katmanlarının yok olma tehlikesi altında olması, antik Phokaia kentinin tarih içindeki önemi, kentin farklı dönemlerde sürekli yerleşim görmesi, günümüzde bu tarihsel sürekliliğinin okunamaması ve arkeolojik alanların kent yaşamına katılımına yönelik eksikliklerin olması başlıca nedenlerdendir. Tuna (1999), Türkiye’de koruma ve kullanım dengesinin sağlanması bakımından en dikkat çekici yerleşimler arasında İstanbul, Bodrum, Side, Bergama, İzmir ve Foça’yı belirtmektedir. Bu yerleşimler için Tuna (2003), geleneksel yapım yöntemlerinin kullanıldığı yapılarda yer altı katmanlarına daha az zarar geldiğini, ancak modern yapım teknikleri ile derin temellerle yapılan yapılardan katmanlaşmanın büyük zarar gördüğünü belirtmiştir. Foça için yukarıda belirtilen koruma sorunlarından öne çıkan maddeler yapım faaliyetleri ve alt yapı çalışmalarıdır.

Bu çalışma tarihsel katmanlaşmanın kent yaşamına dahil edilmesi amacıyla Foça’da belirlenen odak alanda proje önerileri sunmaya yöneliktir. Dönemsel analiz verilerine göre belirlenen söz konusu çok katmanlı alan için farklı sunum yaklaşımlarını kapsamaktadır. Odak alanın seçiminde, alanda kazı çalışmalarının sonlanmış olması, alanın kamulaştırma işlemlerinin tamamlanması, yapılan kazılarda Foça’nın geçmişi ile ilgili önemli bilgilere ulaşılması, geleneksel doku içinde beş ayrı katmana ait kalıntılar içermesi ve alanın kent içinde ilgi odağı olma durumunu arttırma istemi etkili olmuştur. Bu kapsamda araştırmada alan çalışmaları, örnekleme, tarihsel ve karşılaştırmalı yöntem kullanılmıştır.

Çok Katmanlı Kentler ve Kentsel Arkeoloji

Türkiye’de ve Dünya’da farklı medeniyetlerin izlerini bir arada, katmanlaşma oluşturacak şekilde taşıyan yerleşimler vardır. Katmanlaşma kentsel yığılmayı beraberinde getirir. Bu yığılma yatay, dikey ve çok doğrultulu olabilir. Pek çok farklı katmanın süreç içerisinde üst üste gelerek oluşturduğu bu yığılma kentlere çok katmanlılık özelliği katmaktadır. Çok katmanlı kentlerde “fiziksel ve kültürel katmanlaşma” birlikte oluşmaktadır (Bilgin Altınöz, bt). Karabağ (2008), farklı dönemlere ait fiziksel kalıntı ve izlerin yatayda, düşeyde veya farklı açılarda dizildiği yerleşimleri çok katmanlı olarak tanımlamaktadır. Bu yerleşimlerde kazı, koruma ve sunuma yönelik çalışmalar yerleşim dışında bulunan arkeolojik alanlara göre farklılaşmak-

tadır. Kentsel arkeoloji bu farklılaşma sonucu çok katmanlı kentlerde katmanlaşmanın bütüncül olarak geleceğe aktarılması için tarihi verileri araştıran, belgeleyen, değerlendiren ve kent yaşamıyla bütünleştirmeyi amaçlayan yeni bir çalışma alanı olarak ortaya çıkmıştır.

Sistemli kentsel arkeoloji çalışmaları II. Dünya Savaşı sonrasına tarihlenmektedir. 1939 yılında başlayan savaşta Avrupa kentlerinde yıkımlar olmuştur. Savaş sonlandığında bu kentlerdeki fiziksel kültür mirasının yıprandığı görülmüş, kentin önceki dönemlerine ait kalıntılar ise görünür olmuştur. Bu durum kalıntıların araştırılması isteğini arttırmış ve kent merkezlerinde kazı çalışmaları başlamıştır (Sarfatij ve Melli, 1999). 1960'lardan sonra koruma kavramının kentsel alanlardaki önemi ve etkinliği artmış, bu süreçte ortaya çıkarak gelişen 'bütünleşik koruma' kavramı kentleri doğal, yapı, sosyal, ekonomik, kültürel ve tarihsel bütünlükleri içinde ele almayı gerekli kılmaya başlamıştır (Bilgin Altınöz, bt). 1980 ve 1990'lı yıllarda dünya çapında pek çok kentteki sosyo-ekonomik değişim sonucu kentlerin tarihine yönelik ilgi büyümüş ve bu değişime paralel olarak 1970'li yıllarda "kentlerde arkeoloji" olarak ele alınan kentsel arkeoloji, "kentlerde arkeolojiden" ziyade "kent yaşamının arkeolojisi" olarak değerlendirilmeye başlamıştır. Bu yeni ele alış biçimi, kentsel arkeolojiyi disiplinler-arası bir alan durumuna getirmiş ve özellikle 1980 yılı sonrası milli ve uluslararası çerçevelerde Avrupa Konseyi'nin başı çektiği bir dizi görüşme ve konferanslar düzenlenmiştir (Bilgin, 1996, s. 13). Söz konusu görüşme ve konferanslar sonucu uluslararası örgütlenmenin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu örgütlenmeler ile belgeleme, kazı, araştırma, sürekli bakım, koruma, yeniden yapım, bilgi verme, sunum, halkın erişimi ve kültür mirasının kullanılması ile ilgili nitelikler belirlenmektedir. Son dönemlerde kültür mirasının gündelik yaşamla bütünleşmesi ve sunumuna yönelik koruma çalışmaları hızlanmaktadır. Tuna (2000) konuyla ilgili olarak "arkeolojik kültür mirası en az olumsuz etkilenme ile yaşayan modern çevrede bütüncül ve canlı bir öge olarak varlığını sürdürebilmelidir", demektedir.

Kentsel arkeolojik çalışmaların sunumu bağlamında; Arkeoloji ve Planlama Kolokyumu (1984), Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü (1990), Arkeolojik Mirasın Korunmasına Yönelik Avrupa Sözleşmesi (1992), Avrupa İyi Uygulama Kodu: "Arkeoloji ve Kent Projesi" (2000), Ulaşılabilirlik Projeleri: Toprak Altındaki Kentsel Arkeolojik Kalıntıların Sürdürülebilir Korunması ve Geliştirilmesi (2003-2005) adlı araştırma projeleri sonucu "The Appear Method" belirtilebilir. Arkeoloji ve Planlama Kolokyumu (1984)'nda alınan temel kararlar arasında kültür varlıklarının halka

sunumuna özel bir önem verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü (1990) 'nün 7. maddesinde "Arkeolojik mirasın halka sunulması, çağdaş toplumların kökenlerinin ve gelişimlerinin anlaşılmasına yardım eden önemli bir yöntemdir... Sunuş ve bilgi verilmesi mevcut bilimsel verilerin popüler bir yorumu olarak ele alınmalı ve bu nedenle sürekli güncellenmelidir. Sunuşta, geçmişi anlama yaklaşımlarının çok yönlülüğünün gözetilmesi gerekir", denilmektedir. Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi (1992)'nin 5. maddesinin 5. fıkrasında tarafların "Arkeolojik sitlerin halka açılmasının, özellikle çok sayıda ziyaretçi girişi için yapılacak yapılanma çalışmalarının, bu sitlerin ve çevrelerinin arkeolojik ve bilimsel niteliğine zarar vermemesini sağlaması gerektiği" ifadesine yer verilmektedir. 9. maddesinin 2. fıkrasında ise, "Taraflardan her biri arkeolojik mirasının önemli öğelerinin ve özellikle sitlerin halka açılmasını sağlamayı, seçilmiş arkeolojik varlıkların sergilenmesini teşvik etmeyi taahhüt eder" denilmektedir. Avrupa İyi Uygulama Kodu: Arkeoloji ve Kent Projesi'nde (2000), "Arkeolojik kalıntıların korunması ve sunumu da kentsel kuruluşun yaklaşımının bir parçasıdır: yenilikçi planlama ve mimari çözümler kullanılarak, işlevsel veya simgesel tekrar kullanımlarının çağdaş tasarımda bir rol oynamaları sağlanabilir" maddesi bulunmaktadır. The Appear Project (2003-2005), arkeolojik kalıntıların görülebilir, anlaşılır ve etkileyici duruma getirilmesini sağlayan çalışmaların, bu kalıntıların korunma, bilimsel kullanım ve kentsel doku ile uyum çabalarıyla birlikte yürütülmesini sağlamaya yönelik bütünleşmiş bir eylem planı önermektedir. Bir başka deyişle, arkeolojik alanların ulaşılabilir duruma getirilmesiyle ziyaretçilere bilimsel, eğitici ve estetik bir nitelik sunulurken, optimum korumaya ve gelişme garanti altına alınmaktadır. ICOMOS Kültürel Miras Alanların Algılanması ve Sunumu Tüzüğü (2008)'nde sunum, kültürel miras alanlarına yönelik kamu bilincinin arttırılmasında bilgilerin düzenlenmesi, fiziksel erişim ve fiziksel donanımlar, tesisler, mevcut/yeni teknolojiler yoluyla desteklenen özel tekniklerin kullanımı olarak tanımlanmaktadır. Bilgi aktarımı levhalar, müze ekranları, yürüyüş turu, seminerler, rehberli turlar, multimedya uygulamaları ve internet siteleri gibi çeşitli teknik araçlarla aktarılabilir şeklinde belirtilmektedir. Ancak sunuma yönelik çalışmalarda alanın geleneksel işlevi, kültürel pratikleri ve halkın yaşam tarzına saygı duyulması gerektiği belirtilmiştir. Kültürel miras alanlarında dokunun değerlerine ve sunulan kalıntılara zarar veren uygulamalardan kaçınılması gerektiği vurgulanmıştır. Tasarlanan yürüme yolları, kiosklar ve bilgilendirme levhaları alanın kültürel öneminin önüne geçmeyecek şekilde düşü-

nülmelidir. Bu alanlarda yapılacak konser, gösteri gibi etkinliklerde alanın fiziksel olarak zarar görmemesine dikkat edilmeli, çevrede oturan sakinlerin rahatsız edilmemesine önem verilmelidir.

Türkiye'de kentsel arkeoloji ilk olarak 1993 yılında ortaya konan 338 sayılı ilke kararı kapsamında tanımlanmıştır. 1999 yılında yayınlanan 658 sayılı ilke kararı (Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları) ile bu tanım yeniden düzenlenmiştir. 2005 yılında kentsel arkeolojik sitler için 658 sayılı ilke kararını geliştiren 702 sayılı ilke kararı (Kentsel Arkeolojik Sit Alanları Koruma ve Kullanma Koşulları) ile bu alanlarda yapılacak çalışmaların çerçevesi çizilmiştir. Sözkonusu ilke kararı kapsamında kentsel arkeolojik sit alanlarında, "arkeolojik değerlerin bilimsel yöntemlerle açığa çıkarılması, onarılması ve sergilenmesi işlemlerinin esas alınarak sağlıklı ve kapsamlı arkeolojik envanter temeline dayalı öz gerekli bütün ölçeklerdeki planlama çalışmalarının ivedilikle yapılmasına, bu planlar onanmadan, parsel ölçeğinde uygulamaya geçilmemesine" ifadesi yer almaktadır. Sunum çalışmaları "mevcut ve olası arkeolojik varlıkların korunmasını ve değerlendirilmesini sağlayacak çözümler getirilmesi" şeklinde yorumlanmıştır. Ancak bu ilke kararına karşın, günümüze kadar olan uygulamalarda kalıntıların kent yaşamına katılımı sağlanamamıştır. 37 nolu ilke kararında "Her ne şekilde olursa olsun sit alanı olarak ilan edilen ya da henüz ilan edilmemiş yerlerde Bakanlıkça yaptırılan uzun süreli bilimsel arkeolojik kazılar dışında, açığa çıkan-çıkarılan taşınmaz kültür varlıklarının bilimsel yöntemlerle araştırılması, kazılarının yapılması, temizlenmesi ve uygun koruma yöntemleriyle yerinde teşhir edilerek kent arkeolojisine kazandırılmasının uygun olduğuna, ortaya çıkan-çıkarılan kültür varlıkları; plan veren ya da tanımlanabilen bir mimariye sahipse, ait olduğu dönemin özgünlüğünü yansıtıyorsa, antik kent dokusuna aitse veya kazılar sürdürüldükçe bitişik ve komşu parsellerde de yayılma gösterir nitelikteyse, boyutlarına bakılmaksızın, uygun koruma yöntemleriyle yerinde teşhir edilmesine" yönelik açıklamalar mevcuttur.

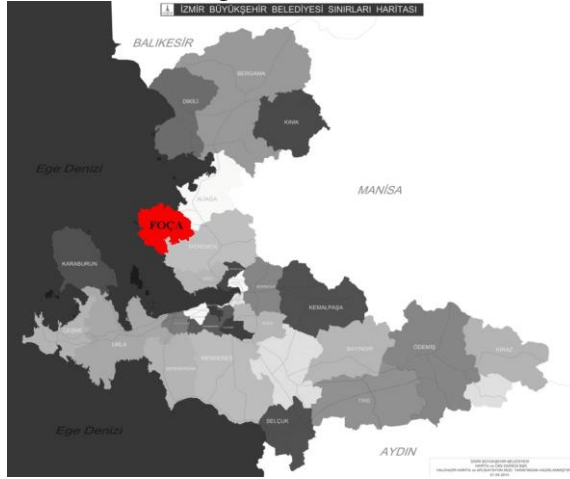
Söz konusu örgütlenmeler, sözleşmeler ve projeler ile ulaşılmak istenen ortak nokta kentli ve ziyaretçilerde kent içi arkeolojik alanlar ile ilgili farkındalık yaratma, bu alanların korunması, belgelenmesi ve modern yaşama dahil edilerek geleceğe taşınmasıdır.

Çok Katmanlı Bir Kent Olarak Foça

Foça, İzmir İline bağlı bir ilçedir ve İzmir Körfezi'nin kuzeybatısında konumlanmaktadır (Şekil 1). Modern Foça kenti, tarihi yaklaşık M.Ö. 3000'lere

uzanan antik Phokaia kentinin üstünde bir katman olarak bulunmaktadır. Foça Batı Anadolu'da Prehistorik dönemden başlayarak Arkaik, Klasik, Helenistik, Roma, Bizans, Ceneviz ve Osmanlı-Türk dönemlerinde sürekli yerleşim görmüş, çok katmanlı bir kenttir. Kentte 1970'li yıllarda ilk sit kararları alınmış ve planlama çalışmalarına başlanmıştır. Buna karşın süreç içinde kentteki sit alanı sınırları sürekli olarak değiştirilmiştir. Bu değişimler korumaya yönelik değildir. Özellikle 1980'li yıllardan başlayarak kentte turizm faaliyetleri ve ikincil konut sayısına paralel olarak yeni yapılaşma baskısının arttığı görülmektedir. Kapsamlı kazılar yapılmaksızın sit alanlarının dereceleri düşürülmüş, tescilli yapılar yıkılmış ve doku ile uyumsuz yeni yapılaşmaya izin verilmiştir. Günümüzde en üst katman olarak Osmanlı Dönemi sivil mimarlık örnekleri fiziksel olarak öne çıkmaktadır. Korumaya çalışmaları bu yapıların onarılıp, işlev kazandırılması şeklinde yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte mevcut ve potansiyel katmanlara yönelik arkeolojik kazı çalışmaları sürmektedir.

Foça'da arkeolojik kazılar 1913 yılından günümüze üç ayrı dönemde gerçekleşmiştir. Birinci dönem kazıları olarak adlandırılan çalışmalar Fransız arkeolog Felix Sartiaux tarafından yapılmıştır (Sartiaux, 1952). İkinci dönem kazı çalışmaları 1952 yılında Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal ile başlamıştır (Akurgal, 1956). Günümüzde de süren üçüncü dönem kazıları ise Prof. Dr. Ömer Özyiğit başkanlığında gerçekleşmektedir. Özyiğit başkanlığındaki üçüncü dönem kazıları 1989 yılında başlamış ve günümüzde de katımlı kazı olarak devam etmektedir (Özyiğit, 2003). Bu dönem çalışmaları Foça'nın kuruluşu ve tarihsel gelişimi açısından oldukça önemlidir.

Şekil 1. Foça'nın Konumu (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2016)

Kuruluşu ve Adının Kökeni

Kentin adının kökeni konusunda çeşitli varsayımlar vardır. Bunlar arasında Phokaia isminin "Phokislilerin Yurdu" (Pausanias 7.3, 10), fok yurdu (Keil, 1909) anlamına geldiği, fok biçimli adalarla ilgili olduğu kanısı baskındır (Bean, 2001). Phokaia'nın erken dönem sikkelerinde, fok betimine sıklıkla yer verilmesi bu görüşü güçlendirmektedir. Kentin Helenler tarafından kurulup adlandırıldığı düşünülmekteseyse de, daha önceki dönemlerde kurulduğu bilimsel olarak kanıtlanmıştır. Bu görüşü destekler nitelikte Umar (1993), Phokaa/Phokaia adının Helen dilinden olmadığını, Luwi dilinde Pauwaka, yani Pa-uwa-ka, Su-lak-yer anlamına geldiğini; bu isimle kentin Gediz Nehri yakınında konumlandığını anlattığını yazmaktadır.

Tarihsel Gelişim

Phokaia antik dönemde Panionion Birliği içindeki oniki kentten birisidir (Herodot I 142). M.Ö. 6. yüzyılda en güçlü kentlerden biri durumuna gelmiş, Akdeniz ve Karadeniz'de çok sayıda koloni kurmuştur (Özyiğit, 1992). Titus Livius, Marsilya'nın M.Ö. 600'lerde Phokaialılar tarafından kurulduğunu söyler (Titus Livius 21 20). Herodot, Persler'in M.Ö. 546 yılında Sardes'i aldıktan sonra İyonya'da saldırdıkları ilk kentin Phokaia olduğunu yazmaktadır (Herodot I 164). Bean, Pers işgali ile Phokaia'nın nüfusunun en azından yarısını kaybettiğini, zenginliğinin ve ticari etkinliğinin düştüğünü aktarmaktadır (Bean, 2001).

M.Ö. 334 yılında Büyük İskender Pers Egemenliği'ne son verip, İon kentleri de dahil olmak üzere Anadolu'yu işgal etmiştir. Söz konusu süreçte Pers egemenliği altındaki Phokaia da özgürlüğüne kavuşmuştur. Büyük İskender'in ölümünden sonra Phokaia ilk olarak Seleukoslar, daha sonra da Attaloslar tarafından yönetilmiştir (Akurgal, 1998). Roma ordusu M.Ö. 190 yılında kenti kuşatmıştır. Kent M.Ö. 133 tarihinde Kral Attalos'un Bergama Krallığı'nı Roma'ya bıraktığını vasiyet etmesi sonucu Roma egemenliği altına girmiştir (Titus Livius 38 39). Geç Roma devrinde Asya eyaletine bağlı olan Phokaia bir piskoposluk merkezi durumundadır. Dukas bu döneme ilişkin "Bizans İmparatorluğu zamanında Foça, surları yıkılmış bir kasabadan başka bir şey değildir. Bununla beraber yerinin önemi nedeniyle, beklenmedik bir şekilde buraya Ceneviz-

liler gelerek, eski şehrin yanına müstahkem bir yer yapıp, buna Yeni Foça adını verdiler" ifadesine yer vermektedir (Dukas, 1956, s. 90).

Foça 1082 yılında Bizans İmparatoru'nun yaptığı bir anlaşma sonucunda Venedik ticaret kolonisi durumuna gelmiştir (Turan, 1990). 1086 yılında ise Çaka Bey Bizans ile ilişkilerini bozarak Batı Anadolu'yu işgal etmeye başlamış ve Phokaia kentini ele geçirmiştir. Foça'da Ceneviz Egemenliği 1455 yılına kadar sürmüştür; sözkonusu tarihte Fatih Sultan Mehmet döneminde Yeni Foça (15 Kasım) ve Eski Foça (24 Aralık) Osmanlı topraklarına katılmıştır (Dukas, 1956). 19. yüzyılın ortalarında Saruhan Sancağı'na bağlı 18 kazadan biri Foçateyn Kazası'dır (Serçe, 1998). Foça, Cumhuriyet Dönemi ile birlikte 1923-1952 yılları arasında stratejik konumu nedeniyle askeri yasak bölge ilan edilmiştir. Bu kararın kaldırılmasıyla 1960 ve özellikle 1970'li yıllarda kent yeniden büyümeye başlamıştır. 1980'li yıllarda turizm faaliyetleri etkisini göstermişse de, büyük ölçekli turistik yapılar ve rant amacı güden yatırımlar gerçekleştirilememiştir. Bu durum sit alanlarının yoğun olduğu yerleşimde kısmen de olsa tarihi ve doğal dokusunun korunmasını sağlamıştır (Şekil 2).

Şekil 2. Foça'da Tarihi Yarımadanın Görünümü (Özel Çevre Koruma Bölgesi Yönetim Planı Raporu, 2011, s. 54)

Tarihsel Katmanlaşma

Kentin tarihsel süreç boyunca, farklı uygarlıklar tarafından sürekli yerleşim görmesi kültürel ve sosyal çeşitliliği de beraberinde getirmiştir. Bu uygarlıkların yer altında ve yer üstünde bıraktığı izler tarihsel katmanlaşmayı oluşturmakta ve kente çok katmanlılık özelliği katmaktadır. Bu katmanların bütüncül olarak korunabilmesi için öncelikle tespit edilmeleri gerekmektedir. Türkiye'de son dönemde kentsel arkeolojik veri ta-

banı hazırlanmasına yönelik Tuna ve Belge (2013), Antakya tarihi kent merkezi için ön tespit ve değerlendirmeler içeren bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada veri tabanını besleyen iki temel kaynaktan bahsedilmiştir. Birincil önemdeki veriler olarak bilimsel arkeolojik kazılar, sondaj kazıları ve yüzey araştırmaları, ikincil önemdeki veriler olarak da eski haritalar, gravürler, fotoğraflar ile antik yazılı kaynaklar ve gezginlerin günlükleri belirtilmiştir. Bu bağlamda Kültür Bakanlığı tarafından Eski Foça için yer altı arkeolojik miras verilerinin veri tabanına aktarılması ve planlama çalışmalarında kullanılması söz konusudur (Tuna, 2000). Bu amaca yönelik olarak Foça özelinde yer altı ve yer üstü kültürel miras ile günümüze ulaşamayan önemli yapıları da içeren detaylı ve güncel dönem paftalarının hazırlanmasının mevcut çalışmalar ile bütünleşerek kentin planlama ve imar faaliyetlerine olumlu şekilde yansımaları amaçlanmıştır. Foça'da özellikle 1980'li yıllardan başlayarak yapım çalışmaları artmıştır. Bu süreçte projelerin uygulama aşamasında, potansiyel arkeolojik alanlarla karşılaşmıştır. Bu kaçınılmazı gereken bir durumdur ve çoğu zaman tarihsel katmanlara geri dönüşü olmayan zararlar vermektedir.

Bu bağlamda öncelikle Foça'nın çok katmanlı yapısının belgelenmesi amacıyla dönem paftaları hazırlanmıştır. Bu paftalar üzerine 1989 yılından başlayarak Prof. Dr. Ömer Özyiğit başkanlığında sürdürülen kazı çalışmalarının sonuçları, dönemlerine göre ayrılarak aktarılmıştır. Bu aşamada Kültür ve Turizm Bakanlığı'nun yıllık kazı sonuçları toplantısı raporlarından yararlanılmıştır. Ek olarak eski harita ve fotoğraflar kullanılmıştır. Kentte Tunç çağı, Submiken-Protogeometrik-Geometrik dönem, Arkaik dönem, Klasik dönem, Helenistik dönem, Roma dönemi, Bizans dönemi, Ceneviz dönemi ve Osmanlı dönemine ait dokuz katman belirlenmiştir. Her dönemin temsili için farklı renk seçilmiştir. Foça'nın halihazır haritası oluşturularak, bu dönemlere ait arkeolojik ve mimari veriler paftalara aktarılmıştır. Bu paftaların üst üste çakıştırılmasıyla tarihi kent merkezinde yer alan çok katmanlı kimlik alanları saptanmıştır. Çalışmada katmanlar kronolojik sırayla başlıca bulguları kapsayacak şekilde aktarılmaktadır.

Tunç Çağı

Foça'da Tunç çağına ait kalıntılar kentin güney yamaçlarında ve yarımada üzerindeki iki alanda bulunmuştur. Kentte İlk Tunç Çağı M.Ö. 3000-2000, Orta Tunç Çağı M.Ö. 2000-1500, Geç Tunç Çağı M.Ö. 1500-1250 yılları arasında tarihlenmektedir. Kentin güneyinde ilk yerleşim alanı olarak ad-

landırılan alanda ve yarımada üzerinde Athena Tapınağı'nın bulunduğu alanda Tunç çağına ait üç katman bulunmaktadır (Şekil 3). İlk yerleşim alanındaki en önemli bulgular oval evlerdir. Athena Tapınağı'nın olduğu bölgenin tapınma yeri olma özelliği bu döneme kadar inmektedir. Burada ortaya çıkan oval tapınaklar durumu kanıtlar niteliktedir.

Şekil 3. Çağdaş konut yapıları arasında kentin bilinen en eski yapı kalıntıları (Taşcı, 2015)

Submiken-Protogeometrik-Geometrik Dönem

Bu dönemlere ait kalıntılar kentin güney yamaçlarında, yarımada üzerinde ve yarımadanın kuzeyinde beş alanda ele geçmiştir. Submiken dönem M.Ö. 1200-1050, Protogeometrik dönem M.Ö. 1050-900 ve Geometrik dönem M.Ö. 900-700 yılları arasına tarihlenmektedir. İlk yerleşim alanında demirci atölyesi, demir cürufları, ocaklar ve oval ev kalıntıları, Athena Tapınağı'nın bulunduğu alanda ise oval tapınaklar bulunmuştur.

Arkaik Dönem

Phokaia'nın en güçlü dönemini yaşadığı M.Ö. 650-480 yılları arasına tarihlenen Arkaik dönem kalıntıları kentin genelinde otuz bir alanda saptanmıştır. Bu alanlarda ele geçen kent duvarı kalıntıları kentin Arkaik dönemdeki sınırlarını yansıtmaları açısından önemlidir. M.Ö. 546 yılında Persler ile yapılan savaşta kullanılan mancınık güllesi bulunmuştur. Bu dönemde inşa edilen Athena Tapınağı'na ait mimari parçalar gün ışığına çıkarılmıştır (Şekil 4). Kentin nekropolis ve sunaklar alanı, seramik atölyesi ve seramik ihracat deposu ortaya çıkarılmıştır. Bu döneme ait en önemli bulgulardan birisi tam plan verecek şekilde ele geçirilen megaron yapısıdır.

Klasik Dönem
Kentte M.Ö. 480-330 yılları arasına tarihlenen Klasik dönem kalıntıları kentin genelinde yirmi alanda bulunmuştur. Kazı çalışmalarında mezarlar, seramik atölyesi, duvar kalıntısı, taş döşeme, su ve drenaj kanalları ile künkler ele geçmiştir. Bu döneme ait en önemli bulgu antik tiyatroya ait kalıntılardır (Şekil 5).

Helenistik Dönem
M.Ö. 330-30 yılları arasına tarihlenen Helenistik dönem kalıntıları kentin genelinde yirmi dört alanda bulunmuştur. Bulunan mezar ve lahitler

kentin nekropolis alanları hakkında bilgi vermektedir. Ele geçen çok sayıda seramik, seramik çöplüğü ve seramik atölyesi kalıntısı seramik üretiminin sürdüğünü göstermektedir. Bu döneme ait avlulu bir konut yapısının içinde mozaik döşemeler bulunmuştur.

Roma Dönemi

Foça'da M.Ö. 30-M.S. 395 yılları arasına tarihlenen Roma dönemi kalıntıları kentte otuz bir alanda bulunmuştur. M.Ö. 190 yılında gerçekleşen deprem ile yıkılan Arkaik dönem Athena Tapınağı Roma döneminde mermer malzeme ile yeniden inşa edilmiştir. Bu tapınağa ilişkin temel kalıntıları ve mimari parçalar ele geçmiştir. Ele geçen bulgulardan Roma döneminde kentin seramik üretim merkezi durumuna geldiği anlaşılmaktadır. Farklı alanlarda pek çok seramik, seramik atölyesi ve seramik çöplüğü kalıntısı bulunmuştur. Bu dönemde çok sayıda duvar kalıntısı ile birlikte taban döşemesi de ortaya çıkarılmıştır. Taş taban döşemeleri yanında mozaik taban döşemelerinin de sık olarak kullanıldığı görülmektedir (Şekil 6).

Şekil 6. Ortaya çıkarıldıktan sonra koruma amacıyla üzeri kapatılan Roma dönemi mozaiği (Taşcı, 2015)

Bizans Dönemi

Kentin M.S. 395-1275 yılları arasına tarihlenen Bizans egemenliğindeki dönemine ilişkin kalıntılar çoğunlukla yarımada üzerinde ve dokuz alanda bulunmuştur. Bu alanlardan yedi tanesinde yalnızca seramik ele geçmiştir. Yarımadayı çevreleyen kent duvarlarında bu dönemde yapılan onarımlar algılanmaktadır. Athena Tapınağı'nın bulunduğu alanda

pek çok mezar ortaya çıkarılmıştır. Ağalar Konağı'nda yapılan kazılarda bu döneme ait seramik bulunmuştur (Şekil 7).

Şekil 7. Ağalar Konağı ve yapının kalıntıları üzerine yapılan otel (Taşcı, 2015)

Ceneviz Kolonisi Dönemi

Foça 1275 yılında Bizans İmparatoru'nun kararı ile Cenevizlilerin yönetimine girmiştir. 1455 yılında Osmanlıların kenti almasına kadar geçen sürede kent bir Ceneviz kolonisi durumundadır. Bu dönemde Cenevizliler tarafından, yarımadaı çevreleyen kent duvarlarında onarımlar ve iki tane kule yapılmıştır (Şekil 8).

Şekil 8. Ceneviz Kulesi'nin restorasyon sonrası görünümü (Taşcı, 2015)

Osmanlı Dönemi

Kentte yapılan kazılarda 10 alanda Osmanlı dönemine ilişkin bulguya rastlanmıştır. Çoğunlukla seramik ele geçmekle birlikte Athena Tapınağı'nın bulunduğu alanda deprem sonucu yıkılan Türk mahallesine ait yapı kalıntıları ile Arnavut kaldırım izleri ortaya çıkmıştır. Osmanlı Mezarlığı ve üç adet yel değirmeninin bulunduğu Değirmenli Tepe bu döneme ait en önemli alanlardandır. Yarımadaı çevreleyen sur duvarları ve kuleler de restorasyon çalışması öncesi yapılan kazılarda tarihlene-

rek ortaya çıkarılmıştır (Şekil 9). Osmanlı dönemine ait olup, günümüze ulaşan dini yapılar, su yapıları, konutlar, ticari yapılar ve Osmanlı Mezarlığı da dönem paftasına aktarılmıştır (Şekil 10).

Şekil 9. Kent duvarları üzerinde Osmanlı dönemi konutu ve bitişiğinde modern konut yapısı (Taşcı, 2015)

Şekil 10. a) Osmanlı dönemi ticaret hayatının mekânsal yansıması olarak tuz depolarından kalan tek duvar b) Osmanlı dönemi su kemerlerinin günümüzdeki durumu (Taşcı, 2015)

Dönem Paftalarının Çakıştırılarak Değerlendirilmesi

Hazırlanan dönem paftalarının üst üste çakıştırılmasıyla Foça kent merkezinde yirmi altı çok katmanlı alan saptanmıştır. Bu alanların önem derecesini katman sayısı ve ele geçen bulguların niteliği belirlemektedir. Bu bağlamda Phokaia antik kentinden günümüze ulaşan arkeolojik kalıntılar ile Osmanlı dönemi geleneksel konut dokusunun kesiştiği bölgede bulunan, megaron alanı olarak adlandırılan 150 ada, 48 parsel çalışma alanı olarak seçilmiştir (Şekil 11 ve Şekil 14).

Şekil 11. Foça'da belirlenen yirmialtı çok katmanlı alan (Kentin güncellenen halihazır haritası üzerinde yıllık kazı sonuçları raporları verileri esas alınarak hazırlanmıştır.)

Çalışma Alanının Tanıtımı

Odak çalışma alanı olan 150 ada, 48 parseli de içine alan bölge Fevzipaşa Mahallesi'nde yer almaktadır (Şekil 12). Alan doğu-batı doğrultusunda Mersinaki Caddesi ile Reha Midilli Caddesi ve kuzey-güney doğrultusunda 157. Sokak ve 163. Sokak ile sınırlandırılmıştır. Mersinaki Caddesi üzerinde bir yeşil alan ve halı saha bulunmaktadır. Alanın doğusunda Foça Kaymakamlığı yer almaktadır. Bölgede Osmanlı dönemi sivil mimarlık örnekleri ile Helenistik dönemde nekropolis olarak kullanılan çok katmanlı arkeolojik kazı alanı bulunmaktadır (Şekil 13). Tarihi doku kıyı kesiminden içeriye doğru azalmakta, yerini betonarme konutlara bırakmaktadır. Bu konutlar gabari olarak çevresiyle uyumsuz, bitişik nizamlı, niteliksiz yapılar ve tarihi dokunun görsel algısını bozmaktadır. Alanın kuzeyi ve doğusu kentsel ve III. derece arkeolojik sit alanı, güneyi ise kentsel ve I. derece arkeolojik sit alanı ile çevrilidir. Buna karşın özellikle arkeolojik alanların çeperindeki konut yapıları, yanlış planlama kararları ve/veya detaylı kazı çalışması gerçekleştirilmeden yapılaşma izni verilmesi ile günümüzdeki olumsuz duruma neden olmaktadır.

Şekil 12. Foça'nın uydu görüntüsü ve çalışma alanının konumu (Yandex, 2015)

1994 yılında III. derece arkeolojik sit alanı içinde yer alan 150 ada, 48 parselde ilk kazı çalışmaları İzmir Arkeoloji Müzesi tarafından yapılmıştır. Kazılar, parsel sahibinin yeni yapı yaptırmak amacıyla Müze Müdürlüğü'ne başvurması üzerine başlamıştır. Çalışmalar sonucu

hazırlanan rapor Koruma Kurulu tarafından incelenmiş ve kazıların Phokaia Kazı Başkanlığı tarafından yeniden yapılmasına karar verilmiştir. 1995 ve 1996 yıllarında gerçekleşen kazılar sonucunda alan İzmir II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu kararı ile I. Derece Arkeolojik Sit Alanı olmuştur (Özyiğit, 1997). Öneri sunulan alanın kamu alanı durumunda olması uygulanabilirlik açısından önemlidir. Bu alan ticari kent merkezinden uzakta, geleneksel dokusunu kısmen koruyabilmiş bir alandır (Şekil 14). 1996 yılında kazı çalışmalarının sonlanmasının ardından kamulaştırma işlemleri yapılmıştır. Alanda Geometrik, Arkaik, Klasik, Helenistik ve Roma dönemine ait kalıntılar bulunmaktadır (Şekil 16). Bu kalıntılar Geometrik döneme ait seramikler ve duvar kalıntısı, Arkaik dönem megaronuna ait duvar kalıntıları, taş döşeme, çatı kiremitleri, Klasik dönem nekropolisine ait lahit, Helenistik döneme tarihlenen seramikler ve seramik atölyesi kalıntıları ve Roma dönemi nekropolisi ile seramik çöplüğü kalıntılarıdır.

Şekil 13. Çalışma alanının konumu

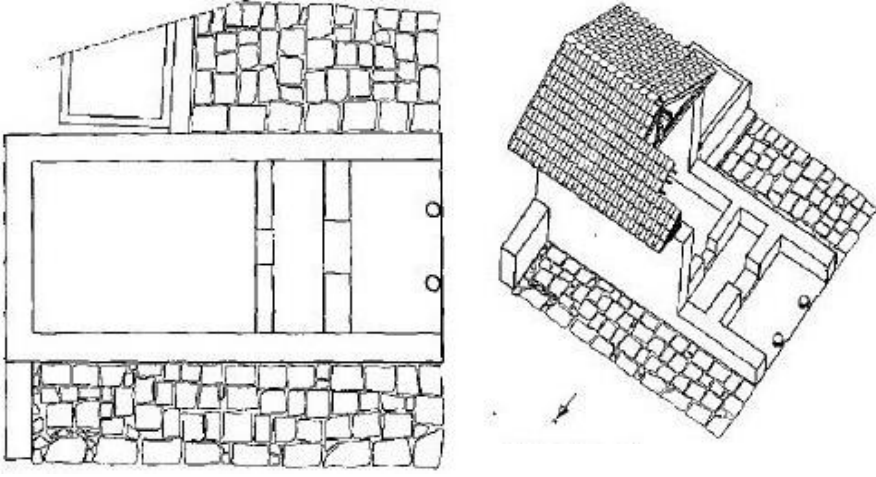

Şekil 14. Çalışma alanının bulunduğu sokağın panoramik görünümü (Taşçı, 2015)

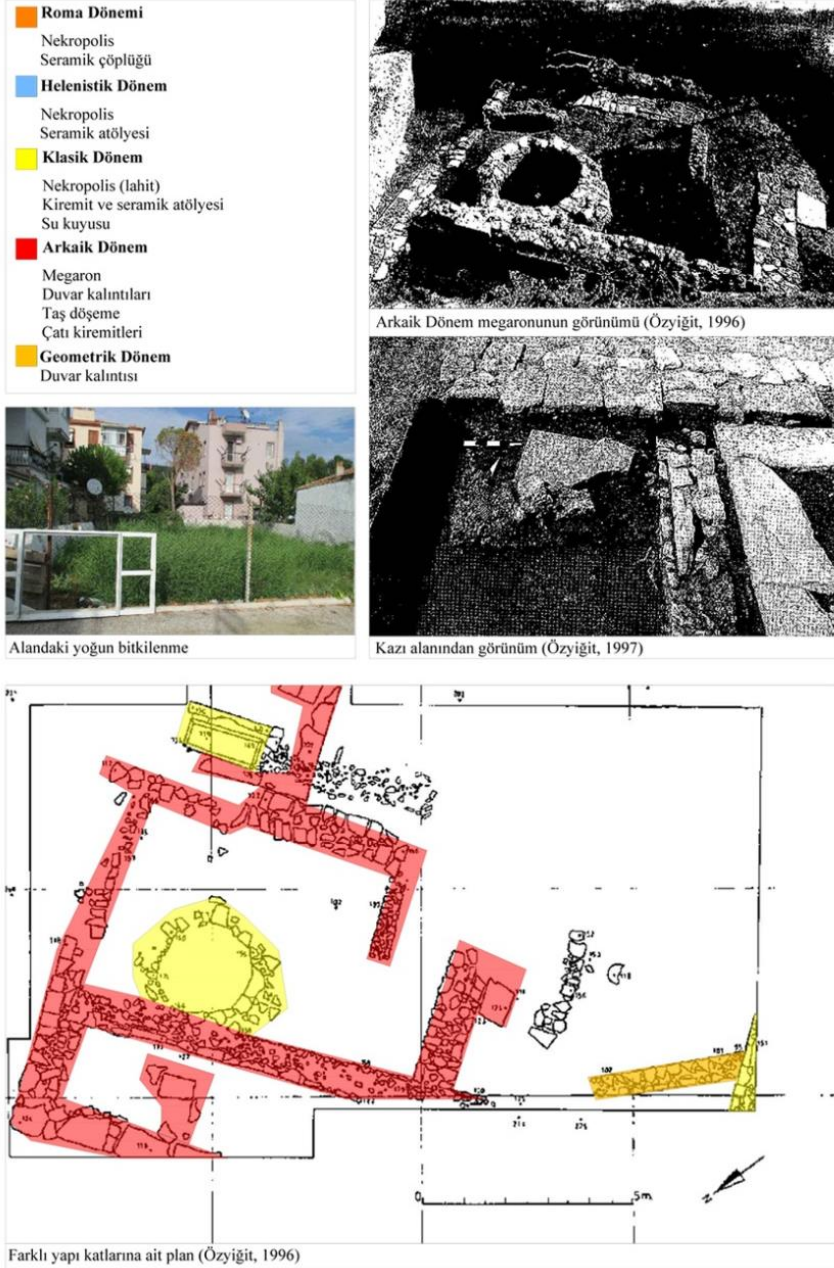
Özyiğit (1996), alandaki en önemli bulgunun M.Ö. 7. yüzyıl sonlarında yapıp yaklaşık 100 yıl kullanılan megaron yapısı olduğunu ifade etmektedir. Megaron yapısı doğu-batı doğrultusunda konumlanmaktadır. Batı yönünde iki sütunlu pronaos bölümü bulunmaktadır (Şekil 15). Yapılan kazılarda sütun kaidesine ait parçalar ele geçmiştir. Bu bölümün arkasında ana yaşama mekânı vardır. Pronaos ve yaşama mekânı arasında bir duvarla küçük bir ara bölüm oluşturulmuştur. Bu alan yaşama mekânını iklim şartlarından korumak için yapılmıştır. Yapının kuzeyinde ise, taş döşeme ile kaplı bir bahçe bulunmaktadır. Dış duvarların kalınlığı 80 cm'dir ve yapımında toprak harç kullanılmıştır. Yaklaşık 80 m²'lik bir alana sahip megaronun uzunluğu 12,45 metre, genişliği 6,45 metredir. Bu ölçülerden yapının 1/2 oranında yapıldığı anlaşılmıştır. Bu oranın o dönemde tapınak mimarisinden çok sivil mimarlık örneklerinde görüldüğü bilinmektedir. Yapının üst örtüsünün beşik çatı olduğu düşünülmektedir. Az sayıda da olsa kiremit parçası bulunmuştur. Tam plan verecek şekilde bulunan ve Arkaik dönemde kullanılan megaronun ortaya çıkışı o dönemde yerleşimin bu bölgeye kadar uzandığını göstermesi açısından önemlidir (Özyiğit, 1996).

Tarihi yapıların korunma ve restorasyonuna ilişkin öneri niteliğindeki uluslararası tüzükler incelendiğinde, birçoğunda çevre konusuna yer verildiği, tarihi yapının/alanın ölçeği dışına taşmamak kaydı ile çevresi ile birlikte ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Birkaçını örneklersek; Atina Konferansı (1931)'nin kararları kapsamındaki 3. maddede tarihi anıtların çevrelerine, her türlü ilan, çirkin elektrik direği konmasının, gürültülü imalathane, yüksek boru ve bacaların yapılmasının önlenmesi önerilmektedir. Carta del Restauro (1931)'nin 6. maddesinde ise, anıta ve geçirmiş olduğu devirlere gösterilen saygıya çevresinin de eklenmesi; anıtın tek başına ortaya çıkarılmasına da, rahatsız edici yeni yapıların yapılmasına da izin verilmemesi gerektiği ifade edilmektedir. Venedik Tüzüğü (1964)'nde ise, anıtın korunmasının ölçeği dışına taşmamak kaydı ile çevresinin de bakımını kapsamaması gerektiği, geleneksel ortam varsa olduğu gibi bırakılması, bozucu eklenti ve değişikliklere izin verilmemesi ifade edilmektedir.

Şekil 15. Megaronun restitüsyon çizimleri (Özyiğit, 1996, s. 15)

Bu bağlamda Foça yerleşiminde örneklenen çok katmanlı alan incelenmiştir. Alanın sokağa bakan cephesi tel örgü ile çevrilidir. Açmalar koruma amaçlı olarak kapatılmış olup, üzerinde yoğun bitkilenme görülmektedir. Bu doku içerisinde görsel algıyı bozan ve algılamayı güçleştiren unsurlar (elektrik ve telefon direkleri, kablolar, çöp kutusu) bulunmaktadır. Alanın apartman yapıları arasında sıkışıp kalması ve yeterince algılanamaması yanısıra, yeterli bakımının olmaması, çevre halkın tarihsel değerlere duyarlılık eksikliği (alanın içine atılan çöplerin görüntü kirliliği yaratması) korumayı olumsuz şekilde etkileyen unsurlar olarak değerlendirilebilir. Bu durumda, kentli ve turistler için sözkonusu fiziki şartlarda alanın barındırdığı tarihi ve arkeolojik değerlerin farkına varmanın çok zor olduğu belirtilebilir.

Şekil 16. Çalışma alanına ait envanter fişi

Foça'da Çok Katmanlı Bir Alan İçin Farklı Sunum Yaklaşımları

Çalışma alanında kalıntıların sunumuna yönelik olarak üç farklı proje önerisi hazırlanmıştır. Projeler ve alanın çevresi modellenmiş ve görselleştirilmiştir (Şekil 17). Bu üç yaklaşım aslına uygun malzeme kullanılarak tamamlama, çağdaş malzeme kullanılarak koruma çatısı ve kapalı hacim tasarlama olarak belirlenmiştir. Böylece kent içinde yer alan çok katmanlı bir arkeolojik alan için farklı yaklaşımların kıyaslanması amaçlanmıştır. Aynı alanın sunumu için önerilen üç proje, tasarım kararları bakımından farklılıklar göstermektedir. Ancak her projede benimsenmiş, ortak kararlar da vardır. Kent merkezinden alanlara erişilebilirlik konusu bu anlamda önemlidir. Foça genelinde kültürel miras alanların birbirleriyle ilişkisi, bu alanlara ulaşım konusu ve yönlendirme bütüncül bir şekilde ele alınmalıdır.

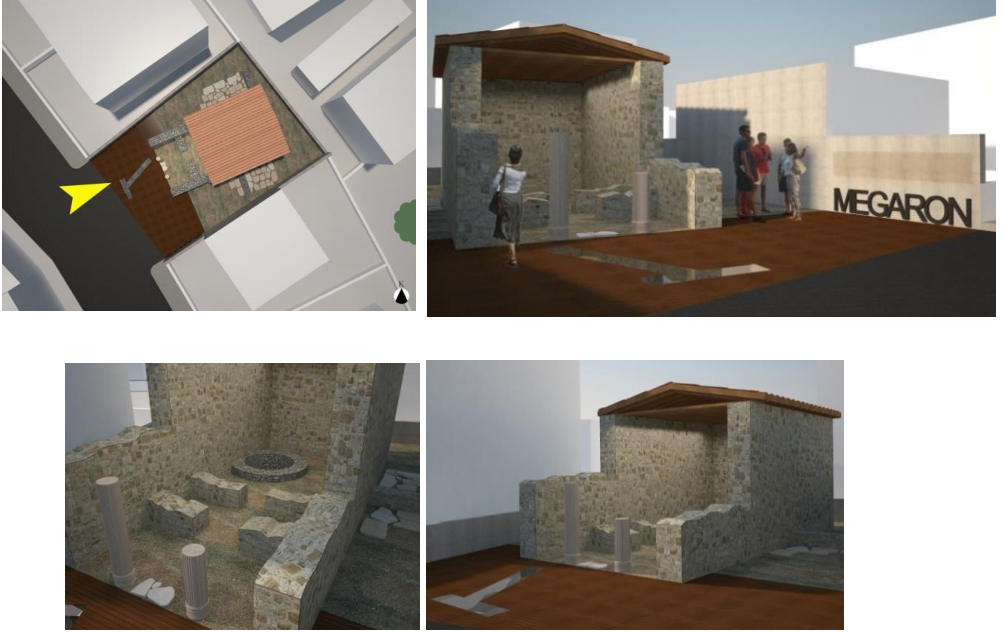
Şekil 17. Çalışma alanı ve çevresinin vaziyet planı

Aslına Uygun Malzeme Kullanılarak Tamamlama

İlk öneride kalıntıların Kazı Başkanlığı'nca gerçekleştirilmiş olan restitüsyon çizimi (Şekil 15) esas alınarak, gerek mevcut kalıntıların daha iyi korunması, gerekse izleyiciye yapının üçüncü boyuttaki etkisinin daha fazla algılatılabilmesi açısından bir düzenleme geliştirilmiştir. Elbette ki, tüm yaklaşım önerileri eserin ziyaretçiler tarafından daha iyi algılanabilmesine yönelik ise de, öncelikli olan ve süreklilik oluşturmaya çabalanılan kalıntıların en iyi şekilde korunarak geleceğe aktarımıdır. İlk yaklaşımda restitüsyonu esas alan kısmi tamamlama/yeniden yapım (re-

konstrüksiyon) söz konusudur (Şekil 18). Burada tamamlamanın aslına uygun malzeme ile yani yine taş ile yapılması önerilmiş; ancak özgün kısımlar ile restorasyon çalışmaları sırasında yapılanların ayırt edilebilmesi açısından ek duvar yüzeyinin 2 cm geride olması, eserin uzaktan bütüncül algılanması, yakından ise özgün ve tamamlanan kısımların ayırt edilebilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda Venedik Tüzüğü'nün 12. Maddesinde eksik kısımların özgünden ayırt edilebilecek bir şekilde yapılmasını belirten ilkeler benimsenmiştir.

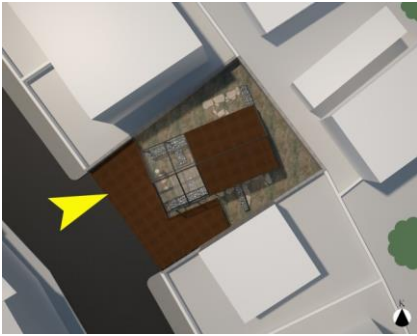
Alana girişin 200 Sokak yönünde tasarlanan ahşap platform ile olması planlanmıştır. Bu platform mevcut kalıntıların görsel algısını engelleme-yecek şekilde konumlandırılmıştır. Giriş bölümünde platform altında kalan kalıntıların şeffaf yüzeyler aracılığıyla algılanması amaçlanmıştır. Söz konusu platform aynı zamanda ziyaretçiler için bir toplanma mekânıdır. Alanda yan parseldeki yapının bahçesi ile görsel ilişkinin azaltılması amacıyla bir yüzey oluşturulmuştur. Bu yüzey Foça'nın çok katmanlı yapısı ve megaron alanı ile ilgili görseller, çizimler ve bilgilerin yer alması amacıyla tasarlanmıştır.

Şekil 18. a) Vaziyet planı b) Batı cephesinden görünüm c) Tamamlanan kalıntılar d) Zemindeki şeffaf yırtık

Çağdaş Malzeme Kullanılarak Koruma Çatısı Tasarlama

İkinci yaklaşım mevcut kalıntıların konsolidasyonu ve duvarların algısını arttırmak, korunmasını sağlamak açısından yükseltilmesi (rekonstrüksiyonu) ile koruma çatısı tasarımını kapsamaktadır (Şekil 19). Duvarları daha algılanır kılmak açısından gerçekleştirilen tamamlama ile, ilk yaklaşımdaki gibi duvar yüzeyinden 2 cm geride tutularak özgün ve tamamlanan bölümlerin yakından ayırt edilebilmesi, uzaktan ise bütüncül algısı düşünülmüştür. Bu yaklaşım uluslararası koruma tüzüklerinin ilkeleri doğrultusunda şekillenmiştir. Öneride kalıntılara izi algılamaya yönelik sınırlı bir tamamlama uygulanmış, yapının üçüncü boyuttaki izi ise çağdaş malzeme ile gerçekleştirilen koruma çatısı ile yansıtılmıştır. Venedik Tüzüğü ve bir çok tüzüğün ilkeleri arasında yer alan “geleneksel tekniklerin yetersiz olduğu durumlarda çağdaş malzeme ve tekniklerden yararlanılabilir” ilkesi bu bağlamda benimsenmiştir. Koruma çatısını taşıyan düşey taşıyıcıların (metal dikmelerin) zemin bağlantılarının kalıntılar dışında kalmasına özen gösterilmiştir. Düşey taşıyıcılar megaronun mekân bölümlenmesine uygun olarak yerleştirilmiştir. Alana 200 Sokak yönünden, ahşap platformdan giriş sağlanmaktadır. Platformun kalıntılar ile çakıştığı bölümde şeffaf malzeme kullanılarak, megaronun planını algılatmak başlıca amaçtır. Bu nedenle ahşap platform, megaron kalıntılarının üzerinde şeffaf malzemeye dönüşerek yapının iç kısmında bulunan kuyunun çevresine kadar uzanmaktadır. Alana yönelik görseller, çizimler ve bilgilerin ahşap üst örtünün devam eden yanal yüzeylerinde yer alması planlanmıştır.

Şekil 19. a) Vaziyet planı b) Genel görünüm c) Doğu cephesi d) Batı cephesi

Çağdaş Malzeme Kullanılarak Kapalı Hacim Tasarlama

Üçüncü yaklaşım kalıntıların dış ortam koşullarından daha fazla korunması açısından kapalı bir hacim oluşturulması ve bu bağlamda dijital sunum olanaklarından yararlanılabilmesi düşüncesi ile oluşturulmuştur (Şekil 20). Kısmen tamamlanan duvarlarda önceki yaklaşımlardaki gibi özgün ve ek bölümlerin 2 cmlik yüzey farklılığı ile yakından bakıldığında farkedilmesi, uzaktan bakıldığında bütüncül algılanması ilkesi benimsenmiştir. 200 Sokak yönünde girişi sağlayan ahşap platform yapının ön kısmında şeffaflaştırmıştır. Giriş megaronun pronaos bölümünden olup, özgün açıklığın konumunda ve boyutundadır. Zemin malzemesi yapı dışından başlayarak pronaos ve yaşama mekânlarında şeffaftır. Böylece yapı dışında ve iç mekândaki kalıntılar algılanmaktadır. İç mekânda, girişin karşı yüzeyine lazer ile görüntülerin aktarılması önerilmektedir. Bu görüntüler megarondaki yaşantı ile ilgili olup, ziyaretçilerin yapının kullanımı hakkında bilgi sahibi olmasına yöneliktir. Aynı zamanda yapının içinde yer alan etkileşimli bilgi kiosku ile ziyaretçiler buldukları alandaki katmanları, katmanların birbirleriyle ilişkisini de algılamaktadırlar. Dokunmatik ekranlı bu kioska alana ait görseller, çizimler ve bilgilerin yer alması düşünülmektedir.

Şekil 20. a) Vaziyet planı b) Genel görünüm c) Batı cephesi d) Kalıntıların çiziminin lazer görüntüsü

Önerilerin Karşılaştırılması

Projelerin ortak hedefi megaronun diğer katmanlar ile birlikte halka sunulmasıdır. Sunum şekilleri farklı olsa da, ziyaretçilere yapının üçüncü boyut algısını hissettirmek başlıca hedeftir. Restitüsyon verilerine uygun olarak, %20 eğimli beşik çatı silüeti oluşturularak bu algı yaratılmaya çalışılmıştır. Önerilerde ana ulaşım aksı ile yapı arasında ahşap bir platform oluşturulmuştur. Bu platform kalabalık turist grupları için toplanma alanıdır. Projenin uygulanması ile birlikte alanın ve çevresinin sosyal, kültürel ve ekonomik yönden canlılık kazanacağı düşünülmektedir. Bu durumda çalışma alanının yerli ve yabancı turistler için önemli bir uğrak durumuna gelmesi de amaçlanmaktadır.

Kalıntıların atmosfer etkilerinden korunması da projelerdeki ortak kararlardandır. Gerek koruma çatısı, gerekse şeffaf döşemeler ile kalıntıların olumsuz çevre koşullarından korunması hedeflenmiştir.

Projelerde yer alan ortak özelliklerin yanı sıra özellikle malzeme seçimi bakımından farklılaşmalar vardır. Birinci öneride kalıntılar geleneksel yöntemle, yerel tuf taşı ve özgüne uygun toprak harç kullanılarak tamamlanmış, yapı ahşap konstrüksiyonlu beşik çatı ile

örtülmüştür. İkinci öneride özgüne uygun olarak sağlamlaştırılan kalıntılar çelik, cam ve ahşap malzeme ile korumaya alınmıştır. Birinci öneriden farklı olarak bu öneride şeffaf malzeme ile bir gezi platformu oluşturularak kalıntılar ile fiziksel ilişki güçleştirilmiştir. Böylece esere yönelik olası tahribatlar engellenmeye çalışılmıştır. Üçüncü önerinin diğer projelere göre en büyük farklılığı korten (COR-TEN) çelik malzeme ile kapalı bir hacim oluşturulmasıdır. Bu durum güvenlik problemini ortadan kaldırmakta ve dijital bilgilendirme sistemlerinin alanda kullanılmasına olanak sağlamaktadır.

Çalışma kapsamında başlıca ortak ve farklı yönlerine değinilen bu üç proje, yazarlar tarafından dört ana başlık altında belirlenen parametrelere göre karşılaştırılmıştır. Söz konusu dört ana başlık algı, kalıntılara müdahale, bilgi aktarımı ve erişilebilirlik olarak belirlenmiştir. Bu başlıklardan algı "doku ile uyum", "doku içerisinde algı", üçüncü boyut algısı", "farklı dönem izlerinin algısı", "plan kurgusunun algısı", "özgün yapım tekniğinin algısı" ve "çağdaş malzeme ile zıtlık algısı" alt başlıklarına, kalıntılara müdahale "kalıntıları atmosfer etkilerinden koruma", "kalıntılara en az müdahale", "kalıntılarla görsel ilişki sağlama" ve "kalıntılarla fiziksel ilişkiyi engelleme" alt başlıklarına, bilgi aktarımı "geleneksel sergileme tekniklerinin kullanımı" ve "güncel sergileme tekniklerinin kullanımı" alt başlıklarına, erişilebilirlik ise "engelli ulaşımı" alt başlıklarına ayrılmaktadır (Tablo 1).

Değerlendirme beşli ölçekte incelenmiş, her etmene 1 ile 5 arasında puan verilerek yapılmıştır. Puanlamada 1 (en az) ve 5 (en çok) puanı göstermektedir. Bu puanlar toplandığında birinci öneri 47, ikinci öneri 61 ve üçüncü öneri 59 olarak hesaplanmıştır. Her alanın kendine özgü sorunları ve potansiyeli vardır. Sunum yaklaşımı, tasarım prensibi, kullanılan malzemeler ve yapım sistemi çeşitlilik göstermektedir.

Her projenin olumlu ve olumsuz yönleri vardır. Tüm parametrelerin ortak değerlendirmesi sonucu üstünlük sırası, ikinci, üçüncü ve birinci öneri şeklindedir. Dış ortam etkilerinden korunma ve vandalizm açısından irdelendiğinde üçüncü yaklaşım öne çıkmaktadır. Bu seçenekte yapının bütününe yönelik daha fazla bilginin canlandırma ve dijital sunumlarla aktarımı söz konusudur. İkinci yaklaşımda dış ortam koşullarından koruma daha sınırlı düzeyde olmakla birlikte kalıntılar dıştan diğer seçeneklere göre daha fazla algılanmaktadır.

Tablo 1. Önerilerin Karşılaştırılması

Puanlama			
	1. ÖNERİ	2. ÖNERİ	3. ÖNERİ
ALGI			
Doku ile uyum	2	5	3
Doku içerisinde algısı	2	4	5
Üçüncü boyut algısı	5	5	5
Farklı dönem izlerinin algısı	5	4	4
Plan kurgusu algısı	5	4	4
Özgün yapım tekniğinin algısı	5	4	3
Çağdaş malzeme ile zıtlık algısı	1	5	5
KALINTILARA MÜDAHALE			
Kalıntıların atmosfer etkilerinden koruma	3	4	4
Kalıntılara en az müdahale	2	5	4
Kalıntıların görsel ilişki sağlama	5	5	4
Kalıntıların fiziksel ilişkiyi engelleme	1	3	4
BİLGİ AKTARIMI			
Geleneksel sergileme tekniklerinin kullanımı	5	5	1
Güncel sergileme tekniklerinin kullanımı	1	1	5
ERİŞİLEBİLİRLİK			
Yaya ve taşıt ulaşımı	3	3	3
Engelli ulaşımı	2	4	5
Toplam	47	61	59

Değerlendirme

Foça örneği gibi en üst katmanda tarihi dokuya sahip çok katmanlı kentlerde, bu katmanın altındaki kültürel mirasın ortaya çıkarılıp çıkarılmaması tartışılmaktadır. Hangi katmanın koruma alanında daha değerli olduğu konusunda farklı fikirler vardır. Foça yerleşimi için söz konusu durum Osmanlı Dönemi mimarlık mirası ve bu mirasın altındaki katmanlar için tartışılmaktadır. Bu durumda tüm katmanlara aynı önem verilerek, bütünlük koruma sağlanmalı, farklı dönem izleri okunabilmelidir. Bu alanların kentli tarafından atıl alanlar olarak algılanmasının önüne geçilmeli, kamu bilinci arttırılmalıdır. Koruma çalışmalarında kamu bilinci, kültürel mirasın halk tarafından doğru algılanması ve halk katılımı sürecin önemli parçalarıdır. ICOMOS tarafından 2008 yılında imzalanan “Kültürel Miras Alanların Algılanması ve Sunumu Tüzüğü” kültür mirasının algılanması ve sunumu için ana prensipler tanımlamanın yanında bu duruma dikkat çekmektedir. Alana fiziksel ulaşımın düşünülmesi ve halkın fikir aşamasında etkin olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu kapsamda Foça’da kentiçi arkeolojik alanların sunum çalışmalarının halk katılımı ile yürütülmesi önerilmektedir.

Seçilen bölgede çalışma kapsamında hazırlanan sunum önerisinin ilerleyen yıllarda Foça Kazı Başkanlığı işbirliği ile hayata geçirilmesi hedeflenmektedir. Böylece kazı çalışmaları tamamlanan arkeolojik alanların kent yaşamına katılması, çevresi ile birlikte bir bütün olarak korunarak kent kimliğine katkıda bulunması ve kent merkezindeki canlılığın bu bölgeye ulaşması sağlanacaktır. Hem kentte yaşayanların, hem de ziyaretçilerin bu alana gelerek Phokaia'nın kuruluşundan günümüze kadar olan süreçte geçirdiği evreleri algılayabilmesi ve bu evrelerin somut yansımaları olarak arkeolojik kalıntıların farkında olmaları istenmektedir. Bu farkındalık zamanla arkeolojik kazı alanlarının kullanılmayan, bakımsız alanlar olarak düşünülmesini engelleyecektir. Bu alanın çevresi ile birlikte yaşayan bir merkez konumuna gelmesiyle, kentli tarihi alanların korunması olgusuna farklı bir açıdan bakabilecektir.

Sonuç

Kentsel alanlarda kalıntıların kültürel önemi sunum kararlarında dikkate alınması gereken parametrelerden birisidir. Ancak son dönemlerde kazı, koruma ve sunum çalışmalarında tüm katmanlara eşit derecede önem

verilmesi, katmanların beraber korunması ve sergilenmesi durumu kabul görmektedir. Kültürel önemin fiziksel ve tarihsel değerini Aykaç (2009), yapı türü ve dönemi, korunmuşluk durumu, ulaşılabilirlik ve algılanabilirlik durumu, araştırılmışlık durumu, fiziksel ve işlevsel devamlılık durumu, kentle bütünleşme durumu, enderlik/tipiklik durumu, koruma statüsü olarak belirlemiştir. Bu çalışma kapsamında ele alınan başlıca değer kentle bütünleşme değeridir. Bu değer fiziksel, işlevsel ve görsel olarak üçe ayrılmıştır. Fiziksel bütünlüğü yapı, kalıntı ve açık alanların diğer dönem yapıları veya günümüz kentiyle bütünleşmeleri, işlevsel bütünlüğü yapı, kalıntı ve açık alanların kentlilerce veya turistlerce kullanılması ve görsel bütünlüğü yapı, kalıntı veya açık alanların kentle ve kendi aralarında görsel ilişkiye sahip olmaları şeklinde tanımlanmıştır. Bu çalışmada söz konusu tanıma alternatif olarak kentsel arkeolojik alan tasarımı dikkat edilmesi gereken parametreler algı, kalıntılara müdahale, bilgi aktarımı ve erişilebilirlik olmak üzere dört ana başlıkta toplanmıştır. Yerleşim genelinde çok katmanlı alanların benzer yaklaşımlar ile kent yaşamına katılması öncelikli amaç olmalıdır. Sunuma yönelik projeler algılanabilirliği, izlenebilirliği, ulaşılabilirliği ve bütünlüğü ile Foça'nın tarihsel önemini yansıtan katmanları en doğru şekilde ortaya koymalıdır.

Foça, tarihsel süreç boyunca ve özellikle en parlak dönemini yaşadığı Arkaik dönemde öne çıkan kentlerden birisi olmuştur. Bir kıyı kenti olarak ticari yönden Akdeniz havzası içerisinde büyük önem taşımıştır. Avrupa'da ve Türkiye'de kurduğu koloniler ile pek çok kentin kurulmasına öncülük etmiştir. Günümüzde de Ege ve Akdeniz kültürünü yaşatan, tarihi dokuya sahip, turistik bir kıyı yerleşimidir. Yerleşimde bulunan farklı dönemlere ait izler, kentsel gelişmenin önünde bir engel olarak algılanmasına karşın, bu katmanların okunabilir kılınması kentin tarihi ve kültürel gelişimi açısından önemlidir. Çok katmanlı bir kent olarak Foça, tarihsel birikimini yansıtarak kimlikli bir kent durumuna gelebilir.

Not: Bu çalışma Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Restorasyon Programında Burcu Taşcı tarafından Prof. Dr. Eti Akyüz Levi danışmanlığında gerçekleştirilen "Çok Katmanlı Yerleşimlerin Koruma Sorunlarının Foça Örneği Üzerinden İrdelenmesi" başlıklı yüksek lisans tezi kapsamında hazırlanmıştır. TÜBİTAK "2211-A Genel Yurt İçi Doktora Burs Programı" tarafından desteklenmiştir.

Extended Abstract

Presentation Approaches in Urban Archaeological Areas: A Case Study in Foça, İzmir

*

Burcu Taşcı
İzmir Institute of Technology

Eti Akyüz Levi
Dokuz Eylül University

Urban archaeological areas have an important place in the urban conservation practice with excavation, documentation, continuous maintenance, and presentation activities. The remains and traces encountered in the urban space in everyday life enhance the quality of the public space and enable one to have information about the ways of life of those societies that lived in different periods and to make a bond with them. Today urban archaeological areas are not regarded as areas which contribute to the urban identity and development by city-dwellers. On the contrary, they are perceived as abandoned areas which hinder urban development and lack adequate equipment. Therefore, the issue of integration of existing and potential archaeological areas into the contemporary urban life particularly in those cities which were continually settled in the historical process by different civilizations requires creative solutions and approaches. With these approaches, it is expected that multilayered city centers provide the requirements of the contemporary life besides reflecting the historical stratification. Although the conservation and sustenance of archaeological works are issues of priority, presentation approaches should be created for the integration of the areas concerned into the urban life. Accurate unearthing and conservation of the historical stratification should be the primary purpose of presentation activities. For this purpose, projects for urban archaeological areas should be produced within a multidisciplinary study environment.

Urban archaeological studies on the presentation of the cultural heritage consisting of different layers to the public have been gradually increasing recently. In the international arena, it is acknowledged that these studies should be performed with the participation of specialists from different disciplines such as archaeologists, art historians, city planners, architects, restoration specialists, conservation specialists, civil engineers, and cartographical engineers. Implementation examples which stand out in this field are frequently encountered in the European countries. In Turkey, however, the historical stratification is disappearing primarily due to the lack of multidisciplinary studies as well as for legal, administrative, social, and economic reasons. Even though many cities have substantially lost the traces of their historical development, settlements housing the traces of different layers at the city center are still available today. Selected as the study area among these settlements, Eski Foça (Ancient Phocaea) is a multilayered city which was settled from the Prehistoric period to the Archaic, Classical, Hellenistic, Roman, Byzantine, Genoese, and Ottoman-Turkish periods. The products of civil architecture belonging to the Ottoman period are seen as the most evident physical elements of cultural heritage today. Besides, there are also traces which were unearthed during the excavations, which are either partially or totally underground, and which belong to the periods whose existence is known or has not become definite. The main reasons why the city was selected include its multilayered quality with its layers underground and above the ground, the fact that these layers of its are being endangered, the importance of the ancient city of Phocaea in history, the fact that the city was continually settled in different periods, the failure to read this historical continuity of its today, and the presence of shortcomings concerning the inclusion of the archaeological areas in the urban life.

This study intended to make project proposals in the focal area specified in Foça so as to include the historical stratification in the urban life. Within the scope of the study, the historical stratification in Foça was analyzed and the multilayered identity areas were determined in the city by superposing the analysis sheets of different periods. Three different approaches were developed for the presentation of the megaron area which stood out among these areas (Figure 1). The main reasons for the selection of the focal area include the fact that the excavations were over in the area, the completion of the procedures of expropriation of the area, the fact that significant information on the past of Foça was reached at the excavations carried out,

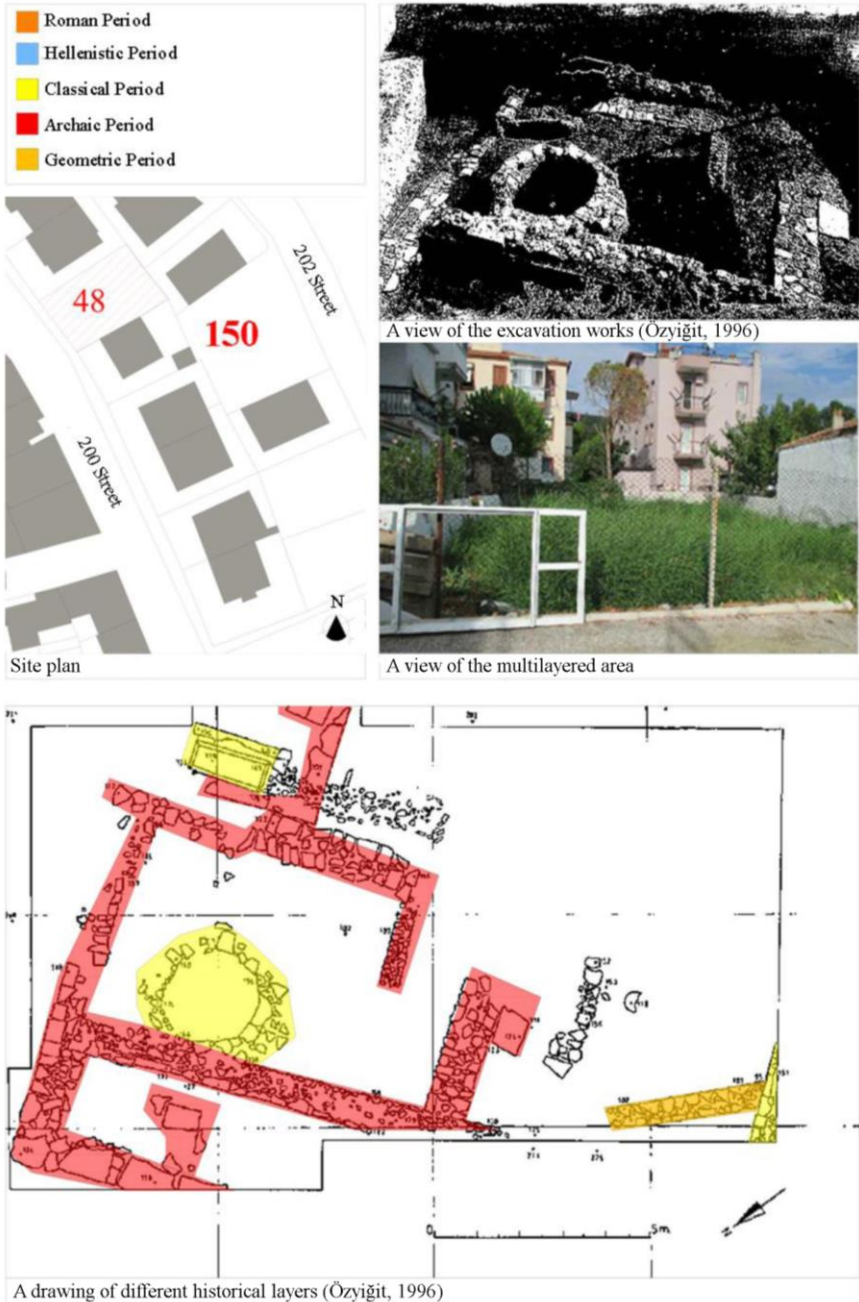

Figure 1. The focal study area

its containing of remains of five different layers within the traditional fabric, and the desire to increase the state of the area as the center of attention in the city. These approaches were evaluated by the authors in the light of the parameters determined under the headings of perception, intervention in the remains, accessibility, and transfer of information. Within this scope, fieldwork, sampling and historical and comparative methods were used in the research. As a result of the evaluations, it turned out that each approach had unique problems and potential. The common goal should be the integration of the multilayered areas into the city and their conservation and sustainability by preventing them from being perceived as inactive areas in the city as well as to contribute to the urban identity.

Table 1. A comparison of different presentation approaches

Grading Key 1- 2- 3- 4- 5-			
	PERCEPTION	Proposal 1	Proposal 2
Harmony with fabric	2	5	3
Perception in fabric	2	4	5
Perception of volume	5	5	5
Perception of different layers	5	4	4
Perception of the plan	5	4	4
Perception of the original construction	5	4	3
Perception of contrast with modern material	1	5	5
INTERVENTION IN REMAINS			
Conservation of remains against climate	3	4	4
Minimum intervention	2	5	4
Visual relationship with remains	5	5	4
Preventing the physical relationship with remains	1	3	4
INFORMATION			
Using the traditional presentation style	5	5	1
Using the modern presentation style	1	1	5
ACCESSIBILITY			
Accessibility for pedestrians and vehicles	3	3	3
Accessibility for the disabled	2	4	5
Total	47	61	59

The evaluation was examined in the five-point scale and made by giving 1 to 5 points to each factor. In scoring, 1 indicates the minimum point, while 5 denotes the maximum point. When these points were added, the first proposal was calculated as 47, the second proposal as 61, and the third proposal as 59 (Table 1). Each area has unique problems and potential. The presentation approaches, the principles of design, the materials used and the construction systems vary. Each project has positive and negative sides. As a result of the common evaluation of all parameters, the order of superiority was as follows: the second proposal, the third proposal, and the

first proposal. The third approach stands out when scrutinized in terms of being conserved against the effects of the external environment and vandalism. In this option, more information on the whole building is transferred through animation and digital presentations. Although conservation against the conditions of the external environment is at a more limited level in the second approach, the remains are more perceived from outside than in the other options.

Foça was one of the outstanding cities throughout the historical process, particularly in the Archaic period, when it had its heyday. As a coastal city, it was of great importance within the Mediterranean basin in commercial terms. It pioneered the foundation of many cities through the colonies it established in Europe and Turkey. Today, too, it is a touristic coastal settlement which maintains the Aegean and Mediterranean cultures and has a historical fabric. Even though the traces of different periods found in the settlement are perceived as a barrier to urban development, making these layers readable is essential for the historical and cultural development of the city. As a multilayered city, Foça may become a city with an identity by reflecting its historical accumulation.

Kaynakça/References

- Akurgal, E. (1956). Foça kazıları ve Kyme sondajları. *Anadolu / Anatolia*, 1, 32-42.
- Akurgal, E. (1998). *Anadolu uygarlıkları (6. Baskı)*. İzmir: Net Turistik Yayınları.
- Alpan, A. (2005). *Kentsel arkeolojik kaynakların tarihi kent merkezleri Tarragona, Verona ve Tarsus'ta günlük hayatla bütünleşmesi*. (Yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Avrupa Konseyi. (1984). Arkeoloji ve planlama kolokyumu, Floransa. 2 Haziran 2006 tarihinde http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/Source/Resources/Publications/Heritage/Pat_PA_05_en.pdf. adresinden erişildi.
- Avrupa Konseyi. (1992). Arkeolojik mirasın korunmasına yönelik Avrupa sözleşmesi, Valetta. 20 Haziran 2006 tarihinde <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/143.htm>. adresinden erişildi.
- Avrupa Konseyi. (2000). Avrupa iyi uygulama kodu: arkeoloji ve kent projesi. 18 Kasım 2014 tarihinde <http://www.kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/arkeolojiyeni04.pdf> adresinden erişildi.
- Aykaç, P. (2008). *Determination of presentation principles for multi-layered historical towns based on cultural significance, case study: Tarsus*. (Yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

- Aykaç, P. (2009). Kentsel arkeolojik alanlarda tasarım süreci. *TMMOB Ankara Şubesi Dosya 14.1*, 36-42.
- Bean, G.E. (2001). *Eski çağda Ege Bölgesi (3. Baskı)*. (İ. Delemen, Çev.). İstanbul: Arion Yayınevi. (Orijinal eserin yayın tarihi 1979).
- Belge, B. (2005). *İzmir tarihi kent merkezindeki kentsel arkeolojik değerler ve sorunlar: keşifsel bir örnek çalışma*. (Yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Bilgin Altınöz, A.G. (bt). Çok katmanlı kentteki tarihsel katmanlaşmayı çözümlenmek: kent arkeolojisi. 21 Mayıs 2011 tarihinde <http://www.metropolistanbul.com/public/temamakale.aspx?tmid=&mid=13> adresinden erişildi.
- Bilgin, A.G. (1996). *Urban archaeology: as the basis for the studies on the future of the town; case study: Bergama*. (Yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Bilgin Altınöz, A. G. (2002). *Koruma karar verme sürecine katkı olarak çok-katmanlı kentlerdeki tarihsel katmanlaşmanın değerlendirilmesi; coğrafi bilgi sistemlerini (cbs) temel alan bir yaklaşım. Uygulama örnekleme: Bergama*. (Doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Boylu, A. (1994). *Kentsel arkeoloji (türkiye’de kentsel arkeoloji için vizyonel bir yaklaşım)*. (Yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Çırak, A. (2010). *Bir planlama stratejisi olarak arkeolojik envanterleme ve kentsel arkeolojik değer yöntemi: İzmir tarihi kent merkezi*. (Doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Doyduk, H.S. (2010). *Nesne merkezli koruma yaklaşımına tamamlayıcı bir olgu olarak kentsel arkeolojik yığılma*. (Doktora tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Dukas, (1956). *Bizans tarihi*, (VL. Mirmiroğlu, Çev.). İstanbul.
- Etyemez, L. (2011). *Çok katmanlı kentlerde tarihsel katmanlaşmanın günümüz bağlamı ile bütünleşmesinin değerlendirilmesi. Örnekleme çalışması: Amasya*. (Yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Herodotos (1983). *Herodot tarihi (2. Baskı)*. (M. Ökmen, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ICOMOS. (1931). Carta del Restauro. 22 Nisan 2016 tarihinde <http://www.icomos.org.tr/?Sayfa=Tuzukler2&dil=tr> adresinden erişildi.
- ICOMOS.(1964). Venedik Tüzüğü. 22 Nisan 2016 tarihinde <http://www.icomos.org/venicecharter2004/turkish.pdf> adresinden erişildi.
- ICOMOS. (1990). Arkeolojik mirasın korunması ve yönetimi tüzüğü. 18 Kasım 2014 tarihinde http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_0844861001353670083.pdf adresinden erişildi.
- ICOMOS. (2005). The Appear method (accessibility projects: sustainable preservation and enhancement of urban subsoil archaeological remains). 18 Kasım 2014 tarihinde http://www.in-situ.be/guide_en.pdf adresinden erişildi.
- ICOMOS. (2008). Kültürel miras alanların algılanması ve sunumu tüzüğü. 22 Nisan 2016 tarihinde

- http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_0397812001353671158.pdf adresinden erişildi.
- İzmir Büyükşehir Belediyesi. (2016). Foça'nın konumu. 15 Temmuz 2014 tarihinde <http://www.izmir.bel.tr/BuyuksehirSinirHaritasi/125/172/tr> adresinden erişildi.
- Keil, J. (1909). Foça'nın adı hakkında. 20 Aralık 2015 tarihinde https://archive.org/stream/denkschriften57ster/denkschriften57ster_djvu.txt adresinden erişildi.
- Karabağ, N. E. (2008). *Çok katmanlı kentlerdeki tarihsel sürekliliğin çözümlenerek korunması: İzmir örneği*. (Doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu. (1999). 658 nolu İlke Kararı (arkeolojik sitler, koruma ve kullanma koşullarına ilişkin). 22 Nisan 2016 tarihinde <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR,13917/658-nolu-ilke-karari-arkeolojik-sitler-koruma-ve-kullan-.html> adresinden erişildi.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu. (2005). 702 nolu İlke Kararı (kentsel arkeolojik sit alanları koruma ve kullanma koşullarına ilişkin). 22 Nisan 2016 tarihinde <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR,14344/702-nolu-ilke-karari-kentsel-arkeolojik-sit-alanlari-ko-.html> adresinden erişildi.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu. (2012). 37 nolu İlke Kararı (yerleşim alanlarında; mevcut arkeolojik sitlerin veya daha önceden varlığı bilinmeyen ancak yeni yapılanma, alt yapı çalışmaları ya da doğal afetler sonucu ortaya çıkan-çıkarılan kültür varlıklarının korunması ve değerlendirilmesine ilişkin). 18 Ocak 2016 tarihinde <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR,45471/37-nolu-ilke-karari-yerlesim-alanlarinda-mevcut-arkeolo-.html> adresinden erişildi.
- Özyiğit, Ö. (1992). *XIV. Kazı sonuçları toplantısı (II.)*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Özyiğit, Ö. (1996). *XVIII. Kazı sonuçları toplantısı (II.)*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Özyiğit, Ö. (1997). *XIX. Kazı sonuçları toplantısı (I.)*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Özyiğit, Ö. (2003). Phokaia'da Akurgal'ın kazıları ışığında son dönem çalışmaları. *Anadolu/ Anatolia*, 25, 97-107.
- Özyiğit, Ö. (2012). Phokaia'da son dönem kazıları. Çilingiroğlu, A., Mercangöz, Z., Polat, G. (Der.), *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları* içinde (ss. 295-307). İzmir: Arkadaş Matbaacılık.
- Pausanias, (1918). *Description of Greece, Books I-II*, (W. H. S. Jones, Çev.). Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Sarfatij, H. ve Melli, P. (1999). *Archaeology and the town. Report on the situation of urban archaeology in Europe, Avrupa Konseyi Yayınları*, 13-29.
- Sartiaux, F. (1952). *Eski Foça*. İzmir: Ege Turizm Cemiyeti Yayınları.

- Serçe, E. (1998). Aydın vilayeti salname ve istatistiklerinde Foçateyn Kazası. *Foça üzerine yazılar*. 13-22.
- Strabon (1987). Coğrafya Anadolu (A. Pekman, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü (2011). Foça özel çevre koruma bölgesi yönetim planı raporu. Ankara.
- Taşcı, B. (2015). *Çok katmanlı yerleşimlerin koruma sorunlarının Foça örneği üzerinden irdelenmesi*. (Yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Titus Livius, (1912). *History of Rome*. (Rev. Canon Roberts, Çev.). New York: E. P. Dutton and Co.
- Tuna, N. (1999). The urban archaeology in Turkey. Report on the situation of urban archaeology in Europe, edi. R. Leech. *Avrupa Konseyi Yayınları* (Strasbourg), 217.
- Tuna, N. (2000). Kentsel arkeoloji üzerine. *İdol*, 7, 7-13.
- Tuna, N. (2003). İstanbul Suriçi'nde kentsel arkeolojik kültür mirası. *İstanbul Dergisi*, 46, 88-93.
- Tuna, N., Belge, B. (2013). The baseline studies and assessment for urban archaeological resources of the historic city of Antakya, *Mersin in History Colloquium 4, Mediterranean Cities: Antiquity as future? (Mersin)*, 14-35.
- Turan, Ş. (1990). *Türkiye-İtalya ilişkileri I: Selçuklular'dan Bizans'ın sona erişine*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Umar, B. (1993). *Türkiye'deki tarihsel adlar*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Umar, N. (2010). *Adana Tepebağ - Kayalibağ kentsel ve arkeolojik sit alanı koruma projesi*. (Yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Yandex. (2015). Foça'nın uydu görüntüsü. 20 Mart 2015 tarihinde https://harita.yandex.com.tr/?from=morda_new&text=Fo%C3%A7a%2C%20%C4%B0zmir%2C%20T%C3%BCrkiye&sl=27.124327%2C38.414494&sspn=0.217323 adresinden erişildi.
- Yıldırım, T. (2010). *Kentsel ve arkeolojik sit alanında Adana/Tepebağ höyüğü ve planlama sürecinde kentsel arkeoloji, kentsel dönüşüm, rehabilitasyon ile arkeopark kavramı*. (Yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.

Burcu Taşcı,

2012 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Bölümünden lisans ve 2015 yılında aynı üniversitede Restorasyon Anabilim Dalından yüksek lisans dereceleri aldı. 2015 yılında İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Mimari Restorasyon Bölümünde doktora eğitimine başladı. 2012 yılında Foça Kazı Başkanlığı bünyesinde mimar olarak çalıştı. 2014 yılında Gediz Üniversitesi Mimarlık Bölümünde ve 2015 yılında İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Mimarlık Bölümünde araştırma görevlisi olarak çalıştı. 2016 yılından itibaren İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Mimari Restorasyon Bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

E-posta: burcutasci89@gmail.com

Eti Akyüz Levi,

Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü'nde lisans eğitimini tamamlayıp aynı üniversitenin Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalında 1985 yılında yüksek lisans, 1993 yılında doktora derecelerini aldı. 1995 yılında doçent, 2001 yılında profesör unvanını aldı. 1986 yılından beri aynı kurumun Mimarlık Bölümü'nde eğitim kadrosunda görev yapmaktadır. Sözkonusu süreçte bazıları süren Mimarlık Bölüm Başkanlığı, Restorasyon Anabilim Dalı Başkanlığı, Fen Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu Üyeliği, Mimarlık Fakültesi Fakülte Kurulu ve Yönetim Kurulu üyelikleri gibi çeşitli idari görevler üstlenmiştir. Tarihi çevre koruma, değerlendirme, geleneksel konut mimarisi, İzmir araştırmaları konusunda çalışmalar yapmaktadır.

E-posta: eti.akyuz@gmail.com

Var Olmanın ve Arınmanın Tarihi Seyri İçerisinde Bedensel - Ruhsal Temizlik Mekânları Olarak Hamamların İletişim Bakımından Önemi

*

Zakir Avşar
Gazi Üniversitesi

Servet Avşar
Araştırmacı, Yazar

Öz

Su tüm canlılarda olduğu gibi, insan hayatında da varlığın devamı için birincil önemdedir. İnsanlar, tarihin her döneminde su ile irtibatlı olmuş; içmek için, tarım ve üretim için, arınmak için su kullanmışlardır. Kuşkusuz ki, arınmak için su kullanımının hem bedensel, hem de ruhsal boyutları bulunmaktadır. Bunu gerçekleştirebilmek için de su mekânları oluşturmuşlar; bu mekânların kullanışlı olabilmesi için de fiziki ve teknik şartları zaman içinde çok ileri boyutlara taşımışlardır. Anadolu coğrafyası ise su yönünden zenginliğin de bir yansıması olarak pek çok farklı su kullanım mekânı ile donanmıştır. Eski Yunan'dan, Roma'ya, Bizans'a, Selçuklu ve Osmanlı'ya ve oradan da günümüze tevarüs eden çok önemli mekânlar bulunmaktadır. Bu mekânların en önemlileri ise hamamlardır. Hamamlar, bu çalışma içinde tarihi gelişim çizgisi içinde geçirdiği biçimsel dönüşümlere ek olarak bir kültür ve iletişim ortamı olarak da ele alınmıştır. Hamamların tarihsel süreç içinde toplumsal yapı ve doku üzerinde ne tür bir etkiye sahip olduğu, hangi rollerin mekânı haline geldiği ve günümüzde bu etkilerinin sürüp sürmediği konuları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Hamam, Mekân, İletişim, Su Kültürü, Temizlik ve arınma*

The Importance of the Public Baths as a Physical and Spiritual Cleanliness in the Historical Course of Existence and Purification in the View of Communication

*

Zakir Avşar
Gazi University

Servet Avşar
Researcher, Writer

Abstract

Water is vital for the continued presence of people like the all other living creatures. People have been in a relationship with water in every period of history. They have been using it for drinking, agriculture, manufacturing and purifying. Using water for purifying has definitely dimensions in both physical and spiritual. People have created places for water to make it happen. The physical and technical conditions of these places have evolved over time. The Anatolia Region has a lot of water usage places as an example of wealth in terms of water. There have been lots of important places which are inherited from Ancient Greek, Rome, Byzantine Empire, Seljuk State and Ottoman Empire. The most important of these places are baths. These places are explained in a historical development line and also considered as a culture and communication environment in this research. The study focused on the issues like the baths effects on social structure and the roles that are taking place in these places continuously.

Keywords: Baths, Place, Communication, Aquaculture, Cleaning and purification

Giriş

Bedensel ve ruhsal arınma, temizlenme vasıtası olarak su kullanımı aslında insanın kendisine, doğaya ve hayata saygısının bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Bir su taraftan kullanıp fiziksel bir ihtiyacı karşılarken, diğer yandan da ruhsal olarak temizlenmenin, pak olmanın ancak su ile mümkün olabileceğini akletmek, bu minval üzere bir hayat tarzı ortaya koymak insanın su ile tesis ettiği en önemli maddi ilişkinin yanı sıra manevi ilişkilerden birisidir.

İnsanların inanç dünyalarına baktığımız zaman görmekteyiz ki, çok tanrılı inançlarda da, semavi dinlerde de suya büyük bir önem ve kutsiyet atfedilmiştir. İnsanların su ile ilişkilerinin arınma, temizlenme, paklanma ve suyu koruma üzerine tesisine dinlerin önemli ölçüde teşvikkâr bir tavır benimsediği anlaşılmaktadır. Büyük akarsulara, su kaynaklarına özel bir önem verildiği, su ile temizlik mekânlarına veya ibadet öncesinde su ile bedensel temizliğe, belli ritüeller dâhilinde manevi anlamlar yüklediği aşikârdır.

Ganj Nehri'nin, Nil Nehri'nin, Dicle'nin, Fırat'ın, Zemzem Kuyusunun ve daha pek çok su kaynağının ve mekânının farklı dinlerin kutsal metinlerinde ve dini ritüellerinde yer alması ve yine bunların kullanımı ile arınmanın temini insan ile su ilişkisinin boyutlarını sadece fiziki ihtiyaçlar çerçevesinden çıkarmamız gerektiğine, daha geniş bir bağlamda ele alma zaruretimize işaret etmektedir.

Su ile ilgili pek çok söz, insanların su karşısındaki duruşunu ortaya koyması açısından açıklayıcıdır, ancak herhalde Türkçe 'deki, dua ve temenni anlamı taşıyan şu yaygın kullanılan cümle çok daha net bir şekilde konuyu izaha yardım edecektir: "Su gibi aziz ol".

Bu yazı kapsamında, su- insan ilişkisine, su mekânlarına değinerek, insanoglunun Bronz, Demir Çağ'larından kalan Hattuşaş, Arslantepe, Zencirli gibi arkeolojik kalıntılarında izini sürdüğümüz su, drenaj kanalları ve hamam gibi yapılara; Ön Asya'nın Grek ve Hellenistik dönem Gymnasiumlarındaki sporcuların yıkanmak için kullandıkları küvet ve havuzlara, Roma İmparatorluğundaki yüksek tonozlu salonları, ışıklı, mermer yüzme havuzları, sosyal ve eğlence mekânları ile vücuda getirilen yıkanma bina ve komplekslerine ve elbette ki, İslam dininin temizliğe verdiği önemden hareketle boyut ve içeriğinde mühim değişiklikler olan ılıca, kaplıca, gusülhane, hamam vb. temizlik, arınma mekânlarına ama en çok da kuşkusuz ki, son olarak ifade ettiğimiz hamamlara dair bilgi aktarılacaktır.

Tarihsel süreç içerisinde, değişik kültür coğrafyalarında, inanç sistemlerinde bu yapıların nasıl farklılaştığı ve günümüzdeki formu üzerinde de durulacaktır.

Su Mekânları

Su mekânları deyince akla, su kanalları, su kuyuları, su kemerleri, çeşmeler, sebiller, sarnıçlar ve elbette ki kaplıcalar ve hamamlar gelmektedir. İnsanoğlu, suya olan bağımlılığını ve saygısını bu eserlerin her birini birer sanat ürününe dönüştürerek, abideleştirerek, eşsiz bir tezyinat içinde hizmete sunarak göstermiştir çoğu zaman.

Su mekânlarının mimarisi ve inşası, suyun tahrip gücü, yıpratma etkisi de düşünülerek daha kalıcı materyal kullanarak düşünülmüş, gerçekleştirilmiştir. Nitekim geçmişten günümüze intikal eden pek çoğu artık sadece kalıntı bile olsa su mekânlarının incelenmesinden görülmektedir ki, yıllara, yüzyıllara meydan okuyarak, kuşaktan kuşağa kalıcılığı temin edecek bir mekân üretiminin hedeflendiğini ve bunun başarıldığını göstermektedir.

Binlerce yıl öncesinin kalıntıları, insanın su ile ilişkisini ve su kullanımını da bize anlatmaktadır. Şehirler, ülkeler, medeniyetler arasında yol alan sular, kültürleri birbirlerine eklemiş, insanları buluşturmuş ve medeniyetleri yükseltmiştir. İnsanoğlu, su ile temasında, buluşmasında derin vadilerden, yüce dağlardan geçit bulmak için su kemerleri, kanallar yapmış; basıncı dengelemek için su terazileri, dağıtım için maksemeler, biriktirmek için havuzlar, kuyular, bendler, sarnıçlar ve en nihayetinde barajlar inşa etmiştir. Keza suyu kullanmak için de, çeşmeler, sebiller, şadırvanlar, kaplıcalar, ılıcalar, banyolar, hamamlar yapmıştır. Anadolu medeniyetleri, su yapıları ve mekânları bakımından tarihi dört bin yıl geriye gidecek kadar zengindir. Bu özellikleri itibarıyla de denilebilir ki, su yapılarında Anadolu, dünyanın en ilginç ve önemli değerlerine, abidelerine sahiptir (Erdoğan, 2013: 6).

Su mekânları içinde, bir de toplumsal mekânlar bulunmaktadır. Toplumsal mekânlar, kamusal aktiviteyi barındıran, toplumsal yaşantıyı besleyen ve yönlendiren mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihin en eski devirlerinden beri insanlar bir araya gelebilecekleri mekânlara ihtiyaç duymuşlardır. Toplumun her kesiminden insanın sürekli etkileşim halinde bulunduğu kamusal mekânlar toplumun kimliğini şekillendiren en önemli öğelerden biridir. Antik çağlarda genellikle kamusal dış mekânlar toplumsal aktiviteleri barındırırken, sonraki devirlerde dış mekânlardaki kamusal yaşam devam ederken, iç mekânlarda da kamusal yaşam alanları oluşmaya

başlamıştır. Bu mekânlar, topluma mensup her bireyin ve topluluğun sağlığını, güvenliğini, ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmaktadır. Sosyal mekânlar ayrıca, toplumun kullanımına açık tüm mekânlarının tasarımı kararlarını belirler. Son olarak da, sosyal mekânlar bireyin ve toplumun ihtiyaç duyduğu sosyal hizmetleri vermektedir (Aktaş, 2011).

Carr'ın ifadesiyle, bu tür mekânlar, topluma açık, insanların bireysel veya toplu olarak yararlanabilecekleri, insanların konfor ve rahatlama ihtiyaçlarını karşılayacak yerlerdir. Keza, bu mekânların çevre ile pasif, bireyler arasında aktif ilişki kurmalarını sağlayacak bir mekânsal tasarıma sahip olmaları gerekmektedir (Akt. Aktaş, 2011).

Bu bakımdan da, değişik tarihsel dönemlerde, değişik coğrafyalarda ve değişik toplumlarda mekânlara ilişkin farklılıklar kuşkusuz ki gözlenebilmektedir. Örf, adet, gelenek ve görenekler, dini inanışlar, tarihsel etkileşimler bu tür mekânların oluşumu, yaşaması ve yaygınlaşması açısından etkili olabilmektedir.

Toplumlar, bazı mekânları kendi sosyal ve toplumsal ihtiyaçları çerçevesinde kendi bünyelerinden çıkarırlarken, bazılarını da zaman içinde diğer toplumlardan etkileşimle bünyelerine katmışlardır.

Anadolu kültüründe, bireylerin bir arada bulunduğu ve sosyalleştiği mekânlar oldukça kısıtlıdır. Zaten toplumsal yaşam kuralları gereği kadın ve erkek toplum içerisinde ayrıldığı için mekânsal olarak da ayrılmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde, Anadolu kültüründe toplumsal yaşamın ayrılmaz parçası olan mekânlar camiler, çarşı ve pazarlar, mesire yerleri, kahvehaneler ve hamamlar olarak sıralanabilir.

Konumuz bakımından önem taşıyan hamamlar, tarihi süreç incelendiğinde görülecektir ki, Türklerin hem tarihsel süreç içinde kendi bünyelerinde var olan, hem gittikleri, göç ettikleri coğrafyalara taşıdıkları, hem inanç değişikliği ile birlikte yeniden formatladıkları, hem de diğer kültürlerle, medeniyetlerle etkileşimler içinde değişim ve dönüşüme tabi kıldıkları kadim bir sosyal toplumsal mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hamamlar

Öncelikle hamam kelimesinin anlamı üzerinde durmak gerekiyor. Arapça "ısınmak, sıcak olmak" anlamındaki hamm (hamem) kökünden türeyen hamam (hammam) kelimesinin sözlük anlamı "ısıtan yer" veya "yıkama yeri"dir. Bu kelimenin farsça karşılığı ise germabe'dir. Türkçe'de bu kelimeyi karşılamak üzere ulaşılan en eski sözcük munça veya munçak'tır (Ögel, 1991, s. 107-108). Anadolu ve diğer Türk kültür çevrelerinde hamam

yerine “yunak, çimek, yıkak, yunluk, ıssık, ısı, ısıcak, ısıdam, isik, issi” (Türkan, 2009, s. 163) gibi pek çok kelimenin kullanıldığını görmekteyiz. Bunlara, doğal sıcak su kaynaklarının yanında yapılan ve sağlık ve banyo için kullanılan ılıca, kaplıca sözcüklerini, bir de gusül kelimesinden hareketle evlerde bulunan ve ısıtılan su ile banyo yapılan küçük mekânlar olan gusülhaneleri de ekleyebiliriz.

Gothe, Faust adlı eserinde “Susuz şifa olmaz” der. Eski kültürlerde ve antik çağda insanlar tapınaklarını su ve su ile ilgili her türlü heykellerle donatmışlardır. Denizin, kaynak sularının, kuyuların ve göllerin tanrılar ve perilerle dolu olduğuna dair yoğun inanışlar içinde olmuşlardır. Semavi dinlerde de yine şifalı kaynaklarda yıkanmanın insan sağlığına önemine dair pek çok emre, yönlendirmeye rastlamaktayız.

Beyşehir yakınlarında M.Ö. 13. Asırda Kral IV. Tuthalya devrine ait olduğu belirtilen Eflatun Pınar, geniş havuzlu, berrak suları olan ve yıkanılan bir eser olarak bilinirken, İvriz’de bulunan ve Hitit sanatının önemli eserlerinden birisi olarak nitelendirilen Twana Kralı Warpalas’ın elinde bolluk bereketin simgesi olarak tuttuğu üzümü Tanrı Tarhunza’ya saygı ile takdim ettiği kaya resmi de yine Anadolu’nun, Torosların bol sulu iklimine, yapısına işaret ediyor. Bunların dışında, M.Ö. 2000 yılları içinde Boğazköy, Zencirli ve Arslantaş’aki saray ve yerleşimlerde görülen özel yıkanma odaları, bunlara bağlı oldukça gelişmiş su ve kanalizasyon teknolojisi, Anadolu hamam geleneğinin çok eskilere uzandığını ancak çok sonra Antik Yunan ve Roma dönemleri yıkanma geleneği ile birleştiğini göstermektedir (Yeygül, 2009, s. 101-102).

M.Ö. 4. Asırdan başlayarak gelişen Yunan hamamları tipik olarak birbirinden ayrı bir grup oturmalı küvetin çevrelediği yuvarlak veya yuvarlak kenarlı birkaç mekândan oluşan planlar göstermektedir. Pireas’de, yuvarlak odalar kısmen veya tamamen kayaya oyulmuştur, bunun benzerleri başka şehirlerde de tespit edilmiştir. Isıtma sistemleri basit fakat etkin olan bu hamamlarda odanın ortasına yanan mangal konularak ve dışarda ısıtılan su getirilerek banyo imkânı sağlanmıştır. Mekânlar küçük, kapalı ve korunaklı olduğu için sistemin yıkanları rahat ettirecek bir sıcaklığa imkân verdiği görülüyor. Yunanistan’da yaygın olan bu “rotunda”lı hamam tipine Anadolu’da rastlanmamaktadır. Bu tip hamamların gymnasiumların bir uzantısı olduğu düşüncesine, spor yapanların bu faaliyetleri sonrası palaestralarda, loutron adını verdikleri bir yıkanma odasında banyo yapıyor olmalarından hareketle varılmaktadır. M.Ö. 2 Asrın sonlarından itibaren yapılmaya başlanan bu Palaestralarda sıcak suyla yıkanmaya yarayan calda laviaton adlı

özel odalar tasarlanmıştır. Buralarda ocak-kazan kombinasyonları bulunmaktadır. Keza, Anadolu'da Yunan döneminde yıkanma işlerinin Palaestralarda odaklandığına dair, M.Ö. 1. Asırda başlayıp Augustuss Devri'ne kadar uzanan yazıtlardaki gymnasium ve balaneion (hamam) sözcüklerinin karışık ve hatta aynı tesis için kullanılması gösterilmektedir (Yeygül, 2009, s. 102).

Romalılar teknik ve mimari yönden mükemmel denilecek banyolar (hamamlar) yapmışlardır. Suyu kaynağından şehre taşımak için neredeyse uzunluğu 100 kilometreyi bulan su kemerleri yapmışlardır. MS 537'de Roma'da 11 su kemerinden 1212 çeşmeye ve 11 büyük ve 926 küçük halk banyosuna su dağıtılmıştır. Yine Roma'da yapılan en büyük banyonun MS 206 senesinde İmparator Septimus Severus tarafından halka hediye olarak yaptırıldığı kayıtlarda yer almaktadır. 300 sene kullanılan bu banyo German akınlarında yıkılmış, yağmalanmıştır. 847 Senesinde meydana gelen büyük depremde ise kubbesi de gitmiş, halk banyonun içindeki heykelleri ve sütunlarını alarak kendi evlerinde kullanmıştır. Caracala termal banyosu ise kendi dönemine kadar yapılmış en büyük banyo olarak bilinir. 337 metre eninde, 114 metre genişliğindeki bu banyonun içinde çok muazzam mermerler kullanılmış, muslukları altın ve gümüşten yapılmıştır. Duvarlarında ve yerlerde yine mozaik sanat eserleri yer almıştır. 6 ayrı girişinde soyunma odaları, soğukluklar, spor alanı, soğuk ve sıcak yüzme havuzu bulunduğu bilinmektedir. Sadece erkekler için yapılan bu banyoya kadınlar da girmek istemiş ancak reddedilmiştir. Neden olarak da uzun saçlarının su borularını tıkayacağı ileri sürülmüştür. Hamam külhanına raylı vagonlarla odun taşınmış, yüzlerce insan çalışmıştır. Banyonun hep sıcak kalması için neredeyse civarda odun dahi kalmadığı kayıtlardan görülmektedir. Kadınların ısırarları üzerine ayda bir gün kadınlara açılan hamama kadınlar ve erkekler aynı anda alınmıyordu; kadınların erkeklerle aynı anda banyoya girmesi boşanma nedeni olarak kabul ediliyordu (Weber, 2012).

Orta çağda, insanlar umumiyetle nehir ve göllerde yıkanıyorlardı, bu ancak yaz aylarında ve sıcak sayılacak dönemlerde olabiliyordu, çünkü banyolar halkın büyük kısmı için çok pahalı yerlerdi. Bu banyolarda yıkanmak ve eğlenmek ayrıca diş çekimi ve küçük çaplı tıbbi operasyonlar da mümkün idi. Banyolarda tahta küvetler içinde dört veya altı kişi giriyor, yiyeceklerini da yanlarına alabiliyordu. İnsanların çıplak bir şekilde aynı küvete girmesi, 15. yüzyıla gelindiğinde ise artık kadınlı erkekli banyo sefaları, hatta banyonun bir nevi genelev olarak kullanılması kilisenin tepkisini çekmeye başladı. Kilise cinsel hastalıkların özellikle frenginin yaygınlaşmaya başlamasıyla

birlikte insanlara banyo yapmaktan uzak durmalarını öğütleyen girişimlerde bulunur. Keza, 1573 senesinde frengi ve veba salgını sonrası tüm halk banyoları yasaklanıp kapatıldı (Weber, 2012). Avrupa'nın Orta çağda, salgınlardan korunmak için su ve hamamdan kaçınarak temizlik arayışını temiz, ütülü keten gömlekler giymek, moda üretmek ve parfüm kullanmak gibi bir noktaya gelmesi; doğu ve batı arasında daha farklı bir ifade ile İslam ve Hristiyan toplumlar arasında "İslam-Doğu yıkanır, Hristiyan Batı yıkanmaz" gibi mottolar üretilmesine yol açmıştır (Yegül, 2009, s. 105).

Yine Musevilikte de banyo ve temizlik konusu önemlidir. Mikwe adı verilen bu banyolar, yer altından çıkan kaynak suyuna yıkandıktan sonra girilip ve üç defa suyun altına dalıp çıkılarak yapılırdı. Burada suyun akarsu olması lazım idi. Kadınlar ay halinden, lohusalıktan, kadın ve erkekler cinsel birleşmeden sonra mutlaka yaz veya kış bu şekilde banyo yapmak zorundaydı. Soğuk havalarda banyo yapan kadınların zatürreden ölümüne sıklıkla rastlanmaktaydı (Weber, 2012). Musevî toplumlarda çok eski zamanlardan itibaren dinî amaçlarla hamamlar yapılmıştır. Bunların en önemlisi Kudüs'te bugüne kadar korunan şifa hamamıdır. Nitekim İslami kaynaklarda ilk defa hamam inşa ettiren kişinin Hz. Süleyman olduğu zikredilmektedir (Macit, 2005, s. 168).

Anadolu'daki Yunan, Roma ve onların uzantıları olarak Bizans hamamları Türk-İslam yıkanma geleneğini en açık etkileyen örnekler olarak değerlendirilmektedir. Zira Roma İmparatorluk düzeninin getirdiği barış ve maddi refah düzeyi ile birlikte Anadolu'nun tüm kentlerinde büyüklü küçüklü hamam yapıları inşa ediliyor; her kent komşu kentin hamamından daha iyisini, görkemlisini yapmak için yarışlıyordu. Lykia, Pamphylia, Pisidia ve Dağlık Kilikia'da çok görülen küçük hamamlar İtalyan "Pompei tipi" denilen bir planın yerel şartlara uydurularak uygulanıyordu. Bu hamamlarda ana model basit tünel tonozlu, birbirine paralel birkaç dikdörtgen mekânın sıralanmasından doğuyordu. Bu plan içinde su depoları, külhanlar gibi hizmetleri toplayan bir avlu, diğer taraftan müşterilerin geleneksel sıcak hamamdan önce yaptıkları sportif eksersizleri yaptıkları palaestralar yer alıyordu. Keza, Anadolu'nun değişik bölgelerinde "salonlu hamam tipi" yapılar inşa ediliyordu, bunlarda göze çarpan husus eğlence, toplantı, eğitim gibi amaçlarla kullanılan ve sosyal hizmetler veren bir de geniş ve görkemli bir salon kısmının bulunmasıydı (Yegül, 2009, s. 102).

Burada geçen bazı kelime ve kavramların izaha ihtiyacı bulunmaktadır. Arseven, bu konuda aydınlatıcı bilgiler vermektedir: "Roma hamamlarının birden fazla sayıda girişi vardır. Kadınlar, erkekler, köleler ve hizmetlilerin

girişleri ayrı kapılardan sağlanır. Yıkınma bölümlerine girişin önünde, palaestra veya atrium adı verilen, ortası açık ve etrafı revaklı avlular bulunmaktadır. Bu avlulardan palaestra'lar oyun ve güreşler için, atrium'lar ise bekleme yerleri olarak düzenlenmiştir. Avludan, apodyterium adı verilen soyunma salonuna geçilir. Oldukça geniş boyutlardaki bu salonların duvarlarında nişler ve soyunma hücreleri yer almaktadır. Apodyterium'dan, soğuk su banyosu yapmak amacıyla kullanılan frigidarium'a ulaşılır. Üstü açık olan bu mekânın ortasında ve duvar kenarlarında, soğuk su küvetleri veya havuzları vardır. Frigidarium'dan hamamın ılıklığı olarak adlandırabileceğimiz tepidarium'a geçilir. Bu salonda vücudu ovmak ve yağlamak gibi işlemler yapılır. Hamamın en sıcak ve en önemli salonu caldarium'dur. Bu bölüm, genellikle enine dikdörtgen, kare ya da haçvari planlıdır” (Arvesen, 1983, s. 678-689).

Hamamlarda sıcak hava ile merkezi ısıtma sistemi, ilk kez Romalılar döneminde kullanılmıştır (Ülgen, 1977, s. 174). Roma hamamlarının ısıtılması, hypocaust adı verilen kısımda yakılan ateş ile temin edilirdi. Suyun ısıtılması işlemi için metal kazan kullanılırdı. Sıcak su kazanı, kübik şekilli, taş ve tuğla ile örülmüş bir ocak üstüne yerleştirilmiştir. Hamamın ısıtılması, yanan ateşin dumanlarının, caldarium ve tepidarium zeminlerinin tuğladan bodur sütuncuklar üzerine oturtulmasıyla elde edilmiş boşluklarda ve duvarın içindeki künklerde dolaşması ile sağlanırdı. Roma evlerinde de kullanılan bu sistem, M.Ö. I. yy.'da Sergius Orata tarafından tasarlanmıştır (Saraç, 2012, s. 5-7). Roma'daki imparator hamamları, özellikle boyutlarındaki ihtişam ile insanı etkiliyordu. Bu etki, süslemelerdeki yoğunluk ile daha da artmaktaydı. Duvarlar ve zemin renkli mermerlerle kaplanmış, tonozlar alçı, fresk ve mozaiklerle bezenmiştir. Duvarlarda şebekeli mermer levhalar veya bronz kafeslerle kapatılmış büyük ışık pencereleri vardı (Saraç, 2012).

Roma kentlerinin sakinleri, suyla ilgili olarak daha erken tarihlerde belirli bir standarda alışmışlardı. Sıradan insanlar genelde “kiralık hamamlara” (Balnea meritoria) gidiyorlardı. Kiralık hamamlar çoğu zaman özel şahıslar tarafından inşa ettirilen ve sonra kiraya verilen orta seviyeli banyo tesisleriydi. Bunlar masraflar dolayısıyla çok büyük olmuyordu, bunları yapan işletmeci şahıslar çoğunlukla imparatorlar veya ordu komutanları kadar varlıklı değildi. Kiralık hamamlara gidilmediğinde ise, halka açık olan ve “halk hamamı” (Balnea publica) denilen, hijyen donanımlarını sunan küçük çaplı banyolara gidiliyordu. Halk hamamları devlete ait yapılarıydı. Tüm diğer hamamlar gibi bunları da memurlar işletiyordu. Refah seviyesi iyi olan vatandaşlar ise, halka açık büyük çaplı kaplıcalara (Thermae) (bugün

de thermal kaplıcalar vardır, hatta Kırşehir'deki thermal suyla işletilen kaplıcanın adı bile doğrudan Terme'dir) giderlerdi. Bunlar "Obulus" olarak adlandırılırdı ve giriş ücretinin, kiralık hamamlara göre biraz daha yüksekti. Thermae'ler, imparatorlar ya da başka varlıklı kişiler tarafından vakfedilerek yaptırılan büyük banyo tesisleriydi. Çoğunlukla boş zaman meşgalelerine yönelik zengin bir sunumları vardı. Banyo kültürünün filizlenme safhasına ait bu büyük Thermae'lerden, sadece Roma'da 11 tane vardı. Elbette Thermae'ler herkesin kullanımına açıktı. Ama onları yine de maddi imkânları ve statüleri olan, vatandaşlar kullanabiliyordu. Sırt keselemek ya da sıcak su dökmek için sahiplerinin yanında gelenler dışında buralarda kölelere rastlamak mümkün olmazdı. Gerçekten zengin olan vatandaşların çoğunun büyük villaları vardı ve bu villalarda kendi hamamları yer alıyordu. Bu gibi villalar ve hamamlar genellikle büyük ve lüks boyutlara ulaşabiliyordu. Dolayısıyla hane halkının yıkanmak için halka açık yerlere gitmesine gerek yoktu. Fakat yıkanmak yalnızca vücut bakımıyla ilgili gerekli önlemlerden ibaret değildi. Aynı zaman boş zaman faaliyetlerini ve eğlenceyi de kapsıyordu. Yani bir iletişim sürecini içeriyordu. Gitgide daha büyük boyutlara kavuşan yapılarla ve donanımlarla birlikte, banyo yapmak da giderek daha büyük bir keyif anlamına geliyordu. İnsanlar örneğin spor yapmak, oyun oynamak, eğlenmek ya da tembellik yapmak için buluşuyordu. Bu arada yeniliklere ilişkin haberler elden ele dolaşıyordu, sözleşmeler imzalanıyordu, devlet adamlarına rüşvetler veriliyordu, entrikalar ve komplolar hayata geçiriliyordu, sohbet ediliyor ve dedikodu yapılıyordu. Büyük kaplıcalara, örneğin Diocletianus Kaplıcaları'na o kadar çok insan sığıyordu ki, bu ortamlar âdeta iletişim merkezleri olarak hizmet görüyordu. İnsanlar iletişimde bulunmak için büyük meydanlarda da buluşabiliyordu gerçi, ama kaplıcalara egemen olan atmosfer buralarda hiçbir zaman yoktu. Kaplıcalar yıkanmaya, spor yapmaya, oyun oynamaya ve eğlenmeye yönelik imkânlar sunuyordu. Ayrıca birtakım derslere katılmak ve tıbbi hizmetler almak da mümkündü. Çok işlevli oluşumlardı yani buralar ve insanlara çok cazip geliyorlardı. Anlaşılan o dönemin insanların günlük akışı bizim bugünkü yaşantımıza göre daha farklıydı ve insanların daha az günlük işlerle uğraşmaları gerekiyordu. Boş zamanları daha çoktu. Eski bir Roma deyişi bu konuyu oldukça isabetli bir şekilde aydınlatıyor: "Altı saat çalışma yeterlidir. Günün daha sonraki saatleriyse, 'Yaşamana bak!' (Roma Kaplıcaları, 2014).

Roma'da başlayan hamam geleneği, imparatorluğun yıkılmasının ardından, eski ihtişamını kaybetmiş olsa da izlerini Doğu Roma'da sürdürmüş-

tür. Roma İmparatorluğu daha bölünmeden, M.S. 120'de İmparator Hadrian İstanbul'a bol su gelmesini sağlayacak altyapıyı inşa ettirmiştir. M.S. 425-430 yılları arasında yazıldığı düşünülen bir Bizans belgesine göre, İstanbul'da halka açık dokuz büyük, 150 kadar küçük hamamın yanı sıra, saray ve konaklarda da sayısız özel hamam bulunmaktaydı (Yılmazkaya, 2002, s. 12).

Ancak, Hristiyan toplumları gibi, Müslümanlar da ve özellikle Türk-İslam toplumları da sportif etkinlikleri ve hatta eğlenceyi hamam kültürü içine almadıkları için palaestra, bu dönemlerde ortadan kalkmış ve kaybolmuştur. Roma hamamlarından kalma sıcak ve soğuk büyük toplum havuzları "notatio"lar ancak kaplıcalarda, ılıcalarda görülmektedir. Yıkınma işlemi kurna başında olmaktadır. Antik dönemden günümüze keselenme, masaj, halvette terleme gibi hususlar intikal etmiştir. Yine sıcaklık denen sıcak hamam sonrası müşterilerin havlulara sarılarak soğukluk denilen aydınlık salon türü yere intikali de antik dönemin hamamlarındaki frigidarium'unu çağrıştırmaktadır. Keza, bu salonun ortasındaki küçük dekoratif fıskiyeli havuzlar da (Fıskiyah) Yunanca- Latince kökenli havuz anlamına gelen piscina'dan aktarmadır (Yegül, 2009, s. 104).

Hamamların bu derece gelişmiş olmasında tarihi ve kültürel özellikler yanında üçüncü ve dördüncü jeolojik zamana ait genç bir arazide yer alması nedeniyle Anadolu'nun pek çok yerinde Jeotermal sıcak suya rastlanmasının etkisi olmuştur. Bununla birlikte Anadolu'da hamam benzeri termal tesislerin kökeni Roma'dan daha eskiye uzanır. Helenistik çağda bu tip termal sağlık tesislerinin mitolojik temelleri de vardır. Hekim Tanrı Asklepios'un yok oluşundan sonra hekimlik sanatını kızı, Hygieia (Yunanca sağlık anlamına gelir. Bu gün yaygın olarak kullanılan hijyen kelimesinin de kökeni bu tanrıçadır) ve oğulları Asklepiades adında bir lonca düzeni içinde sürdürmüşlerdir. Atina'da, Bergama'da, İzmir'de Asklepios adına tapınaklar kurmuşlardır. Bergama'da asclepion adıyla bilinen sağlık sitesi antik Yunan dünyasındaki üç büyük sağlık sitesinden biri olarak kabul edilir (Erhat, 2011, s. 19).

Kuşkusuz ki, Türklerde su kullanımına ilişkin olarak bildiklerimiz Anadolu ile sınırlı değildir. Anadolu ve İslam öncesi dönemlerde de Türklerin su kullanımı ve temizlik ile ilgili mekânları bulunmaktadır. Bunlara da değinmek gerekmektedir.

Dede Korkut Kitabı'nda, "Su, Tanrı'nın yüzünü görmüştür" yazar. Türk ve Moğol toplumlarında ise antik dönem ve Orta Çağ boyunca suyun yüksek bir anlamı vardır: Su "Evrendeki dört elementten biridir. Hem söndürdüğü

ateşin karşıtıdır hem de ateşin tamamlayıcısıdır; çünkü ateş, büyümesi suya bağlı olan tahtadan gelmektedir. Bereket sağlamaktaki rolü iyi bilinmektedir ve bu özelliği kendisini hayatın kaynakları arasında yer aldırılmaktadır. Her ne kadar sık söylenirse de su yeryüzü gibi anadır. Ayrıca yağmur şeklinde içinden geldiği göğe bağlıdır. Ancak Türklerin ve Moğolların dikkatini çeken asıl konu, suyun özellikle saflık timsali oluşudur. Orta Asya toplumlarının çoğunda, Oğuzlarda, Moğollarda, Sibiryalılarda, çağdaş Altaylılarda ve günümüzde Türkiye'deki bazı heterodoks topluluklarda suyun dışıyla kirlenmesi, bazen suda yıkanılması ve çamaşırlarla kap kacağın yıkanması da yasaklanmıştır (Yentürk, 2010, s. 94-102). Şüphesiz ki, bunun nedeni suyun kirlenmemesi ve sağlığın korunmasıdır.

Doğu'nun İslamiyet öncesi kültürlerinde akarsu içinde arınma düşüncesi çok eski tarihlere dek uzanmaktadır. Tarihte Hintlilerin Ganj, Asurluların Fırat, Mısırlıların Nil nehrinde yıkanmaları dinsel arınma niteliklidir; beden ve ruhları kirden, günahlardan arınmalarını sağlayan bu akarsular kutsal kabul edilirdi.

Yentürk, bu bağlamda bir ayrıma dikkat çekmektedir: "Bugün kullandığımız anlamıyla *yıkanmak* eylemi ile Eski Roma'dan başlayarak Batı dünyasının banyo'su aslında çok farklı iki temizlenme anlayışına işaret eder. Bizim anladığımız haliyle yıkanma, akarsu altında veya su dökünerek, banyo ise bir küvet ya da teknede durgun su içerisinde gerçekleşir. İslam dininde beden temizliği için kullanılan su, içilebilecek ve yemek yapılabilecek derecede temiz olmalıdır. Oysa banyo teknesi içerisinde temizlenirken kullanılan suyun üç niteliği de (rengi, tadı ve kokusu) değiştiğinden bu su artık temiz kabul edilemez. Bu yüzden hamamlarda yıkanma havuzları, yıkanma tekneleri yer almaz" (Yentürk, 2010, s. 102).

Durgun su içerisinde temizlenme, İslamiyet kadar Musevi, Hint kültüründe de yoktur; insanların kendi kirli suyunda temizlenmek fikri, bu kültür- lere son derece yabancıdır. 7. yüzyılda Suriye'nin alınışından sonra, Emevîler burada karşılaştıkları antik devirlere ait binalardan ve banyolardan ilham alarak yeni bir anlayışla camiler, saraylar ve hamamlar inşa ettirmişlerdir. Kasrû'l- Amra hamamında da görüldüğü gibi bu ilk Müslüman hamamlarının, antik geleneği devam ettiren Bizans banyolarının hemen hemen tam bir benzeri olduğu bilinmekle birlikte; onlardan farklı olarak, İslami şartlara uygun şartlarda temizlenilebilmesi için, antik devir banyolarında görülen soğuk ve sıcak su havuzlarının kaldırıldığı, bunun yerine akan su ile yıkanma usulünün konulduğu dikkati çekmektedir (Önge, 1995, s. 9).

Genel kabule göre Hicaz gibi sıcak yerlerde yaşayan Araplar hamama ihtiyaç duymamışlar, hamamı Hz. Muhammed'in vefatından sonra sahabe döneminde tanımışlardır. İslam Dinî'nin Arabistan dışında ilk önce Roma ve Bizans medeniyetlerinin tesiri altında kalan Suriye'de yayılıp-yerleşmiş bulunması sebebiyle, Müslüman ülkelerde hamamlara ayrı bir önem verilmiştir. İslam dünyası Bizans medeniyeti ile karşılaştığı zaman, dinin emrettiği temizlik ile alakası bulunan hamamların önemi daha da artmış, VIII. Yüzyılda yaşayan Emevî halifeleri tarafından Suriye'de pek çok hamam inşa ettirilmiştir. İslâm dinî maddî ve manevî temizliğin üzerinde titizlikle durmuş ve imanın yarısı kabul etmiştir. İslam bazı ibadetler için bir tür maddî ve manevî temizlenme olan abdesti, cünüplük, hayız ve nifâsın kesilmesi gibi hallerde de büyük temizlik olan guslü, yani bütün bedeni yıkamayı gerekli kılmıştır. Gusül abdesti gerektiren bir durum olmasa da temizlenmek için sık sık yıkanmak öngörülmektedir. Nitekim Hz. Muhammed "Temizlenin, şüphesiz İslam temizdir" tavsiyesinde bulunmuştur. Beden temizliği evlerde veya hamamlarda yapılmaktadır (Maccit, 2005, s. 169). Kur'ân-ı Kerîm'de çevrenin ve ibadet yerinin temizliğinden söz edilir, Allah'ın temizlik konusunda titizlik gösterenleri sevdiği bildirilir (Bakara;125, Tevbe; 108, Hac; 26) Hz. Muhammed'de "Temizlik imanın yarısıdır" (Müslim, "Tahâret", 1), "Allah temizdir, temizliği sever" (Tirmizî, "Edeb", 41), "Namazın anahtarı temizliktir" (Ebû Dâvûd, "Salât", 73; Tirmizî, "Tahâret", 3) buyurmuş; değişik vesilelerle beden ve çevre temizliğini emir veya tavsiye etmiş, bu konuda davranışlarıyla bütün Müslümanlara örnek olmuştur. İslâm'ın bu ısrarlı takibi neticesinde temizlik Müslümanların hayatına dinî yönü de bulunan bir kültür ve gelenek olarak yerleşmiş, fıkıh kitaplarının ilk bölümünü temizlik konusu teşkil etmiştir. Burada ibadetlere hazırlık mahiyetinde ve onların ön şartı olan abdest, gusül, teyemmüm gibi hükmî temizliğin yanı sıra suların temizliği, dinen ve maddeten pis sayılan şeyler, temizlenme usulleri gibi konuların da ayrıntılarıyla ele alındığı görülmektedir.

Türklerde Hamam Mimarisi ve Kültürü

Anadolu'nun fethinden önce Türklerin yaşadıkları bölgelerde de hamam kültürüne sahip oldukları hatta göçebe Türklerin "çerge" adını verdikleri tekerlekli çadır hamamlarına sahip oldukları bilinmektedir. Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubat'ın sefere çıkarken yanında "Hamam-ı Seferi" adı verilen bir çadır hamamı taşıdığı söylenir (Turan, 2003, s. 130-370). Türkler hâkimiyet altına aldıkları şehirlerde halkın faydalanması için

ve ayrıca üst düzey yöneticilerin oturdukları saraylara eski dönemlerden itibaren hamamlar yapmışlardır. Yaşadıkları evlerin içinde de ayrı bir yıkanma yeri bulunuyordu. Daha önce de zikredildiği gibi, bu geleneğin devamı sayılabilecek uygulamalar Anadolu köylerinde, hamam karşılığı söylenen “munça” veya “munçak” sözleriyle ifade edilmektedir (Öntuğ, 2013, s. 423). Tatar Türkçesinde hamam kelimesinin karşılığı da yine “munça”dır. Yıkanmak ise Çağatay lehçesinde yaş veya çiy, Moğolca’da Suya dalmak anlamına gelen Cimu kelimesinden türeyen “çimek”, şeklinde kullanılmıştır (Büyük Larousse, 1991).

Dandanakan ve Malazgirt Zaferlerinden sonra akın akın Anadolu’ya yerleşen Türkler, XI. Yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu şehirlerinde bulunan diğer antik devir eserlerdeki hamamların bir kısmını, İslâmiyet’in temizlik şartlarına uygun, yıkanmayı sağlayacak şekilde tamir edilerek kullanılmaya başlanmıştır (Önge, 1995, s. 9). Öntuğ, bu durumun sunî sıcak su ile çalışan hamamlarda çok yaygın olmadığını, fakat tabii sıcak su ile çalışan kaplıcalar için bunun söz konusu olabileceğini düşünmek gerektiğini belirtmektedir (Öntuğ, 2013, s. 423). Ülken, bunun nedenlerini şu şekilde izah etmektedir: XII. yüzyılda yani Anadolu’nun Selçuklular tarafından fethe dilmesinden kısa bir süre zarfında Bizans şehirlerinde bulunan antik hamamların plânlarından çok farklı plânda hamamlar Türkler tarafından inşa edilmiştir. Diğer taraftan Türkler Anadolu’ya yerleşmeden çok önce diğer yaşadıkları memleketlere de hamamlar yaptıkları bilinmektedir (Akt. Öntuğ, 2013, s. 423). Önge, “Türkler’in Anadolu’ya yerleşmeye başlamasıyla antik şehirlerdeki diğer yapılar gibi hamamların da İslâmiyet’in temizlik şartlarına uygun bir yıkanmayı sağlayacak şekilde tamir veya tadil edilerek kullanıldığı düşünülebilir. Ancak genellikle tabii sıcak su ile çalışan kaplıcalar veya kapalı ılıcalar için söz konusu olabilecek böyle bir düşüncenin, ısıtılmış su ile çalışan hamamlar için pek geçerli olamayacağı anlaşılmaktadır. Çünkü Anadolu’daki antik devir hamamları ile Müslüman Türklerin inşa ettiği hamamlar arasında, hem kullanım tarzı hem de mimari gelenekler sonucu ortaya çıkmış bazı farklar mevcuttur ve bu farklar çarşı hamamı dediğimiz genel hamamlarda çok barizdir. Anadolu’ya gelmeden önce Türklerin buldukları ülkelerde inşa ettikleri ve tarihî kaynaklarda adı geçen saray, tekke, han veya çarşı hamamları gibi özel ya da genel hamamlar hakkında maalesef yeterli bilgimiz yoktur” demektedir (Önge, 1988).

Hamamların şehirler açısından önemi çok büyüktür. İslamiyet’in temizliğe dönük yaklaşımları ile birlikte, halk için yapılan hamamların aynı zamanda iyi birer iktisadi işletme özelliği taşıması dolayısıyla, vakfiyelerin

yaşatılması için külliye denilen yapılar içinde mutlaka bir hamam inşa edilmiştir. Bu vakıflar hem hamamları yaşatmış, hem de hamamların geliri vakıfları sürdürülebilir kılmıştır.

Türk hamamı kavramı da bu minval üzere gelişmiştir. Anadolu'ya gelen Türklerin kendileri ile getirdikleri ve İslam ile bütünleşen hamam geleneği Roma ve Bizans geleneğinden kısmen etkilenmiş, Türk hamamı olarak adlandırılan yeni mimari ve tarz doğmuştur.

XII. ve XIII. yüzyıllarda Anadolu'da Türkler tarafından yapılmış hamamlar kendine özgü yapısal ve mimarî özelliklere sahiptir. Bu devir hamamları kullanılan suya göre, tabii sıcak su ile çalışan kaplıca hamamlar ve sunî sıcak su veya ısıtılmış su ile çalışan hamamlar şeklinde ikiye ayrılmaktadır.

Türk hamamları, yıkanma ile ilgili soyunma, aralık, soğukluk ve sıcaklık denilen dört kısım ile zemin kat planı içine dâhil edilen sıcak su deposu ve külhan olarak iki tesisat kısmı ile kendisinden önceki hamam yapılarından farklılık göstermektedir (Önge, www.acikerisim.fsm.edu.tr).

Yine Türk hamamlarında erkek ve kadın ayrımı çok büyük önem taşımaktadır. Halk Hamamı veya Çarşı Hamamı ya da Genel Hamam olarak isimlendirebileceğimiz, diğer bir guruba dahil olan hamamlar ise, köy, kasaba veya şehir halkının faydalanması için tekli veya çifte olarak yapılmış, müstakil binalardır. Hamamlara kadınların gitmesine mani bir hal yoktur. Ancak, inşa tarzı bakımından farklılıklar ve mahremiyete ilişkin düzenlemeler söz konusudur. Bu bakımdan, hamamlar çifte hamam veya tek hamam şeklinde inşa edilmişlerdir. Erkek ve kadın hamamının ayrı olmadığı "tek hamam"larda veya "kuşluk hamamı"nda erkekler gece ile sabahın erken saatlerinde, kadınlar da gündüz yıkanılırdı. Çifte hamamlarda ise, erkeklerin ve kadınların aynı saatlerde yıkanabilme imkânı vardır. Kadın ve erkekler için ayrı bölümlerden oluşan "çifte hamam"lar ile Mahallelerde sadece kadınlar için olan hamama "avret" ve çarşıda erkekler için yapılanlara "rical hamamı" denilmekteydi. Çifte hamamlarda, genellikle erkekler kısmı, kadınlarınkinden daha büyük ölçüde tutulmuş ve bunların cümle kapıları bir meydana veya ana yola açılırken, kadınlar kısmının cümle kapıları, mahremiyet düşüncesiyle talî bir yola açılmıştır.

Bazı örneklerde, erkekler ve kadınlar kısımlarının hemen hemen aynı ölçüdeki plan şemalarına göre inşa edildikleri görülür (Konya Sahip Ata, Konya Meram Hasbeyoğlu, Manisa Havsa Sultan Hamamları gibi).

Anadolu'da bilinen en eski çifte hamamlar Kayseri Küllük ve Sultan Hamamlarıdır. Selçuklu döneminin çifte hamamlarında plân tertibi, genel-

likle aradaki müşterek duvar boyunca ve her iki kısımda ardarda sıralanan soyunma, aralık soğukluk ve sıcak su deposu sıcaklık mahalleriyle bunların nihayetinde müştereken yer alan sıcak ve külhandan ibarettir. Bu şema sonraları XV. ve XVI. yüzyıllarda da tekrarlanmış olmakla beraber, bazı farklı tertiplerin de denendiği görülmektedir. Bilhassa XVI. yüzyılda İstanbul'da Mimar Sinan tarafından tatbik edilmiş olan bu değişik tertiplerden biri, sıcaklıkların müşterek bir duvardan itibaren her iki kısımdaki mahallerin aynı doğrultuda fakat birbirine zıt istikametlerde sıralanmasıdır. Bu tertipte sıcak su deposu ve külhan bir yana alınmıştır. Ayasofya Haseki, Fındıklı Molla Çelebi, Aksaray, Kızlarağası Hamamlarında bu tertip görülür. Az rastlanan diğer bir tertip şekli de, sıcak su deposu ile külhanın köşesini teşkil ettiği bir dik açının kenarları boyunca, her iki kısımdaki mahallerin sıralanmasıdır (Muhtemelen XIV. Yüzyılda çifte hamam haline getirilen Konya Türbe Hamamında Edirne'de XV. Yüzyıla ait Gazi Mihal Bey Hamamı'nda Bozöyük'te XVI. yüzyıla ait Kasım Paşa Hamamı'nda olduğu gibi) (Önge,1988).

Önge, Türklerin yaşadığı coğrafyalardaki ve İslam toplumlarındaki bazı hamamlara ilişkin bilgi aktarırken şu örnekleri vermektedir: "İran'da, Kirma'nın güneyinde Nigar'da bulunan Büyük Selçuklular'dan kalma hamam, kısmen Suriye'deki Memlûk hamamlarını hatırlatan fakat bilhassa sıcaklığının mimari kompozisyonu ile Anadolu Türk hamamlarına yakın benzerlik gösteren bir plâna sahiptir. Suriye'de XII-XIII. yüzyıllarda inşa edilmiş Buzûriye, El Afif, Sitti Hadra, Eş-Şaîfî Hamamları gibi büyük halk hamamları da, genellikle dört eyvanlı soyunma mahalleri, merkezî mekânlar etrafında radyal bir tertiple nişleri ve halvetleri ihtiva eden geniş ılıklıkları, Roma Hamamlarını hatırlatan sıcaklıkları ve çift kazanlı sıcak su depoları ile, Anadolu Türk Hamamlarından ayrı özellikler gösterirler. XII-XIII. yüzyılların hamam mimarisinde antik geleneklerin ısrarla yaşatıldığı Şam'daki bu örneklerle mukabil, Suriye'ye çok yakın olan Güney-doğu Anadolu'daki Mardin'de yine aynı yüzyıllarda yapılmış Sitti Radviyye ve Yeni Kapı Hamamları gibi Artuklu eserlerinde, kubbeli bir merkezî mekâna göre aksiyal eyvanlı ve köşe halvetli, haçvarî sıcaklık şemasının tatbik edilmiş bulunması dikkat çekicidir" (Önge, 1988).

Yine Önge'nin tespitlerine göre, Anadolu'nun antik devir kaplıcalarının bugün pek azı ayakta. Bunlardan yıkılanlarının yerlerine, kısmen eski temellerinden istifade edilerek Selçuklular zamanında yeni kaplıcalar yapılmıştır. Yoncalı, İlgin kaplıcaları bunlara örnek gösterilebilir. Antik devir kaplıcalarının, kısmen muhafaza ve tamir, kısmen de yeniden inşa edilmek suretiyle değerlendirilmelerine daha sonraki yüzyıllar boyunca da devam

edilmiştir (Bursa Eski Kaplıca, Ankara Sey Köyü Kaplıcası gibi) (Önge, 1988).

Anadolu'daki Türk hamam mimarisi içinde soyunmalık, ılık, sıcaklık, külhan bölümlerinden oluşan bir tarz gelişmiş; bu planlar Selçuklu Devleti sonrası oluşan Beylikler döneminde de, Osmanlılar zamanında da muhafaza edilmiştir.

Diğer yandan özellikle Osmanlılar döneminde Anadolu'daki hamamların şu şekilde tasnifi mümkündür: Halkın gittiği Şehir Hamamları, Umumi Hamamlar, Çarşı veya Halk Hamamları olarak nüfusun yoğunluğu ve ihtiyaca göre yapılan tekli veya çifte hamamlar, ikinci olarak Saray ve konaklara inşa edilen hamamlar ve üçüncü türde de kaplıca veya ılıca denilen yapılar (Meriç, 1990, s. 112). Konak ve saray gibi yapıların dışında daha küçük evlerde basit ancak oldukça işlevsel bir görev üstlenen gusülhane denilen yapılar da mevcuttur (Tuluk, 2010, s. 61).

Erkek ve kadınların kullanabileceği şekilde tasarlanan umumi hamamların Osmanlı toplum hayatında çok önemli bir yeri vardır. Hamamlar, temizliğin yanında doğum, evlilik, sünnet gibi birçok sosyal olaya da mekân teşkil ederek kültürün önemli bir parçası olmuştur.

Bu mekânlarda yaşananlar, toplumsal hafızada tazeliğini korumuştur. Bu hayat tecrübeleri, zamanla çeşitli âdet ve inançlarla birlikte toplumda hamamla ilgili bir kültür birikiminin doğmasını sağlamıştır. Bu tecrübeler, bugün bile halk arasında "hamam kültürü" olarak adlandırılmaktadır. Hem bir toplumsal ihtiyaca cevap veren hem de toplumsal ilişkilerin gelişmesinde çok önemli roller üstlenen hamam kültürü, Anadolu'nun birçok yerinde hâlâ canlı bir şekilde yaşatılmaktadır.

Hamam ile ilgili pek çok atasözü ve terim kültürümüzde yaşamaktadır. Pek çok olayı betimlemek için bunlardan hala istifade edilmektedir. Sözelelimi çok sıcak bir yeri ifade için "hamam gibi", bazı işlerde ister istemez masraf etmek gerektiğini anlatmak için "hamama giren terler", bir konu ile ilgili hiçbir gelişme değişme olmadığını anlatmak için "eski hamam eski tas", yıkanma ihtiyacını özellikle cünüplükla ilgili olarak ifade etmek için "hamamcı olmak", bir olayla ilgili göstermelik bir tedbir veya cezalandırma işlemi için "hamamın namusunu kurtarmak", zenginleşmeyi ifade için "han hamam sahibi (olmak)", fakirlerin evliliğine itiraz için "iki çıplak bir hama ma yakışır", kadınların zenginliği dolayısıyla evlilik için tercih edilmesini tenkit için "karı malı hamam tokmağıdır", sonradan görmeliği beyan için "külhancının beyliği hamamcılık demişler", görkemli ve büyük bir iş yapmayı ifade için "yedi kubbeli hamam kurmak", herhangi bir yerden tama-

men ayrılmak için “tası tarağı toplamak”, bir konuda mesleki adaba ve ah-laka, duyarlılığa dikkat çekmek için “berberin solumazı tellağın terlemezi kahvecinin söylemezi”, yine cimrilik ve adaba uygun davranmakla ilgili “hamam suyu ile misafir ağırılanmaz”, bir kişinin asaletini ifade için “ha-mamda kurnası düğünde sediri belli”, hamamın akustiğine de telmihen yüksek çıkan sesi ifade için “hamam kubbesi gibi er sesi aksettirir”, sonra-dan görmeliği ifade için “düğüne gider zurna beğenmez, hamama gider kurna beğenmez” gibi birçok atasözleri ve deyimlerimiz bulunmaktadır.

Ayrıca, Divan şiirinde, Osmanlı toplum hayatında önemli bir rolü olan hamamla ilgili birçok kelime ve tabiri bulmak mümkündür. Divan şairleri için hamamlar, özellikle kış mevsimlerinde, bir araya gelip eğlenerek sohbet meclisi kurdukları başlıca mekânlar arasında karşımıza çıkar. İçinde yaşa-dıkları toplumun birer ferdi olan divan şairleri için sosyal hayatın önemli bir parçası durumundaki hamam ve hamam sefaları, zaman zaman şiir için vazgeçilmez bir malzeme teşkil etmiştir. Eski hayatın zevkleri arasında mü-him bir yer tutan hamam, hemen her şairin Divanında -en ağır başlı Osman-lı toplum hayatının vazgeçilmez bir toplumsal eğlence ve temizlenme mekânı olarak karşımıza çıkan hamamlar ve bunların temelinde oluşan kültürel birikim, kendileri de buraların müdavimleri arasında olan ve bura-larda eğlence ve şiir sohbetleri yapan divan şairleri için vazgeçilemeyecek ilham kaynaklarından biri olmuştur. Sadece sohbet edip eğlenmenin yanun-da pek çok spekülasyonlara ve renkli dedikodulara da sahne olan bu ilginç mekânın macerası, her yanıyla şairler kadar, okurların da ilgisini çekmiştir. Doğal olarak, yalnızca erkeklerin macerasının yer aldığı erkek hamamların-da yapılan eğlencelerin kimi zamanlarda aşırılığa kaçması, günlerce süren dedikoduları, hatta bu dedikoduların sonucu olarak hamamların bir emirle bir gecede yıktırılması, ilgi çekici önemli olaylardandır (Kaplan, 2010).

Divan şairleri, mensup oldukları edebiyatın kurallarına da bağlı kalarak hamamlarda yaşayıp gördüklerini ve buralarda kullanılan birçok eşyayı, çeşitli tasvirler içinde onlara birtakım anlamlar yükleyerek değişik şekiller-de şiirlerinde başarıyla kullanmışlardır. Bu kullanım, tamamen hamamı konu alan müstakil şiirler şeklinde olabildiği gibi beyitler şeklinde de kar-şımıza çıkmaktadır. Divan edebiyatında, çeşitli nazım şekilleri içerisinde hamam ve hamam eğlencelerinin konu alındığı şiir türüne ise hammamiye, bu şiirlerin toplandığı eserlere ise ‘hammâmnâme’ denir. Daha çok mesne-vilerde bir bölüm veya pasaj halinde bulunan eski hayatın zevkleri arasında önemli bir yeri olan hamam sefalarının anlatıldığı hamam-nâmeler de ya-zılmıştır. Türk edebiyatında bu türde ilk hamam-nâmeye 16. yüzyıl şairle-

rinden Deli Birâder namıyla meşhur olan Gazâlî'nin eseridir. Şair, Kaplıca-nâme adıyla 25 beyitlik bir şiir yazmıştır (Kaplan, 2010). Minyatürlerde de hamam ve hamam yaşamını konu alan tasvirlerle sıkça yer verilmiştir.

Evliya Çelebi, Seyahatnâme'de esnaf grupları arasında 'hamamcılar esnafı' başlığı ile hamam çalışanlarından bahseder: "Zengin ve iyi kimseler diye nitelendirdiği hamamcılarının pîrlerinin Osman oğlu Muhsin, tellâkların pîrlerinin Ubeyd-i Mısrî ve nâırların pîrlerinin ise Kasım oğlu Mansûr olduğunu kaydeder" (Akt. Türkan, 2009: 163). Türk hamamı, bir hamam macerasının konu edildiği "Çifte Hamamlar Oyunu" ile Karagöz'ün, "Hamam" adını taşıyan oyunla Orta Oyunu'nun repertuarı olmak üzere geleneksel Türk tiyatrosunun da öğeleri arasında yer alır. Türk halk edebiyatı ve folklorunda da hamam çeşitli işlev ve özellikleri ile manilerden türkülere, halk hikâyeleri, menkıbe, efsane ve masallara kadar sayısız türde kendine yer bulur. "Türk hamamı" ve hamam kültürünün karşımıza çıktığı bir diğer önemli yer de masallardır. Hamam, burada da farklı işlevler üstlenerek karşımıza çıkar. Bu işlevlerden, masallarda tekrarlanma sıklığı açısından Türkan'ın (2009, 163) tespitleri şöyledir:

- Hamamda yıkanma
- Hamamda çalışma
- Hamam yaptırıp haber alma
- Hamama toplayıp işaret arama
- Hamam vasıtasıyla tuzağa düşürme
- Hamamda doğum
- Gizlenmek için hamama dönüşme
- Hamamda yıkanarak şekil değiştirme
- Hamamda tedavi
- Hamamda kız beğenme
- Gelin hamamı
- Hamamda kız beğenme

Osmanlı toplumunda hamamlar, kadınların sosyal hayatı bakımından çok daha fazla önem taşımaktadır. Özellikle kadınların toplandığı, sohbetlerin ve eğlencelerin yaşandığı, güzelleştikleri, erkek annelerinin oğullarına kız beğendiği güncel olaylardan haberdar oldukları mekânlar olan hamamlar, gelenekleri ile de farklı bir önem taşımaktadır. Hamamlar, Osmanlı döneminde ev dışı yaşamı kısıtlı olan kadının dışarı çıkması ve eğlenmesi için en mühim mekânlar haline gelmiştir. Hamam sefası sözü de buradan doğmuştur; hanımlar genellikle yirmi kişilik gruplar halinde haftada en az bir defa

toplanıp hamama gider; sabah saatlerinde gidilen hamamdan akşam saatlerinde dönerlerdi. Hamamlara gidiş amacı öncelikli olarak dinen temizlenmek olup, bunun yanında güzelleşmek, sohbet etmek için de gidilen yerlerdi. Burada kadınlar vücutlarına bakım yapar, keselenip ovalanır, saç ve ayak bakımı yaparlardı. Kimi saçlarına kına yakar, uzun uzun tarar ve örerdi. Bu uygulamalar için bütün bir gün hamamda geçirilirdi. Kadınlar, uzun zaman kaldıkları hamama giderken, birbirinden farklı hamam bohçaları hazırlamaktaydılar. Bohçanın içinde futalar, Bursa işi peştamal, lif, kese, havlular, yemeni, sabun, kına, hamam tası, çevre, güzellikleri için kullanacakları rastık, tarak, ayna gibi hamam malzemeleri ve ayrı bir bohçada temiz çamaşırlar bulunmaktaydı. Nalınlar, hamamda bırakılıp, ana kadına teslim edilmekte, bohçalar ise halayığa verilerek hamama önceden gönderilmekteydi. Hazırlanan bohçalar hamama gelenlerin sosyal statülerini sergilediği için bunlara önem verilmekteydi. *Bohçalar*; sim ve farklı motiflerden özenle işlenmiş olup, kadife, atlas ve ipek kumaşlardan yapılmış kare şeklindeki örtülerdi. *Futalar*; kadın ve erkeklerin mahrem yerlerini örttüikleri ve kurulandıkları, ipekli ve pamuklu dokumadan yapılmış örtülerdi. *Çevreler*; dört kenarı işlenmiş, yıkanma bittikten sonra saçın ıslaklığı alınıp başa sarılan ince pamuklu dokumadan yapılmış tülbentlerdir. *Nalınlar*; sahiplerinin ekonomik durumunu yansıttığı, kimi gümüş kaplama, kimi sedef ve fildişi kakmalı, Osmanlı döneminde her kesimden hanımın sahip olduğu bir çeşit ayakkabıdır. Sabunlar da çok önemlidir. Çünkü sabunlara ahşap damgalar ile yapılan firmanın ismi yazılmaktaydı. Hamam daveti verenler özel kokulu sabunlar yaptırarak, davetlileri sabunla davet ederlerdi. İşlemeli, pamuklu dokuma uçları renkli ipek, iplik ve simle işlenmiş *havlular* hem gelin hamam bohçalarının hem de varlıklı hanımların bohçalarının olmazsı olmazlarındandı. Hamam bohçasının olmazsı olmazlarından biri de kimi gümüş kimi bakır kalaylı fakat üzerinde farklı motiflerin bulunduğu kurnadan su dökünmeye yarayan hamam tasıdır. Diğer malzemeler gibi *hamam tası* da sahibinin zevkini, varlığını, sosyal durumunu simgelediğinden gümüş ve özel yapılmış olanlarını özel günlerde Özel kişiler kullanmaktaydı. Hamamların simgesi olan tellaklar da, Osmanlı döneminde törenle kalfalık görevine getirilmekteydi. Önce ustalarından onay almaları gerekmekteydi. Bu törende siyah bir peştamal giyip önce hamamcı ağasını yıkayıp, sonra hamama gelen özel müşteriyi yıkayarak çalışmaya başlamaktaydılar (Bozok, www.sbe.balikesir.edu.tr).

Weber’de yine hamamın kadınlar için sosyalleştirici bir mekân olarak rolüne dikkat çekerken şunları aktarır: İstanbul’daki büyük hamamlar kadın-

lar için sosyal bir yerdi. Her türlü yenilik, yemek reçeteleri moda ve dedikoduyla burada yapılıyordu. Bazen kavga çıktığı havada takunyalar ve hamam tasları uçuyordu. Hamam tasları da sahibinin zengin veya fakir olduğunu gösteriyordu. Zenginlerin altın su tası içinde hareket eden bir balık bulunuyordu. Fakirler ise ucuz metalden yapılmış taslar kullanıyorlardı. Peştamallarda aynı duvarda zenginler ipekten, fakirler ise pamuktan yapılmış peştamallara sarınıyordu. İstanbul'da 1718 senesinde ziyarete gelen Lady Montague bir gelin hamamını Paris'e yazdığı mektuplarda bunu överek anlatıyordu. Haremdeki hanımların cilt güzelliği ile tanındığını herhalde sık gittikleri hamamdan ötürü olduğuna inanıyordu. Aynı zamanda Paris'te kadınlar ve erkekler yıkanma yerine pudralanıyorlardı. Topkapı sarayını gösteren resimlerde Sultan en sevdiği kadınlar tarafından yıkanıyor. Birçok cariyeleri hizmetçileri ellerinde havlular, meyveler, parfümlerle bekliyorlar. Haremdeki kadınlar birlik olup bir sultanı hamamda boğuyorlar ve bunun bir kaza olduğunu söylüyorlar. Bunun üzerine Padişahlar Topkapı sarayında demir kapılı bir hamam bölümü yaptırıyorlar. Kendileri başını yıkamak için bu bölüme girip yalnız kafasını sabunluyordu. 1874 senesinde Padişah Abdülaziz Çırağan sarayını yaptırmıştı. Barok ve Rokoko sitili olan bu sarayın birde muazzam bir hamamı vardı. Bu hamamda yabancı devlet adamları yıkanmış ve çok memnun kalmışlardı (Weber, 2012).

Hamamlar içe dönük yaşayan Osmanlı toplumunun her kesiminin aslında bir nevi sosyalleştiği alanlardır; yıkanma, temizlenme, tedavi amaçlı kullanımlarının yanı sıra aynı zamanda kız beğenme, nişan, asker uğurlama, bayram karşılama (arefe günü), gelin, güvey hamamı gibi etkinliklerin yapıldığı eğlence mekânları olmuştur. Türk hamamı, dört yanı çevrilmiş işlemeli duvarlar ve kubbeli yapısıyla sadece temizlenmek için yıkanılan bir yer değil, aynı zamanda toplumsal hayatın vazgeçilmez bir parçası olup, tellaği, natırı, külhanbeyi ile yaşayan ve kuşaklar boyu aktarılan bir kültürün simgesidir. Yine, "Gelin hamamı", "loğusa hamamı", "nişan hamamı", "asker hamamı", "sünnet hamamı", "arefe hamamı" gibi ifadeler hep bu kadim geleneğin ürünleridir. Kadınlara göre daha sınırlı olmak kaydıyla, erkeklerin de toplu hamam sefaları olduğu, özellikle yangın söndürme görevli tulumbacıların yangından sonra hamam kapattıkları da bilinmektedir (Eyice, 1997, s. 420-430).

Hamamların sosyal tabakalaşmaya göre dönük yönünü de Evliya Çelebi'de görmekteyiz. Evliya Çelebi, İstanbul hamamları ile ilgili bilgi verirken hangi hamamın hangi toplumsal ve mesleki kategoriye tahsis edildiğini anlatır: Buna göre, Ayasofya Hamamı, meşayih-i kirama (büyük zatlar, veli-

ler), Bostancı Hamamı bostancılara, Cumapazarı Hamamı pazarcılara, Çinili Hamam nakkaşlara, Yeni Odalarbaşı Hamamı yeniçerilere, Cerrahpaşa Hamamı cerrahlara, Aksaray Hamamı saraylılara, Sultan Beyazıt Hamamı velilere, Sultan Süleyman Hamamı şairlere, Haydarpaşa Hamamı dervişlere, Balat Hamamı hanendelere (şarkıcı), Kadırga Limanı Hamamı gemicilere, Küçük Ayasofya Hamamı imamlara yoğun olarak hizmet vermiştir (Yaman, 2010, s. 6-7).

Hamamların toplumsal hayat içindeki çalışma düzeni esnaf loncası ve muhtesipler (zabıta) tarafından denetlenmiştir. Buralarda ahlaka aykırı davranışlar tespit edildiğinde veya kurallara uymayan hususlar meydana geldiğinde devreye girmişlerdir. Örneğin, hamam duvarlarına resim asmak, ahlak dışı masaj yaptırmak veya fuhuş yasak idi. Yine belirlenen ücretler dışında müşterilerden ücret talep edilemezdi. Keza hamamlarda hırsızlık, soygun gibi hadiseler meydana geldiğinde müşterinin zararının tazmini hususu önem taşırdı.

16. yüzyılda, hamamların işleyişi üzerine en doyurucu bilgiler bu yüzyılın ilk yarısında sarayda görevlendirilmiş Bassano da Zara tarafından verilmektedir. Zara, bu dönemin hamam hayatını aynen şu şekilde tasvir etmektedir: Hamama giren önce hamamın bakıcısıyla konuşur, sonra da yüksekçe bir yere oturan giriş parasını alan görevliye uğrar. Bundan sonra soyunur. Ancak soyunurken her yerini göstermemeye, peştamalsız ortaya çıkmamaya dikkat etmelidir, yoksa müşteri hamamdan dışarı atılır. Soyunduktan sonra müşteri üzerinden çıkardıklarını katlayıp koyar. Üzerine de sarığını, başlığını bırakır. Bunlara bakmak için birini peylemek gerekmektedir. Gömleğini çıkartmadan önce hamamdan müşteriye büyük bir peştamal verilir, müşteri bununla örtünür. Bundan sonra hamamın birinci kesimine girilir.

“Buradan hamamın büyüklüğüne göre 15 kadar görevli vardır. Bunlar; traş eden, masaj yapan, yıkayan görevlilerdir. Bundan sonra çeşitli odalara gelinir, her biri bir öncekinden daha sıcaktır, bunların her yeri güzel mermerle döşenmiştir. Bunların her birinde iki su borusu vardır, birinden sıcak diğerrinden soğuk su mermer kurnalara akar. Taşan sular yerdeki deliklerden gider. Buradan hamamın ana kesimine gelinir, çok geniş olan bu kesimin yerleri, üzerinde düşmeden durmanın zor olacağı kadar cilalı mermerle kaplıdır. Burası da öteki odalar gibi kubbelidir, burada camdan ufak pencereler vardır, sıkıca kurşunla çerçevenmiştir. Orta kubbe çok yüksektir. Kışın hamamlar gece yarısı ısıtılır (yazın herkes soğuk su dökünür) böylece çok odun yakılmamaktadır. Odun olarak insanın beli kalınlığında çam kütükleri ve az sayıda meşe kullanılır. Odanın ortasında mermerden dört köşe bir taş vardır. Bu damarlı bir somaki taşı olup dört parmak kalınlığında, bir insan boyu uzun-

luğunda ve yerden bir karış yüksekliktedir. Dört mermer top üzerine oturtulmuştur. İçeri girenler bunun üzerine boylu boyunca yatarlar. Bir masajcı müşterinin kollarını gererek çeker. Sonra tersine döndürerek gene müşterinin kollarını bir 'Herkül' gücüyle çeker. Buradan kalkınca müşteri istediği bir bölüme geçer. Odaların sıcaklığı değişik olduğundan herkes kendisine uygun sıcaklığı seçebilir. Merkezdeki yerin çevresinde süslü güzel hücreler vardır. Bunların her birinde bir kurna ve buna akan biri sıcak öteki soğuk bir musluk bulunmaktadır. Müşteri istediği kadar su kullanabilir, iki musluğun ayarını sıcak ettikten sonra açık bırakır. Bundan sonra kurnanın bitişiğindeki yere uzanır, buradaki görevli ona tasla su döker, bir başkası da yıkar. Eğer yeterince görevli yoksa bir görevli hem su döker hem yıkar. Parası olmayanlar kendileri yıkanır. Genellikle görevliler bahşiş koparmak için paralı kimselerin hizmetine koşarlar. Koyu, kalınca bezden yapılmış bir kese ile keselerler, eğer müşteri sabun getirmemişse hamam sabun vermez. Tıraş olmak ya da kıllarını aldurmak isteyenler için hamamın özel görevlisi vardır. Kıl almak için özel bir macun vardır. Türkler bedeninin belli yerlerinde kıl kalmasını istemezler. Kadınlar bu konuda daha titizdirler. Bu iş de bittikten sonra daha önce giyilen peştamal çıkarılıp futa denilen bir başka peştamal giyilir. Bir görevli müşterinin arkasından bir leğenle onun ayaklarını yıkar. Bundan sonra müşteri eşyalarını bıraktığı ilk odaya gider. Nemli olduğu için burada ateş yakınında eşyaları kurutulmaktadır. Orada otururken gene görevliler müşterinin ayaklarını yıkar. Bunu yapana müşteri teşekkür anlamında sağ elini başına ve sonra ağzına götürür. Bundan sonra hizmet edenlere bahşiş verilir. Belli bir ücret yoktur, kimi bir, iki, üç akça verir, fakat çoğunlukla dört akça verilir" (Korkmaz, 2010).

Günümüzde de kuşkusuz ki hamamların işleyişi benzerlik göstermektedir. Ancak, şimdi hamamları çok daha sıhhi ve kompleks yapılara dönüştüğü, müşterilerine sağlık ve temizlik temelli pek çok hizmeti sunduğu açıktır. Özellikle kaplıca ve spa türü hamamların lüks otel kompleksleri içinde turistler ağırlıklı olmak üzere hizmet verdiklerini hatırdan çıkarmamak lazım.

Alman Generali Helmuth von Moltke'in,1835 yılında Osmanlı toprakları içinde yaşadığı bir hamam macerası çok ilginçtir:

"İki gün boyunca at üstünde yolumuza devam ettikten sonra Şumnu'da kervansaraya geldik. Attan inince bacaklarımı hissetmeyecek kadar yorgundum. Soğuk ve açlıkta üstüne gelince perişan bir halde Türklere görünmüş olacağız ki bize hamama gitmemizi tavsiye ettiler. Ben hamam diye bir yer duymamıştım. Merak edip bir bakalım dedik. Önce soğuk bir yere girdik. Ortada fıskiye bir havuz vardı. Etrafta üstleri incecik örtülü nargile içip keyif yapan adamlar gördük. Sırtımdan buz gibi aktı. Zaten üşüyorduk, böyle soğuk bir yerde soyunmaya hiç niyetim yoktu. Nerede yıkanacaktık, ortalıkta küvette yoktu. Bizi içeriye aldılar. Burası tavanı alçak ve içerisi sıcaktı. Soyunup peş-

tamallara sarıldık. Başımıza da bir havlu bağladılar. Üçüncü sıcak ve kubbeli bir yere götürüldük. Yerler çok sıcaktı, ayaklarımıza takunyalar giydik. Orta yerdeki göbek taşına yattık. Bir tellâk gelip bize masaj yapmaya başladı. Üstümüze çıkıp her tarafımızı çekıştirdiler, kıkırdattılar. Her seferinde gülüyorduk bu duruma. At sırtında hissettiğim ağrıları birden kaybolmuştu. Tellâk ellerine vurup bittiğini anlattı ve bizi daha küçük ve daha sıcak bir köşeye götürdü. Şimdide Türkiye’de atlara uygulanan tımar fırçası gibi bir kese ile yukarıdan aşağıya kadar keselendik. Diyebiliriz ki kese yapılmamış insanlar hiç doğru dürüst yıkanmış sayılmaz. Daha sonra bir hamam tası içinde mis kokulu köpüklü sabun suyu ile sabunlandık ve ılık sularla arındık. Tellâklar ateş üzerinde ısıtılmış kuru havlularla gelip bizi girişteki gibi sardılar. Birbirimize bakıp gülüyorduk. Girişte gördüğümüz adamların yanında yer aldık. Çok keyifliydik. Cildimiz temiz ve yumuşaktı. Hamama gittiğimize çok memnun kaldık. Ertesi sabah sanki hiç yorulmamış ve dünyaya yeni gelmiş gibi kendimizi iyi hissettik ve yolumuza devam ettik” (Weber, 2012).

Hamamların sosyalleşme mekânları olmalarının yanı sıra zaman zaman bazı sosyal sorunların kaynağı olarak görüldüğü de olmuştur. Hamam külhanlarında yatıp kalkan, kimsesiz genellikle de aileleri, anne babaları olmayan, kendilerine özgü konuşma, yürüyüş ve davranışları dolayısıyla külhanbeyi olarak adlandırılan kesimin günlük hayat içerisinde halkı canından bezdirecek kadar çok problemler üretmeleri, soygun ve hırsızlıklarda elebaşısı haline gelmeleri, esnafı tedirgin edici eylemlerinin çoğalmasa gibi nedenlerle hamamlar ve külhanbeylerinin sıklıkla devam etmelerinden dolayı kahvehaneler ve eğlence mekânları gittikçe toplumun gözünden düşmeye başlamıştır. Yine Patrona Halil İsyanı da hamamlara yaklaşımlarda etkili olmuştur.

Patrona Halil İsyanı (28 Eylül 1730), elebaşısının isim ve mesleği sebebiyle bir halk hareketi gibi algılanır. Patrona Halil’in Bayezid Camii Hamamı’nda tellâklık yapması sebebiyle ayak takımından birisi olduğu zannedilse de aslında o, bir yeniçeridir ve 17. Ağa Bölüğü’ne mensuptur. Diğer pek çok yeniçeri gibi ikinci bir iş yapmaktadır. Başka bir görüşe göre, kendisi kaptan-ı deryanın yardımcılarından 'Patrona'nın gemisinde levend olarak görev yaptığından bu lâkabı almıştır. İsyân hareketi, devlet adamlarının sayfiyelerde bulunduğu ve İstanbul'un nispeten sakin olduğu eylül sonlarında gerçekleşir. Bu sırada padişah ve önemli devlet erkânı İran üzerine yapılacak sefer-i hümayûn için Üsküdar'a dikilen sancak-ı şerifin yanında, ordugâhta bulunmaktadır. İstanbul kaymakamı gereken tedbirleri ânında ve cesaretle alamadığı için isyan gittikçe büyür. Hapishanelerdeki mahkûmlar salıverilir. İsyân duyan padişah Topkapı Sarayı'na gelir. Asile-

re karşı sancak-ı şerifin çıkarılması da bir netice vermez. Bu esnada asilerden, otuz yedi kişinin kendilerine verilmesi talebi gelir. Her ne kadar başlarda isyan padişaha değil de sadrazama karşıymış gibi gösterildiyse de, aslında durum öyle değildir. Damat İbrahim Paşa ve damatları Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa ile Sadaret Kethüdası (içişleri bakanı) Mehmed Paşa'nın idam edilerek asilere teslimi de isyanı sona erdirmez ve Sultan 3. Ahmed, 34 yaşındaki yeğeni Mahmut lehine saltanattan feragat eder. İsyanın elebaşları önemli görevlere getirilir, Lâle Devri'nde inşa edilen yüzlerce saray ve konak yıkılır, önemli devlet adamlarının ikametgâhları yağmalanır. Patrona Halil, Yanaki adındaki bir Rum kasabı, Boğdan (Moldovya) Prensi yaparak Romanya'ya gönderir, kendisi de Divan-ı Hümayun toplantılarına zorla katılarak o güne kadar görülmemiş serkeşlikler sergiler. Yeni padişah onları tepelemeye muvaffak olana kadar, asiler kırk altı gün boyunca devlet çarkını istedikleri gibi çalıştırır. Patrona Halil İsyanı; asker kökenli bazı kimselelerin ayak takımını da kışkırtarak başlattığı, ulemadan bazılarının ve Damad İbrahim Paşa'ya düşman bir kısım devlet adamlarının yardımlarıyla büyüyen, kabiliyetsiz idarecilerin zamanında önlem alamadığı için çığırından çıkan bir harekettir. On iki yıl devam eden ve bütün olumsuzluklarına rağmen bir îmar ve restorasyon dönemi olarak da kabul edilebilecek "Lâle Devri" bu isyanla sona erer.

Ancak, bir dönemi sona erdiren bu isyan diğer yandan toplum nezdinde hamamların daha sıkı kontrol altına alınmasına ve fesat yuvaları nazarı ile bakılmasına da yol açar.

Sonuç

Bütün buraya kadar aktardıklarımızdan da görüleceği üzere, temizlik ve arınma kültürü tüm inanç sistemleri bakımından çok büyük bir önem taşımaktadır. Bunun için de su ile ilgili mekânlar oluşturulmuş, bu mekânlar tarih boyunca milletlerin kendi gelenek, görenek ve kültürleri ile yoğrularak değişik formlarda günümüze intikal etmiştir.

Anadolu'da su mekânları hem mimari bakımdan, hem de rol ve fonksiyon bakımından Türk ve İslam kültürü ile yeniden şekillenmiştir. Roma, Bizans dönemlerinden kalan yapılar ve alışkanlıklar Türklerin ve özellikle de İslam anlayışının gereği olarak yeniden formatlanmış; pek çok yerde de özgün hamamlar oluşturularak insanların hizmetine sunulmuştur. Kuşkusuz ki, ilk amacı arınma ve temizlik olan hamamlar; bu yönleri dışında da toplum hayatında önemli görevler üstlenmişlerdir. Kadınların dar sosyal hayatlarında dışarı açıldıkları, çevreleri ile irtibat kurdukları çok önemli ve

özel mekânlara dönüşmüşlerdir. Hemen her vesile ile kadınlar hamamlarda bir araya gelip, aslında sadece kendi hayatlarının değil, toplumsal hayatın devamı için de çok önemli olan kız beğenme benzeri yeni aileler kurulmasına dönük ilk adımları burada atmışlardır. Hamamlarda eğlence de yine çok önemli olmuş; erkek hamamlarında da kadın hamamlarında da müzik, yeme içme gibi fiiller hamam ritüellerinin mühim tamamlayıcıları haline gelmiştir.

Türk ve İslam coğrafyasında suya bağlı temizlik canlı, akarsu kullanımı dolayısıyla sağlık açısından çok müspet neticeler verirken, özellikle Orta Çağ Avrupası'nda küvet ve durgun su kullanımı ile birlikte mekânın kadın ve erkek birlikte paylaşımı sonucu firengi ve veba gibi hastalıkların yaygınlaşmasıyla, kimi kilise adamlarının yönlendirmesiyle sudan ve su mekânlarından uzak bir hayat yaşanan uzun dönemler olmuştur. Nitekim Avrupa'nın su ile sağlık ve temizlik ile irtibatını yine Türk İslam hamam mimarisi ve kültürü sağlamıştır. Seyyahlar, tüccarlar, diplomatlar üzerinden Avrupa ülkelerinde yayılan Türk hamamının şöhreti ve insan üzerindeki olumlu etkileri üzerine bilgiler yeniden dünyanın suya olan ilgisini celbetmiş; hatta başta İngiltere olmak üzere Avrupa'nın ve şimdi de dünyanın birçok ülkesinde Türk Hamamı adlı temizlik ünitelerinin açılmasına yol açmıştır.

Ancak, hamamların toplumsal ve sosyal hayat içindeki rolü ve fonksiyonunun tamamı ile sürdürdüğünü söyleyebilmek zordur. Gelişen teknoloji ve altyapı çalışmaları ile her evin içine soğuk ve sıcak su tertibatı kurulması, banyo anlayışı ile birlikte hamamlar en birinci fonksiyonları olan temizlik ve arınma bakımından önemini yitirmişlerdir. Ancak, hamamların sağlık açısından ilgiyi korudukları alan olan kaplıcaların/ılıcaların hala revaçta olduğunu söylemek lazımdır.

Hamamlar için de özellikle büyük ve turistik şehirlerimizde ayakta olan ve bakım görenlerinin yabancılar açısından oriental bir merak ile ilgi gördüklerini söylemek mümkündür. SPA (Salus Per Aquas = Suyu Gelen Sağlık) merkezleri hemen hemen her büyük otelin en önemli bölümü haline gelmiştir. Ancak, bu merkezlerin sadece ülkemizde değil tüm dünyada yaygın olduğunu da gözden kaçırmamak lazımdır.

Türk hamam geleneğini ve kültürünü yaşatabilmek için turizm temelli yaklaşımların artırılması gerekmektedir. Türk hamamının tarihi ve kültürel motifleri unutulmaya yüz tutan yönleri de dikkate alınarak yeniden kolektif hafızada canlandırılmalı ve hamam gelenek ve ritüellerinin yaşatılması için toplumsal farkındalık oluşturulmalıdır.

Extended Abstract

The Importance of the Public Baths as a Physical and Spiritual Cleanliness in the Historical Course of Existence and Purification in the View of Communication

*

Zakir Avşar
Gazi University

Servet Avşar
Researcher, Writer

Public baths appear to be a center of spiritual purification and a social gathering place in addition to having played an important role in history for the physical cleanliness of people.

The use of water is a purification to get rid of the dirt and filth from peoples' skin. For this purification, it is necessary to built facilities and conditions with water. Due to the weather conditions when the heat starts to drop in certain seasons in different geographic places, it becomes necessary to built certain type of buildings to heat the water and interiors for taking bath. In the historical process, we can follow the construction of these kind of buildings.

Various considerations needed to decide for constructing such bath places such as nearness of water source, conditions of the daily life in the cities for the amount of water to be used. The places near forests have been preferred by people in otder to get wood eaisily for heating the water.

The architerture of the bath houses show differences in history. The Roman and Byzantenanian period beth houses have been constructed with different type of social needs. Although the main goal has been purification, yet the bath houses have been used for sports, bureaucratic, and political type meetings.

In the Islamic understanding the bath houses have been constructed to meet the new needs and religious rituals and therefore they appear to be quite different from the Roman and Byzantinean ones.

For the spiritual purification, the use of water increases. One can find easily the references for the water as a tool for both physical and spiritual purification in the religious texts. Starting especially with Islam, washings hands, face and some other parts of body before the dali prayer times become necessary.

In varous historical records, it has been stated that the bath houses were not just a place for purification, but have been places for important poltical meetings. In the ancient Rome and Byzantine, bath houses have been used as places for sports and political meetings.

However, there have been various periods when the reactions by the political authorities have been ibcreased against the public baths. Especially, when the bath houses were used mixed sexes where prostitution and contagious desease have spreaded gave way for serious reactions in the Western and Christian countries.

In the Islamic societies the reason of the reactions have been mostly for the use of bath houses as centers of political organizations. The sounds of water provided protection against the spies to hear the conversations. Many bath huses have become in the past as theheadquarters of various uprisings.

In Islamic Turkic societies, the bath houses have been used by both men and women in different times during a day. The women bath houses were significant for women to go out of their houses and meet with each other. Certain daily life practices and habts have been performed in bath houses. Especially, practices of selection of brides among girls and mariages continued in the bath houses.

For these reasons, the paths and entrances to the women bath houses were designed differently although they were next to the men bath houses. All the social and ethical considerations were given to have the women not distrubed during taking baths.

There are many idioms and proverbs in our language, culture, folk literature as well as many examples about bath houses in our poetry, stories, fairy tales and legents.

At the present day, the bath houses were unable to keep their tradional importance and their numbers have been decreased. Of course technology and architecture have played a significant role in this. The special baths at mansions and rich houses now become a part of every house as showers and baths in summers and winters. The need for people to go to public houses have been eliminated. The public bath houses have also have lost

their role and function as a social door for women, so the rituals and practices such as bride baths, marriages baths, holiday baths and others.

The bath houses have also stopped to be profitable business enterprises. The bath houses now have been transferred to the Turkish baths and spas of the luxury hotels from their historical buildings for the relaxation of people.

Those few historical public baths which were able to survive so far have become attractions of touristic interests. Those tourists who are interested in culture, arts, history, and the egzotic East, would like to take bath in those real Turkish beth houses, in a way helps for those baths to continue.

Apart from the importance of those historical public baths for marketing purposes in tourism, the lost of their functions in our daily life as well lost of their meaning among us is another question.

From sociological point of view, seeing how these historical bath houses lost their social place among people and how they have become merely a touristic attraction, remaining only as a nostalgic sense is a very interesting issue. The present paper studies the public baths and their impact in the daily and social life of people in history and their communicational functions.

Kaynakça/References

- Aktaş, G. G., (2011). Anadolu'da toplumsal yaşamın mekânsal izleri, Sanat ve Tasarım Dergisi, G.Ü. GSF, Sayı:7, s. 55-68.
- Arseven, C. E., (1983). "Hamam" maddesi, Sanat Ansiklopedisi, Cilt II, İstanbul
- Bozok, D., Türk hamamı ve geleneklerinin turizmde uygulanışı, (Bursa Merkez İlçede Bir Araştırma) <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c8s13/makale/c8s13m5.pdf> (Erişim Tarihi, 10.02.2016).
- Büyük Larousse Ansiklopedisi, (1991). Cilt 1, Meydan Yayınları, İstanbul.
- Erdoğan, A., (2013). Ankara hamamları ve kaplıcaları, Aski Yayını, Ankara.
- Erhat, A., (2011) Mitoloji sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Eyice, Semavi (1997). Hamam" maddesi içerisinde "I. Tarih ve mimari", İslam Ansiklopedisi, s. 420-430.
- Kaplan, Y., (2010). *Türk Hamam Kültürünün Divan Şiirine Yansımaları*, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 44, s. 131- 155
- Korkmaz, S., (2010). Türk hamamları, <http://korkmazsinan.blogspot.com.tr/2010/10/turk-hamamlari.html> (Erişim Tarihi, 10.02.2016).
- Macit, Y. (2005)., Beden Temizliği için yapılmış mekânlar ile ilgili hadislerin tenkit ve tahlili, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Sayı: 4.
- Meriç, A. M., (1990). Türk hamamları tarihçesi, Dekorasyon Dergisi, Mart

- Ögel, B., (1991). Türk kültür tarihine giriş: Türklerde ev kültürü (Göktürklerden Osmanlılara), III, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.
- Önge, Y., (1988). Sinan'ın inşa ettiği hamamlar, *Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar*, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri içinde, İstanbul 1988, s. 403-428).
- Önge, Y., (1995). Anadolu'da XII-XIII. yüzyıl Türk hamamları, Vakıflar Genel Müdürlüğü yayınları, Ankara.
- Öntuğ, M. M., (2013). Osmanlı dönemi Balıkesir hamamları (XVI-XVII. Yüzyıl) Nejat Göyünç'e armağan kitabı, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi Yayını, Konya.
- Roma kaplıcaları ve antik çağdaki banyolar, (2014) <http://www.alaturka.info/tr/tarih/antik-cag/1891-roma-kapli-calar-ve-antik-cagdaki-banyolar>, (Erişim Tarihi, 10.02.2016).
- Saraç, E., (2012). Kütahya geleneksel kent yerleşimindeki hamam yapıları, koruma yaklaşımı ve uygulamaları analizi, Kültür ve Turizm Bakanlığı uzmanlık tezi (Yayınlanmamış), İstanbul.
- Tuluk, Ö.İ., (2010). Erken 20. yüzyıl Çorum evlerinde banyo teknolojisi, MEFTU JFA Sayı, 22.
- Turan, O., (2003). Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi tarihi, İstanbul.
- Türkan, K., (2009). Türk masallarında mimari: hamam ve işlevleri, milli folklor Dergisi, Sayı: 84
- Ülgen, A.S., (1977). "Hamam" maddesi, İslam Ansiklopedisi, Cilt 5, İstanbul.
- Weber, F., " Antik çağdan bugüne hamam kültürü ve adetleri", http://www.revues-plurielles.org/_uploads/pdf/12/112/112weber.pdf (Erişim Tarihi, 09.02.2012).
- Yaman, T.C., (2010). Türk hamamlarında mekânsal kurgu "İstanbul Hamamları", MSÜ GSF FBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yegul, F. F., (2009). Anadolu su kültürü: Türk hamamları ve yıkanma geleneğinin kökleri ve geleneği, *Anatolia*, Sayı: 35
- Yentürk, N., (2010). Roma banyosu nasıl türk hamamı oldu?, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, II/2, "Kültür tarihimizde hamam", 94-102.
- Yılmazkaya, O., (2002). Aydınlik kubbenin altındaki sıcaklık türk hamamı, Çitlembik Yayınları, İstanbul.

Prof. Dr. Zakir Avşar,

1967 doğumlu. İletişim ve kamu yönetimi alanlarında lisans ve yüksek lisans, işletme alanında yüksek lisans öğrenimleri gören Avşar, iletişim alanında doktor, doçent ve profesör oldu. Memuriyete Başbakanlıkta başladı ve değişik birimlerde görev yaptı. Bir süre TBMM'de Başbakanlık Müşaviri olarak çalışan Avşar, sırasıyla Başbakanlık Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığı, Başbakanlık Müşavirliği, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Tüketicinin ve Rekabetin Korunması Genel Müdürlüğü ve Reklam Kurulu Başkanlığı görevlerinde de bulundu. 2000-2005 yılları arasında RTÜK Üyesi ve RTÜK Başkanvekili olarak çalıştı. 2005-2010 yılları arasında Başba-

kanlık Müşaviri olarak görev yaptı. 1999 yılında Cumhurbaşkanlığı'nca Türk Dünyasına Hizmet Ödülü'ne layık bulundu. Akademik ve mesleki çalışma alanlarıyla ilgili yurt içi ve yurtdışında yayınlanan makaleleri ve kitapları bulunmaktadır. Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri ile ilişkiler konusunda yayınlanmış dört kitabı, ayrıca akademik olarak yoğunlaştığı alan olan medya ve denetim konularında da çok sayıda eseri vardır. Radyo ve Televizyon Hukuku, Reklam Hukuku, Bilişim Hukuku, Medya ve Etik, Medyada Denetim adlı kitapları bulunmaktadır. Prof. Dr. Avşar, halen Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi dekanıdır.

E-posta: zakiravsar@gmail.com

Dr. Servet Avşar,

1969 yılında doğdu. İlk ve orta öğrenimini Kayseri'de tamamladı. 1991 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nden Öğ.Tğm. olarak mezun oldu. 1991-94 yıllarında Çankırı Astsubay Hazırlama Okul Komutanlığı'nda, 1995- 1999 yılları arasında Bursa Işıklar Askeri Lisesi Komutanlığı'nda tarih öğretmeni olarak görev yaptı. 1999-2004 yılları arasında Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı'nda; Atatürk Araştırma ve Eğitim Merkezi (ATAREM) bünyesinde araştırmacı-konferansçı, plan harekât subaylığı, Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM) bünyesinde icra subaylığı ve Anıtkabir Atatürk ve Kurtuluş Savaşı Müzesi Komutan Vekilliği, 2004-2009 yılları arasında Silahlı Kuvvetler Bando Okulları Komutanlığı'nda, tarih öğretim elemanı, 2009-2012 yılları arasında, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı'nda, Müze Kısım Amirliği görevlerinde bulundu. 2012-2015 Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı AR-GE Kısım Amirliği görevi ve 2015 yılında bu görevine ilave olarak Müzecilik Grup Bşk.lığı görevini vekaleten yürütmüştür. 2015 yılında kendi isteği ile Kıdemli Albay rütbesi ile emekliye ayrılmıştır. Şu an tarih ve müzecilik konularında danışmanlık hizmeti yapmaktadır. Dr. Servet AVŞAR, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Ana Bilim Dalında, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Orta Alanlar Sosyal Bilimler Öğretmenliği Tarih Öğretimi Ana Bilim Dalında ve Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Ana Bilim Dalında yüksek lisans yaptı. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Ana Bilim dalında doktora yaptı. 12 kitabı ve 30'u aşkın makalesi olan Dr. Servet Avşar evli ve bir çocuk babasıdır.

E-posta: servetavsar@gmail.com

Panel Review

Panel and Forum: The Cultural Value and Identity of the City of Ankara on Its Way to UNESCO

*

“The Cultural Value and Identity of the City of Ankara on Its Way to UNESCO”

Date: May 9, 2016,

Place: Ankara Palas Devlet Konukevi

Savaş Zafer Şahin
Atılım Üniversitesi

In the last two decades, Turkey’s Capital, Ankara, whose history is traced back to very old times, has been subjected to serious criticisms because of what had been done in conservation and planning of historical areas. A major part of these criticisms is closely related to absence of vision, framework and holistic planning activities regarding international conservation standards. As an event targeting discussion of these problems, an academic activity titled “The Cultural Value and Identity of the City of Ankara on Its Way to UNESCO was realized by Atılım University in May 9th, 2016 in one of the prominent architectural pieces of Ankara’s Republican Period, Ankara Palas State Guest House. In this gathering, many high level bureaucrats from various public agencies, representatives of chambers, NGO’s and citizens of Ankara congregated and meaning and process of UNESCO World Heritage are presented together with the city of Ankara’s assets from old ages till now with regards to world heritage.

In the Panel, as the first part of the event, Assoc. Prof. Dr. Savaş Zafer Şahin, as the moderator, talked about the problems related to evaluation of the City of Ankara as a world heritage area and process of emergence of the event mentioning of the proposal prepared in partnership between

Ankara Regional Development Agency and Atılım University for a possible candidacy of Ankara for the World Heritage List. Other problems of conservation, commitment and adoption in the processes similar to UNESCO have also been voiced. The first panellist, Dr. Ege Yıldırım, Head of Mudurnu Management Area and conservation planner, explained process of candidacy to UNESCO World Heritage List in detail. Dr. Yıldırım emphasised that, putting a place in the World Heritage List is a process that requires making of strategic choices necessitating intense efforts, starting with determination of the right candidacy. Then, the second speaker Prof. Dr. Mehmet Tuncer, declared that the city of Ankara is a multi-layered city which has been continuously inhabited as a settlement from antiquity to today, starting with Augustus Temple and Hanlar Region it has many assets that can be considered for world heritage list candidacy, yet, also emphasised that insufficiency in conservation of these places and lack of a conservation plan for Ankara constitutes a great risk. Third speaker, Dr. Açılya Alpan took subject from urban design perspective. Having underlined the importance of handling historical assets of Ankara in a holistic viewpoint rather than taking a single period or singular entities, Dr. Alpan denoted importance of conservation approaches for world heritage candidacy, giving examples from different countries. Then, Prof. Dr. Elvan Altan, faculty of Middle East Technical University, took the floor and put forward Ankara's modern architectural heritage in detail. Starting her speech with touching upon importance of modern architectural heritage and necessity to conserve them, Altan, reminded that Ankara's buildings of the Republican Period is still in the state of an open air architectural museum and involves very important assets for UNESCO. The last speaker, Başkent University Faculty Assoc. Prof. Dr. Nuray Bayraktar, realised a detailed presentation about the value of civil architectural products till the year 1980, based on a TÜBİTAK (The Scientific and Technological Research Council of Turkey) research project. In her presentation she displayed examples and accumulation of civil architecture in Ankara.

After the Panel, a Forum was realised in order to take views of all other participants in the venue of the event. In the Forum, participants, proposed various alternative candidacies from Augustus Temple to Republican Period Ankara and discussed the road map for the candidacy. In the Forum it has been especially emphasised that related public agencies, i.e. The Ministry of Culture and Tourism, The Governorship of An-

kara and The Greater Municipality of Ankara do not engage in Ankara's candidacy to The World Heritage List and importance of sustaining increasingly intensified efforts.

Main headlines of the Event can be summarised below:

- As a layered city, the city of Ankara, is a city whose historical heritage should be conserved in a holistic fashion. In constituting Ankara's UNESCO candidacy this situation has to be taken into consideration.
- The City of Ankara has many assets that can be considered as UNESCO world heritage area. Nevertheless, past interventions decreases these assets' possibilities for candidacy.
- Above all, UNESCO World Heritage Areas necessitates an institutional engagement. The City of Ankara's institutional stakeholders should take action in no time for this respect.
- Without forgetting that the World Heritage Committee will congregate in İstanbul this year, efforts for Ankara should be sustained in an intensified fashion.
- Some basic works like management and conservation plans for the historical quarter of Ankara should be completed without losing any more time. Completion of these work will constitute the base of UNESCO World Heritage Candidacy Process.

Videos of the event can be accessed in Atılım University Library's Institutional Archive via the link

<http://kurumsal.library.atilim.edu.tr/libinstitutional/view/id/2432/?lang=tr>

Assoc. Prof. Dr. Savaş Zafer Şahin: MSc. Urban Planner. Faculty at Atılım University Dept. of Political Science and Public Administration.

E-mail: zafer.sahin@atilim.edu.tr

Panel Review

Approaching the Stratified City of Ankara as an Integral Unity

*

“The Cultural Value and Identity of the City of Ankara on Its Way to UNESCO”

Date: May 9, 2016,

Place: Ankara Palas Devlet Konukevi

Açalya Alpan

“Panel and Forum: The Cultural Value and Identity of the City of Ankara on Its Way to UNESCO”, organized by Atılım University on 9 May 2016, has been an important event that provided those who are interested in the cultural heritage resources of Ankara -either by civilian or official purposes- to discuss on the issue.

Ankara is a stratified city with unique features. However, as can also be followed from the local media and from news on conservation, no consensus on the value of this uniqueness has yet been set. Şahin (2013) states that the issue of preserving the historic urban landscape continues through long and tiring courses of court cases in Turkey. Therefore, the Panel and the Forum can be interpreted as an initiative to search for a consensus on the heritage value of Ankara.

The purpose of the event was searching for how and discussing according to which criteria Ankara could be inscribed on World Heritage List. It is seen that the Organizing Committee of the event has carefully requested presentations from the invited panelists so that many aspects of the heritage resources in Ankara -particularly Ulus district- could be embraced. The mosaic was completed with the presentations by Ege Yıldırım (PhD) on the process of World Heritage List candidacy, by Prof. Mehmet Tuncer on the values of the pre-Republic heritage of Ankara with unsatisfactory efforts on their conservation, by Açalya Alpan (PhD) on urban design in stratified cities such as Ankara in the scope of the latest international urban conserva-

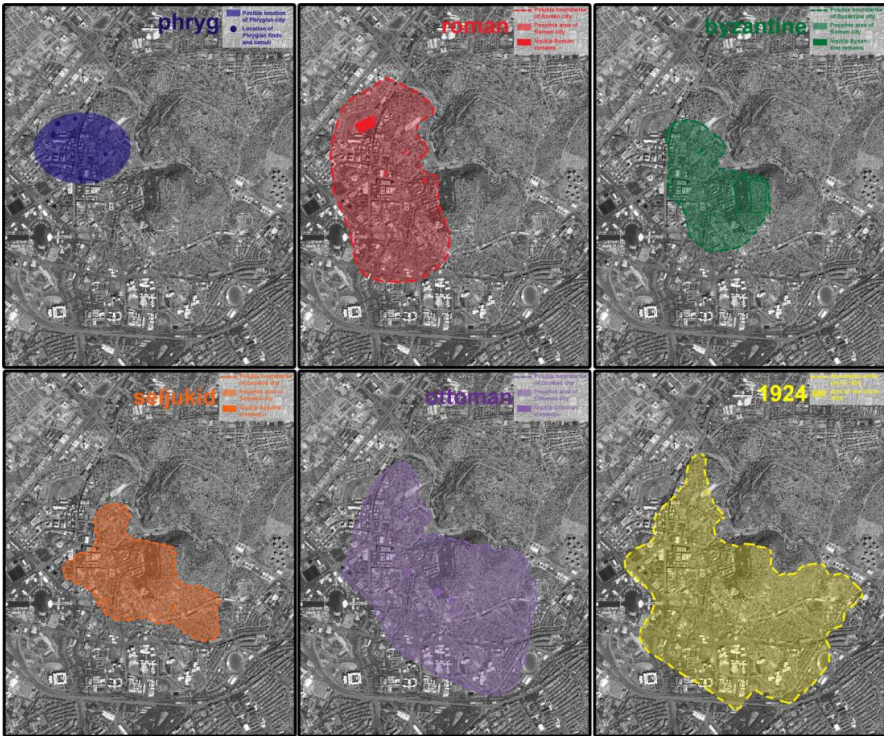

tion paradigm “Historic Urban Landscape”, by Prof. Elvan Altan on the architectural and unique features on the Early-Republican heritage of Ankara, and by Prof. Nuray Bayraktar on the inventory of civil architectural heritage of the Early-Republican period.

In the Forum which took place after the presentations, it was seen that the main emphasis was strictly on the Early-Republican heritage of Ankara. It is also observed by the author that the interest of the audience mostly depended on ideological purposes. According to Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention (as revised in 2015), urban candidate should fit one of the following World Heritage definitions: [1] Cultural heritage: monuments; groups of buildings, sites [2] Mixed cultural and natural heritage [3] Cultural landscapes. The candidate should also possess “outstanding universal value”, which is defined as “cultural and/or natural significance which is so exceptional as to transcend national boundaries and to be of common importance for present and future generations of all humanity” in the Operational Guidelines (criteria for the assessment: section II.D of the document). Depending on the criteria, the candidate should also meet the conditions of authenticity and integrity. In the Panel and Forum, this particular outstanding value for Ankara is considered to be related to the unique Early-Republican Heritage since the authenticity of heritage resources belonging to other periods is under question due to damage, demolition or reconstruction whereas several buildings from the Republican period (might refer to the category of “group of buildings”) might meet the condition of authenticity and together they define the Early-Republican configuration of Ankara. In terms of the outstanding universal value, it might be recognized as a right approach on the way to UNESCO. However, another aspect of heritage, as can be followed in the recent international documents such as 2011 Recommendation on Historic Urban Landscape and in the recent heritage literature, is the “integrity” of the heritage, which might embrace diverse dimensions of the concept such as physical, structural, visual, perceptual, social and functional. Therefore, in Ankara case, the author has a worrying concern on the integrity of heritage in a stratified city such as Ankara when the emphasis would focus on the Early-Republican heritage. Moreover, since there is ideological conflict on Early-Republican period heritage, it might turn into a zero-sum game in which the parties would follow self-oriented values rather than a holistic view on heritage resources of the city. It should be noted that being a World Heritage

Site does not have the ability to prevent conflict on the heritage resources as can be followed from the List of World Heritage in Danger.

Ankara is an evolved city with a long history (3000 BC) and has been settled in history by the Hatti, Hittites, Phrygians, Lycians, Persians, Helens, Galatians, Romans, Byzantines, Seljuks, Ottomans and Turks. No particular structure has left from pre-Roman period of the city; however from ancient historiographer Herodot it is known that the famous "King's Way" of the Phrygians was passing by Ankara. Besides, there exists approximately twenty Phrygians tumuluses around the historic center of the city and it is supposed that there is a layer of Phrygians lying under the Walled Town (Citadel) of Ankara. Traces from Galatians have been found during the archaeological excavations in the Walled Town's fortification walls and in the basement of the Augustus Temple in Hacibayram Mound. In the 8th century BC, Hacibayram area became the acropolis of the town. Before taken by the Romans and became a province of the Roman Empire, Ankara had been the capital city of the Galatians. There are many heritage resources from the Romans particularly in the historic center of the city, such as the public baths, temples, theatre, sewerage system, and other non-identified structures. In 25 BC, Temple of Augustus was constructed in which the epigraph of Res Gestae still exists. After the Roman Empire was divided into two, Ankara became a Byzantine city and with the coming of the Seljuks to Anatolia, it turned into a Seljuk city and the first mosques were built. In the Ottoman period, Ottoman mosques, fountains, Turkish baths (hammams), bedestens and hans were added to the city. In 1607-1608, a second town wall was constructed to protect the city from Celali Outbreaks. The most important mosque from the period is the Hacı Bayram-ı Veli Mosque which stands on Hacibayram Mound and is in touch with the Augustus Temple. In the 19th century, Ankara had an ethnical diversity consisting of the Muslims, Orthodox Greeks, Armenians, Catholic Armenians, Jewish and Protestants, which also had a spatial reflection on urban space. In 1923, Ankara was declared as the Capital of the newly founded Turkish Republic. Ankara's Modern Era constitutes the design and construction of the Capital city, and in this manner it is unique in World's urban history as one of the few designed capital cities of the early 20th century such as Canberra and New Delhi. The city's Modern stratum is basically a national interpretation of the dominant international paradigms and movements -Beaux Arts, Garden City, Modernist movement- of the Era in architecture, urban design and city planning.

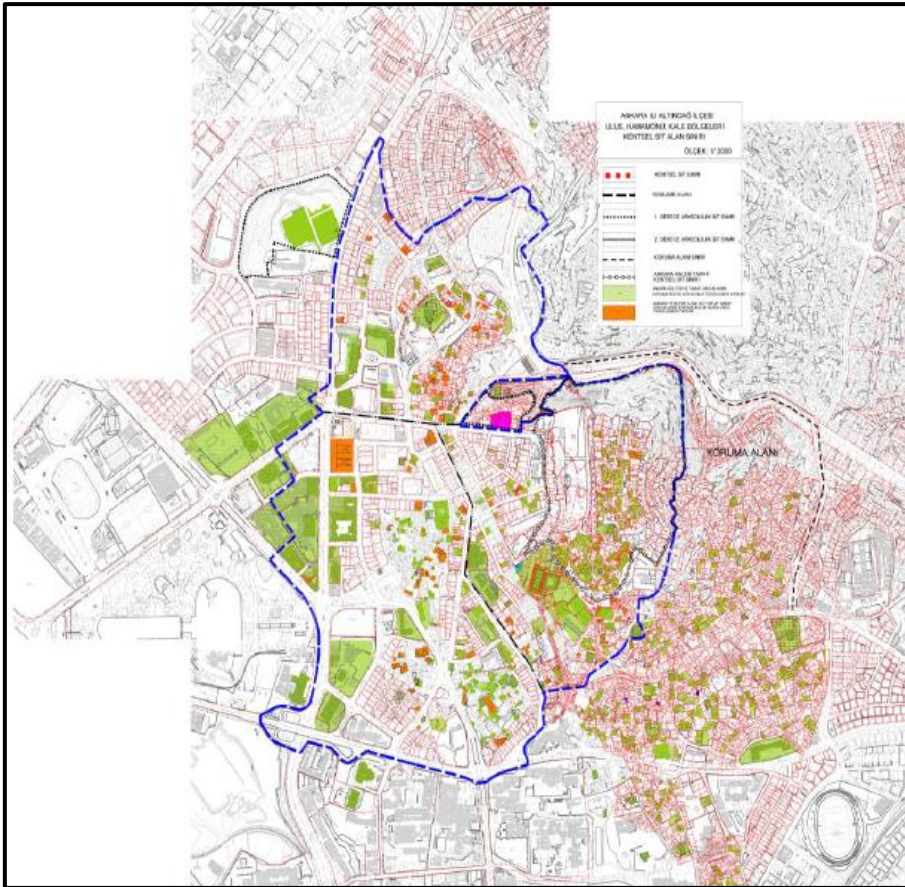
Figure 1: The Stratification of Ankara-Ulus. In sequence: The Phryg, the Roman, the Byzantine, the Seljuk, the Ottoman and the Early Republican strata of Ankara (source: Mutlu, 2012, p. 61)

Roman, Ottoman and Modern/Early-Republican Eras of the city, each has a particular spatial configuration. The route of the North-South oriented major street of Roman Ankara, *Cardo*, and the route of the Colonnaded Street linking the Roman Baths and Augustus Temple have been revealed. Although the East-West oriented major street, *Decumanus*, has not yet been discovered in Ankara, the routes of *Cardo* and the Colonnaded Street give clues of the spatial configuration of the Roman Era of the town. The Ottoman Town, constituting commercial centers and ethnical neighborhoods mainly developed at the Western and Southern parts of the Walled Town (Citadel), has been conserved in the Hermann Jansen Plan in the Early-Republican Era; however, exposed to significant destruction after the 1950s by the later plans. The survived parts were designated as “conservation sites” in 1980 with the enactment of the Act no 2863 on the Conservation of Cultural and Natural Beings. The Act

introduced and obligated “conservation development plans” in conservation sites by cancelling the provisions of the general master plan for these sites and delivered the authority of preparing conservation development plans to municipalities. Upon the legislation, Ankara Greater Municipality organized a competition for the conservation development plan of the historic center of Ankara, called Ulus, and of the Walled Town. For the conservation development plan of Ulus historic center, the winner was a group from Middle East Technical University (METU), Faculty of Architecture leaded by beloved Prof.Dr. Raci Bademli. The plan was a novelty and success in national scale in terms of its holistic approach to management, strategic planning, urban design, architecture and street furniture. It handled the issues of conservation, rehabilitation, renewal and development; it also introduced new concepts and approaches through plan notes to overcome the deficiencies in the legislation. It was approved by the Municipality in 1990. However, the implementation process was interrupted by the enactment of the Act no 5366 on Renovating, Conserving and Actively Using Historical Assets in 2005. The new law regarding conservation sites in Turkey introduced an incremental and renewal-led conservation approach and it is in contrast with international approaches and policies. Following the enactment, in 2005, Ulus historic center was declared as “Ankara Historic Town Center Renewal Area” according to the new law (Figure 2 and 3) and the approved conservation plan of 1990 by METU Project Team was cancelled by the Municipal Council of Ankara Greater Municipality. The later incremental developments inside the borders of the area and in neighboring areas have given significant damages to the authenticity and multi-dimensional integrity of the historic urban landscape. (Figure 4, 5 and 6) Besides, as observed by the author, no detailed and satisfactory analyses and inventory studies in the area, demonstrating the stratified structure of the historic center have been made in the pre-project process, which would support the integrity issues in a multi-dimensional manner.

While the stratified structure of the historic center is neglected, the area faces another recent threat. Today, the Modern/Early-Republican stratum of the city is problematic due to ideological and political conflicts as can be followed from the media news on the cases of Iller Bank, Marmara Palace, Çankaya Palace, Saraçoğlu Quarter and Zafer Square. Ex-industrial and station area of Ankara, belonging to the Modern/Early-Republican stratum in the vicinity of the historic center should also not

be neglected. A registered heritage, Maltepe Gas Factory was demolished in 2006 by the Ankara Greater Municipality; other registered industrial heritage resources in the area face a similar threat. Another registered heritage resource, Ankara Train Station built in 1937 is under the pressure of the new train station, which is being constructed on the side of the old station without paying consideration to historic context of the area, including the green axes of the city created in the Early-Republican Period. In the scope of the project, more than 50 Plane trees were cut in May 2016.

Figure 2: Border of Ankara Historic Town Center Renewal Area in 1:2000 scale (source: ABB, KUDEM, in Işık, 2012, p. 73)

Figure 3: The satellite image of the area showing the project staging (*etap*) in Ankara Historic Town Center Renewal Area (source: ABB, KUDEM, in Işık, 2012, p. 74)

It is not new for the World to witness the damage on the contested cultural heritage and a literature on the issue has already been developed with the studies of John Tunbridge in the 1980's. To conserve the integral unity of the stratified Ankara as a whole, the author argues that a neutral heritage discourse over "integrity" with no reference to ideology should be developed. The approach of "Historic Urban Landscape" (HUL) introduced by UNESCO in 2005, regarded as a paradigm shift in urban conservation, can be taken as a base for such a discourse. The HUL approach considers the city as a socio-culturally and socio-spatially stratified entity, which has evolved in history and continue its evolution, and privileges the integrity of heritage rather than values. It is this evolution that has to be transmitted to future generations.

Figure 4: New constructions in Ulus-Hacıbayram area is pseudo Ottoman architecture (source: Personal Archive of Açılya Alpan, 2014)

Figure 5: New constructions in pseudo Ottoman architecture at the forefront and at the background recent multi-storey developments damaging the silhouette of the Walled Town (Citadel). Photograph is taken from Ulus-Hacıbayram Panoramic Terrace towards the Walled Town (source: Personal Archive of Açılya Alpan, 2014)

Figure 6: Recent multi-storey developments damaging the silhouette of the Walled Town (Citadel) seen from the Hacıbayram mound, as shown in Figure 5. They also break the visual harmony of the urban landscape. Photograph is taken from the Panoramic Terrace of the Walled Town (source: Personal Archive of Açalya Alpan, 2014)

In stratified cities, rather than a particular layer, the integral unity of the city should be respected and conserved. The author proposes that approaching the city as a stratified entity enables a twofold examination of integrity, which together refer to the “integral unity”: [1] intra-integrity referring to the context based relation among heritage resources as components of a single historic period, which is a stratum. The components have a particular role in the unique spatial configuration of the Era or the stratum; and [2] inter-integrity referring to the multi-contextual relationships among different strata of the city. As mentioned before in Ankara, several strata of the city have a particular spatial configuration. These different layers/strata might either have easily identifiable intersection or interaction points or have less notable interactions. These points and their potentials of integrity -including physical, structural, visual, perceptual, social and functional integrity- should be clearly identified before making decisions and taking actions. Destruction of any tangible heritage belonging to a particular stratum damages these intra and inter integrities and the integral unity of the historic urban landscape in result.

Moreover, in connection with the international priorities both in urban conservation, urban governance and urban design, while providing the integrity, also resilience should be supported against climate change, social segregation, terror, natural disasters, economic deprivation, negative effects of tourism, poverty, migration, destructive side of neoliberal policies and other threats. Therefore, any conservation approach regard-

ing the heritage resources of Ankara should be developed holistically considering the integral unity of the historic urban landscape without also neglecting the contemporary threats the city faces. Such kind of an approach, supported by UNESCO, might contribute more to the conservation of the city and its legibility of evolution by future generations.

References

- Aktüre, S. (1994) "17. ve 18. yüzyıllarda Ankara". E. Batur (ed.); in *Ankara Ankara* (pp. 87-109), YKY, İstanbul
- Cihanger, D. (2012) "Endüstri Mirasının Değeri ve Korunma Sorunu: Maltepe Havagazı Fabrikası'nın İzleri Silinirken". *Planlama*. 2012/1-2
- Erkal, F., Kural, Ö. ve Günay, B. (2005) "Ulus Tarihi Kent Merkezi Koruma İslah İmar Planı: 1986-2006 Koruma Planından Yenileme Planına". *Planlama*. 2005/4.
- Işık, S. (2012) *Tarihi Kent Merkezlerinde Koruma Planlaması Yaklaşımları: Ulus Tarihi Kent Merkezi Örneği*. Unpublished Expertise Thesis. Turkish Ministry of Culture and Tourism. Ankara
- Jokilehto, J. (2006) Considerations on Authenticity and Integrity in World Heritage Context. *City & Time* 2 (1): 1, 2006. Accessed on 1 June 2016 at www.ct.ceci-br.org.
- Kadıoğlu, M. ve Görkay, K. (2007) "Yeni Arkeolojik Araştırmalar Işığında Ankyra", *Anadolu/Anatolia*, 32.
- Mutlu, Ö. (2012) *Archaeological Sites in Urban Context, Case Study: Roman City in Ankara*. Unpublished Msc Thesis, METU, Ankara
- Şahin, S. Z. (2013) "Ankara Kentinin UNESCO Dünya Miras Alanı Adaylığı için Bir Öneri ve Eylem Planı." *Journal of Ankara Studies*, 1(1), 36-50, June.
- Tunbridge, J.E. (1984) "Whose heritage to conserve? Cross-cultural reflections upon political dominance and urban heritage conservation", *Canadian Geographer* vol. 28 pp. 171-80.
- UNESCO (2011) Recommendation on the historic urban landscape. Accessed on 1 June 2016 at http://portal.unesco.org/en/ev.phpURL_ID=48857&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

Dr. Açalıya Alpan,

Açalıya Alpan was born in 1978 in Turkey. She graduated from Middle East Technical University (METU) in 2002 with a degree in City and Regional Planning. In 2005 she got her MSc Urban Design and in 2013 she got her Ph.D. in City and Regional Planning at METU. She visited Roma Tre University in 2008-2009 Academic Year. Her academic research interests are urban conservation, urban design, urban archaeology and planning, urban governance and participatory planning/design. She has been teaching theory and history of urban design, history of urban conservation, history of art, history of architecture, urban geography and urban morphology. She worked as a research assistant at Gazi University, Dept. of City and Regional Planning between 2005-2014. She has been working as part-time instructor at TOBBETU, Dept. of Architecture. **E-mail:** acalyaalpan@gmail.com

Kitap İnceleme/Book Review

The Historic Urban Landscape: Managing Heritage in an Urban Century

*

Francesco Bandarin ve Ron van Oers

The Historic Urban Landscape: Managing Heritage in an Urban Century

UK, 2012, Wiley-Blackwell, 255 p

İclal Dinçer

Yıldız Teknik Üniversitesi

Francesco Bandarin ve Ron van Oers tarafından hazırlanan ve 2012 yılında Wiley-Blackwell tarafından yayınlanan Tarihi Kent Peyzajı: Kent Çağında Mirası Yönetmek (*The Historic Urban Landscape Managing heritage in an urban century*) başlıklı kitap, tarihi kent peyzajı kavramını kapsamlı olarak ele alması açısından bir ilk eser olarak değerlendirilebilir. Kitabın editörlerinden Francesco Bandarin¹ UNESCO Kültür Birimi Genel Başkan Yardımcısı ve kitabın yayınlandığı tarihte Venedik Mimarlık Enstitüsü'nde (IUAV) şehir planlama ve koruma alanında profesör olarak görev yapıyor. İkinci editör olan Dr. Ronald Van Oers² ise o tarihte UNESCO Dünya Mirası Asya, Pasifik-Çin Eğitim ve Araştırma Enstitüsünün (WHITRAP) Başkan Yardımcılığı görevini sürdürüyordu. 28 Nisan 2015 tarihinde vefat eden tarihi kent peyzajı kavramının gelişiminde büyük katkısı olan bu değerli insanı bu vesileyle saygıyla analım.

Kitap, "Kentsel koruma için yeni bir yaklaşım" (*A new approach to urban conservation*) başlıklı Önsöz ile açılıyor. Yazarlar vermek istedikleri mesajı Kentsel Koruma: Modern Ütopya mı? (*Urban Conservation: a Modern Utopia?*) sorusuyla özetliyorlar. Bu sorunun cevabını, 18-yy'dan 20. yy'a uzanan dönem içinde ele alıyor ve sanayi devriminin yarattığı za-

¹ <http://www.unesco.org/new/en/culture/about-us/who-we-are/assistant-director-general/>

² <http://whc.unesco.org/en/news/1270>

rarlara karşı geliştirilen 'kusursuz kent' (*the perfect city*) anlayışını Theodor Fritsch 'in 'Geleceğin Kenti' (*Future City*) yaklaşımı, Ebenezer Howard 'ın 'Bahçe Şehir' (*Garden City*) ve Tony Garnier 'nin 'Endüstri Kenti' (*Industrial City*) üzerinden okumayı başlatıyorlar. Günümüze yaklaştıkça Modern Hareket' (*Modern Movement*) ile başlayan rasyonel, verimli ve yaşanabilir kentsel modellerin önerildiği Le Corbusier'in 'Radiant City', Wright'ın 'Broadacre City' yaklaşımları; daha sonra Yona Friedman 'nın 'Spatial City 'yaklaşımı ile takip eden yıllarda geliştirilen 'Megastructure' ütopyaları üzerinden kentsel koruma yaklaşımını tartışmaya açacaklarının ipuçlarını veriyorlar. Bu bağlamda 'Sürdürülebilir Kent' (*Sustainable City*) kavramını tanımlamak üzere kullanılan 'Yeni Şehircilik' (*New Urbanism*), ya da 'çağdaş girişimlerin' (*contemporary attempts*) de kentsel ütopya içinde değerlendirilebileceğine vurgu yapıyorlar. Bu genel çerçevede içinde yazarlar modernitenin içinde oluşan bu ütopyalar arasında, kentsel koruma anlayışının da var olduğunu fakat kentsel korumanın, ütopyanın dışında, bir politika ve planlama uygulaması olduğunu savunuyorlar. Kitabın amacını, modern zaman ütopyalarının sorgulanması olarak tanımlayan yazarlar aynı zamanda klasik paradigmaları revize etmek için de bir girişim olarak açıklıyorlar. Bu anlamda kitabı, şehrin gelişmesi ile kentsel koruma uygulamalarının bütünleşmesi için bir sorgulama aracı olarak okunmalı ve değerlendirilmelidir ifadeleriyle okuyucuya sunuyorlar.

Yazarlar koruma düşüncesinin geçirdiği evrim, 19. yüzyılda Fransız Devriminin açtığı yolla başlasa da, kentsel koruma teorisinin neredeyse bir yüzyıl sonra geliştiğine işaret ediyorlar. 19. ve 20. yüzyıllar boyunca tarihi kentsel alanların Modern Hareket'in yaygınlaştırdığı sağlıklı kent ve geliştirmeci politikalar ile yüzyüze geldiğine değiniyorlar. Geçtiğimiz son 50 yılda ise mimarlık ve kent planlama paradigmalarında güçlü değişimler yaşandığını; kentsel korumayı destekleyen kurumsallaşma ve profesyonelleşmelerin gerçekleştirildiğini belirtiyorlar. Yazarların batı kentleri açısından yaptığı değerlendirmeler Türkiye pratiğinde de kısmen izlenebilen bir sürece işaret ediyor; tarihi kentler kültürel turizmin ikonları haline gelmelerinin yanısıra, fiziksel mekan kalitesi, yerin ruhunun sürekliliği, yerel kimlikle desteklenmiş kültürel ve sanatsal etkinliklerin yoğunluğu, önemli bir ekonomik pazar olmalarının yarattığı olanaklarla yaşam içinde diğer kentlere kıyasla daha yüksek statü kazanıyorlar. Yazarların vurguladığı önemli bir konu da tarihi kent korumasının şehir planlaması içinde giderek daha ağırlıklı bir alan haline geliyor

olması; kent yönetimi ve koruma konularının birbirinden izole biçimde düşünüldüğü dönemin sona erdiğine ve gelecek dönem kent yönetiminde korumanın kentsel gelişim ve yenilenme süreçleriyle bütünleşik olarak sürdürüleceğine işaret ediyorlar. Kente bu yeni tutum ile bakılan kitapta 'kentsel koruma' yerine 'tarihi kentsel koruma' teriminin kullanılmasının tercih edilmesinin nedeni de bu şekilde açıklanıyor.

Özellikle gelişmekte olan toplumlarda koruma ilkeleri ile uygulama gerçeği arasında yaşanan boşluğun farkına varan kentsel koruma uzmanları bu zorlukla mücadele için yeni yaklaşımlar ve araçlar bulmak üzere çağrıda bulunuyorlar saptamasını yapan yazarlar UNESCO Dünya Mirası Genel Kurulu'nun 2005 yılı toplantısında yeni uluslararası standartlar ve uygulama araçlarının geliştirilmesi çağrısının tam da bu bağlamda gerçekleştirildiğini vurguluyorlar. Dünyanın çeşitli bölgelerinden uzmanlardan oluşan büyük bir grup ile işbirliği içinde hazırlanan "Tarihi Kent Peyzajı Tavsiyesi" (*Recommendation on the Historic Urban Landscape*) Kasım 2011'de UNESCO Genel Konferansında 'bağlayıcı olmayan yasa' (*soft law*) niteliğiyle kabul ediliyor. Bu bağlamda yazarlar kitabı şöyle takdim ediyorlar; kitap, bu yaklaşımın arka planını ve gerekçelerini inceliyor ve onun kavramlaştırılmasının yanı sıra potansiyelini netleştirmek istiyor. Tarihi Kent Peyzajı yaklaşımının kökenlerine bakarken özellikle kentsel korumanın Batı düşüncesi ve değerler sistemlerinden etkilendiğini vurguluyorlar. Bununla birlikte son dönemlerde farklı geleneklere ait değerler sisteminin mevcut kavramlarla uyumlaştırılmaya çalışıldığına dikkat çekerek, 1994 Nara Özgünlük Belgesinin koruma değerlerinin kültür eksenli ele alınmasında önemli bir yol açtığını, toplum ve onun mirası arasında etkili ve sürdürülebilir bir bağlantı kurduğunu ve ayrıca Tarihi Kent Peyzajı yaklaşımına da temel oluşturduğunu belirtiyorlar. Yazarlar bu yaklaşımın birbiriyle ilişkili birkaç faktörün birlikte değerlendirilmesiyle ortaya çıktığını belirterek bunları şöyle özetliyorlar: Değer yargılarının ve koruma yaklaşımlarının kültürden kültüre farklılaştığının kabul edilmesi önem taşımaktadır; Yapılı çevrenin korunmasında doğal ve kültürel faktörler arasındaki bağın ve hızlı sosyal ve ekonomik değişimlerin getirdiği yeni sorunların farkında olunmalıdır; Sanatın ve yaratıcı endüstrilerin merkezi olarak tarihi şehirlerin rolü artmaktadır. Nitekim bu ifadeler UNESCO'nun 2011 Tavsiyesi'nde de yer almaktadır. Tarihi Kent Peyzajı yaklaşımını, bütüncül koruma anlayışında yeni bir yol olarak tanımlayan yazarlar; diğer normatif araçlar gibi, onun da modern ihtiyaçlar ve düşünce sonucunda ortaya

çıkışını fakat aynı zamanda da köklerini kentsel koruma tarihinin içinden aldığını vurgulamaktadırlar. Bu kapsamda vurguladıkları ikinci konu; Tarihi Kent Peyzajı yaklaşımının mevcut doktrinleri değiştirmek için tasarlanmadığı, yapılı çevrenin korunmasındaki politika ve uygulamaları bütünleştirmede bir araç olarak öngörüldüğü, ve bu anlamda bir yüzyıldan uzun süren katmanlaşmış ve çeşitlenmiş vizyon ve metodolojileri içerdiği. Bu çerçevede Tarihi Kent Peyzajı yaklaşımının asıl hedefi; değerlere ve farklı kültürel bağlamlara saygılı kentsel koruma modelleri için uygulama ilkeleri tanımlamak ve yanısıra mekânsal gelişme sürecinin odağına kentsel mirası yerleştirmek, bir başka deyişle tarihi kenti geleceğin kaynağı olarak görmek.

Kitap altı bölümden oluşuyor; bazı bölümlere eşlik eden çerçeve yazılar kitabı zenginleştiriyor; ve Tarihi Kent Peyzajı ile doğrudan ilgili üç ek ile tamamlanıyor: Tarihi Kent Peyzajı Yaklaşımının geliştirilmesi ile ilgili sürecin özetlendiği Birinci Ek'te kavramın ortaya çıkışında etkin olan dinamikler aktarılıyor. İkinci Ek'te ise 2005 tarihinde UNESCO tarafından kabul edilen Viyana Memorandumu; UNESCO'nun Tarihi Kent Peyzajı Tavsiye Kararı ise Üçüncü Ek olarak yer alıyor. Çok sayıda fotoğrafın zenginleştirdiği kitaptaki kısaltmalar listesi günümüzde koruma alanında kullanılanların büyük bölümünü bir arada görmek açısından yararlı bir altlık oluşturuyor; kitabın zengin bir kaynak listesi var; ayrıca bir dizin hazırlanmış olması kitabı okumayı kolaylaştıran bir unsur.

"Kentsel Koruma: Modern Düşüncenin Kısa Hikayesi" başlığı altında ele alınan **Birinci Bölümde**; 19. yüzyılın sonundan itibaren ağırlıklı Avrupa modellerine ve kavramsal yaklaşımlara dayalı olarak gelişen modern kentsel koruma paradigmasının kökenine bir göz atılmaktadır. Bu bölümde düşünür ve planlar 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında korumanın meseleleriyle başa çıkmak için kentsel gelişim konularına daha geniş bir yaklaşım içinde bakarken korumayı reddeden ve tarihi kenti kentsel gelişimin ana unsuru olmaktan çıkaran Modernizmin ortaya çıkışıyla radikal bir kopmanın yaşandığı düşüncesi işlenmektedir. Korumanın kökenlerinde Haussmann'ın mühendisliğinden Ruskin'in romantizmine geçişin dinamikleri ve sürecinin ele alındığı bu bölümde tarihi şehre bir miras olarak bakma yaklaşımına tekrar nasıl evrildiğine değiniliyor. "Kırılma: Modern Harekete karşı Tarihi Şehir" (*Fracture: the Modern Movement versus the Historic City*) başlığını taşıyan son alt bölümde ise "Imperial Palaces of the Ming and Qing Dynasties in Beijing and Shenyang (China)", "Historic Centre of the City of Graz (Austria)",

“Ancient City of Aleppo (Syria)”, “Cologne Cathedral (Germany)” Dünya Mirası örnekleri çerçeve yazılarda ele alınarak alt bölümün konusu bağlamında değerlendiriliyor.

“Uluslararası Kamu Politikası olarak Kentsel Koruma” başlıklı **İkinci Bölüm** İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemde mirasın korunmasında rol oynayan uluslararası ve bölgesel Sözleşmelerin amacını, çıkış sürecini ve ana mesajını irdeliyor uluslararası kuruluşların görevlerini ele alarak koruma düşüncesinin evrilmesindeki yerlerini tartışıyor. Sözleşmelerin incelenmesinde ayrıntılar üzerinde durulması ve kitabın ana teması ile ilgili maddelerin metin içinde ya da dipnotlar ile açıklanması kitaba zenginlik katıyor. Kentsel korumadaki çelişkileri gideren ve korumayı daha geniş bakış açısına sahip bir kentleşme anlayışıyla bütünleştiren çalışmaların ele alınması gerektiğinin vurgulandığı bu bölümde uluslararası koruma paradigması, UNESCO tarafından tartışmaya açılan Tarihi Kent Peyzajı kavramı aracılığıyla irdeleniyor. Bu irdelemeye bazı çerçeve yazılar eşlik ediyor; “Samarkand – Crossroads of Cultures (Uzbekistan)”, “Historic Centre of Salvador de Bahia (Brazil)”, “The Belvedere Strategy in the Netherlands”, “Historic Landscape Characterisation in England”, “A Dilemma: Venice or Varanasi?” başlıklı bu yazılar yeni koruma paradigması için ipuçları veriyor.

“Kentsel Miras Yönetiminin Değişen Bağlamı” başlığını taşıyan **Üçüncü Bölümde** koruma paradigmasında revize edilme ihtiyacı olan küresel konular özetleniyor ve değişim kavramı dış ve iç güçler şeklinde tasnif edilerek kentleşmenin küresel ölçekte katlanarak artışının yarattığı sorunlar ele alınıyor: kentsel sürdürülebilirlik, çevre sorunları, iklim değişikliğinin etkileri, küresel ekonomi içinde kentlerin değişen rolleri, turizmin yeni kentsel ekonomi, endüstri olarak yükselmesi, tarihi kentin miras değerlerinin değişen algısı ve bugün mirasın somut olmayan bütününün daha etkin rol oynaması bu sorunların en önemlileri olarak tanımlanıyor. Her sorun ayrı ayrı ele alınarak irdeleniyor ve hemen herbiri için örnek teşkil edebilecek bir dünya mirası bir çerçeve yazı olarak aktarılıyor. Bu örneklerin ağırlıkla gelişmekte olan ülkelerde büyüme baskısının yüksek olduğu kentler arasından seçilmiş oldukları görülüyor: “Historic Centre of Vienna (Austria)”, “Historic Centre of Riga (Latvia)”, “Medina of Marrakesh (Morocco)”, “Vilnius Historic Centre (Lithuania)”, “Historic Town of Zabid (Yemen)”, “Luang Prabang (Laos)”. Bölümün sonucunda ise değişimin nasıl yönetileceği konusu ele alınarak dördüncü bölüme geçiş yapılıyor.

“Kentsel Miras Yönetimi için Yeni Aktörler ve Yaklaşımlar” başlığını taşıyan **Dördüncü Bölümde** ise; yazarlar son yıllarda kentsel planlama ve kentsel koruma alanında uluslararası düzeyde ortaya çıkan yenilikçi yaklaşımları ele alıyorlar. Bu yaklaşımlar, kentsel yönetim ve mali reformları teşvik eden ve yoksulluğun azaltılmasını birincil hedef olarak alan Birleşmiş Milletler (UNESCO, UNDP, UNEP veya BM-Habitat) gibi uzman kuruluşların ve diğer önemli aktörlerin (Dünya Bankası, Avrupa Birliği, OECD) programlarını biraraya getiriyorlar. Bu bağlamda, kültürel mirasın, bir kimlik ve toplumsal istikrar unsuru olduğu, turizm ve yaratıcı sektörlerle bağlantılı ekonomik bir sektör olarak önemli bir rol üstlendiği kabul ediliyor. Sürdürülebilirlik, dayanıklılık, iklim değişikliğine uyum ile ilgili önemli konuların kentsel politikaların uluslararası boyutunu güçlendirdiği savunuluyor. Önceki bölümlerde ele alınan kentsel miras yönetiminde başa çıkılması gereken sorunlar, bu bölümde özellikle büyük kentlerin yaşadıkları sorunlardan yola çıkılarak ele alınıyor ve yeni aktörler ve yeni yönetim biçimleri üzerinde duruluyor. Bu bağlamda tartışılan yeni kentsel strateji; kent yönetimi ve finans; kentsel yoksulluk, ekonomik büyüme, kent planlaması, iklim değişikliği ve afet yönetimi konularına odaklanıyor. Bu konuların “Stone Town of Zanzibar (Tanzania)”, “Historic Cairo (Egypt)”, “Traditional Knowledge Saved the Simeulue Community”, “Old Havana and its Fortifications “ başlıklarıyla birer çerçeve yazı ile örneklendiği bu bölümde aynı zamanda uluslararası kurumların kentsel stratejilerine yer veriliyor. UN-Habitat’ın Stratejik Viyonu (*UN-Habitat’s Strategic Vision*), UNDP’nin Yerel Yönetim Odağı, (*UNDP’s Local Governance Focus*), UNEP’in Küresel Yeni Yeşil Yol (*UNEP’s Global Green New Deal*), Avrupa Birliği Şehir İnisiyatifi (*European Union’s Urban Initiative*), OECD’nin Şehir Programı, (*OECD’s Urban Programme*), UNESCO’nun Dünya Miras Şehirleri Programı (*UNESCO’s World Heritage Cities Programme*) hakkında da temel bilgiler veriliyor. Dolayısıyla bu bölüm uygulamacılar açısından yararlı bir rehber niteliği taşıyor.

Beşinci Bölümde “Kentsel Çevrenin Yönetiminde Genişleyen Araçlar” başlığı altında yenilikçi araçlar kullanan yeni politikalar, yasal düzenlemeler, toplum katılımı, teknik analiz ve mali destek konuları ele alınıyor. Bu araçların planlama ve kentsel süreçlerin yönetimine uyumunu artırmayı amaçladığı vurgulanıyor ve bu nedenle mekansal ve toplumsal bütünleşme ve toplum katılımı ve işbirliği konularının önemi tartışılıyor. Farklı disiplin alanlarından oluşan araçların kullanımının

verimli olduğu ve yenilikçi önerilerin yolunun açıldığı örneklerle aktarıyor. Bu bölüm özellikle örnekler içermesi açısından uygulamada çok faydalı olabilecek bilgiler taşıyor. Kentsel miras yönetiminde ele alınan aktörler ve araçların değerlendirildiği bu bölümde “Düzenleyici Sistemler”, “Topluluk Katılım Araçları” ve “Teknik ve Finansal Araçlar” başlıkları yer alıyor. Bu kapsamda yer verilen birçok uygulamanın yanısıra “Çevre Etki Değerlendirmesi” uygulamalarına da geniş yer verildiğini belirtmek gerekir.

Altıncı ve Son Bölüm “Tarihi Kent Peyzajı: Kentsel Yüzyılda Mirasın Korunması” başlığı ile açılıyor. Yazarlar Tarihi Kent Peyzajı yaklaşımının üç zorunluluktan kaynaklandığını savunuyorlar. Bunlardan birincisi; küreselleşme dinamiklerinin daha da güçlendirdiği değişim baskısı nedeniyle gereği gibi uygulanamayan kentsel koruma sorunlarının üstesinden gelme ihtiyacı; ikincisi koruma, kentsel planlama ve gelişme konularının bütünleştirilmesi ihtiyacı; üçüncüsü ise kültürel çeşitlilik ve kentsel mirasın dinamik doğasını tanımak için klasik koruma paradigmalarına geri dönüş ihtiyacı. Özellikle “Tarihi Kent Küreselleşmeyle Tanıştı” ve “Kentte Çağdaş Yansımalar” alt başlıklarında aktarılanlar konunun kısa fakat çarpıcı bir özetini ortaya koyuyor.

“Tarihi Kent Peyzajı: Kent Çağında Mirası Yönetmek” (*The Historic Urban Landscape Managing heritage in an urban century*), tarihi kent peyzajı kavramını, kentsel koruma paradigmalarının gelişimi içinde konumlandırması açısından önemli bir çalışmadır. Kitabın katkısı bununla da sınırlı değildir; kentsel koruma uygulamaları için rehber niteliği taşıdığına da vurgulanması gerekir. Uluslararası kurumlar sözleşmeler, uygulama araçları, örnek alan çalışmaları ile kitap zenginleşmektedir. Bu açıdan kitap kent planlama alanında kentsel koruma düşüncesinin gelişmesine önemli bir katkı sunmaktadır. Yazarların bu kitaptan üç yıl sonra yayınladıkları “*Reconnecting the City: The Historic Urban Landscape Approach and the Future of Urban Heritage*” başlıklı derlemeleri ise bu kitabın tamamlayıcısı niteliktedir.

Prof. Dr. İclal Dinçer,

Yıldız Teknik Üniversitesi (YTÜ) Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü’nde öğretim üyesidir. Lisans eğitimini 1980 yılında İDMMA Mimarlık Bölümü’nde, yüksek lisans eğitimini 1983 yılında YTÜ Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı’nda, doktora eğitimini 1992 yılında aynı üniversitede tamamlamıştır. 1983 yılından itibaren sürdürdüğü akademik çalışmaları ekonomik coğrafya-politika-planlama ilişkileri üzerinedir. Doçentlik sonrasında yöneldiği

kentsel koruma ve yenileme konularını da bu perspektifle ele almaktadır.

Uygulama alanında çeşitli kent planlarının ve sit alanlarının koruma planlarının hazırlanmasında görev alan Dinçer, 2005-2009 yılları arasında İstanbul 1:100.000 ölçekli Çevre Düzeni Planı'nda İstanbul'un kültür mirasının belgelenmesi ve kültür, turizm stratejilerinin geliştirilmesi üzerine çalışmıştır. Dinçer, 2009-2011 yılları arasında İstanbul Tarihi Yarımada Alan Yönetim Planı'nın hazırlanmasında görev yapmış, Edirne ve İstanbul Yenileme Alanları Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu üyeliklerinde bulunmuştur. 1996-1999 yılları arasında sürdürdüğü ICOMOS Türkiye Milli Komitesi'nin genel sekreterliğini 2011-2014 yılları arasında tekrar üstlenmiş olup, 2014 yılından itibaren de başkanlık görevini yürütmektedir.

E-posta: diclal@yildiz.edu.tr

Kitap İnceleme/Book Review

“Mış Gibi Site”: Ankara’da Bir TOKİ-Gecekondu Dönüşüm Sitesi

*

Burcu Hatiboğlu Eren
Hacettepe Üniversitesi

Erman, Tahire

“Mış Gibi Site”: Ankara’da Bir TOKİ-Gecekondu Dönüşüm Sitesi, Ankara, 2016,
İletişim Yayınları, 325 sayfa

Türkiye kentleşmesi ve gecekondu olgusuna ilişkin derinlikli analizleri bulunan Tahire Erman’ın kısa süre önce İletişim Yayınları’ndan çıkan Mış Gibi Site adlı kitabı, Karacaören TOKİ dönüşüm sitesinde gerçekleştirilen uzun soluklu saha çalışmasının sınırlarını açan bir alışma. Küreselle yerelin bilgisini harmanlayarak neoliberal kentleşmenin yoksulun mekânlarına getirdiği dönüşüme ilişkin ufkumuzu geliştiriyor. Kitabın en önemli özelliği, bugün Türkiye kentleşmesinde önemli bir yer tutan tokileşme olgusunun nasıl bir kent ve toplum ortaya çıkardığını değişimin tam kalbinden bir bakışla ortaya koyuyor olması. Bu açıdan kitap, ‘ötekileştirilenlerin’ yanında yer alan ve ötekinin derdine kulak veren bir araştırmacının kentsel dönüşümün insani boyutunu anlama ve anlatma çabasının bir ürünü.

Tahire Erman kitabında, Karacaören’deki tokileşme süreci ile toplumda ‘işgalci’ olarak kurgulanan ‘eski gecekondu’ nun neoliberal kentleşmenin gerçek kurbanları olduğunun altını çiziyor. Çünkü ‘kent yoksulu’ bir taraftan daire borçlarını ödemeye diğer taraftan her şeyi satın almaya ve bireyci bir yaşam içinde olmaya zorlanırken, gündelik yaşamı belirleyen kültürel ve ekonomik gerçeklik bununla örtüşmüyor.

Birçok aile dairelerinin tapusunu alabilmek için boğazını kısmak, sosyal ilişkilerini azaltmak, çocuklarının eğitiminden ödün vermek zorunda ancak istihdam piyasasındaki güvencesiz konumları gereği aynı zamanda gecekondu kültürünün dayanışmacı sosyal ilişkilerini de yeniden üretmek durumunda. Bu açıdan eski gecekondu sahibinden tek bir tip TOKİ sakini ortaya çıkmadığını ve tapu sahibi olup olmamaya bağlantılı olarak eski gecekondu halkının kentlilik-köylülük çekişmesiyle de belirlenen bir bölünme yaşadığını belirten Erman, bu bölünmenin haksızlıklara karşı bir dayanışmacı duruş geliştirme kapasitesini de olumsuz etkilediğini belirtiyor. Bu noktada Erman, hem modernlik-köylülük çekişmesi hem de borçlanmanın yarattığı stresin sitedeki tüm aileleri zorlasa da AKP iktidarına karşı bir duruş geliştirmenin muhafazakâr, dindar ve milliyetçi özellikler nedeniyle engellendiğini vurguluyor. Dolayısıyla Karacaören-TOKİ'nin hikâyesi bize, yeni Türkiye'nin ideolojik destekçileri olarak görülen bir grubun tam da bu özellikleri nedeniyle neoliberal kentleşme sürecinin ötekileri olmaktan kurtulamadığını gösteriyor. Çünkü gecekondu halkını daire sahibi yapmayı hedefleyen neoliberal kentleşme sürecinde, borç ödeme sorumluluğunu kabullenmiş ve sosyal ilişkilerle vakit kaybetmeksizin tüm zamanını çalışarak para kazanmaya adanmış ya da köylülükten arındırılmış bir kentli 'neoliberal özne'nin oluşumu, umutları içerdiği kadar mağduriyetleri de içeriyor. Karacaören'deki Tokileşme tam da bu nedenle "–mış gibi". Ne ev sahibi ne kiracı, ne kentli ne köylü, ne gecekondu ne siteli, ne alt sınıf ne orta sınıf olmak arada kalmışlığın bu "–mış gibi" olma halini tanımlıyor.

Kitapta yer alan hikâyelerin her biri, Türkiye kentleşmesinin yeni olgusu olarak tokileşmenin yoksulların bitmeyen konut mücadelesinin bir parçası olduğunu ve köylülük-kentlilik çekişmesi üzerinden kurulduğunu gösteriyor. Bir yanda Yeter hanım gibi, günü kurtarmak ve ailesini doyurabilmek için komşuların şikayetlerine rağmen "kentli orta sınıfın site yaşamına yakışmayacak şekilde" evde ekme yapmaktan başka çaresi olmayanlar var. Diğer yanda kentli orta sınıf yaşamına yaklaşmak isteğiyle evine yeni eşyalar alarak borçlanan ve sıkıntıdan kurdeşen döken Akkız hanım var. Ya da medeniyeti öğrendiğini söylediği bina yaşamı için AKP'ye minnettar olan ancak "şimdilik rahatlıkla ödeyebiliyorum ama zamdan sonra ne olur bilemiyorum" diyen Paşa usta var. Hepsi de kendilerini huzursuz eden, belirsiz bir yaşam mücadelesi içerisindedir ve günü kurtarmaya çalışıyorlar. Uzun süreli borçlanma ve düzensiz gelir durumları nedeniyle bir sonraki ay ne olacaklarını bilemeyen

böyle bir grup için, borçların biteceği öngörülen 8 yılın sonunda kimlerin “ev sahibi” olmayı başarıp başaramayacağını ya da Karacaören-TOKİ'nin nasıl bir siteye dönüşeceğini kestirmek güç. Zaten kitabın da böylesi bir kestirimde bulunmak gibi bir iddiası yok, sadece Karacaören-TOKİ'nin içerisinde yaşayanların dirençleriyle birlikte bitmeyen bir dönüşüm içerisinde olduğunu gösteriyor.

Kitabın önemi tam da burada, yaşanan dönüşümü sadece “yoksulluk kültürü” üzerinden değil gündelik yaşamın hikâyesini ekonomi-politik ilişkiler çerçevesinde ele almasında yatıyor. Böylece kitap, Karacaören-TOKİ'nin yoksullarını “patolojik”leştirmeden kendi kültürel bağlamı içerisinde ve içerisinde yer aldıkları gündelik yaşam mücadelesinin sınırlarını görünür kılarak nasıl kavrayabileceğimize ilişkin bir yol sunuyor. Böyle bir kavrayış, yoksulların iktidarla ilişkisinde her zaman ‘çantada keklik’ bir grup olmadığını göstermesi ve site halkı ile “siyasi iktidar tarafından düşman öteki olarak tanımlanan” modern kentli kesim arasındaki ayrışmanın derinleşmesine neden olan önyargıların kırılması açısından da oldukça önemli. Bu açıdan kitabın, Türkiye kentleşmesine dair koca koca kuramsal açıklamalar yapma gibi bir iddiası yok. Kitap sadece dünyanın birçok kentinde yaşayan yoksulların hikâyeleri ile birlikte Türkiye'deki yoksulların heyecanlarını, sevinçlerini ya da sıkıntılarını dillendirerek, neoliberal kentleşme sürecinde yoksulları anlamayı amaçlıyor. Dolayısıyla Tahire Erman, sadece konuyla akademik olarak ilgilenenlerin değil toplumda ‘cahil’, ‘köylü’ ya da ‘kolay yoldan köşeyi dönmek isteyen’ kişiler olarak görülen bu insanları gerçekten tanımak ve anlamak isteyen herkesin ilgi duyarak okuyacağı bir kitap sunuyor.

Dr. Burcu Hatiboğlu Eren: 1981 yılında Ankara'da doğdu. Lisans eğitimini 2003 yılında Ankara Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü'nde bitirdi. 2009 yılında yüksek lisans, 2014 yılında da doktora eğitimini Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalında tamamladı. Yüksek lisans tezinde sokakta çalışan çocukların ailelerini yoksulluk ve kentleşme odağında ele almış, doktora tezinde ise “*Yoksul Kadınlar için ‘Sıcak Yuva/Özgür Kent’ Hayaliyle ‘İmkansız Medeniyet’ TOKİ; Feminist Sosyal Çalışma ve Kent İçi Yoksul Alanların Dönüşümü: Ankara, Aktaş Mahallesi Örneği*”ni değerlendirmiştir. Halen Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü'nde, araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Yazarın yoksulluk, yoksullukla mücadele, sosyal hizmetler, toplumsal cinsiyet, neoliberal kentleşme ve kentsel dönüşüm konularında yayımlanmış ulusal ve uluslararası makale ve bildirileri bulunmaktadır. Ayrıca Hacettepe Üniversitesi Sosyal Politikalar Merkezi yönetim kurulu üyesidir.

YAZI ÇAĞRISI

Sayı 21 • Ocak 2016

Ekoloji ve Kent

Son Yazı Gönderme Tarihi: 1 Ekim 2016

İdeal Kent dergisinin 20. sayısında çevre sorunları politik-ekonomik, sosyal, kültürel yapıyla diyalektik ilişkisi bağlamında kuramsal ve güncel pratik sorunlar çerçevesinde **kentsel olanla ilgisini tutarak** disiplinler arası bir boyutta ele alınmaya çalışılacaktır. Bu anlamda konuyla ilişkili yazılarınızı bekliyoruz. Dergimizin bu sayısının çerçevesini çizmesi bakımından ana başlıklar etrafındaki soruları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Aydınlanma-modernleşme ile ekoloji arasındaki ilişki nasıl ele alınmalı ve değerlendirilmelidir?
- Farklı siyasal ideolojilerin ekolojiye; diğer bir deyişle doğa-insan-toplum ilişkisine bakışı nasıldır?
- Liberalizm, muhafazakarlık, sosyalizm, anarşizm, feminizm...
- Derin ekoloji, toplumsal ekoloji gibi yaklaşımlar, ekoloji sorununu nasıl değerlendirmektedir?
- Mekan-özel mülkiyet-yerleşiklik-göçebelik bakımından farklı toplumsal ilişki formlarının ekolojiye bakışındaki farklılıklar nelerdir?
- Kapitalist sermaye birikim dinamikleri ile doğa koruma arasındaki yapısal çatışma nasıl aşılabılır?
- Kalkınmacı paradigmlar ile ekolojik denge arasındaki ilişkinin analiz temelleri nedir ve ne olmalıdır?
- Ekolojik düşüncedeki farklı yaklaşım ve yönelimler nelerdir?
- Dünyadaki ve Türkiye'deki çevre sorunlarının dinamikleri nasıl ele alınmalıdır?
- Uluslararası düzeyde ortaya konan çevre politikalarının gücü ve

- önemi nedir? Uluslararası boyutta "çevre sorunlarına" yönelik kolektif çözümlerin önündeki engeller nelerdir?
- Ulus devletlerin geliştirdikleri çevre politikaları, uluslararası ölçekteki eşitsiz ilişkiler bağlamında nasıl analiz edilebilir?
  - Yaşanan çevre sorunlarına yönelik çözüm önerilerinin boyutu ve derinliği ne olmalıdır?
  - Dünyada ve Türkiye’de ortaya çıkan çevre hareketleri nasıl değerlendirilmeli, nasıl okunmalı?
  - Çevre hareketlerinin, toplumsal hareketlerden siyasal temsiliyete doğru ilerlemesinin serüveni nasıl ele alınmalıdır?
  - Yeşil siyaset, ekolojik siyaset gibi siyasal hareketlerin dinamikleri nelerdir?
  - Türkiye’de ciddi boyutlara ulaşan çevre sorunlarına dair üretilen, ortaya konan politikaları analiz etme yöntemleri ve metodolojisi nasıl olmalıdır?
  - Sermayenin kentsel mekâna ve enerji sektörüne yoğunlaşması gibi Türkiye’de ekoloji gündemini ilgilendiren önemli konular nasıl ele alınmalı ve değerlendirilmelidir?
  - Çevre sorunlarına çözüm arayışları bağlamında ütopyalar yardımı çağrılabilir mi?
  - Ekolojik kent mümkün mü?

Bu çerçevede araştırmacıların hazırlayacakları çalışmalarını, en geç **1 Ekim 2016** tarihine kadar ve **idealkent@gmail.com** adreslerine göndermelerini bekliyoruz. Ayrıca **İdealKent** Dergisinde mimarlık, planlama, kentleşme, yerel yönetimler, kentsel antropoloji gibi kenti ilgilendiren/kapsayan alanlarda göndereceğiniz makale çalışmalarını da dosya dışı olarak değerlendiriyoruz.

Katkılarınız için şimdiden teşekkür ediyoruz.

Sayı Editörü: Dr. Ayşe Çolpan Kavuncu

İletişim: akavuncu@gmail.com

YAZARLARA NOTLAR

Yayın İlkeleri

İdealkent, disiplinlerarası bir yaklaşımla kenti merkez alarak hazırlanan çalışmaların yer aldığı hakemli bir dergidir. Dergi; Ocak, Mayıs ve Eylül aylarında olmak üzere, yılda üç kez yayımlanır.

İdealkent'in yayım dili Türkçe ve İngilizcedir. Yaygın kullanıma sahip dillerde yazılmış makaleler de kabul edilir. Bu makaleler orijinal biçimleriyle ya da Türkçe'ye çevrilerek kullanılır.

Dergide yayımlanan yazıların daha önce hiçbir yayın organında yayımlanmamış, ilk defa **İdealkent**'te yayımlanıyor olması gerekmektedir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, bu durumun belirtilmesi şartıyla kabul edilebilir.

İlk yayımlandığı tarihten itibaren asgari 25 yıl geçmiş olan; önem ve etki bakımından klasik metin olarak değerlendirilebilecek yazı ve çeviriler, daha önce yayımlanmamış olmaları kuralının istisnasını oluşturur. Bu tür metinlere daha önce yayımlanıp yayımlanmamış olmalanına bakılmaksızın **İdealkent**'te yer verilebilir. Buna ilaveten, dergide, kitap eleştirileri de yayımlanabilmektedir.

İdealkent'te yayımlanan yazıların fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayım için kabul edilen metinlerin, fizikî ve elektronik ortamda, tam metin olarak yayımlanmak da dâhil olmak üzere, tüm yayım hakları **İdealkent**'e aittir. Kullanılan çizim, fotoğraf ve görsel malzemelerin hakları da **İdealkent**'e ve anlaşmalı olarak da çizer ve fotoğrafçılarına aittir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Yazılar, bilgisayar ortamında ve dizgi programlarında kullanılacak şekilde e-postayla ya da cd içeriğinde teslim edilmelidir.

Dergiye yayımlanmak üzere yollanan makaleler, "kör hakem" yöntemiyle değerlendirilmektedir. Editörler tarafından incelenen ve değerlendirilmesi uygun bulunan çalışmalar, iki ayrı hakeme gönderilmektedir. İki hakemin görüş ayrılığı durumunda, üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulmaktadır. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda, makalenin yayımlanmasına, yazardan hakem raporuna göre düzeltme istenmesine ya da yazının reddedilmesine karar verilmekte ve karar yazara iletilmektedir. Basımı uygun bulunan yazıların, yayımlanıp yayımlanmayacağına ya da derginin hangi sayısında yayımlanacağına editörler karar verir. Yazar, süreç konusunda e-posta yoluyla bilgilendirilmektedir.

İdealkent'e ulaşan yazılar için yanıt verme süresi otuz gündür. Bu süre içinde yanıtlanmayan yazılar ulaşmamış demektir. Yazılarla ilgili olumlu ya da olumsuz görüş yazara mutlaka bildirilir.

Yazım Kuralları

İdealkent'e gönderilen yazılar için bir sayfa sınırlaması yoktur. Ancak, yazıların **2500-6000** arası kelime sayısında olması tercih edilmektedir. Gerekli kısaltma ve uzatmalar yazarla iletişim içinde yapılabilir.

Yazılarla birlikte, toplamda 200-250 kelime aralığında Türkçe ve yabancı dilde özetle, 5-10 kelime arası Türkçe ve yabancı dilde anahtar kelimeler, yabancı dilde başlık ve ilaveten Türkçe kısa özgeçmiş de iletilmelidir. Ayrıca, yazarla irtibat kurabilmek için gerekli telefon numarası, adres ve e-posta bilgileri de gönderilmelidir.

İdealkent'teki makalelerin imlâ ve noktalamasında yazarın tercihleri geçerlidir. Ancak sehven yapıldığı anlaşılan yazım ve noktalama hataları düzeltilir.

Yayımlanması talebiyle **İdealkent**'e ulaştırılan yazılarda, metin içindeki alıntı ve göndermeler, ayrıca içinde (yazar soyadı, kaynağın basım yılı, sayfa numarası sırasıyla), APA (American Psychological Association)'nın en son gönderme ve kaynak gösterme kılavuzuna uygun olarak yapılmalıdır. Metin dışında yapılan açıklamalarda, sonnot yerine, o sayfanın altında yer alacak olan dipnot kullanılmalıdır. Yazım kuralları ile ilgili ayrıntılı yönergeye idealkentdergisi.com adresinden bakmanız önerilmektedir.

İdealkent'te yayımlanan makalelerin yazarlarına, yazılarının bulunduğu sayıdan iki adet verilir.

İdealkent'e yazı göndermek için idealkent@gmail.com e-posta adreslerini veya A. Öveçler Mah. 1312. Sok. 5/1 Öveçler, Çankaya/Ankara adresini kullanabilirsiniz. **İdealkent**'in gelecek sayılarında işlenecek dosya konuları internet sitesinden öğrenilebilir

www.idealkentdergisi.com

Şehirciliğin Kuramsal Temelleri
Prof. Dr. Ruşen KELEŞ

Şu da bir gerçek ki, şehircilik disiplinini, kuramsal temellerden tamamen yoksun, yalnız uygulamaya dönük birtakım bilgilerin bir yığından ibaret saymak yanlıtıdır. Belki, bir yandan başka bilim dallarındaki kuramsal gelişmelerin, bir yandan da şehirciliğin kendi öz gelişmesinin etkisiyle, şehirciliği kuramsal bir temele oturtmak amacıyla önemli çabalar harcandığı görülüyor.

Bu çabalar sonucunda, hem şehir, hem de plânlama kavramları, yavaş yavaş kuramsal bir içeriğe sahip bulunan konular durumuna gelmektedirler. Bu gelişmenin dikkati çeken yönü, kuram

geliştirme çabalarında, sosyal bilimlere özgü yöntem yaklaşım ve kuramlardan geniş ölçüde yararlanılmakta olmasıdır. Bu nedenledir ki, bu kitapta, şehirciliğin kuramsal temellerine sosyal bilimler açısından yaklaşıyor.

Bütün kitapçılarda...

Yerleşmeler İçin Temsil Sorunları
Prof. Dr. İlhan TEKELİ

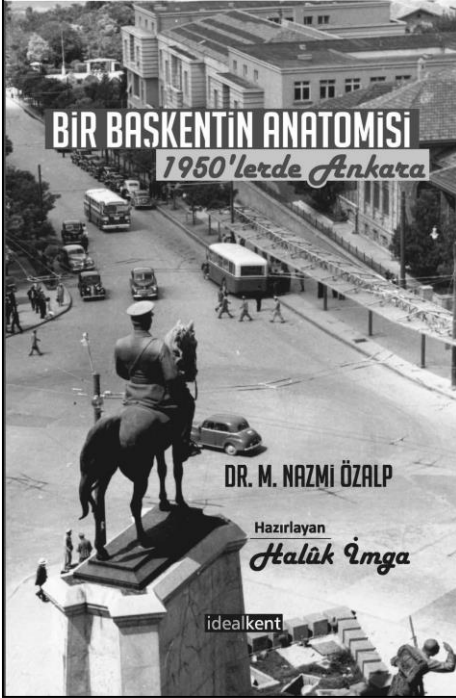
Bu kitap, Dünya'da sanayileşmiş ulus devletler toplumundan, küreselleşmiş bir bilgi toplumuna geçişi yaşayan günümüz dünyasında ortaya çıkan yeni yerleşme yapısını temsilde, geçmişteki kent ve kırsal karşıtlığına dayandırılan yerleşme terminolojisinin yetersiz kalması karşısında, dünyanın yeni bir kavramsallaştırma arayışına girdiği ve geçmişteki kuramlarını sorguladığı ve Türkiye'de ise siyasal iktidarın abarttığı, emrivaki içeriği yüksek bir kentsel dönüşüm faaliyetinin, toplumda yarattığı tepkilerin yükseldiği bir dönemde yazılan yazıları bir araya getiriyor.

İlhan Tekeli'nin son beş yıl içinde yazdığı bu yazılar üç grup içinde toplanmıştır. Bunlar;

- Değişen yerleşme yapısı karşısında, kuram ve kavram arayışları ve eleştirel söylemler üzerinde duruyor,
- Dünya'da gelişen çevrecilik hareketinin değerlendirilmesini yapıyor ve olanaklı yerleşme merkezli çevre stratejilerini ele alıyor,
- Türkiye'nin uyguladığı kentsel dönüşüm yaklaşımı ve uygulamaları üzerine değerlendirmeler, diye sıralanabilir.

Bütün kitapçılarda...

Bir Başkent'in Anatomisi, 1950'lerde Ankara
Dr. M. Nazmi ÖZALP

Son senelerinde yakınında bulunduğum kıymetli hekim, bestekâr ve kemençe sanatkârı Dr. M. Nazmi Özalp tarafından yazılan Ankara kitabının basılması bu zamana kadar, çeşitli sebepler yüzünden gecikmişti. Ancak Doç. Dr. Orçun İmga'nın gayretleriyle basımı gerçekleşti. Bu gecikmenin bir kitap için çok büyük talih olacağı hiç hatıra gelmemişken, gerçekten de kitap büyük bir olgunluk ve güzellik ile intişar sahasına doğmuş bulunmaktadır.

Ankara'nın biri şarkında ve diğeri de garbında ve uzaklarında doğan ama yüksek tahsillerini bu şehirde yapan ve bu şehir ile kalbi bağlarını her geçen zaman esnasında biraz

daha pekiştiren iki sevdalısının, Dr. M. Nazmi Özalp ve Haluk İmga'nın emeği ile ortaya konulan bu kitabın Ankara için baha biçilmez ve vazgeçilmez bir kaynak olduğu her türlü izahtan varestedir.

Ali Birinci

Bütün kitapçılarda...